

ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК 911.3

Любіцева О.О., Мальська М.П., Зінько Ю.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ГЕОГРАФІЇ РЕКРЕАЦІЇ І ТУРИЗМУ

Розглядаються шість найбільш вживаних концепцій географії рекреації і туризму, які можуть бути запропоновані як концептуальні засади геопросторової організації туризму до туризмології.

The 6 most common conceptions of geography of recreation and tourism were examined, which can be offered as conceptual principles of geospace organization of tourism in the tourismology.

Постановка проблеми. Розвиток туризму як синтетичної сфери діяльності обумовлює необхідність наукового забезпечення цієї діяльності. Сьогодні це наукове забезпечення здійснює понад десяток наук, для яких туризм став об'єктом дослідження і кожна з цих наук (історія, географія, економіка, соціологія, психологія, педагогіка, культурологія і т.інш.) має свій метод дослідження, свій поняттєво-термінологічний апарат, тобто власний науковий інструментарій дослідження туризму як суспільного явища у багатомірності проявів процесів і явищ, пов'язаних з подорожуючою людиною. Синтетичність діяльності обумовлює потребу в узагальнюючій синтетичній (комплексній) науці про туризм. Така наука почала формуватися в середині минулого сторіччя і відома в більшості під назвою «туристка» (Польща, Сербія, Болгарія, Росія). В Україні така наука почала формуватися наприкінці 1990-х рр, а особливо активно на початку ХХІ ст. і отримала назву «туризмологія».

Аналіз останніх досліджень. Туризмологія як теорія і праксеологія туризму розробляється В.С.Пазенком, Цюрупой М.В. (філософські аспекти), Я.В.Любимим, П.Л.Яроцьким (культурологічні аспекти), В.К.Федорченком, І.Я.Зязюном (педагогічні аспекти), Ф.Ф.Шандором, Л.О.Карповою (соціологічні аспекти). Географічні аспекти представлені в роботах О.О.Любіцевої. Як навчальна дисципліна туризмологія розроблена у магістерських програмах Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського університету туризму, економіки і права, у багатьох класичних університетах країни, Національного авіаційного університету та численних навчальних закладах, які ведуть підготовку магістрів-туризмологів. Як кваліфікація туризмологія введена до «Класифікатора професій України» (2010 р.) – 2461.1. Таким чином, розвиток туризмології має як теоретичне, так і прикладне значення і актуальність формування теорії туризму зростає.

В контексті розвитку туризмології актуальним стає чітке визначення теоретико-методологічних засад географії рекреації і туризму, які мають бути включені до загального туризмологічного знання.

Туризм як міждисциплінарний об'єкт дослідження має хронологічні, хорологічні, діяльнісні вектори розвитку. Географія туризму є міждисциплінарним напрямком географічних знань про умови і можливості території щодо збалансованого розвитку туризму, закономірності його геопросторової (територіальної) організації відповідно до дії внутрішніх та зовнішніх чинників, яка формує теоретичне знання про просторові аспекти функціонування туризму, а її методологічний апарат дозволяє ці процеси дослідити.

За твердженнями польських дослідників, де туристка (укр.-туризмologia) як наука має значну вже історію розвитку, географія туризму досліджує вплив природного і соціально-економічного середовища на розвиток туризму, сам туристичний процес та вплив розвитку туризму на зміни у природному і соціально-економічному середовищі. (Jackowski, 1981; Liszewski, 2003b; Kowajczyk, 2000; Kurek, 2003b). Тобто, географію туризму як складову туризмології можна розглядати як науку про закономірності та тенденції геопросторової організації туристичного процесу.

Метою даної статті є визначення і характеристика базових концепцій, які розкривають певні сторони просторової організації туризму. Слід зауважити, що географією (суспільною та природничою) накопичений значний теоретико-методологічний апарат: розроблені підходи, гіпотези і концепції, закономірності, теорії і закони; широко застосовуються спеціальні методи: картографічного моделювання, порівняльно-географічного аналізу, польових географічних досліджень і т.д., які мають бути використані при формування туризмології і використані саме географічною її складовою.

У наукових дослідженнях з географії рекреації і туризму найчастіше застосовують наступні концепції:

- концепцію територіальних рекреаційних систем;
- концепцію туристичного простору;
- концепцію сприйняття простору;
- концепцію периферії В. Крісталлера;
- концепцію туристичної урбанізації;
- концепцію району (території) туристичної активності.

1) Концепція територіальних рекреаційних систем (TPC) є однією з перших базових концепцій, на яку спираються географічні дослідження з туризму. Вона була розроблена проф. В.С.Преображенським у 70-х роках ХХ ст. на хвилі захоплення системним підходом в географії. ТРС трактована як форма територіальної організації рекреаційної діяльності і визначена як об'єкт дослідження рекреаційної географії, яка в той час почала бурхливо розвиватися як базова географічна наука з дослідження просторових процесів і явищ, пов'язаних з використанням населенням

неробочого (вільного) часу.

З точки зору системного підходу, ТРС є цілісною, динамічною, відкритою системою, стійкість та надійність якої забезпечується функціональною єдністю складових: а) відпочиваючих (рекреантів), б) природних та історико-культурних ресурсів, в) інфраструктури (транспортної, гостинності, технічної тощо), г) обслуговуючого персоналу та д) органів управління, призначених регулювати рекреаційну діяльність. Завданнями рекреаційної географії є виявлення та оцінка рекреаційних ресурсів, встановлення рекреаційної ємності та можливих граничних навантажень на рекреаційні ландшафти на базі науково обґрунтованих нормативів з метою оптимізації розвитку і функціонування ТРС. Наведені постулати свідчать, що в основі формування та функціонування ТРС лежить концентрація та комбінування природних та культурно-історичних ресурсів, які стимулюють попит населення, «стягують» до ТРС туристичні потоки, а функціонування інфраструктурних компонентів спрямоване на задоволення потреб туристів шляхом організації споживання цих ресурсів. Таким чином, ТРС сформовані за ресурсним принципом, а діяльність решти складових ТРС спрямована на забезпечення придатності даної ТРС до рекреаційно-туристичного споживання (шляхом розвитку інфраструктури, формування ландшафтно-архітектурних обрисів, позитивного туристичного іміджу та решти геомаркетингових заходів щодо позиціонування ТРС на ринку туристичних послуг).

Дослідження ТРС полягають в аналізі явищ, що відбуваються в їх межах, в т.ч. внутрішніх зв'язків і впливів, та їх відносин і зв'язків з іншими територіальними системами (природними, природно-антропогенними, суспільними, техногенними). Великою перевагою даної концепції є трактування туристичних явищ і процесів як внутрішньої складної системи, пов'язаної з іншими нетуристичними системами. Концепція ТРС є однією з перших моделей, які пояснюють сутність формування та функціонування просторових утворень ТРС як форм організації рекреаційно-географічного простору.

2) Концепція рекреаційно-географічного (туристичного) простору.

Ця концепція розроблялась географами також у 1970-80-х роках. Одним з розробників цієї концепції є проф. В.С.Преображенський, який в ході удосконалення і практичного застосування концепції ТРС дійшов висновку, що вона не в повній мірі описує всі властиві туристичній діяльності (в широкому сенсі цього поняття) процеси і явища. Рекреаційно-географічний простір був визначений ним як простір рекреаційної діяльності, функціонування якого визначається змістом та структурою циклів рекреаційних занять, які інтегрували у себе соціальні, технологічні та природні ритми (добові, тижневі, річні/сезонні). Рекреаційно-географічний простір (РГП) є складовою географічного простору і характеризується всіма властивостями географічного простору – гетерогенністю, яка проявляється у різноманітності складових, які визначають його багатомірність, нерівномірністю розподілу компонентів та елементів в просторі, мінливості у часі, системністю.

Розвиваючи цю концепцію, польські географи визначили структуру РГП, виявили його властивості, види та типи. РГП розглядається як частина географічного простору, тобто природний, суспільний, культурний, економічний простір, в межах якого відбуваються рекреаційно-туристичні явища та процеси. Рекреаційно-географічний (в іншій трактовці - туристичний) простір має свою структуру та внутрішню організацію, що складається з „первинних елементів”, вихідних, які визначають зміст туристичних цілей і „туристичних принад” та „вторинних елементів”, які зумовлюють чи полегшують здійснення туристичних потреб. „Первинні елементи” діляться на дві генетично окремі групи. До першої належать складові частини навколишнього середовища, охоплені категорією туристичної корисності: рельєф (гіпсометрія), клімат і внутрішні води, рослинний покрив, тваринний світ; другу групу складають історично сформовані матеріальні і духовні компоненти. „Вторинні елементи” творять усі споруди і устаткування технічної і організаційної інфраструктури, які допомагають туристам задовольнити свої матеріальні і духовні потреби. „Первинні елементи” і „вторинні елементи” дозволяють говорити про „туристичну привабливість” даного простору (Й. Варшинська, А. Яцковський, 1978, 1999). Тобто, рекреаційно-географічний простір є функціонально окремим витвором людини, яка використовує географічне природне і суспільне середовище з туристичною метою, а підставами його виникнення і розвитку є потреба у відпочинку, пізнанні і отриманні вражень. (С. Лішевський, 1995). РГП або туристичний простір базується на об'єктах і природних явищах за принципом відбору, вмотивованого суспільно-економічними потребами. Використовуючи природні і антропогенні принади, їх адаптують до специфічних вимог рекреації і туризму, створюючи технічну і поселенську інфраструктуру та різноманітні організаційні мережі.

В основу базисної моделі РГП покладене уявлення про єдність географічного простору і рекреаційної діяльності, де рекреаційна діяльність розглядається як просторовий процес. Базисна модель рекреаційно-географічного простору (за В.С.Преображенським, 1988) включає в себе в основному ті ж компоненти, що й рекреаційна система – групу реальних чи потенційних відпочивальників, природні та культурні комплекси, технічні споруди, обслуговуючий персонал та управління, - однак, в якості просторових елементів виступають вже не вони, а територіальні елементи, сформовані задля забезпечення рекреаційних занять відповідно до їх ритміки.

Властивостями рекреаційно-географічного (туристичного) простору є:

- ✓ нестабільність, яка виникає з динамізму туристичних явищ і їх циклічного розвитку в часі;
- ✓ неоднорідність як у сфері навколишньої природи, культури, так і форм туристичного облаштування;

- ✓ непостійність, оскільки вона складається з функціонально пов'язаних дисперсних елементів, які змінюються відповідно диверсифікації рекреаційних занять/туристичної діяльності (Варшинська, Яцковський 1978; Лішевський 1995).

Виділяють три види рекреаційно-географічного (туристичного) простору:

а) реальний або формальний - що ідентифікується з простором облаштованим, головним чином, закладами гостинності та супутньою базою;

б) функціональний – що є виразом рекреаційно-туристичної активності людини в географічному просторі;

в) перцепційний або перцепційно-ментальний, який є індивідуальною чи груповою уявою реального рекреаційно-географічного (туристичного) простору (віртуальне його відображення).

На основі функціонального принципу (реалізації конкретних функцій у просторі в процесі рекреаційно-туристичної діяльності) виділені наступні типи туристичного простору:

- ✓ простір туристичної експлорації, де проявом туристичної діяльності людини є відкриття маловідомих територій і відсутність тривалих туристичних інвестицій;
- ✓ простір туристичного проникнення, в якому домінуючим проявом туристичної діяльності людини є пізнання, краєзнавча діяльність і короткочасний відпочинок;
- ✓ простір туристичної асиміляції, в якій проявом туристичної активності людини є перебування і налагодження контактів з місцевим населенням, знайомство з умовами життя, звичаями, культурою та ін.;
- ✓ простір туристичної колонізації - частина туристичного простору, в якому відбувається тривале займання і туристичне облаштування нових земель, що змінює їх первинне користування; пов'язано із виникненням будинків відпочинку, готелів, пансіонатів, баз відпочинку, таборів і т.п. та інших будинків і дачних ділянок;
- ✓ простір туристичної урбанізації, в якому домінуючим проявом туристичної діяльності людини є перетворення туристично облаштованих сільських територій в території міського типу. Становлення простору туристичної урбанізації є останньою фазою процесу туристичної колонізації, а ефектом її розвитку є трансформація туристичних територій у території постійного проживання мешканців міст.

Рекреаційно-географічний (туристичний) простір є основним поняттям, що охоплює всі прояви туризму у географічному середовищі. У ньому відбуваються різноманітні процеси: концентрації, деконцентрації, агломерування та дегломерації, дифузії, експансії, регіоналізації, ієрархізації, спеціалізації чи гравітаційних тяжінь, які й формують територіальну структуру РГП. Саме концепція РГП у поєднанні з

концепцією ТРС можуть розглядатися як базові при формуванні системи DESTINACIЙ І ОПОРНОГО туристичного каркасу території.

Типологія туристичного простору розвинена Р.В. Бутлером у *модель циклу еволюції туристичного простору*, в якій зроблено спробу пояснити механізм його формування та еволюції. Автор концепції стверджує, що розвиток туристичного регіону відбувається відповідно до визначеного циклу, в якому можна виділити певні характерні етапи або фази:

- ✓ перша фаза – експлорація (анг. exploration stage) характеризує початкову стадію розвитку туристичних явищ на визначеному просторі, пов'язану з появою перших туристів, що приїждять самостійно, приваблені красою природи чи історико-культурними об'єктами. Кількість туристів незначна, а їх вплив на місцеву економіку та життя мешканців майже непомітний. Поява туристів часто породжує ентузіазм і задоволення серед мешканців, оскільки туристи зацікавилися їх культурою і середовищем проживання. Переночувати можна, зазвичай, у кімнатах, які здають господарі, або у примітивних притулках (напр. гірські курені, станції).
- ✓ друга фаза - введення (анг. involvement stage), характеризує стадію активного збільшення кількості туристів. Разом із їх зростанням розвивається потреба у готелях, закладах харчування, транспортних послугах та ін. Частина мешканців розпочинає надавати послуги туристам і туризм стає для них джерелом додаткових доходів. Починає розвиватися туристична інфраструктура, перш за все об'єкти гостинності, починає формуватися мережа туристичних маршрутів.
- ✓ у третій фазі – розвитку (анг. development stage) відбувається інтенсивне розширення матеріально-технічної бази туризму, завдяки чому місцевість отримує виразні обриси туристичного середовища. Туристичні витрати стають одним з головних джерел місцевих доходів, а туристична функція стає головною або однією з головних суспільно-економічних функцій місцевості. Розвиток туристичної інфраструктури, зазвичай, ведеться інвесторами ззовні, і це є причиною того, що значна частка доходів з туризму не залишається у місцевій господарській системі. На цьому етапі розвитку туристичної місцевості відбуваються найбільші перетворення в навколишньому природному середовищі.
- ✓ четвертий етап – фаза консолідації (анг. consolidation stage) характеризує вже повною мірою розвинену туристичну місцевість (дестинацію). Туризм є головною статтею доходів місцевої економіки. Водночас, помітним стає зменшення темпів приросту кількості туристів, що свідчить про те, що обсяг туристичного потоку, а тим самим і туристичного попиту, починає досягати граничної величини. Це змушує менеджерів туристичних центрів проводити заходи, спрямовані на подальше функціонування в умовах шаленої конкуренції (напр. підвищення якості послуг,

промоції). Значно зменшується кількість новозбудованих об'єктів готельного типу.

- ✓ п'ята фаза – стагнації (анг. stagnation stage) відображає ситуацію, в якій відбувається реальне зменшення приросту готельних місць, а також кількості гостей, що приїждять на відпочинок. Готельна база вже настільки розвинена, що її рецепційна ємність відповідає величині туристичного потоку. Коливання туристичного попиту є причиною того, що частина туристичних об'єктів має фінансові труднощі, які загрожують їх подальшій діяльності. Значна і зростаюча конкуренція на місцевому туристичному ринку змушує до проведення модернізації об'єктів і пошуку власних ринкових сегментів. З метою збереження обсягу туристичного попиту і доходів від туризму, необхідним стає втручання місцевої влади з метою підвищення привабливості туристичної місцевості, її промоції та залучення інвестицій в секторі туристичних розваг.
- ✓ шоста фаза може отримати назву відродження (анг.-revivaling stage) туристичної функції або її занепад (анг. decline stage) залежно від того, чи зросте, чи зменшиться в результаті проведених дій туристичний попит. У місцевостях, які є дуже залежними від доходів з туризму, зменшення обсягу туристичного потоку веде до закриття нерентабельних туристичних об'єктів та зміни їх використання напр., для проживання мешканців даної місцевості чи інших послуг. Відсутність фінансових засобів на модернізацію супутньої інфраструктури викликає її поступовий занепад, що знижує туристичну привабливість території. Натомість усі спроби відновлення розвитку туристичної функції пов'язані зі значними капіталовкладеннями.

Представлена модель Р.В. Бутлера є однією з основних дослідницьких концепцій, які застосовуються у вивченні дестинацій. Вона дозволяє охопити багато зв'язків і відносин між природними, суспільними, економічними явищами, які відбуваються у місцевостях і регіонах туристичної спеціалізації, разом з інтенсифікацією туристичних явищ. Проте дану концепцію критикують за її надто загальний і детерміністичний характер, а також незначне врахування зовнішніх чинників. Однак вона знаходить широке застосування в інтерпретації та прогнозуванні дестинацій.

3) Концепція перцепції (сприйняття) простору належить до біхевіористичних концепцій, які причини туристично-рекреаційної активності людини шукають у внутрішніх процесах перцепції і уявлень про довколишній простір. Ці дослідження мають міждисциплінарний характер та проводяться психолого-соціологічними, природничими та економічними науками. З однієї сторони, вони стосуються візуальної оцінки привабливості ландшафту і сприйняття простору з точки зору власних потреб людини у відпочинку, а з іншої - створення уявлень про туристичні продукти у потенційних покупців в рамках маркетингових

технологій, тобто мають цілком виробничо-технологічний характер.

З точки зору біхевіористичних концепцій, на туристичну і рекреаційну поведінку та на вибір місць відпочинку впливають теперішні та колишні просторові уявлення, що є результатом попередньо зроблених спостережень. Перцепція - це складний і активний пізнавальний процес, який полягає у сприйнятті довколишньої і такої, що залишається в межах почуттів, реальності (простору). Цей процес складається з чуттєвих вражень, рецепції сигналів, що походять з оточення, їх розумової переробки, конструювання образу, що відображує реальність, поєднану з його оцінкою, що, в свою чергу, веде до певного вибору поведінки. Те, що і як людина помічає, залежить також від її попереднього досвіду, знань та існуючого в цей момент емоційного стану, позицій, думок і переконань. Дослідження перцепції туристичного простору на сьогоднішній день отримують все більшого значення з огляду на:

а) наростаючу конкуренцію між окремими DESTИНАЦІЯМИ (місцевостями і туристичними регіонами),

б) зростання значення якості об'єктів навколишнього світу в оцінці туристами туристичної привабливості місцевості,

в) факт, що рішення про вибір мети туристичного виїзду рідко робиться лише на основі одного чинника.

Все частіше підкреслюється значення візуальних властивостей ландшафту, пов'язаного з його естетичними цінностями, так званими естетичними принадами ландшафту. З цієї точки зору особливе значення мають: ландшафтна архітектура, зовнішній вигляд, композиція, естетика та його впорядкованість, що створюють враження гармонії (Ріхлінг, Солон, 1994), оскільки вони є показниками впорядкованості простору, формують пейзажні властивості ландшафту як унікальний туристичний ресурс. Критеріями оцінки естетики пейзажних властивостей ландшафту є кількість планів, кількість ідентифікованих елементів, з яких складається ландшафт, естетика індивідуальних об'єктів, різноманітність елементів, розвиток вертикальної структури та гармонія ландшафту (А. Ковальчик 1992). Сприйняття, поєднане з емоціями, складає форму переживання сценічного оформлення ландшафту. Ілюстрацією відносин між процесом перцепції туристичного простору та ведення в ньому туристично-рекреаційної діяльності може бути перцепційно-біхевіористична модель туристичної поведінки, що представляє складений ланцюг обумовленості рішень, які приймає турист.

4) Концепція периферії або теорія розташування об'єктів туризму і відпочинку, сформульована відомим німецьким географом-теоретиком В. Крісталлером у 1960-тих роках. Ця концепція пояснює причини і мотиви вибору окремих місць і регіонів як територій для відпочинку. Вона є розширенням теорії центральних місць цього ж автора, згідно якої основними центрами є урбанізовані території (міста), які виконують визначені функції (напр. управлінські, господарські) відносно своїх мешканців, а також населення довколишніх територій. Центральні

території не можуть повністю задовольнити потреби у відпочинку мешканців, тому вони змушені виїзжати на слабо- чи зовсім неурбанізовані периферійні території (периферію). Згідно концепції периферії, учасники туристичного руху з метою задоволення туристичних потреб керуються перш за все красою природи і потребою близького контакту з природою, не беручи до уваги міські центри. У межах територій, що визначаються як периферія, розвиток туризму базується головним чином на відпочинку. Відповідно до потреб рецепції туристичного руху відбувається благоустрій цих територій, неминуче викликаючи їх урбанізацію. Тому мешканці урбанізованих центрів шукають нові території для відпочинку - нові периферії, що є однією з причин експансії туризму у світі.

Концепція периферії В. Крісталлера знаходить своє застосування у дослідженні туристичних міграцій в глобальному, загальнодержавному і регіональному масштабах, пов'язаними з необхідністю відпочинку, розвитку та облаштування регіонів і туристичних місцевостей. Ця концепція глибше розкриває механізм формування рекреаційно-географічного простору і його структуризації.

5) Концепція туристичної урбанізації є своєрідним розвитком концепції В.Крісталлера, якщо розглядати урбанізацію не тільки як кількісне зростання міст внаслідок зростання міського населення, а як явище поширення міського способу життя на сільські території. Цей процес відбувається шляхом запозичення міського стилю життя приїжджими з сіл до міст або в процесі проникнення міських економічних, суспільних і культурних рис життя у село. При цьому туризм є саме тим явищем, яке сприяє розвитку урбанізаційних процесів як в містах, так і у сільській місцевості.

Поняття туристичної урбанізації з однієї сторони визначає процес розвитку міст з домінуючою туристичною функцією, а з іншої - усі зміни, що відбуваються в сільській місцевості під впливом туристичного облаштування. Розвиток туризму у сільській місцевості є причиною багатьох змін у всій поселенській мережі, не кажучи вже про окремі сільські поселення. Для опису цього процесу застосовується також термін туристична колонізація (С.Лішевський 1995). Зміни, що відбуваються у сільських районах під впливом розвитку туристичних явищ, стосуються в основному: землекористування; формування просторових і функціональних систем, що складаються з туристичних об'єктів; змін у структурі працевлаштування в результаті утворення нових робочих місць; позиції даного поселення у всій поселенській мережі внаслідок зміни функцій даного поселення.

Носієм цих процесів є мешканці міст, які мігрують між містом і сільською місцевістю з рекреаційною метою. З цією міграцією пов'язаний також здійснюваний туристами трансфер капіталу з міст до сільської місцевості, зростання попиту на традиційну сільську продукцію, що призводить до розвитку соціальної та іншої інфраструктури села, викликаючи зміни в його планувальній структурі, архітектурному образі,

впливає також на сільськогосподарські та лісові території (С.Лішевський, 1995) і врешті-решт призводить до функціонального «перепрофілювання» поселення і його переростання з сільського у міське.

Процеси урбанізації, що відбуваються під впливом розвитку туристичних явищ, проходять в кількох площинах: економічній, просторовій, демографічно-професійній та культурній. Ці площини є взаємозалежними і міцно пов'язані між собою. Туристична урбанізація сільських територій відбувається по-різному і з різною силою в окремих ландшафтних зонах. Вона залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників, в першу чергу від інтенсивності і форм туристичного руху, часу виконання ними рекреаційних функцій. Інтенсивніше процес туристичної урбанізації проходить у поселеннях на територіях, привабливих з точки зору природних атракцій (у зонах приморського і гірського відпочинку) та в історичних містах. Туризм розглядається тут як містоформуючий чинник. Містами з домінуючою туристичною функцією є приморські населені пункти, гірські курорти, невеликі історичні міста або міста розваг. Такі міста виділяються специфічною просторовою організацією (напр. розвитком смуги уздовж побережжя), іншим, ніж інші міста, способом землекористування, характерною структурою населення та працевлаштування.

Туристичну функцію виконують також інші міста, особливо великі метрополії, однак тут туризм рідко буває однією з головних їх функцій. Для цілей рецепції туристичного руху служить тільки частина великого міста - найчастіше центральна, район туристичної активності, який становить також особливий предмет зацікавлення осіб, які займаються дослідженням туристичних явищ.

б) Концепція району (території) туристичної активності (TBD - англ. Tourist Business District) використовується для аналізу просторової організації і функціонування туризму в багатофункціональних містах. Опрацював її Д. Гец (1993), який в результаті порівняльного аналізу розвитку туризму в містах помітив закономірність, яка полягає в концентрації туристичного руху тільки в деяких районах міста. Відповідно до положень даної концепції, оптимальні умови для розвитку туризму у великих містах існують в центральному районі міста: архітектурні стилі і планувальні особливості, які формувались тут протягом всієї історії розвитку міста, відбиті у пам'ятках архітектури, скульптури, монументального мистецтва, зосереджені тут (відповідно до чисельності денного населення) заклади соціальної інфраструктури (харчування, торгівлі, розваг, культури і просвітництва, а також готелі та інші заклади розміщення, відповідно до центральних функцій міського району) Все це є факторами, які сприяють формуванню району (території) туристичної активності (TBD) і які впливають з його центральних функцій (наприклад, торговельних чи адміністративних). Концентрація туристичного руху в межах TBD зумовлена хорошою доступністю, а часто й відсутністю руху транспорту. Саме межа пішохідної зони в центральній

частині міста визначає межі TBD. Основу TBD формують історична спадщина міста, культурні події, пропозиція закладів гостинності та магазинів. Важливим чинником, який притягує туристичні потоки до міст, є адміністративна і бізнес-діяльність, просторова концентрація якої створює центральний діловий район - CBD (анг. Central Business District). Предметом наукового аналізу є відносини між обома функціональними районами, їх зв'язки, залежності і трансформації, а також спосіб формування туристичної привабливості та організація туристичного руху в межах міста.

Висновки. Визначені шість концепцій географії рекреації і туризму розглянуті як базові, найбільш вживані в сучасних дослідженнях. Концепція територіальних рекреаційних систем була першою з теоретичних побудов на базі системної парадигми, яка згодом самим же автором проф. В.С.Преображенським була розвинена у концепцію туристичного простору, доповнену концепцією сприйняття простору. Таким чином, перший блок концепцій визначає специфіку форм просторової організації туризму. Другий блок концепцій спрямований на пояснення процесів, які лежать в основі формування просторової організації туризму, а саме: механізм розвитку рекреаційно-туристичного природокористування (концепція периферії В. Крісталлера) і урбанізації території під впливом туризму (концепція туристичної урбанізації; - концепцію району (території) туристичної активності).

1. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. Навчальний посібник. 2-е вид., перероб та доп.-К.: «Альтерпрес», 2003.-436с.
2. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. П. Міжнародний туризм та послуги: Підручник. — К.: Знання, 2008. — 661 с.
3. Пазенок В.С., Федорченко В.К. Філософія туризму: Навч. пос.-К.: Кондор, 2004.-268с.
4. Теория рекреационной географии /конспект монографии/ АН СССР Ин-т географии. Составитель В.С.Преображенский и др. — М., 1988.-55 с.
5. Туризмологія (теорія туризму). Навч.-метод. посібник зі спецкурсу.-К.: КУТЕП, 2010.-70с.
6. Getze P. Planning for tourism districts. *Annales of Tourism Research*, 1993, 20, 4. 583-600
7. Jackowski A., 1981, *Typologia funkcjonalna miejscowości turystycznych (na przykładzie województwa nowosądeckiego)*, *Rozpr. Habil.*, UJ, 53, Krakow.
8. Kowalczyk Andrzej. *Geografia turizmu*. - Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.- 287 s.
9. Kurek W., 2003b, *Wybrane problemy badawcze geografii turystyki [w:] Turystyka*. 2007. *Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa* 2007
10. *Turystyka*. W. Kurek (red. naukowa). Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2008. — 542 s.
11. Richlind A., Solon J. *Ekologia krajoobrazu*. 1994., Wyd. Nauk. PWN. Warszawa
12. Warszńska J., Jackowski A. *Podstawy geografii turystyki*, 1978, PWN. Warszawa
13. Warszńska J., *Główne problemy badawcze geografii turystyki, Turyzm*, 1999, 1, 37-50.

ТАЙМШЕР: СИСТЕМА ВОЛОДІННЯ ВІДПОЧИНКОМ

Розкрито значення та місце в міжнародному туристичному бізнесі, а також сутність та особливості його новітнього різновиду – системи володіння відпочинком (таймшеру).

Shown significanse and place in international touristic business as well as essense and peculiarities of its newest divection – rest owning system or timeshare.

Постановка наукової проблеми. Індустрія світового туризму динамічно розвивається як вшир – у кількісному вимірі, так і вглиб – у сенсі її диверсифікації та появи нових напрямків та технологій туристичного обслуговування. Одним з таких новітніх напрямків міжнародного туристичного бізнесу є система володіння відпочинком або таймшер. Цей новий різновид туристичної послуги зародився наприкінці ХХ ст., коли на світовому ринку нерухомості розпочалася криза. Власникам були потрібні гроші на будівництво нових готелів та відновлення старих і якась винахідлива агенція вирішила взяти гроші в потенційних відпочиваючих. Послуга виглядала так: готель на продаж п'ятдесят разів за кількістю тижнів у році мінус певний час на ремонт. Якщо, продавши готель одній людині власник готелю міг отримати, приміром, \$ 100 тис., то купуючи таймшер, кожний з 50 покупців платить по \$ 10 тис., отже, вартість готелю зростає до \$ пів-мільона. Кожен з цих покупців має право безкоштовно відпочивати в цьому готелі протягом стількох тижнів, скільки він викупив. Право користування може бути довічним або тимчасовим, а також спадковим. Така концепція володіння відпочинком образу знайшла багато прихильників серед туристів розвинених країн, де нині – це один з найдинамічніших та найприбутковіших секторів туристичної індустрії.

Літературні джерела та публікації з теми, що розглядається, представлені працями В.С. Сеніна [1], Д.А. Ковальова [2], автора [3; 4], а також інтернет-сайтами [5; 6; 7; 8] та матеріалами поточної української преси [10; 11].

Метою статті є розкрити значення, сутність та особливості новітнього напрямку міжнародного туристичного бізнесу – системи володіння відпочинком (таймшеру).

Виклад основного матеріалу. За останні три десятиріччя (з кінця 1970-х рр.) спостерігається динамічний розвиток нового сектору міжнародного туристичного бізнесу – системи володіння клубним відпочинком (таймшер). За даними журналу «Travel Industry Monitor» зростання цього сектору за останні роки суттєво випереджує показники динаміки міжнародного туризму. Нині система володіння відпочинком є значним та динамічним сектором світової туристичної індустрії, про що свідчать наступні дані (2007 р.): а) отримала розвиток у понад 90 країнах;

б) включає понад 4500 курортів-туркомплексів, що працюють у даній системі; в) власники системи володіння відпочинком живуть в 174 країнах; г) системою відпочинку володіють понад 6,2 млн. родин у світі (більше 19 млн. осіб); д) щорічний обсяг продажу перевищує 10 млрд. дол. США. За статистикою ЮНВТО число туристичних прибуттів за 1995-2005 рр. зросло на 52 %, а кількість обмінів у системі таймшеру збільшилась на 88 % і досягла понад 2 млн. трансакцій. За останні два десятиріччя темпи зростання сектору таймшеру перевищили показники світового туризму і досягли 15 % щорічного зростання (проти 8 % у традиційному туризмі). Дослідження економічного впливу індустрії таймшеру, проведене Ragatz Associates, показує, що прямі витрати споживачів на курортах таймшеру щорічно перевищують 3 млрд. дол. США, а нагромадження – 6 млрд. дол. США. У результаті діяльності таймерів створюються 30 тис. постійних та 10 тис. тимчасових робочих місць у цьому секторі, а також 45 тис. робочих місць з'являються в інших, пов'язаних з ним галузях економіки.

Покупці в системі таймшеру – особи з достатньо високим річним доходом та підвищеними вимогами до якості та місця знаходження засобів розміщення. Система володіння відпочинком включає такі різновиди: таймшер (або клубний відпочинок в режимі роздільного часу), клубний відпочинок у режимі реального часу, відпочинок у готелях. Загалом це спосіб оплати та використання у певний період часу протягом 10, 30, 50, 70, 100 років або довічно високоякісного засобу розміщення, яке за бажанням можна обміняти на відпочинок в іншому місці (на 4500 курортах у світі або 1289 курортах Європи) та навіть передавати в спадок. Викуплені тижні можуть бути фіксованими або «плаваючими». У розпорядженні власника таймшерного сертифікату 4,5 тисячі курортів в 94 країнах, при чому за один тиждень на Канарських островах можна отримати два тижні в США. А якщо, наприклад, викуплено двоспальні апартаменти, то власник має право безкоштовно привезти туди своїх друзів. Отже, володіння відпочинком – це турпродукт, що є максимально пристосованим під потреби покупця.

За дослідженнями Ragatz Associates, що були проведені в Європі, Азії, Австралії, Північній Америці високі соціально-економічні стандарти покупців системи володіння відпочинком (СВВ) спостерігаються в багатьох країнах світу. Вік понад половини власників відпочинку в Північній Америці - 35-55 років. Більшість власників-родини (85 %), однак тільки 33 % з них мають дітей. Середньорічний дохід – понад \$ 60 000, престижна освіта (54 % голов родин мають університетські дипломи). Типовий власник таймшеру у Великій Британії – жонатий, старше 35 років, не має дітей, що потребують опіки. За даними досліджень 72 % власників відпочинку, як головну причину його придбання, вказують можливість обміну місць відпочинку. Інші причини: впевненість у високій якості апартаментів, що надаються (62 %); звички відпочинку на даному курорті (58 %); економія на майбутніх витратах на відпочинок (56 %).

Концепція володіння відпочинком пропонує власникам право користуватися протягом певного періоду часу (сезону та інтервалу) щорічно номером, апартаментом або іншим типом житла, які, своєю чергою, є частиною туристичного комплексу (клубу), що оснащений до надання різноманітних послуг. Покупець платить певну суму для набуття права володіння членством у клубі відпочинку, а після цього здійснює щорічні внески: а) призначені на обслуговування клубної власності (місцеві платежі); б) за обмін відпочинком в іншому клубі. Період часу відпочинку, що продається, засновується, звичайно, на тижнях (інтервалах) і не може перевищувати 51 тиждень у рік. Час перебування в апартаментах (модулях) поділяється за сезонами (позначається кольорами - червоним, білим, синім – відповідно, це сезон, міжсезоння, несезон). Таким чином, у системі таймшеру купується інтервал, модуль, сезон. Останнім часом отримало розповсюдження членство в клубі, що оцінюється в балах (кредитних пунктах). Приміром, середня вартість членства в пересічному західно-європейському клубі становить на один рік \$ 150, на три роки - \$ 495, на п'ять років - \$ 825.

Зручності засобів розміщення та розміри модулів розрізняються наступним чином: а) студію, кімната-люкс (на 2 місця) – Т-О; б) номер з 1 спальнею та вітальнею (на 4 місця) – Т-1; в) номер з 2 спальнями та вітальнею (на 6 місць) – Т-2; г) номер з 3 спальнями та вітальнею (на 8 місць) – Т-3 тощо.

Спеціально сформовані модулі розміщення в системі володіння відпочинком часто включають такі елементи, як тераса, балкони, басейни, джакузі, відеосистеми тощо, а також кухні (повні, неповні, окремі - останні, як правило, укомплектовуються набором посуду), холодильниками, мікрохвильовими пічками, кухонними комбайнами, пральними та посудомийними машинками тощо.

Якщо говорить про засоби розміщення, які використовуються в системі володіння відпочинком, то поняття «курорт» в даному випадку буде мати дещо інше значення на відміну від поширеного у вітчизняній літературі.

Так, середній розмір курорту (комплексу) в системі таймшеру складає 50 номерів. З точки зору поєднання місця розташування та умов для відпочинку існує поділ курортів на такі основні категорії: а) приморські або пляжні (Іспанія, Португалія); б) міські (Лондон, Париж, Відень); в) гірські (гірськолижні Австрія, Швейцарія); г) тематичні парки відпочинку (у США – Діснейленд, Діснейворлд, Лас-Вегас; у Франції – Євродіснейленд тощо); курорти при озерах або річках; курорти для гольфу (гольф-курорти). Курорти закладаються в систему володіння відпочинком за особливими програмами. Середня ціна модулю знаходиться в межах \$ 6,5 тис. – 9,5 тис. Так, в Іспанії середній номер з 1 спальнями обійдеться в \$ 7,5 тис., однак в сезон може досягти \$ 8 тис., а в міжсезоння – знизитися до \$ 5,2 тис., у несезон – до \$ 3,8 тис. Більшість курортів продають 50-51 інтервал (тиждень) у рік.

Лідером за кількістю курортів (43,6 % світового загалу) та за числом володарів є США (табл. 1). У розвиток таймшерного ринку в цій країні включені такі великі компанії, як готельний ланцюг «Маріотт». Європа знаходиться на другому місці – 27,5% курортів від світового загалу та 424 тис. володарів.

Таблиця 1. Світовий ринок таймшерних курортів за окремими країнами та за регіонами. (1992 р.)

Регіон	Кількість курортів	Відсоток від загалу	Число володарів таймшерів	Відсоток від загалу
США	1329	43,6	1411000	59,7
Європа	839	27,5	424000	17,9
Мексика	201	6,6	124000	5,2
Південна Африка	135	4,4	120000	5,1
Карибський басейн	131	4,3	5000	0,2
Південна Америка	115	3,8	29000	1,2
Австралія	106	3,5	78000	3,3
Японія	92	3,0	66000	2,8
Канада	84	2,8	94000	4
Інші регіони	18	0,6	12000	0,5
Разом	3050	100	2363000	100

За (12, 131). На жаль більш сучасних систематизованих статистичних даних з світового ринку таймшеру в літературі не наводиться.

У той же час, найбільш відвідуваним регіоном відпочинку за системою «таймшер» є Європа, де зареєстровано 347 млн. відвідувань (51 % загального числа) з обсягом продажу \$ 214,7 млн. При цьому 47 % відвідувань припадає на Західну Європу., 4 % - країни Центральної та Східної Європи. Росія, що займає 18-те місце в світі за розвитком туризму (1,6 % відвідувань, 1,2 % надходжень від туризму), має число родин, що володіють таймшером, - 20000 (за даними RCI). По Україні подібних даних поки що немає.

Структура індустрії володіння відпочинком є значно складнішою ніж структура індустрії традиційного туризму. Так, в ній задіяно набагато більше учасників: а) промоутери (розробники проєктів); б) спеціалісти з продажу; в) компанії з управління курортами; г) компанії з обміну місця відпочинку; д) трастові або компанії з охорони прав власників відпочинку; е) компанії з перепродажу інтервалів (вторинний ринок); є) фахівці, що працюють в індустрії, включаючи адвокатів, аудиторів, консультантів тощо. Завдання, що вирішуються розробниками, включають: а) вибір місцеположення курорту; б) організацію фінансування; в) створення юридичної структури; г) залучення/створення компаній з маркетингу та

управління курортом; д) створення асоціації власників; е) організацію співпраці з компаніями з обміну.

Служба розміщення на курорті – перше місце, що зустрічає клієнта. Вона забезпечує три цілі: 1) місце зустрічі власників; 2) місце зустрічі гостей по обміну; 3) основний пункт для потенційних покупців, що відвідують курорт у ході купівлі таймшеру. Курорт може бути виставлений на внутрішній продаж (на самому курорті), на зовнішній продаж (поза курортом) або одразу двома наведеними способами.

Нині провідними компаніями світу з організації обміну відпочинком є RCI (Resort Condominium International) та I I (Interval International). Зокрема, компанія RCI (яка була створена в 1974 р. в шт. Індіана (США)) має 64 офіси в 32 країнах світу (в т.ч. в Москві) та видає матеріали для членів клубу на 20 мовах. Щорічно компанія RCI забезпечує понад 1,7 млн. підтверджених обмінів, тобто 3-6 млн. осіб здійснюють свій відпочинок за її допомогою. Число членів компанії RCI перевищує 2,2 млн. родин, які проживають у понад 90 країнах світу.

Мережа курортів RCI включає понад 3000 комплексів (клубів) відпочинку у 80 країнах світу. Зростання компанії є результатом інвестування в трьох ключових областях: комп'ютерне устаткування, мережа представництва в різних країнах, персонал (у компанії працює понад 4 тис. фахівців). Обіг тільки за європейським регіоном в 2002 р. склав 105 млн. євро. Окрім основного виду діяльності – організації обмінів RCI пропонує низку додаткових послуг, наприклад, бронювання готелів, авіа переліт, прокат автомобілів, страхування поїздок. Компанія RCI включає такі корпоративні підрозділи: RCI – Спейсбанк, RCI – Тревел, RCI – Консалтинг, RCI – Менеджмент, RCI – Комп'ютер. При занесенні тижня до Спейсбанку йому (тижню) визначається ціна, що залежить від: сезону, розміру модуля, попиту на курорт та його місцезнаходження, часу внеску та рівня якості курорту. Система контролю якості курорту залежить від клієнтів. Якщо якість його нижче від стандартів RCI, то для такого курорту: а) призупиняється членство в RCI; б) він виключається з обмінної мережі. Програма визначення рівня якості курорту спеціально розроблена для стимулювання поліпшення якості обслуговування клієнтів. Вона включає три рівня якості: «стандарт», «міжнародна категорія вищого класу» та «золота корона», що надаються курортам, задіяним в системі RCI. Курорти-клуби дуже дорожать цим званням та з гордістю вивішують сертифікати «золотої корони» на чільних місцях.

Відомим світовим оператором клубного відпочинку є французька компанія Club Med (скорочення від французького Club Méditerranée – Середземноморський клуб), міжнародний туристичний оператор та власник розгалуженої мережі готелів у різних країнах. Готелі Club Med називаються містечками, а їхній рівень комфорту позначається не зірками, а кількістю тризубів (тризуб є зареєстрованою торговою маркою Club Med). „Вага” тризуба вище за „вагу” зірки. До недавнього часу існували „містечка” з 2,3 та 4 тризубами. У грудні 2007 р. на о. Маврикій було

відкрите перше надкомфортне містечко рівня 5 тризубів. На даний час мережа Club Med об'єднує понад 80 „містечок” на п'яти континентах. Компанія обслуговує понад 1,5 млн. клієнтів у рік (2007). Основними конкурентами компанії Club Med є Superclub 5, Robinson Club, Carnival Corporation та Sandals Hotels.

Загальноприйнятого визначення системи володіння відпочинком не існує. Деякі розглядають цю систему, як завчасно оплачений відпочинок, інші бачать у ній набуття нерухомості. Найбільш точним визначенням можна вважати те, що наведене в назві документу Європейського парламенту та Ради Європи (1994 р.) – «Директива з захисту покупців у відношенні деяких аспектів контрактів, що стосуються набуття права використання нерухомої власності в режимі поділеного часу». Директива запроваджує такі основні поняття: а) контракти (договори), що стосуються набуття права використання одного або декількох об'єктів нерухомої власності в режимі поділеного часу, заключені мінімум на 3 роки; б) мінімальні обов'язки продавців таймшеру щодо покупця; в) право покупця відмінити контракт без пояснення причин протягом 10 календарних днів з моменту підписання контракту двома сторонами; г) інформація про складові частини контракту та забезпечення надання цієї інформації клієнтам; д) низка інших важливих понять (продавець, покупець, нерухома власність тощо). ЮНВТО характеризує таймшер (використовуючи дефініцію «таймшеринг») у розділі індивідуальних засобів розміщення туристів, у підрозділі „Особливе житло” наступним чином: ця група включає в себе житло-квартири, вілли, приватні садиби, котеджі тощо, які використовуються під час туристичної поїздки відвідувачами, які є членами домашнього господарства власника. Ця група включає житло, яке орендується на основі черговості (таймшеринг). Визначення „володіння відпочинком” за ЮНВТО таке: система володіння відпочинком надає клієнтам право відпочинку кожного року, протягом визначеного періоду часу, в апартаментах або в іншому типі житла, яке є частиною туристичного комплексу, що включає в себе різноманітні послуги.

Дане визначення містить основні засади таймшеру, які можна сформулювати наступним чином: володіння, користування і розпорядження одиницею (таймшер-модулем) відпочинку; попередня оплата відпочинку на декілька років вперед (до 99 років, але не менше трьох років, у Росії законодавство пропонує не менше 1 року) з обов'язковою оплатою щорічних управлінських внесків; періодичність відпочинку (не рідше одного разу в рік або одного разу в два роки); обмеження терміну відпочинку визначеним часовим відрізком (інтервалом), зазвичай кратному тижню; обов'язкова наявність комплексу послуг, які надаються клієнту в клубі безкоштовно або за плату (зазвичай передбачається статутом клубу).

Проаналізувавши досвід США в організації клубного відпочинку, можна виділити два види власності в таймшері: так зване володіння власністю – fee-simple і право володіння відпочинком (right-to-use), яке

підтверджується наявністю сертифікату. Термін «fee-simple» використовується в законодавчій системі США для позначення купівлі всіх елементів і можливостей використання нерухомості. Таким чином, власник має право володіти і розпоряджатися переданою йому часткою власності протягом певного періоду часу (тривалості) перебування на курорті. Цей вид володіння дає власнику fee-simple право на вічне володіння власністю. Концепція fee-simple зародилася в 1960-х роках у Франції і дотепер є найбільш поширеною в США.

Практично одночасно з таймшером в світі з'явилась і почала успішно розвиватися паралельна концепція клубного відпочинку, заснована на принципі кредитних балів, які є своєрідною валютою, чим більша їх кількість, тим більше можливостей ними розпоряджатися. Концепція клубного відпочинку в режимі реального часу належить швейцарській компанії «Narimag».

Як і в таймшері, мова йде про купівлю на декілька років вперед визначеного терміну перебування у визначеному засобі розміщення. Відмінність полягає в тому, що, купляючи відпочинок за балами, клієнт купляє членство одразу у всій системі афілійованих у клуб готелів і круїзних ліній (якщо вони є). Певний готель обирається самим клієнтом при попередньому бронюванні на термін і в ті апартаменти, які відповідають кількості балів, яка, в свою чергу залежить від вартості членства в клубі. Вартість балу встановлюється клубом. Покупець укладає угоду, згідно з якою він щорічно отримує певну кількість кредитних балів протягом певної кількості років (зазвичай 15).

Таким чином, система клубного відпочинку в режимі реального часу вигідно відрізняється від таймшера за наступними позиціями:

- 1) вступаючи в клуб, майбутній член клубу контактує безпосередньо з компанією, яка володіє всією системою відпочинку (а не з окремим клубом або трастовою компанією, як це характерно для таймшера). Відповідно всі платежі йдуть напяму в центральну організацію, оминаючи посередників;
- 2) член клубу має широкий вибір із всього асортименту готелів і подібних засобів розміщення (каюти на круїзних кораблях), що позбавляє його від додаткових витрат і клопотів, пов'язаних зі вступом у міжнародні системи обміну, без чого неможливий «класичний таймшер»;
- 3) член клубу може підвищувати свій статус і, відповідно, можливості з організації відпочинку, просто докупивши необхідну кількість кредитних балів. У таймшері бальна система почала практикуватися нещодавно і отримала розповсюдження лише у великих мульти-клубах типу Club La Costa;
- 4) членство в клубі забороняє перепродаж, тобто відсутній вільний обіг, як в таймшері, членських сертифікатів. При цьому членством у клубі може користуватися будь-хто (члени сім'ї або друзі) з тих, кого член клубу авторизує оператору клубу. Разом з тим існує налагоджена процедура передачі права членства на користь третіх осіб, чиє членство реєструється управлінською компанією.

Якщо розуміти під таймшером не купівлю-продаж власності, нерухомості (на що безпосередньо вказується в Директиві ЄС), а купівлю-продаж членства в клубі відпочинку, що гарантує надання клубом певних послуг (згідно ЮНВТО), то контракт з таймшеру підлягає визначенню «оплачувальне надання послуг» (див. Цивільний кодекс України), а мінімальні зобов'язання є суттєвими умовами договору на туристичне обслуговування (див. Закон України «Про туризм», стаття 20) [9, 275].

У низці країн діють законодавчі та правові норми, що пов'язані з системою володіння відпочинком. Так, у Великій Британії – це Акт про таймшер королеви Єлизавети (1992 р.) та Акт про використання власності в режимі поділеного часу острову Мен (1994 р.); в Німеччині – це відповідний закон від 1996 р.; в Португалії - закон 1993 р. тощо. В США діє Акт про нерухомість та володіння відпочинком, прийнятий у 1983 р. (з поправками 1993 та 1995 рр.). Відповідне спеціальне законодавство існує у Франції, Греції, Португалії, Німеччині, Великій Британії. Країни Євросоюзу ще в 1997 р. адаптували своє законодавство в сфері володіння відпочинком відповідно до Директиви ЄС з таймшеру від 1994 р. У нашого сусіда Росії прийнятий Федеральний закон «Про основи єдиного ринку володіння клубним відпочинком» (2000 р.), де пояснюються наведені вище поняття, описується договір володіння клубним відпочинком та його обов'язкові умови. Цей закон дав поштовх у розвитку системи володіння відпочинком у Росії. В Україні, на жаль, законодавство до цього часу ніяк не регламентує діяльність з таймшеру. Індустрія володіння відпочинком крім національного законодавства країн світу також регулюється асоціаціями та організаціями. Такими утвореннями є Європейська організація з таймшеру (OTE), Американська організація розвитку курортів (ARDA), Асоціація російських компаній, що діють на ринку клубного відпочинку (таймшеру) (АРККО).

Суттєвим недоліком системи таймшеру є те, що під видом фірм, що надають такі туристичні послуги, можуть працювати шахраї. На ринку країн СНД під таймшерних афер прийшовся на кінець 1990-х – початок 2000-х рр. У Росії навіть вийшла книжка «Таймшер. Сертифікат у країну дурнів» (її автор, що сховався за псевдонімом Олександр Точка, пропрацював у таймшерному бізнесі 5 років, пройшов шлях від звичайного менеджера до заступника власника мережі компаній). О.Точка знає про що пише: його колишні босс нині сидить у російській в'язниці за шахрайство в особливо великих розмірах [10].

Ось невелика цитата з цієї книги (Наводиться за [10; 11]): «Продавці таймшеру широко використовували таку рису людської натури, як жадібність. Звичайно на презентаціях людей запевнювали, що вони заплатять за сертифікати на право життєвого відпочинку на курорті \$ 15-20 тис., а реально відпочиватимуть на \$ 100 тис. А якщо сертифікат набридне, на вторинному ринку його можна продати вдесятеро дорожче, оскільки це цінний папір, що постійно зростає в ціні. На підтвердження своїх слів на презентаціях менеджери компанії демонстрували величезні

табло, де висвічувалися котировки таймшерів на Заході. Ми запевняли клієнтів, що акція з такими «шаровими» цінами триватиме тільки один день, що сьогодні о 9 годині вечора все закінчиться, отже, гроші слід віддавати негайно. За «первинними» сертифікатами людей навіть відправляли на відпочинок, попередньо змусивши заплатити за транспортний пакет, куди входила вартість авіаквитків, страховки та трансферу. Насправді ціна такого пакету дорівнювала вартості путівки в якійсь звичайній турагенції». За словами автора книги, серед постраждалих було декілька осіб, кожен з яких у результаті позбавився \$ 250 тис. За чутками, «гарантованим позитивним відпочинком» під час таймшерного буму середини 1990-х рр. спокусились такі відомі російські зірки кіно та естради як І. Костолєвський, К. Райкін, В. Тодоровський, Є. Меншов, А. Пугачова та інші.

Висновки. Із зростанням добробуту населення та розвитку міжнародного туристичного бізнесу в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. з'явився його новий різновид – система володіння відпочинком або таймшер. Перевагою та одночасно сутністю таймшеру є можливість купити комфортабельний відпочинок в найпопулярніших курортах світу „наперед”, тобто заплатити сьогодні (і за нинішньою ціною) за майбутній відпочинок на декілька років (навіть десять років). Це як „туристична розстрочка” навпаки: платити сьогодні повну ціну за послуги з відпочинку на декілька майбутніх років (десять років), яку поступово (щорічно) споживаєш. З розвитком туризму і зростанням доходів громадян в Україні поступово з'являється попит і на таку послугу. Отже, фахівцям туристичної галузі України слід вже сьогодні мати сучасні знання з „таймшерингу”, тим більше, що в цій сфері трапляються випадки шахрайства.

1. Сенін В.С. Организация международного туризма: Учебник / В.С. Сенин. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 400 с.
2. Ковалев Д.А. Мировая индустрия владения отдыхом: Учеб. пос. / Д.А. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2008 – 267 с.
3. Смирнов І.Г. Бізнесові основи міжнародного туризму: Навч. пос. / І.Г. Смирнов. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2007. – 125 с.
4. Смирнов І.Г. Міжнародний туристичний бізнес: Навч.-метод. пос. / І.Г. Смирнов, Н.В. Фоменко. – І.-Ф.: Галицька академія, 2009. – 154 с.
5. <http://exotic.com.ua>
6. www.rci.ru
7. <http://www.saga.ua>
8. <http://www.sibeurotour.ru/club.htm>
9. Устименко Л.М. Основи туризмознавства: Навч. пос. / Л.М. Устименко. – К.: Альтерпрес, 2010. – 345 с.
10. Кожедубова Г. Давай быстрее заплатим деньги и поедем на отдых // Факты. – 2010. – 23 июля. – С. 27.
11. Кожедубова Г. Поверив незнакомке, я лишилась 7500 гривень // Факты. – 2010. – 10 октября. – С. 25.
12. Туризм и гостиничное хозяйство: уч. пос./ под ред. Л.П. Шматько. – Изд. 4-е испр. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, ИЦ «Март», 2010. – 352 с.

ТУРИЗМ У РЕГІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Розглянуто ключові положення державної стратегії регіонального розвитку щодо рекреаційно-туристичної діяльності в Україні.

Рассмотрены ключевые положения государственной стратегии регионального развития в отношении рекреационно-туристической деятельности в Украине.

The article observes the key provisions of the state strategy of regional development related to the recreation and tourism activities in Ukraine.

Підходи до політики управління розвитком галузей в Україні на сучасному етапі очкують суттєвого реформування. Той факт, що система державного управління в Україні вимагає модернізації є незаперечним на думку багатьох авторів. Останнім часом актуалізуються повідомлення про потенційну реструктуризацію, яка неодмінно торкнеться й туризму, який нині підпорядковується Міністерству культури та туризму України. Очевидно, що проблема узгодження галузевих програм і державної стратегії регіонального розвитку є нагальною незалежно від управлінських рокіровок. Водночас, завдання підвищення ефективності туристичної діяльності в країні на засадах стійкого розвитку неможливо вирішити без визначення тих засад, на яких відбувається управління регіональним розвитком у країні загалом.

Наукове обґрунтування напрямів розвитку туризму в Україні є предметом постійної уваги науковців, якому присвячуються сотні наукових статей щорічно, серед яких суттєвим є доробок географів Я. Олійника, О. Любіцевої, О. Бейдика та інших, а також окремі публікації автора. В умовах «політико-адміністративної» невизначеності актуальність проблеми ґрунтовного окреслення завдань і шляхів підвищення конкурентоспроможності туристичної індустрії країни не втрачає, а, ймовірно, навіть навпаки, загострено актуалізує визначення та узгодження політики розвитку туризму із стратегією регіонального розвитку країни, що й стало головним мотивом для даної статті.

Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 р. визначено Указом Президента України від 10 серпня 1999 р. № 973/99 . До останнього часу діяла *Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 рр.*, затверджена 29 квітня 2002 р. Кабінетом Міністрів України. Цей програмний документ визначав пріоритетність розвитку в'їзного і внутрішнього туризму та слугував підґрунтям регіональних програми та програм розвитку окремих туристичних центрів.

6 серпня 2008 р. було схвалено *Стратегію розвитку туризму і курортів*, якою, зокрема визначено, що *Реалізація Стратегії сприятиме:*

- ✓ *сталому розвитку регіонів з метою підвищення якості життя населення, подолання бідності та безробіття, формування середнього класу;*

- ✓ розробленню державної та місцевих програм розвитку туризму і курортів, економічно обґрунтованих планів їх виконання, у тому числі в рамках програм соціально-економічного розвитку регіонів[1].

Логічним розвитком цієї стратегії мала стати Державна цільова програма розвитку туризму на 2011-2015 рр. Однак, на сучасному етапі розробка її Концепції, власне, і розробка програми як такої, гальмуються «політико-адміністративною» невизначеністю. Втім, у співпраці з науковим центром розвитку туризму Концепція підготована. Її деталізація з огляду на завдання регіонального масштабу може бути забезпечена не лише за умов урахування пропозицій місцевих органів самоврядування та управлінських структур обласного рівня. Головним орієнтиром у даному випадку має бути узгодженість із національною системою стратегічного планування регіонального розвитку країни.

Національна система стратегічного планування регіонального розвитку в Україні охоплює Концепцію державної регіональної політики, Державну стратегію регіонального розвитку, регіональні стратегії розвитку, програми економічного і соціального розвитку, контракти регіонального розвитку.

«Концепція державної регіональної політики» затверджена Указом Президента України від 25 травня 2001. Її логічним втіленням щодо сучасних завдань є «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року» (Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 року №1001) [2]. Фундаментом Стратегії є аналіз тенденцій соціально-економічного розвитку. На цьому підґрунті в якості основних проблем регіонального розвитку визначено:

- ✓ низьку інвестиційну привабливість регіонів та інноваційної активності в них;
- ✓ нерозвинутість виробничої та соціальної інфраструктури;
- ✓ зростання регіональних диспропорцій у сфері соціально-економічного розвитку регіонів;
- ✓ слабкі міжрегіональні зв'язки;
- ✓ нераціональне використання людського потенціалу.

Метою та стратегічними завданнями регіональної політики до 2015 року визначено створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, забезпечення їх сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності виробництва та зайнятості населення. При цьому основними принципами регіональної політики визначено:

- ✓ Програмування на підґрунті взаємозв'язаних довгострокових стратегій, планів та програм розвитку як на державному, так і на адміністративно-територіальному рівні. Цей принцип також передбачає щорічне планування необхідних витрат державного бюджету, що сприяє забезпеченню прозорості, стабільності та синхронізації в політиці розвитку регіонів.

- ✓ Концентрації, яка вимагає концентрації ресурсів на певних територіях та встановлення ієрархічності пріоритетів відповідно до

сформульованих цілей з визначенням вимог до економічної ефективності їх використання.

✓ Синхронізації дій («синергії»), що втілюється у синхронному проведенні ряду реформ, що впливають на соціально-економічний розвиток регіонів, узгодження пріоритетів та дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо регіонального та місцевого розвитку.

✓ Поляризованого розвитку, який передбачає формування «опорних регіонів» (полюсів, локомотивів зростання). В яких концентруються фінансові, адміністративно-управлінські, людські та інші ресурси, з подальшим посиленням інноваційної діяльності в інших регіонах.

✓ Додатковості, за умов якої фінансова підтримка регіонального розвитку здійснюється за рахунок державного та місцевих бюджетів (отже фінансування з державного бюджету здійснюватиметься без зменшення фінансування з місцевих бюджетів).

✓ Субсидіарності, який визначає розподіл владних повноважень таким чином, що місце надання адміністративної (управлінської) послуги максимально наближено до її безпосереднього споживача з урахуванням повноти надання належної якості послуги шляхом концентрації матеріальних і фінансових ресурсів на відповідному територіальному рівні управління;

✓ Збалансованого розвитку, який вимагає диференційованості надання державної підтримки регіонам з урахуванням їх потенціалу, умов, критеріїв та строків, визначених законодавством.

✓ Партнерства, що зумовлює тісну співпрацю між центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, суб'єктами господарювання в процесі реалізації Стратегії, проведення моніторингу та оцінки виконання визначених завдань.

✓ Єдності, націленої на забезпечення суспільної єдності, яка полягає у зменшенні відмінностей між окремими регіонами у використанні людських ресурсів та рівні життя населення; економічної єдності, яка полягає у зменшенні відмінностей в економічному розвитку між регіонами; просторової єдності, яка полягає у створенні інфраструктурних умов для розвитку периферійних районів. Досягнення єдності в усіх трьох вимірах повинне бути однією із цілей регіонального розвитку та регіональної політики.

Власне стратегічні завдання державної політики регіонального розвитку України до 2015 р. визначено наступним чином:

1. Підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу.
2. Забезпечення розвитку людських ресурсів.
3. Розвиток міжрегіонального співробітництва.

4. Створення інституціональних умов для регіонального розвитку.

Розгляд у Стратегії тенденцій соціально-економічного розвитку приділяє суттєву увагу економічному потенціалу та негативним факторам, які впливають на перспективу комплексного розвитку туризму і санаторно-курортної галузі. Пріоритетним напрямом підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу є реструктуризація економічної бази окремих регіонів і створення умов для диверсифікації на новій технологічній основі. Одним з інструментів державної підтримки, які використовуються у цьому напрямі визначено розвиток туризму та рекреації. Іще одним з пріоритетних напрямів у вирішенні цього завдання є розбудова та модернізація інфраструктури, що сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості регіонів, що безумовно тісно пов'язане і впливає на розвиток туризму.

Суттєвого значення для модернізації зовнішнього та внутрішнього середовища туристичної діяльності в країні має реалізація таких пріоритетних напрямів як забезпечення високих стандартів навчання, доступного для працівників протягом усього періоду їх виробничої діяльності, активізація співпраці у сфері освіти і науки, забезпечення повної зайнятості населення, реалізації заходів у сфері міграційної політики.

Особливі перспективи має розвиток туризму у контексті пріоритетів з розвитку міжрегіонального співробітництва:

- ✓ розширення міжрегіональної економічної взаємодії;
- ✓ розвиток транскордонного, у тому числі єврорегіонального співробітництва.

Інституціональною основою ефективного регіонального менеджменту в туризмі має стати реформування системи державного управління та місцевого самоврядування, яке передбачає розширення фінансово-економічних можливостей територіальних громад, реформування адміністративно-територіального устрою, узгодження діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо розвитку регіонів.

Стратегією визначено механізми, етапи, очікувані результати, моніторинг і оцінка реалізації Стратегії. При цьому параметри, якими вимірюється роль і місце туризму у підвищенні конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу включають:

- ✓ кількість туристів;
- ✓ кількість підприємств готельного господарства;
- ✓ кількість санаторіїв та закладів відпочинку;
- ✓ кількість осіб оздоровлених у санаторіях та закладах відпочинку;
- ✓ кількість закладів культури, бібліотек, музеїв тощо.

Очевидно, що теорія і практика управління туристичною діяльністю вимагає більш ґрунтового підходу до емпірико-аналітичного забезпечення регіонального менеджменту, зокрема в туризмі.

Варто зазначити, що розвиток курортно-рекреаційно сфери, туристично-рекреаційного комплексу та туристичної інфраструктури визначено у якості першочергових пріоритетних напрямів для АРК., Івано-Франківської області та м. Севастополь. Водночас розвиток рекреаційно-туристичної сфери посідає різне місце у ієрархії пріоритетних напрямів розвитку Вінницької, Волинської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Чернівецької, Чернігівської областей та м.Київ. При цьому туризм, рекреація, санаторно-курортна справа не розглядаються у якості пріоритетних напрямів розвитку на період 2015 для Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Кіровоградської, Луганської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Харківської, Черкаської областей.

Таким чином, забезпечення зростання якості життя населення країни, сприяння соціально-економічному розвитку держави; створення належних передумов для задоволення потреб населення країни та іноземних туристів у якісних туристичних і санаторно-курортних послугах; забезпечення умов для формування на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках якісного національного туристичного продукту; удосконалення державної політики у сфері туризму і діяльності курортів, забезпечення збільшення надходжень до державного та місцевих бюджетів; сприяння перетворенню санаторно-курортного комплексу України у високорентабельну та конкурентоспроможну галузь економіки, є завданнями вирішення яких необхідно визначити й деталізувати враховуючи стратегічні напрями регіонального розвитку країни.

1. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 року №1001 – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>.

2. Стратегія розвитку туризму і курортів. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2008. №1088-р – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1088-2008-%F0>

УДК 379.85

Самбуrowa Е.Н.

ГЕОГРАФИЯ ТУРИЗМА В КИТАЕ

После начала экономических реформ и перехода к политике открытости внешнему миру в 1978 г. начался этап стремительного развития туризма в Китае. В настоящее время Китай стал важнейшей туристской дестинацией, занимая 4-е место в мире по количеству принимаемых туристов. Благодаря росту уровня жизни жители Китая проявляют все больший интерес к путешествиям за границу. Стремительно растет внутренний туризм. Туризм стал стратегической отраслью в развитии Китая. В статье рассматриваются особенности динамики и географии внутреннего и международного туризма в КНР, анализируется структура туристских потоков.

Since the initiation of the policies of reform and opening to the outside world in 1978, China's tourism has entered a stage of rapid development. Currently, China has become an important tourism destination, and ranks fourth in the number of arrivals in the world. With the improvement of Chinese people's living standards, Chinese citizens have an increasingly strong interest in traveling abroad. Domestic tourism is also growing vigorously. Tourism has become a strategic industry in China's development. The article discusses the features of the dynamics and geography of domestic and international tourism in China, analyzes the structure of tourist flows.

Уже несколько последних десятилетий Китай потрясает мир своим бурным развитием. Одна из сфер, развивающаяся еще более высокими темпами, чем экономика КНР в целом, - туризм. Международный туризм – один из важных механизмов включения экономики Китая в мировое хозяйство. Внутренний туризм, по масштабам развития которого Китай входит в число мировых лидеров, играет все более важную роль в экономике страны. Все это делает исследования туризма в Китае весьма актуальными.

Китайский туризм – феномен, привлекающий многих ученых, в работах которых анализируются различные его аспекты. В самом Китае исследования структуры туристского потока, туристской индустрии публикуются с 1990-х годов 20 в. Наиболее интересны в этом ключе работы Линь Гэ [6], Чжэн Фана [12]. Процесс старения населения Китая обусловил появление работ, посвященных изучению мотивации туристских поездок пожилых людей, специфического туристского продукта: Чжоу Цюньцюя [13], Вань Вэня [10]. В работе Лэй Вана и Цзехуа Лу анализируется внутренний туристский рынок страны [5]. Опубликованы и исследования китайского туризма в других странах, например, затрагивающая многие аспекты этой проблемы книга Дж. Вэнь и К. Тисделла [11]. Среди российских работ можно выделить статьи Нечаевой А.В. [1], Сазыкина А.М. [2] и др. В большей части упомянутых работ рассматриваются лишь отдельные аспекты развития туризма в Китае, однако интерес представляет также комплексное исследование внутреннего и международного туризма Китая. Целью данной статьи является выявление главных особенностей, в том числе, региональных, развития внутреннего, въездного и выездного туризма КНР.

Долгое время Китай был страной, закрытой для мирового сообщества. Низкая мобильность населения, небольшие душевые доходы не позволяли жителям страны не только выезжать за рубеж, но и предпринимать путешествия внутри страны. Отсутствие развитой туристской инфраструктуры, визовые сложности и многие другие факторы ограничивали число посещающих Китай иностранных туристов. Но после провозглашения курса на осуществление экономических реформ в 1979 г. начался стремительный рост китайского туризма.

Ныне Китай занимает заметное место в международном туризме в мире, находясь на 4-м месте по количеству прибытий (50,9 млн в 2009 г. без Сянгана, т.е. около 6% от мирового показателя), уступая лишь

Франции, США и Испании. Темпы роста количества прибытий в КНР существенно выше, чем в других странах: если в 2009 г. Китай посетило в 1,6 р. больше туристов, чем в 2000 г., то в остальных странах-лидерах по этому показателю значительных изменений не произошло: показатели США и Испании незначительно выросли, а Франции – даже сократился. Пика количество туристов, прибывающих в Китай из других стран мира достигло в 2007 г. – 54,7 млн чел., в 2008-2009 гг. мировой экономический кризис привел к сокращению доходов населения и, соответственно, к сокращению количества прибытий в КНР [8;9].

Быстрый рост количества въездных и выездных туристов привел к быстрому росту соответствующих доходов. По доходам от иностранного туризма (39,7 млрд долл. в 2009 г.) Китай на 5-м месте в мире, уступая еще Италии, причем по сравнению с 2000 г. рост составил 2,5 р. Особенно быстро растут расходы китайцев на иностранный туризм: Китай занимает 4-е место – 43,7 млрд долл. в 2009 г., что в 3,3 р. больше, чем в 2000 г. и в 2 р., чем в 2005 г., что отражает стремительный рост уровня жизни в КНР. Все остальные страны из первой десятки лидеров по этому показателю за исключением Нидерландов показали снижение по сравнению с 2005 г. [8;9].

По индексу конкурентоспособности в области туризма и путешествий Китай занимает 47-е место (из 132 стран) в 2009 г., опережая, например, Россию, Индию, Польшу, Турцию, причем его позиции значительно улучшились по сравнению с 2008 г., когда Китай был лишь на 62-м месте (<http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/TravelandTourismReport/index.htm>). Индекс отражает хорошую обеспеченность природными – 7-е место в мире и культурно-историческими – 15-е место - рекреационными ресурсами. По ценовой конкурентоспособности КНР тоже занимает высокую позицию – 20-е место в мире. Гораздо хуже положение Китая в области здоровья и гигиены (91-е место), политики в области устойчивого развития (105-е), обеспеченности туристской инфраструктурой (80-е место) [7].

Страна обладает огромным рекреационным потенциалом. Культурно-исторические ресурсы включают многочисленные музеи, пагоды, буддистские монастыри и даосские храмы. Туристов привлекает пекинская опера, боевое искусство ушу, разнообразная китайская кухня. Природно-рекреационные ресурсы – это контрастные ландшафты юга и севера, причудливые горы и Великие китайские реки. На территории Китая 40 объектов (2010 г.), внесенных в Список объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО, в том числе Императорский дворец Гугун, Летний дворец и парк Ихэюань, Храм Неба в Пекине, Великая Китайская стена, парки Сучжоу, исторический ансамбль Дворца Потала в Тибете, Терракотовое войско и Мавзолей императора Цинь Шихуана в окрестностях города Сиань, гора Эмэй, пещеры Могао [3].

Однако рекреационный потенциал Китая начал использоваться лишь после перехода к осуществлению экономических реформ. Вплоть до 1978 г. туризм не играл заметной роли в экономике КНР. Факторами

развития как международного, так и внутреннего туризма, начиная с 1980-х годов, являются:

- ✓ изменение имиджа КНР в мировом сообществе;
- ✓ проведение политики открытости;
- ✓ создание благоприятного климата для иностранных инвесторов, что стимулировало развитие делового туризма;
- ✓ быстрый рост доходов населения;
- ✓ рост мобильности населения, изменения в системе «хукоу»;
- ✓ сокращение рабочей недели;
- ✓ введение с 2000 г. трех праздничных, т.н. «золотых» недель (на китайский Новый год, 1 Мая, День образования КНР 1 октября), в течение которых отдыхает и путешествует вся страна.

В пореформенном развитии туризма в КНР выделяется несколько этапов, различающихся по соотношению приоритетов, темпов роста и вкладу в ВВП отдельных видов туризма. В 1980-90-е годы ускоренными темпами развивался въездной туризм при относительно низком уровне развития выездного туризма. Это стало следствием открытости КНР, стремительного роста популярности путешествий в Китай, строительства отелей, соответствующих потребностям иностранных туристов. Доходы от иностранных прибытий составляли порядка 60% общего дохода всей туристской сферы.

Однако на рубеже 90-х гг. ситуация коренным образом изменилась – в результате того, что душевые доходы достигли порога, позволяющего находить средства на путешествия начался подъем выездного туризма, темпы роста выездного туризма начали превышать темпы роста въездного туризма. В 1993 г. был обнародован план Госсовета КНР по развитию туризма, где внутреннему туризму отводилось значительное место. Внутренний туризм начал быстро расти и на него стала приходиться все большая доля совокупного туристского дохода. Финансово-экономический кризис в 2007 г. положил начало новому этапу, когда на фоне снижения показателей международного туризма продолжился рост внутреннего туризма, компенсирующего потери от этого снижения.

Развитие внутреннего туризма становится одной из важных составляющих переориентации Китая на использование внутренних факторов экономического роста - стимулирование внутреннего потребления. В 2008 г. число внутренних туристов в КНР составило 1,7 млрд чел.-раз, что в 1,5 р. больше, чем в 2004 г. Это означает, что в течение года практически все китайцы совершают путешествия! Доходы от внутреннего туризма за тот же период выросли в 1,9 р. [4; 7]. Доступность путешествий по стране определяется сравнительно невысокими ценами, хотя благодаря росту благосостояния населения расходы на одного туриста также быстро растут: в среднем каждый турист тратит на путешествия сейчас лишь 511 юаней (менее 80 долл.), но это в 2,5 р. больше, чем в 1994 [4; 14] г. Большую часть внутренних туристов составляют сельские жители (около 60%, что даже немного

выше доли сельских жителей в населении страны). Сельские жители в среднем тратят на путешествия на 1 чел. в 3 р. меньше, чем горожане [14]. В целом китайцы предпочитают путешествия на близкие расстояния – они дешевле, поэтому нет необходимости долго копить деньги.

Ускоренное развитие внутреннего туризма потребовало расширения отельной базы страны, причем наряду с отелями высокой «звездности» велось активное строительство дешевых гостиниц. К 2007 г. количество «звездных» отелей превысило 13,5 тыс. В результате строительного гостиничного бума сформировался избыток гостиниц различных ценовых категорий, по уровню заполняемости гостиниц Китай заметно отстает от других стран АТР. Тем не менее коэффициент заполняемости гостиниц вновь начал расти: в Пекине – 57,6% в 2010 г. против 44,1% в 2009 г., в Шанхае – соответственно 52,5 и 44,0% [9; 14].

Наряду с обычными гостиницами все большее распространение получают мини-гостиницы – «кэчжани», т.е. недорогие комнаты, которые сдают туристам местные жители. В деревнях открываются «дома сельской радости» – простенькие семейные гостиницы, где можно устроить пикник или половить рыбу. В сельской местности встречаются и «Сельские туристические хозяйства» – обычные крестьянские дома, в которых можно остановиться на ночлег или просто пообедать.

По видам туризма во внутреннем туризме преобладает познавательный (экскурсионный) туризм, пляжный отдых пока имеет существенно меньшее значение. Пешеходный, горный, спелео- и другие подвиды спортивного туризма у китайцев не столь популярны. Возможно, это следствие высоко уровня хозяйственной освоенности Восточного Китая, где совсем немного уголков нетронутой природы.

Свои особенности имеет и международный туризм. Въездные потоки характеризуются высокой устойчивостью. После некоторого сокращения в результате эпидемий «свиного гриппа», «птичьего гриппа» масштабы въездного туризма быстро восстанавливались. Особенностью структуры въездных потоков в КНР является высокая доля «соотечественников из Гонконга и Макао» - около 80%, которые в полном смысле слова не являются иностранными туристами, поскольку обе эти территории имеют статус «Особых Административных Районов» КНР. Основная часть посетителей из Гонконга и Макао приезжают в Китай с деловыми целями, т.к. здесь расположены многочисленные филиалы их ТНК. Среди собственно иностранных туристов лидируют Япония (3,3 млн в 2009 г.), Республика Корея (соответственно 3,2 млн) и Россия (1,7 млн), на которые приходится практически около 40% всех прибытий туристов этой категории. В целом, на страны Азии приходится около 2/3 всех въезжающих в КНР туристов [4; 14].

Структура доходов от международного туризма не соответствует структуре иностранных прибытий: туристы - жители Гонконга и Макао приносят меньше дохода, чем некитаеязычные туристы [14].

В течение последних 20 лет лидерами по количеству прибытий и дохода, а также количеству турфирм и отелей являются расположенные на востоке страны провинция Гуандун, города Пекин и Шанхай и провинции Цзянсу, Чжэцзян. На эти 5 ведущих туристских дестинаций в 2008 г. приходится 35% всех прибытий, причем на пров. Гуандун – почти 20%! Концентрация собственно иностранных туристов (без туристов-соотечественников из Гонконга, Макао и Тайваня) еще выше – на эти дестинации приходится более $\frac{3}{4}$ посещений [14].

Между туристскими предпочтениями разных категорий иностранных туристов в Китае существует заметная разница. Так, 2/3 туристов из Гонконга и Макао начинают, а в большинстве случаев и ограничивают свое путешествие соседней пров. Гуандун. Это преимущественно деловые поездки в регион, в котором издавна сосредоточивались деловые интересы гонконгских бизнесменов.

Собственно иностранных туристов в Китае интересует не только возможность выгодных капиталовложений, но и природные, историко-культурные достопримечательности страны, поэтому количество прибытий и доход от туристов этой категории более равномерно распределены по территории. Немало иностранцев можно встретить, например, в Тибете, являющемся мировым центром ламаизма, Синьцзяне, где проходил знаменитый Великий Шелковый путь, Шаньси и Сычуани с их древней историей и культурой, и даже во Внутренней Монголии.

Однако главными центрами притяжения по-прежнему остаются богатый историко-культурным наследием Пекин и современные, быстро развивающиеся Шанхай и Гуандун. Можно отметить некоторую дифференциацию в выборе места путешествия среди туристов из разных стран и регионов мира. Так, жители Европы, Северной Америки и Австралии, кроме Пекина, Шанхая и Гуандуна, чаще всего посещают провинции Цзянсу, Чжэцзян, Хубэй, отличающиеся высоким уровнем экономического развития, и пров. Шаньси с богатым историко-культурным наследием. Жители Японии и двух Корей чаще посещают близкие к ним провинции Ляонин и Цзилинь, экономически развитые Цзянсу и Чжэцзян и богатые памятниками культуры и истории Шаньси и Юньнань. Жители стран Юго-Восточной Азии отдают предпочтение соседним южным и юго-восточным провинциям Китая. Более 70% российских туристов останавливаются в граничащих с нашей страной Хэйлунцзяне (50%) и Внутренней Монголии (20%), где совершаются «шоп-туры» в приграничных городках Суйфэньхэ, Хэйхэ, Маньчжурия и т.п. Только каждый десятый русский путешественник едет в Пекин, все больше россиян посещают южный остров Хайнань, а к остальным субъектам Китая наши туристы большого интереса не проявляют.

Во въездном туризме представлены разнообразные виды туризма. Наряду с познавательным (экскурсионным) туризмом, получил развитие пляжный отдых (остров Хайнань), паломнический туризм (Тибет), экстремальный туризм, в т.ч. горный, водный, пешеходный (Тибет,

Куньлунь и др.), экотуризм (многочисленные национальные парки и заповедники). Быстро увеличиваются масштабы событийного туризма. Пекинская Олимпиада-2008, Шанхайская Всемирная выставка ЭКСПО-2010, ежегодные выставки в Гуанчжоу, разнообразные конгрессы привлекают в Китай все больше и больше туристов.

Поворотным моментом в развитии выездного туризма стала система соглашений со странами о придании им статуса «официального туристического направления» (ОТН), принятая с 1997 г. В рамках данного соглашения граждане Китая могут совершать поездки с целью отдыха в указанные страны, но исключительно в составе туристических групп и по специальной визе. Сейчас в этом списке более 100 стран. Как и для внутреннего туризма, для выездного туризма также характерна сезонность, связанная с «золотыми неделями».

Поскольку продолжительность поездок невелика, китайские туристы, в первую очередь, посещают Сянган и Аомынь (более 70% всех поездок) и близко расположенные страны Азии, с которыми имеется хорошее транспортное сообщение. Кроме Гонконга и Макао жители КНР, выезжающие за рубеж, предпочитают посещать Японию и Россию. Существенно меняется и структура турпоездок по целям выезда. Если в 1990-е годы преобладали поездки с деловыми целями, то в настоящее время (2008 г.) уже почти 90% поездок – частные. Мотивы совершения туристических поездок связаны с конфуцианской моралью – важностью самообразования, получения новых знаний [14].

В 1978 г. в стране было только два турагентства: Китайское международное турбюро и Китайское турбюро, в начале 1980-х гг. к ним прибавилось Китайское бюро молодежного туризма. А в настоящее время отправкой китайских туристов за рубеж, а также организацией поездок по стране занимается около 20 тыс. турагентств, в которых работает более 300 тыс. чел. Отличительной особенностью Китая является резкое преобладание турагентств, занимающихся внутренним туризмом. Их число почти в 10 раз превышает турагентства, обслуживающие международный туризм. Растет значение интернета для организации турпоездок: китайские интернет-сайты предоставляют возможность бронирования гостиниц, авиабилетов, заказов экскурсий.

Согласно прогнозам ВТО, к 2020 г. Китай станет ведущим въездным туристским направлением в мире, обогнав Францию, США и Испанию, он также попадет в число лидеров выездного туризма. Индустрия туристских услуг превратится в одну из "опорных" отраслей народного хозяйства и будет обеспечивать свыше 8% ВВП страны [9].

Таким образом, туризм в КНР развивается высокими темпами, причем особенно высоки темпы роста числа внутренних и выездных туристов. Акцент на развитие внутреннего туризма отражает политику «опоры на внутренний спрос», что делает отрасль более устойчивой. В то же время международный туризм продолжает играть роль канала

взаимодействия с зарубежными странами. Все это ведет к росту значения туризма КНР для экономики страны.

1. Нечаева А.В. Этапы развития и особенности китайского выездного туризма// Проблемы Дальнего Востока.-2008.- №4 (июль-август).- С.120-132
2. Сазыкин А.В. Развитие восточно-азиатского рынка выездного туризма // Туризм и региональное развитие. Выпуск 5. Сборник научных статей.- Смоленск: Универсум, 2008.- С. 267-271
3. Список объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО в Китае (на 2010 г.)
<http://en.wikipedia.org/wiki/>
4. China National Tourist Office // <http://www.cnto.org/chinastats.asp>
5. Lei Wang, Jiehua Lu. An Analysis on China Domestic Tourist Market//Papers of Institute of Population Research, Department of Sociology, Beijing University.-2008
6. Lin Ge. Population Characteristics of tourists and the development of tourism Industry// Population Research.-1993.-№2.- P.58-59
7. Travel and Tourism Report
<http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/TravelandTourismReport/index.htm>
8. Statistical yearbook for Asia and Pacific, 2009 <http://www.unescap.org/stat/data/syb2009/25-Tourism.pdf>
9. UNWTO World Tourism Barometer, Madrid, June 2010 - Volume 8, Issue 2
<http://unwto.org/facts/eng/barometer.htm>
10. Wan Wen, Study on the explore model in white-hair people tourism consumption market// Consume Guide.- 2007.-№6.-P.9-10
11. Wen J.J., Tisdell C.A. Tourism and China Development: Policies, Regional Economic Growth and Ecotourism. Australia, Sydne.-, 2001
12. Zheng Fang. A study on the characteristics of tourism population in Jiayuguan City// Northwest Population.- 2007.-№ 6.-P.63-66
13. Zhou Qunku. Marketing strategy of white-hair people tourism market// China Science and Technology Information.-2005.- № 15.- P.96
14. Чжунго тунцзи няньцзянь 2009 (Статистический ежегодник КНР, 2009). Пекин, Государственное статистическое бюро КНР.- 2009

УДК 338.488.2(477.85)

Бучко Ж.І., Круль Г.Я.

ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТУРИЗМУ У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті аналізується просторове розміщення закладів готельного типу і харчування в розрізі адміністративних районів Чернівецької області. Виділені райони зі значною та недостатньою забезпеченістю готелями і підприємствами ресторанного господарства. Обґрунтовані передумови і причини розміщення закладів гостинності.

В статье анализируется пространственное размещение заведений гостинничного типа и питания в разрезе административных районов Черновицкой области. Выделены районы со значительной и недостаточной обеспеченностью гостинницами и предприятиями ресторанного хозяйства. Обоснованы предпосылки и причины размещения заведений гостеприимства.

The spatial placement of facilities such as hotel and meals in the administrative regions of Chernivtsi region is analyzed in this article. Areas with significant and lack provision by hotels and restaurants and catering enterprises are selected. Prerequisites and reasons for placing reasonable hospitality are justified.

Актуальність дослідження. За останнє десятиріччя в Чернівецькій області туристична галузь набуває ознак однієї із провідних, як у питаннях грошових надходжень до місцевих бюджетів, так і щодо надання значної кількості робочих місць, залучення вітчизняних та іноземних інвестицій. Володіючи потужним природно-ресурсним потенціалом, маючи унікальний історико-архітектурний та культурний спадок, багаті народні звичай і традиції, область із року в рік стає об'єктом зацікавлення дедалі більшої кількості туристів. Тому забезпечення належною інфраструктурною базою перетворюється в нагальну проблему сьогодення.

Постановка завдання. Розвиток туристичної галузі в Україні загалом та в окремих адміністративних регіонах зокрема нерозривно пов'язаний із головними складовими, що задовольняють основні потреби мандрівників під час подорожі (ночівлі та харчування), – готельним і ресторанним господарством. Враховуючи особливості прикордонного географічного положення Чернівецької області, унікальність поверхні даного регіону, наявність значної кількості об'єктів для пізнання, водних артерій для розвитку різних видів водного туризму, культурну спадщину, звичаї, традиції і побут місцевого населення тощо, неабияке зацікавлення становить питання виявлення регіонів, де означені передумови для розвитку туризму забезпечуються відповідною інфраструктурою. Здійснення просторового аналізу готельно-ресторанної складової туристичної галузі Чернівецької області стало основним завданням даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Згідно з даними Головного управління статистики Чернівецької області за 2009 р., в регіоні послуги ночівлі надають 28 готелів та аналогічних закладів розміщення [1]. У загальному потенціалі підприємств готельного господарства в 2009 р. налічувалось 1453 номери, готових одночасно забезпечити потребу в 4754 ліжкомісцях. В минулому році нічліжною базою скористалися 54 250 туристів, з них 5 947 – іноземних, що відповідно на 26% і 11% менше порівняно з 2008 р. Причини зменшення кількості приїжджих пояснюються здебільшого світовою економічною кризою.

Проте реальна кількість закладів розміщення в області істотно відрізняється від офіційної. Зокрема, за даними обласного управління культури та туризму (з серпня 2010 р. – управління культури), тут налічується 100 закладів, які надають послуги ночівлі, з них 20 – зосереджені в обласному центрі [2]. Такі розбіжності у даних офіційної статистики і управління культури, на нашу думку, можна пояснити вибірковою звітністю перед державними органами, недосконалістю законодавчої бази щодо сплати податків підприємствами різних форм власності та іншими чинниками, які перешкоджають прозорому функціонуванню готельного і ресторанного бізнесу.

Просторовий аналіз розташування готелів та аналогічних засобів по адміністративних районах показав, що найбільша кількість закладів ночівлі (15) сконцентрована у Вижницькому районі, причому у структурі

закладів розміщення за типами переважають готельно-туристичні комплекси (8), другу позицію займають приватні садиби, яких налічується 4, і власне готелів у регіоні зареєстровано 3 одиниці. Переважна більшість цих закладів нові, споруджені впродовж останніх кількох років, тому характеризуються високими стандартами якості послуг.

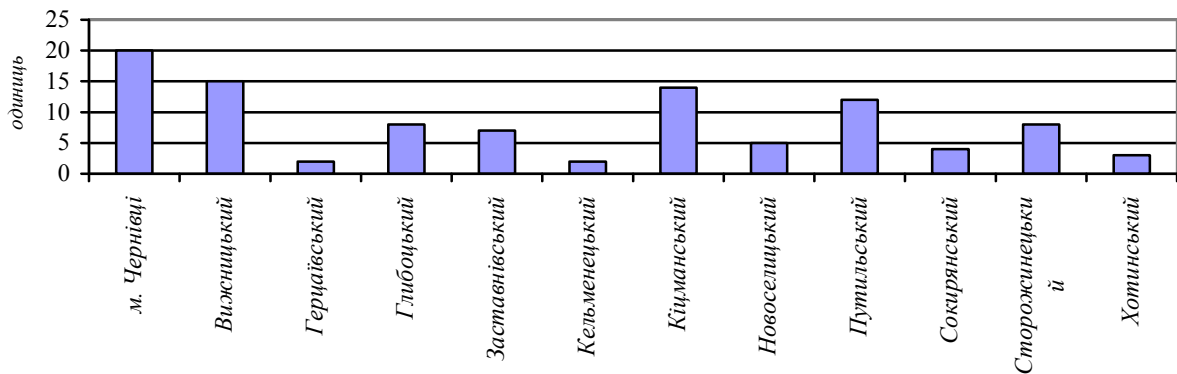

Рис.1. Розподіл закладів розміщення по адміністративних районах Чернівецької області (за даними управління культури, 2009 р.)

Найпопулярнішими серед місцевого населення та туристів є туристичний гірськолижний комплекс «Мигово», готельний комплекс «Карпатська зірка», готельно-ресторанний комплекс «Стіжок», що водночас є привабливими етнографічними об'єктами. Більшість закладів розміщення орієнтовані на можливість короточасного та довготривалого відпочинку в Карпатах, тому максимально наближені до гір. Доїзд до деяких із них ускладнений відсутністю якісних автошляхів.

Дещо поступається Вижницькому району за кількістю закладів ночівлі Кіцманський район, де функціонує 14 аналогічних установ. Переважають готельно-ресторанні комплекси (9 одиниць). Окрім них, діють ще 3 готелі та 2 туристичні комплекси. Більшість закладів розміщення даного району розташована в приміській зоні Чернівців, вздовж траси, а тому переважно використовується для одно-дводенного (короткотривалого) відпочинку подорожуючими або з метою ночівлі гостей, запрошених на банкет (чернівчани дедалі частіше виїжджають за місто з такою метою). До найближчих населених пунктів, розташованих у гірській місцевості (м. Вижниця чи смт Берегомет), ще потрібно подолати 60-70 кілометрів шляху, тому дані засоби розміщення можуть використовуватися як транзитні.

Путільський район за кількістю закладів готельного типу посідає третє місце серед адміністративних одиниць області. Їх налічується 12, з-поміж яких 5 туристичних, 5 готельно-ресторанних комплексів та 2 готелі. Туристичні комплекси здебільшого зосереджені в смт Путила та її околицях (сс. Сергії та Лустун), а також на Чорному Черемоші (с. Довгопілля) та перевалі Німчич (с. Підзахаричі). Таке розташування є надзвичайно зручним з позиції організації туристичних маршрутів,

оскільки вони максимально наближені до популярних туристичних об'єктів регіону: скель Протятого каміння, печери Довбуша, Смугарських водоспадів чи мінеральних джерел Лужків. Чотири готельно-ресторанні комплекси функціонують в адміністративному центрі району та в сусідньому селі Кисилиці (1). Орієнтовані вони зазвичай на короткочасне проживання з наданням комплексного харчування. Як бачимо, переважна більшість закладів розміщення тяжіє до районного центру. Всі вони є новими й сучасними, актуальними для туристів переважно в літній сезон. Найбільшою завантаженістю вони характеризуються під час проведення традиційних свят і фестивалів – виходу на полонини «Полонинська ватра», «Шовкова косиця», чи гуцульського фестивалю.

По 8 закладів готельного типу налічується у Глибоцькому та Сторожинецькому районах. Потреба в закладах розміщення визначається близькістю до обласного центру, прикордонним положенням району і розташуванням населених пунктів уздовж міжнародної траси, що сполучає Україну з Румунією. Особливої популярності за останні роки набули готельні заклади Сторожинецького району, з-поміж яких: 2 бази відпочинку («Аква-Плюс» та «Берег любові»), 2 туристичні комплекси («Рутка» та «Колиба. Друзі мої»), готельно-ресторанний комплекс («Олімпія»), готель «Тріумф», мотель «Панночка» та торгово-побутовий комплекс в с. Стара Жадова. Всі вони мають добру транспортну доступність, оскільки розміщені переважно вздовж автошляхів Чернівці–Сторожинець–Берегомет та Сторожинець–Красноільськ, що робить їх зручними для зупинки туристів, які подорожують з Чернівців до Карпат. Окрему групу становлять рекреаційно-туристичні заклади відпочинку на водних об'єктах: «Аква-Плюс», «Берег любові», «Рутка», орієнтовані переважно на вікендовий відпочинок.

У Заставнівському районі заклади розміщення орієнтовані переважно на відпочинок на Дністрі. Це 2 бази відпочинку «Здоров'я» та «Буковий гай» у Репужинцях, оздоровчі комплекси «Дністер» та «Дністер+» у селах Репужинці та Брідок, відпочинковий комплекс «Гостинець» на трасі Чернівці–Тернопіль, пансіонат відпочинку сімейного типу в с. Задубрівка та Корчма «Над панським ставом» у м. Заставна.

У Новоселицькому районі заклади розміщення сконцентровані уздовж траси Чернівці–Новоселиця. Зокрема, в с. Магала це відпочинковий комплекс «Хвиля», в с. Бояни – готельно-ресторанний комплекс «Буковинська зірка», готель «Принц» і туристично-оздоровчий комплекс «Сонячна долина», в м. Новоселиця – розважально-відпочинковий комплекс «Валерія».

У Хотинському та Сокирянському районах (займають східну частину Чернівецької області) кількість готельних закладів ще недостатня, відповідно 3 і 4. Особливо відчутно це в Хотинському районі, де останніми роками проводяться масові фестивалі та свята на території Хотинської фортеці. Зокрема, такими закладами є готелі «Олімп», «Фортеця» та «Хотин» (м.Хотин). А в Сокирянському районі функціонують два готелі в

м. Сокиряни («Еліт» і «Каприз») та два відпочинкові заклади на Дністрі: туристичний комплекс у с. Ломачинці «Вишневе» та база відпочинку «Чайка на Дністрі» в с. Непоротове.

Мінімальна кількість готельних закладів зафіксована у Герцаївському та Кельменецькому районах (по 2 одиниці). В першому випадку вони розміщені неподалік від Чернівців і орієнтовані на короточасний відпочинок мешканців обласного центру. У другому – послуги ночівлі надаються закладом комбінованого типу (готель-бар) у районному центрі та яхт-клубом «Дністрівка».

Аналіз територіального поширення закладів розміщення черговий раз підтвердив тезу про недостатнє використання наявних природно-ресурсних потужностей для розвитку туризму. Як свідчать дані, максимальна кількість підприємств готельного типу та інших місць для тимчасового проживання зафіксована у гірських районах області (Вижницькому, Путильському і Сторожинецькому) та адміністративних районах, наближених до обласного центру, тоді як у придністровських районах їхня кількість ще є недостатньою.

Послуги з тимчасового розміщення (проживання) в обласному центрі надаються 20 закладами готельного господарства із загальним номерним фондом 848 номерів, розрахованих на 1516 місць (за даними управління культури) [2]. Для задоволення потреб споживачів туристичного продукту щодо рівня комфорту та отриманих послуг при проживанні у готелях суб'єктами господарювання здійснюються заходи щодо розширення переліку додаткових послуг та якості обслуговування відвідувачів

Упродовж 2009 р. відділом економічного розвитку громади спільно з асоціацією «Туристична Буковина» проведений аналіз діяльності підприємств туристичного сервісу та діагностика туристичної інфраструктури міста. Проведені дослідження тенденцій, структури та мотивів туристичних потоків в місто за період 2004-2008 рр. та розроблений проект Концепції розвитку готельного господарства в Чернівцях. Разом із тим, варто зауважити, що наслідки фінансово-економічної кризи та запровадження у 2009 р. карантинного режиму в місті та інших регіонах України негативно вплинули на показники в'їзного туризму. Зменшилась кількість обслугованих туристів та завантаженість закладів готельного господарства.

Як відомо, до основних послуг, окрім послуг розміщення, належать ще й послуги харчування. В Чернівецькій області за даними Головного управління статистики налічується 333 заклади харчування, розраховані на 29 тис. місць із різною спрямованістю і діяльністю [1]. Згідно з даними управління культури в регіоні зареєстровано 293 заклади харчування різного призначення [2].

Найбільша кількість підприємств ресторанного господарства зафіксована в обласному центрі, де їх налічується 150 одиниць із одноразовою місткістю 15,7 тис. місць [1]. Серед них 92 ресторани, де представлені українська, європейська, румунська, азійська (японська,

корейська, китайська), класична, французька та інші національні і змішані кухні. Окрім того, вони можуть спеціалізуватися як на повсякденному обслуговуванні, так і на організації різноманітних заходів: днів народжень, весіль, корпоративних вечірок, випускних вечорів, романтичних вечерь тощо. З огляду на це, за цільовим призначенням ресторани м. Чернівці та Чернівецької області поділяються на постійні – 58 закладів, що становить 63%, та банкетні (34 заклади, або 36%).

Ресторани розміщуються з урахуванням чисельності мешканців, мікрорайону, вікової структури населення, рівня їхніх доходів, зручності й доступності, помітності, наявності поблизу готелів, торговельних центрів тощо. Останніми роками спостерігається тенденція до вибору місць для ресторанів у багатих приміських районах, які виділяються більшими площами під будівництво останніх, чистотою довкілля, смачною місцевою кухнею та доступними цінами, порівняно із обласним центром.

Найбільше навантаження на заклади ресторанного господарства припадає на осінній період, коли найінтенсивніше проводяться різноманітні розважальні заходи. Якщо врахувати, що річний цикл складається з 52 тижнів, з яких майже 16 припадає на період посту, то 36 тижнів залишаються на проведення банкетів, весіль і днів народжень. Підвищеним попитом послуги підприємств харчування користуються у вихідні дні.

У Чернівцях налічується приблизно 88 барів, основною спеціалізацією яких є реалізація змішаних, міцних алкогольних, слабоалкогольних і безалкогольних напоїв та закусок до них. Вони розміщуються з урахуванням наявних мешканців, тобто більшою мірою вони розраховані на молодь, студентів, робітників із невисокими доходами.

В обласному центрі діє 11 спеціалізованих підприємств ресторанного господарства, основною метою діяльності яких є швидке харчування. Спеціалізуються здебільшого вони на приготуванні однієї основної страви – піци, доповнюючи її різноманітними холодними закусками та гарячими стравами нескладного приготування, напоями і десертами. Основні відвідувачі – переважно діти і студенти, але крім них, сюди навідуються і дорослі, сімейні пари, старші люди, оскільки принципом діяльності цих закладів є швидкість і доступність (за цінами).

У розрізі адміністративних районів області (за даними офіційної статистики) найбільша кількість ресторанів та інших закладів харчування сконцентрована у Кіцманському (47 одиниць) і Заставнівському (35 закладів) районах, причому у населених пунктах, які максимально наближені до обласного центру або розташовані вздовж автомобільних трас загальноукраїнського та міжнародного значення.

Третю позицію за сумарною кількістю закладів харчування (23 одиниці) посідає Хотинський район, де підприємства ресторанного господарства орієнтовані на обслуговування як місцевого населення, так і відвідувачів найвидатнішої пам'ятки регіону – Хотинської фортеці. Серед

закладів переважають кафе і бари, де клієнтам пропонують обмежений перелік страв і напоїв швидкого приготування.

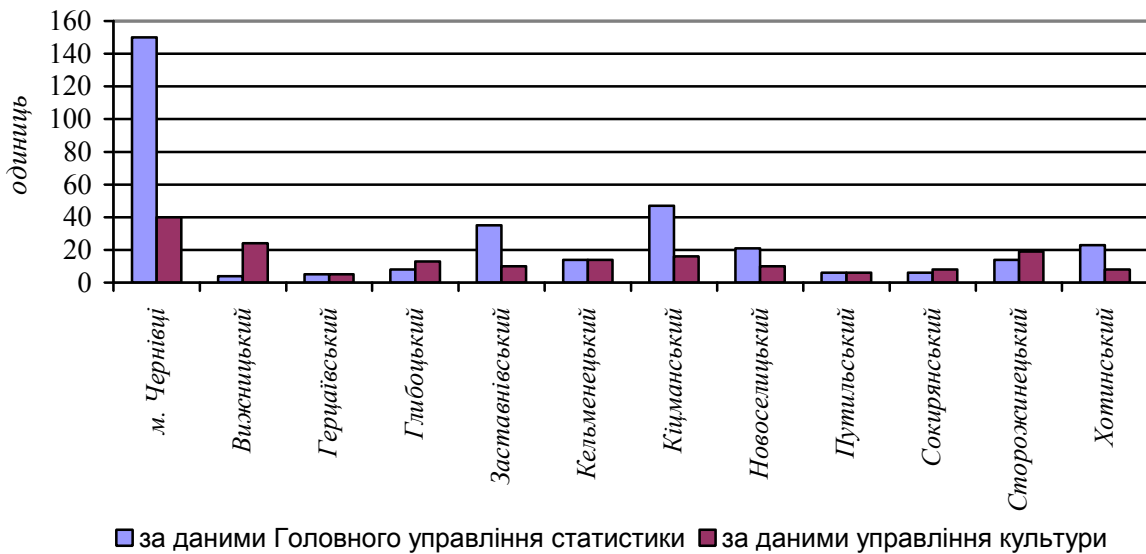

Рис. 2. Розподіл закладів харчування по адміністративних районах Чернівецької області за 2009 р.

Значна кількість підприємств ресторанного господарства (21 од.) зареєстрована у Новоселицькому районі, який межує з обласним центром і переважна більшість закладів харчування сконцентрована вздовж автошляхів та неподалік Чернівців.

У Кельменецькому районі послуги харчування надають 14 закладів ресторанного господарства. За типами вони розподілилися так: 6 ресторанів (4 з яких у Кельменцях), решта – бари (4 розміщені в районному центрі, інші 4 – у наддністрянських селах Вартиківці, Нагоряни, Дністрівка, Бузовиця). Аналогічна кількість закладів харчування і в Сторожинецькому районі, з-поміж яких 6 барів, 4 ресторани і 4 кафе. Переважна більшість їх (10) надає послуги харчування в адміністративному центрі району.

Найменша кількість підприємств ресторанного господарства за статистичними даними зафіксована у Глибоцькому (8 одиниць), Сокирянському, Путильському (по 6 закладів), Герцаївському (5 одиниць) і Вижницькому (4) адміністративних районах. Зазвичай переважають заклади із обмеженим асортиментом страв і закусок (кафе, бари та комбіновані підприємства). Ресторани здебільшого діють в адміністративних центрах, а кафе і бари функціонують у сільській місцевості.

Висновки. Отже, готельно-ресторанне господарство міста й області сьогодні потребує інвестицій і капіталовкладень, застосування світового досвіду маркетингу в означеному бізнесі, підвищення рівня надання послуг та доведення їх якості до міжнародних стандартів. Недостатньо розвинута

туристична інфраструктура, недосконалість існуючої законодавчої бази, нестабільність економічної і політичної ситуації в країні загалом та регіоні зокрема гальмують розвиток однієї з найприбутковіших галузей сучасної економіки. Враховуючи інтерес вітчизняних та зарубіжних туристів до нашої області, існує необхідність у подальшому ефективному просуванню туристичного потенціалу регіону на міжнародних ринках та розвитку подієвого туризму.

1. Туризм, відпочинок та санаторно-курортне лікування в області. Статистичний збірник Головного управління статистики у Чернівецькій області /За ред. Шильніковської І.Д. – Чернівці, 2010. – 64 с.

2. <http://www.buktour.com.ua>

УДК 911.3

Лаврук М.М.

ГЕОГРАФІЧНА ТИПІЗАЦІЯ ПОЛОНИН ГУЦУЛЬЩИНИ ДЛЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИХ ПОТРЕБ

На підставі польових досліджень виділено основні типи полонин Гуцульщини та наведено їхні характеристики для подальшого аналізу туристично-рекреаційного потенціалу відповідно до різних видів відпочинку.

Ключові слова: полонина, туристично-рекреаційні ресурси полонин, типи полонин, полонинський туризм, Гуцульщина.

Based on field research article outlines the basic types of mountain valleys of Huzulschyna and their characteristics for further analysis of the tourist and recreational potential according to various types of leisure.

Key words: mountain valley, tourist and recreational resources of valleys, types of valleys, mountain valleys tourism, Huzulschyna.

На основании полевых исследований выделены основные типы полонин Гуцульщины, определены их характеристики для дальнейшего анализа туристическо-рекреационного потенциала, соответствующего разным видам отдыха.

Ключевые слова: полонина, туристическо-рекреационные ресурсы полонин, типы полонин, полонинский туризм, Гуцульщина.

Постановка проблеми. Відгінно-полонинське тваринництво є традиційною галуззю Гуцульського етногеографічного району, яка зумовила його культурну специфіку. В радянську епоху полонини використовувались як осередки екстенсивного виробництва тваринницької продукції. Нераціональна економічна політика щодо цих вразливих екосистем, яка проявилась у необґрунтованому зростанні полонинського поголів'я худоби за відсутності практичного покращення продуктивності гірських лук, завдала останнім значної шкоди.

Нерентабельність в умовах української ринкової економіки гірського тваринництва в цілому і вівчарства зокрема, трудова міграція місцевого населення, викликали значний занепад у всьому Карпатському регіоні відгінного скотарства. Проте воно й досі існує у традиційній формі як

дрібнотоварне виробництво для задоволення потреб гірських жителів у традиційній молочній продукції та частковому її продажі на ринку.

Через полонини Гуцульщини проходять усі популярні карпатські туристичні маршрути, для яких об'єкти полонинського господарювання (житло гірських пастухів, приміщення для худоби, сакральні споруди), технологія виготовлення полонинської продукції мають атракційне значення, а молочні продукти – предметом споживчого попиту туристів. В холодну пору року житло гірських пастухів, через відсутність туристичних притулків, використовується для ночівлі туристів. Тому поняття «полонина» і «туризм» на Гуцульщині нероздільні, хоча їхній зв'язок і має спонтанний характер. Цілеспрямованої регіональної політики, яка б реально, зважаючи на вимоги сталого розвитку гірських територій, об'єднала ці явища у функціонально-цілісну систему, поки-що немає. При раціональному підході, як показує досвід інших країн Карпатського регіону Європи – Словаччини, Польщі, Румунії, полонини і господарювання на них можуть стати чинником туристичної привабливості краю.

Проблема трансформації «економічного» випасу на полонинах в «культурний» (Термін «культурний випас» вживається в західно-європейській літературі для означення традиційних форм відгінного тваринництва, які підтримують з культурно-рекреаційною метою) має соціально-економічні та наукові аспекти. До останніх належить обґрунтування навантаження худоби на полонини з врахуванням теперішнього стану гірсько-лучних біоценозів, моніторинг полонин, які вилучені з господарського використання і втрачають ознаки пасторальних систем, визначення напрямів функціонування полонин як характерних для Карпатського регіону природно-антропогенних комплексів за умов найбільш масштабного за всю історію скорочення випасу на них худоби, обґрунтування створення полонинського кластера тощо.

Метою статті є типізація полонин Гуцульщини з огляду на їх туристично-рекреаційне використання, яке б поєднувалось з традиційним господарським функціонуванням. Типізація з акцентом на таке поєднання та з врахуванням сучасного стану полонинського господарювання ще не здійснювалась. Вона є першим етапом оцінки рекреаційних ресурсів полонин як комплексних об'єктів для ведення полонинського туризму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Географічним та екологічним проблемам розвитку полонинського туризму і рекреації в цьому регіоні в останнє десятиліття присвячено чимало публікацій, зокрема Ю. Нестерука, В. Матвіїва, І. Рожка, М. Рутинського та ін. Нетрадиційні форми туризму, як чинник еколого-економічної стабілізації в Українських Карпатах, підтримують міжнародні проекти, які діють на території краю, їхній розвиток також був схвалений Конгресом Ради Європи 28 жовтня 2010 р. в Резолюції та в Рекомендації щодо сталого розвитку гірських регіонів Європи на прикладі Карпатських гір, які були

розроблені Ужгородською міжнародною конференцією, що відбулась у вересні 2010 р.

Виклад основного матеріалу. Основним об'єктом полонинського туризму є полонини. *Полонина* — це комплексне, — природно-господарське і культурно-рекреаційне поняття. У природно-географічному плані полонини — це гірські луки. В межах Українських Карпат територія Гуцульщини відзначається високою часткою полонин природного походження, які займають субальпійську та альпійську смугу (1650-2061 м н.р.м.) і знаходяться переважно у Чорногорі та Свидовці, а також у Гринявських, Чивчинських і Рахівських горах. Завдяки господарській діяльності людини упродовж історичного часу, нижня межа природних луків понижена в горах Гуцульщини на 300-400 м, тому в середньогір'ї (Ворохта-Путильських горах, Запрутських Горганах) чимало полонин штучного походження.

У господарському сенсі полонини є територією сезонного випасу худоби, утримання якої забезпечується наявною господарською інфраструктурою—приміщеннями для людей і худоби, облаштованими джерелами води. З культурно-рекреаційного погляду полонини є самотнім, гармонійним простором, який поєднує мальовничість субальпійської місцевості з натуральністю пастушого буття. Для полонин характерна висока пейзажна цінність (багатопланові панорами гір), акустична особливість (поєднання тиші з передзвоном отари або череди і, тепер уже зрідка, пастуших музичних інструментів), чистота цілком природного довкілля та натуральна молочна продукція.

Основна кількість полонин Гуцульщини зосереджена у високогірно-і середньогірно-полонинській природній області, що в адміністративному плані відповідають Рахівській та Верховинській Гуцульщині, які мають відповідно 18,1 (До цього числа включені тільки полонини гуцульських поселень Рахівщини, а всього район має 20,4 тис. га полонин) та 9,3 тис. га гірських пасовищ, або майже 200 полонин як господарських одиниць [1,6]. Порівняно незначною є площа полонин у Горганах, якими користуються надвірнянсько-яремчанські гуцули—понад три сотні гектарів та у смузі гір Яровиця-Томнатик і Покутсько-Буковинських горах, які використовують путильські і косівські гуцули—понад тисячу гектарів. Найменшою є площа полонин на адміністративній території косівських гуцулів — до пів сотні гектарів (показники площ полонин потребують уточнення, оскільки ще не завершені землевпорядні роботи на господарських територіях рад різних рівнів).

Полонини краю значно різняться між собою за величиною. Найменші за площею полонини розміщені у Путильській частині Гуцульщини — середня їх величина не перевищує 50 га. Невеликі полонини — площею кілька десятків га, характерні і для Яремчанської та Косівської Гуцульщини. У Верховинській і Рахівській частинах краю розлогі гірські луки займають площу в кілька сотень гектарів. Своїми розмірами відзначаються Гринявські і Чивчинські полонини — Дуконя, Гостовець, Старостая; Свидовецькі — Герешаска, Урда, Стеришора; Чорногірські —

Шумнєска, Козьнєска, Занога, Гарманєска, Рогнєска-Скопєска, Томнатик-Лугівський, Туркул-Гутин кожна з яких має площу від 300 до 900 га [1, 2, 6].

Наприкінці першого десятиліття ХХІ ст. для відгону худоби використовувались ті полонини, які розміщені найближче до поселень: 36 % нині діючих полонин знаходяться не далі, як 10 км від постійних поселень, а 78 % – не далі, ніж 20 км.

Найчисельніше полонинське стадо утримують рахівські гуцули – майже 4 тис. ум. голів, які випасаються на 60-ти полонинах загальною площею приблизно 15 тис. га. На гуцульській Рахівщині виділяється 5 сільських рад, які мають найбільше полонинське господарство: Ясінянська, Богданська, Квасівська, Чорнотисенська і Лазещинська (кожній належить 5-7 діючих полонин площею майже 2 тис. га, які знаходяться переважно на Свидовці і на пд.-зх. Макросхилі Чорногори) [6]. Рахівські гуцули утримують на своїх полонинах найчисельніше в краї стадо овець, тому в цій частині Гуцульщини переважають так звані «чисті» полонини.

Верховинські гуцули утримували у 2009-2010 рр. друге за абсолютною величиною полонинське стадо худоби, яке налічувало 2756 ум. голів і випасалось на 34-х полонинах. В цій частині краю в полонинах випасають переважно ВРХ, а використовують здебільшого луки Гринявських гір і пн.-сх. схилів Чорногори. Найбільше полонинське господарство мають Верховинська і Яблуницька сільські ради[1].

На рахівських і верховинських полонинах оптимальна, з огляду на природну продуктивність гірських лук і розвиток туризму, щільність худоби в полонинах – 0,3- 0,4 ум. гол /га (обчислено за [1,6]).

У Путильській частині краю на 28-и полонинах випасається найменше стадо худоби у перерахунку на умовні голови – 1688 (Обчислено за [2]).

Але в буковинських гуцулів середня щільність худоби в полонинах найвища на Гуцульщині – 1,2 ум. гол/га. На невеликих за площею полонинах, які розташовані найближче до населених пунктів, вона може сягати і 10-12 ум. гол./га. Невисоким цей показник є тільки у віддалених полонинах – Яровиці, Семенчук, Красний Діл. Висока щільність худоби в полонинах цієї частини краю дає більший вихід оригінальної молочної продукції для туристів, але обмежує рекреаційні можливості самих полонин.

Яремчанська і Надвірнянська частини Гуцульщини випасають невелику кількість худоби (за винятком полонини Ліснів – виключно ВРХ) на полонинних Горган. Діючих полонин у цій частині краю не більше десяти.

Рекреаційно-географічна типізація діючих полонини Гуцульщини проведена з огляду на особливості видів туризму, які розвиваються, або мають перспективу розвитку в краї, з врахуванням таких чинників: 1) наявність господарства; 2) стан інфраструктури; 3) площа полонини і

навантаження худобою (ум.гол./га), 4) наявність рекреаційної інфраструктури; 5) віддаль від населених пунктів, які здійснюють господарську діяльність на полонині; 6) транспортна доступність.

Виділено такі типи полонин. *Полонини, ресурси яких можна залучити до розвитку сільського зеленого туризму.* Вони знаходяться у 5-10-и кілометровій зоні пішохідної доступності до сільських населених пунктів, можуть бути атракційними об'єктами та постачальниками продукції для тих рекреантів, які проживають у сільських садибах. До цього типу належать полонини штучного походження у Ворохта–Путисьькому низькогір'ї та Запрутських Горганах, окремі полонини Свидовця (Шиса, Браївка, Довжина, Думин та ін.). Такі полонини мають інфраструктуру у традиційному стилі і відносно доброму стані, яка поєднується з етнографічними об'єктами гуцульських сіл і містечок. На них можна будувати невеликі рекреаційні об'єкти (прикладом є полонина Діл на Верховинщині, полонина Берлибашка на Рахівщині(за 9 км від села Костилівка), на якій спеціально для туристів створено показову полонинську інфраструктуру і літній притулок, подібну мету має інвестиційний агропроект “Полонина Рокита”, який передбачає створення повного комплексу полонинського господарства на горі Рокита в с. Микуличин (Яремчанська міськрада).

Полонини комплексного використання з розвинутою рекреаційною інфраструктурою. На цих полонинах, де домінуючим є гірськолижний туризм, об'єкти традиційного господарювання функціонують влітку і можуть бути атракційною складовою літнього відпочинку у комфортабельних закладах. Прикладом поки-що є тільки полонина Драгобрат, а в перспективі – полонини Менчула Квасівського і Близниць (Рахівська Гуцульщина), пн. макросхилу Чорногори (Верховинська Гуцульщина). Названі полонини влітку можуть бути осередками для стаціонарного проживання і зручних радіальних прогулянок на суміжні полонини, які знаходяться на одному гіпсометричному рівні на віддалі 5-7 км. Від полонини Менчул Квасівський зручний прохід по середньосхилівій дорозі у доброму стані до полонин Шумнеска, Шешул, Конец полонина, Скопеска, Рогнеска; від полонини Драгобрат – зручний огляд (подекуди і прохід) з Закарпатського туристичного шляху на полонини Урда, Ярошеска, Крачуняска, Ворожеска, Стеришора, Кирчея, Стрімчиска, Громівка. Лімітуючим фактором для рекреаційного використання вищеназваних полонин є напівзруйнований стан їхньої інфраструктури. Парадоксальним є той факт, що замість використання полонинського господарства як фактора туристичної привабливості для літнього відпочинку, земельна лихоманка і стихійна забудова, зокрема Драгобрату, знищують тут традиційне господарювання.

Полонини для маршрутних туристичних походів. Це розлогі полонини Рахівських гір, Чивчин і Гриняви, Яровиці, Горган, які віддалені від населених пунктів на 15 км і більше. Більшість з них зараз недіючі, полонинська інфраструктура майже зруйнована, але використовується

туристами для нічлігу. Діючі полонини в цій групі (станом на 2009-2010 рр.), які можуть забезпечити молочними продуктами і при потребі нічлігом – Середня Рого і Керничний в Чивчинах, Прелуки, Глистовата, Дуконя, Гостовець, Яровиця, Семенчук у Пневсько-Яровицькому гірському районі; Неняска, Межипотоки. Верхній Щаул у Рахівських горах, Дурня, Гропа, Братківська у Горганах.

Полонини для екологічного туризму з регульованим доступом відвідувачів (заповідні полонини). Це полонини пн.-сх. макросхилу Чорногори, Свидовця, Мармароського масиву, які входять до заповідної зони Карпатського національного природного парку (КНПП, Івано-Франківська область) та Карпатського біосферного заповідника (КБЗ, Закарпатська область). Деякі з них (пн. схили Чорногори) уже не мають полонинської інфраструктури, але на багатьох ще збереглось діюче господарство. «Культурний випас» на цих полонинах, а не його заборону, мають стимулювати відповідні проекти КНПП і КБЗ.

Висновок. Отже, Гуцульщина, як територія з тисячолітньою історією полонинського господарювання, має потужний потенціал для розвитку багатьох напрямків туризму, стержневим об'єктом яких можуть стати полонини як природно-господарські комплекси. Разом з наданням торгової марки популярним гуцульським традиційним виробам, які пов'язані з полонинським господарюванням – бринзі і ліжнику, в цьому краї можна об'єднати у спеціальні маршрути діючі полонини, які разом з відповідними об'єктами в поселеннях (валилом, ткацькими верстатами) репрезентуватимуть шлях створення традиційної продукції, а також слугуватимуть її промоції й реалізації.

1. Інформація Верховинської державної адміністрації Івано-Франківської області. Лист № 554/12 від 01.10.2009.
2. Інформація управління агропромислового розвитку Путильської райдержадміністрації про організацію літньо-табірного утримання худоби на полонинах Путильського району у 2009 р.
3. Окремі показники розвитку сільських, селищних, міських рад у галузі сільського господарства. Форма № 6-сільрада. Розділ III. Поголів'я худоби та птиці в приватній власності домогосподарств у 2010 р. // Відділ статистики у Верховинському, Косівському районі, Яремчанській міськраді Івано-Франківської області
4. Окремі показники розвитку сільських, селищних, міських рад у галузі сільського господарства. Форма № 6-сільрада. Розділ III. Поголів'я худоби та птиці в приватній власності домогосподарств у 2010 р. // Відділ статистики у Путильському районі Чернівецької області
5. Підсумки обліку худоби в Рахівському районі станом на 1 січня 2010 р. // Управління статистики у Рахівському районі Закарпатської області
6. Перелік високогірних пасовищ (полонин) за межами населених пунктів, наданих територіальним громадам району для випасу худоби в літньо-осінньому періоді 2009 р. // Рахівська районна держадміністрація

ОСОБЛИВОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ФІРМ

Досліджено сучасні умови реалізації процесу управління на туристичних фірмах, побудовано модель управління ними, встановлено комплекс необхідних компетенцій менеджерів для здійснення ефективної діяльності.

Исследовано современные условия реализации процесса управления на туристических фирмах, представлена модель управления ими, определен комплекс необходимых компетенций менеджера для осуществления эффективной деятельности.

Nowadays conditions for implementation of the management process for travel companies are researched. The model of management is presented, range of competences required for an effective manager are defined.

Постановка проблеми. За умов ринкової економіки підвищуються вимоги до управління туристичною діяльністю на підприємстві. Це пов'язано з підвищенням складності як виробництва турпродукції, так і її реалізації. Менеджер, який здійснює управлінську діяльність, є ключовою фігурою туристичної організації, саме тому питання щодо визначення комплексу його знань, вмінь, особистих та ділових якостей є актуальним та йому приділяється велика увага з боку науковців. Існує думка, що не можна сформулювати універсальні конкретні вимоги до управлінської діяльності тому, що середа та умови праці є дуже різними. Але практика показує, що є комплекс організаторських здібностей, які зазвичай базуються на особистих якостях, та їх можна визначити як ті що дозволяють висококваліфікованим спеціалістам бути ще й успішними керівниками.

Отже метою даної статті є розгляд особливостей управління в сфері реалізації туристичних послуг та побудова моделі компетенцій менеджера, що дозволяє удосконалити їх відбір та оцінку для підвищення ефективності діяльності турпідприємства.

Літературні джерела та публікації з теми. Дослідженням процесу управління в туризмі присвячені роботи багатьох як зарубіжних, так і вітчизняних вчених – Н.А. Зайцева, І.В. Зоріна, Н.І. Кабушкіна, В.А. Квартальнова, О.О. Любіцевої, Г.А. Папіряна, С.С. Скобкіна, А.Д. Чудновського, та інших.

Управління в туризмі, як і в будь якій іншій сфері діяльності, здійснюється за розподілом на окремі функції, які зосереджені у трьох основних групах:

1) загальне управління (встановлення нормативних вимог та політики управління, політики інновацій, планування, організація роботи, мотивація, координація, контроль, відповідальність);

2) управління структурою підприємства (його створення, предмет діяльності, правові форми, зв'язки з іншими підприємствами, територіальні питання, організація, реконструкція, ліквідація);

3) конкретні області управління (маркетинг, інновації, виробництво, кадри, фінанси, основні фонди).

На нашу думку, на вітчизняних турпідприємствах основні функції визначаються за загальними етапами (стадіями) управління, що відносяться до першої групи, серед найбільш розповсюджених можна визначити наступні:

- аналіз, прогнозування й планування;
- організація роботи;
- мотивація;
- координація й регулювання;
- контроль, облік.

З огляду на вищевикладене, теоретична структурно-логічна модель комплексної структури управління, у контурі зв'язку основних функцій, на наш погляд, може бути представлена у вигляді, поданому на рис.1.

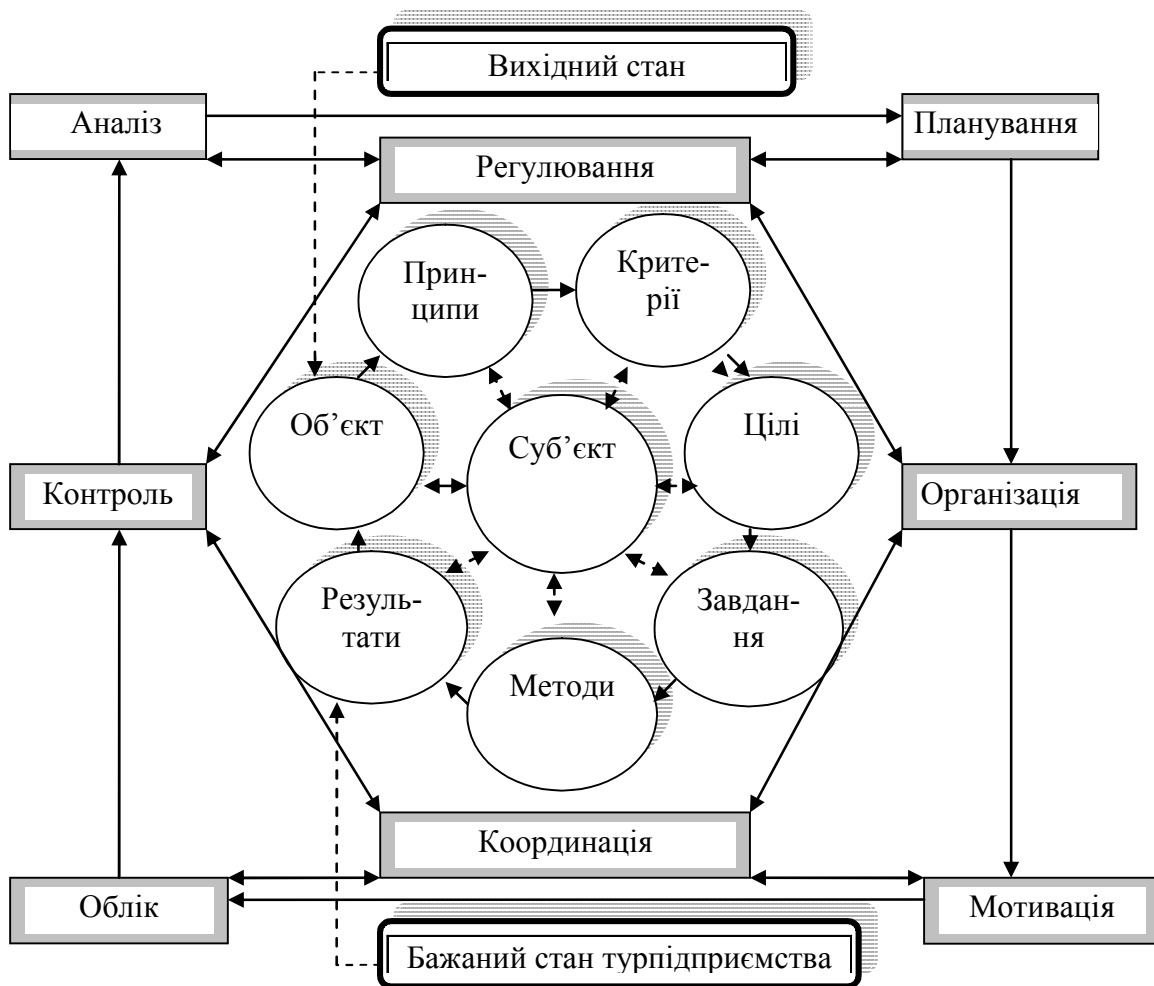

Рис. 1. Теоретична структурно-логічна модель управлінського циклу туристичного підприємства

Саме таке розташування елементів, на наш погляд, дозволяє сформулювати теоретичну основу підготовки та реалізації управлінського процесу в контурі зв'язку виконання основних функцій управління.

Запропонована модель дає змогу суб'єктам, звертаючись до теоретичних і практичних наробок, що складають дану модель, отримати схему сценарних дій для проведення процесу управлінських перетворень на власному турпідприємстві. Центральним елементом моделі, як видно з рис.1, є суб'єкт управління, тобто власник підприємства або менеджер.

Останні дослідження показали, що ефективну та конкурентоспроможну організацію відрізняє особистісний підхід до процесу управління: постановки стратегічних та тактичних цілей, завдань, вибору методів, принципів, критеріїв оцінювання діяльності як персоналу так і підприємства в цілому. Від цього в значній мірі залежить повнота розкриття людського потенціалу, що, в першу чергу, стосується підприємств галузі туризму, оскільки саме в цій сфері персонал є складовою частиною туристичного продукту та визначає його якість.

Сьогодні основною задачею в діяльності турагенств є організація ефективного процесу управління в цілому та процесу продажу туристичних послуг зокрема. При цьому головною людиною, від професіоналізму й особистості якої залежить вибір покупців. Від дій менеджера туристичної фірми залежить прийде клієнт знову чи ні. Саме тому високопрофесійні менеджери є досить високооплачуваними працівниками. Однак фахівців, що відповідають сучасним вимогам, не вистачає. Вимоги, які у сучасному туристичному бізнесі пред'являються до посади менеджера, можна звести до наступних груп:

- 1) концептуальні знання в області соціальної психології, знання сучасних управлінських підходів і особливостей професії;
- 2) професійні знання за спеціалізацією;
- 3) додаткові знання та вміння: володіння іноземними мовами, вміння користуватися ІТ, знання в галузі правознавства, психології, філософії;
- 4) особисті якості, до яких можна віднести моральні та вольові якості, нестандартне мислення, рішучість і наполегливість у досягненні цілей, ініціативність, уміння виконувати зобов'язання й обіцянки, справедливість, тактовність, акуратність, уміння розташувати до себе, почуття гумору;
- 5) знання етичних норм та ділової етики, дисциплінованість;
- 6) ділові якості та організаторські здібності, тобто самостійність у прийнятті рішень та вирішенні проблем, самоорганізованість, вміння формувати та мобілізувати колектив, вміння ефективно використовувати засоби мотивації);
- 7) комунікативні якості, що проявляються в умінні встановлювати зв'язки з представниками різних сфер діяльності та різного посадового статусу, вміння формувати здоровий психологічний клімат в колективі, а також в мистецтві швидко встановлювати зв'язки з клієнтами фірми.

Останні дослідження в області менеджменту свідчать про те, що успішна діяльність керівника майже на 80 % залежить від його особистих якостей та лише на 20 % від його професійних навичок та вмінь за спеціалізацією.

Успішна робота на сучасних підприємствах індустрії туризму потребує вміння спілкуватися, говорити з людьми, розуміти настрій і інтереси присутніх, мотивувати клієнта до придбання турпродукту. В останні роки проводилися дослідження, присвячені порівнянню роботи успішних і неуспішних керівників туристичних підприємств [2], результати яких представлено на рис. 2.

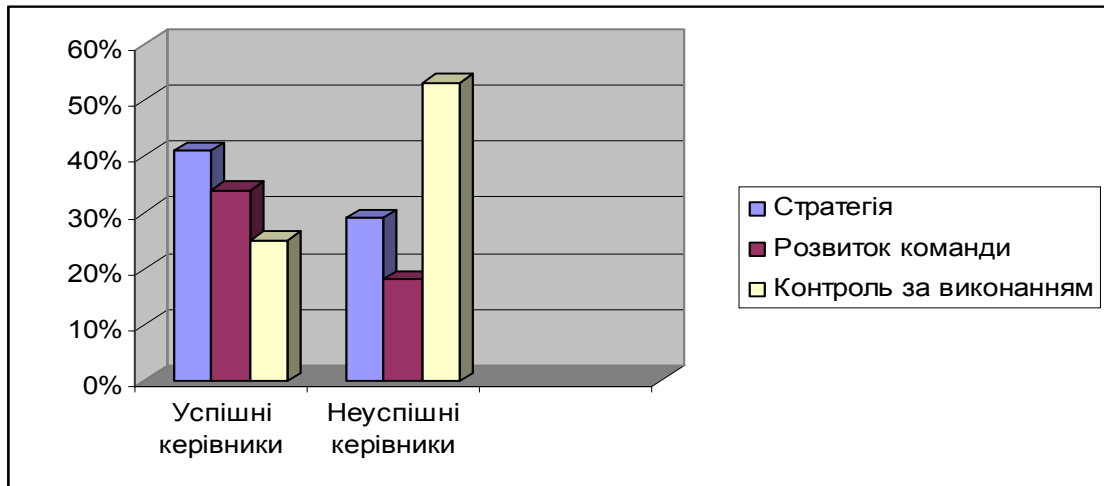

Рис. 2. Порівняння роботи керівників туристичних підприємств

За даними досліджень, успішні керівники в порівнянні з неуспішними витрачають менше часу на контроль виконання (25% проти 53%), більше займаються розвитком команди та погодженістю роботи (34% проти 18%) і максимум зусиль зосереджують на формуванні стратегії (41% проти 29%) [2].

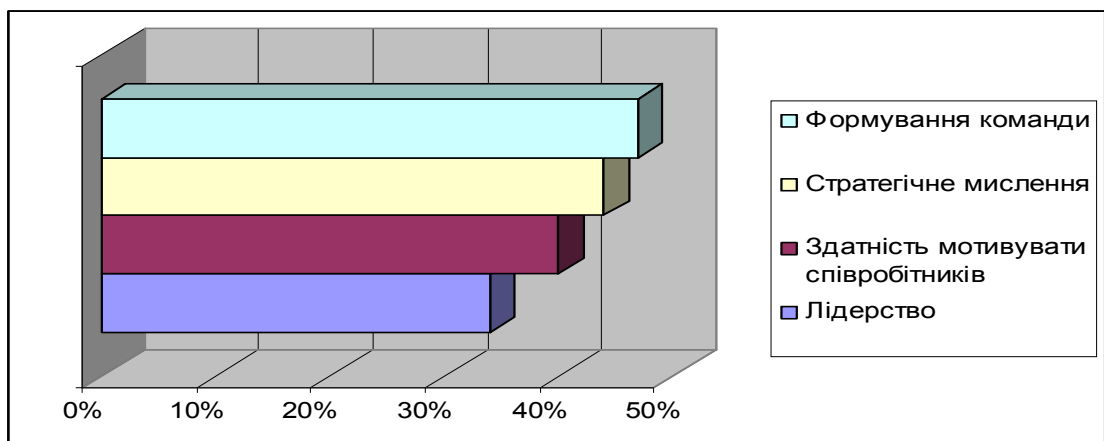

Рис. 3. Ранжування ключових вмінь управлінського складу підприємства

Такі результати підтверджуються результатами інших опитувань. Вищими керівниками 150 туристичних підприємств був названий перелік вмінь, які вони вважають за необхідне розвивати в першу чергу у

управлінського складу своїх підприємств [2]. Результати цього опитування представлені на рис. 3.

Сьогодні серед менеджерів українських туристичних підприємств існує розшарування. Менеджери поділяються на тих хто займається виключно процесом управління, зазвичай представники великих підприємств, і на тих хто приймає активну участь у процесі реалізації туристичних послуг, власники та менеджери туристичних агентств. Серед тих менеджерів хто приймає участь у процесі реалізації є ті хто продають або дуже добре, або дуже погано. На перший погляд, парадокс, адже технології успішних продажів детально вивчені, описані та відпрацьовані, більшість менеджерів із ними добре знайомі. Однак ці технології часто не працюють і цьому є дві причини.

Перша причина полягає в недостатній розвиненості особистісних якостей окремих туристичних менеджерів. У першу чергу, їм не вистачає швидкості, гнучкості й креативності мислення, а також енергійності, емпатичності та вмотивованості. Крім цього, багатьом менеджерам бракує навичок з області практичної психології, зокрема, стрес-менеджменту, лідерства та комунікації.

Друга причина полягає в тому, що на процес продажу все більше впливають фактори, які недостатньо добре враховуються наявними технологіями. До основних можна віднести наступні:

1) мінливість ринку – постійне відновлення асортименту туристичних послуг, поява нових форм продажів та нових фірм-конкурентів. У цьому випадку менеджеру необхідно бути готовим приймати зміни і вчасно реагувати на них, бути здатним оволодіти навичкам впровадження нових підходів у діяльність;

2) висока диференційованість особистостей покупців. У зв'язку з наростанням індивідуалізації в сучасному суспільстві кожний суб'єкт стає більш унікальним, а типологізація особистостей – більш розширеною. Внаслідок цього ускладнюються технології і методи роботи з клієнтами, тому виникає необхідність високої варіативності та імпровізації в роботі із клієнтом, що вимагає від менеджерів високої емпатичності, широкого кругозору, великого життєвого досвіду та доброго розуміння людей;

3) феномен «шопінгу» - процес покупки з економічного явища стає явищем культурним. Купуючи послугу, клієнт одночасно «купує» сам процес купівлі. І якщо цей процес захмарюється поганим настроєм менеджера, його неухважністю, заклопотаністю та недоброзичливістю, то це стає важливим фактором і за своєю значимістю порівнюється з ціною або якістю послуги. Найчастіше провідну роль відіграють ті аспекти особистості менеджера-продавця, які прямо із процедурою продажу не пов'язані, наприклад, його імідж, почуття гумору або автентичність поведінки [4].

Вплив цих факторів у подальшому буде тільки зростати. Тому, для того щоб підвищити ефективність діяльності підприємства необхідно не тільки проводити постійний моніторинг факторів, що впливають на

ефективність роботи менеджерів, а й обов'язково їх враховувати і намагатися управляти ними у процесі діяльності. Це можливо шляхом формування у менеджерів певних компетенцій. Компетенції – це набір знань, вмінь, навичок спеціаліста, що знаходяться в синергетичній взаємодії з його особистими, діловими та лідерськими якостями. Для підбору, оцінки та підвищення кваліфікації персоналу найчастіше використовують таку класифікацію компетенцій [6]:

- корпоративні компетенції – ділові та особисті якості, які повинні мати всі співробітники підприємства незалежно від їх посади;
- управлінські компетенції – якості, вміння та навички, що необхідні керівникам для успішного досягнення бізнес-цілей;
- технічні (професійні) компетенції – охоплюють сферу спеціальних знань та практичних навичок, та не включають ніяких особистих якостей.

Також виділяють й інші види компетенцій [5]:

- інформаційна компетенція - здатність самостійно шукати, аналізувати, відбирати, обробляти й передавати інформацію щодо традиційних і нових форм та видів туристичної діяльності, щодо туристичних формальностей та умов перебування в різних країнах світу;
- правова компетенція – знання вітчизняної та міжнародної нормативно-правової бази щодо організації діяльності підприємств туристичної інфраструктури, вміння відслідковувати зміни в законодавстві;
- комунікативна компетенція – володіння навичками роботи у складі групи фахівців, взаємодії з клієнтами та партнерами підприємств туристичної інфраструктури, органами державного регулювання.

Ці компетенції взаємопов'язані між собою та їх сукупність можна звести в модель компетенцій менеджера турфірми, що представлена на рис. 4.

Представлена модель може використовуватися керівництвом туристичної організації для відбору, оцінки й навчання персоналу, а також для розміщення кадрів і формування кадрового резерву.

Виходячи з проаналізованих вище факторів впливу на процес продажу успішний менеджер сучасної туристичної фірми крім професійних компетенцій повинен володіти як мінімум ще трьома групами компетенцій – трьома ролями:

- 1) лідер – такий менеджер веде клієнта за собою, він діє ефективно, незважаючи на втому або поганий настрій, легко перебудовує техніку й тактику своїх дій залежно від ситуації та завжди спрямований на перемогу;
- 2) психолог – менеджер, який має здібності психоаналітика і філософа. Він тренер, що допомагає клієнтові самоактуалізуватися й самореалізуватися, він розуміє й відчуває клієнта найчастіше краще за самого клієнта, визнає право клієнта на унікальність і до кожного клієнта знаходить свій підхід;
- 3) шоумен – перебуваючи в цій ролі, менеджер робить все, щоб клієнт одержав максимум задоволення від покупки. Якщо потрібно, він

перетворить процес продажу у ритуал, дасть клієнтові відчути свою значимість, унікальність, наявність тонкого смаку [4].

Рис. 4. Модель компетенцій менеджерів туристичної фірми

Таким чином, сьогодні невідповідність й низький рівень роботи менеджера ще здатні компенсувати ціна або якість туристичної послуги. Однак в майбутньому, якщо існуючі тенденції не зміняться, то менеджер буде в змозі здійснювати ефективне управління та продажі тільки розвинувши компетенції лідера, психолога та шоумена.

Процес особистісних змін є більш тривалим і трудомістким, ніж процес освоєння знань, умінь і навичок, але це стратегічні вкладення, що визначають майбутню конкурентоспроможність підприємства.

1. У. Джек Дункан. Основопологающие идеи в менеджменте. – Москва, Издательство «Дело», 1996. – 321 с.
2. Кларин М. В. Корпоративный тренинг - инструмент развития менеджмента // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – №3. – С. 21 – 27.
3. Маслов. В. И. Стратегическое управление персоналом в условиях эффективной организационной культуры. – Москва, Финпресс, 2004. – 210 с.
4. Стёганцев А. В. Стратегическое управление персоналом в области продаж // Финансовый бизнес. - 2007. - № 6. - [Электронный ресурс] - http://www.stiogantsev.ru/st/v-r_prodav_bud.
5. www.hr-portal.ru/article/model-kompetentsii.
ru.wikipedia.org/wiki.

УКД – 338.48

Хлиманкова М.А.

СЕЗОННЫЕ КОЛЕБАНИЯ В ТУРИЗМЕ

Данная статья посвящена сезонным колебаниям в мировом туризме. Данная тема актуальна в настоящее время, т.к. с развитием массового туризма все сильнее проявляются тенденции неравномерного развития данной отрасли, четко проявляются циклично-волновые процессы в туризме. Одним из проявлений таких процессов является такое социальное явление как сезонные колебания. В данной статье дается обзор основных теоретических понятий: дается определение сезонных колебаний, выделяются факторы, определяющие данного рода колебания, дается обзор классификаций территории в зависимости от сезонных колебаний, и кроме того, выделяются их последствия.

This article is devoted to seasonal fluctuations in world tourism. This topic is relevant at the present time, because with the development of mass tourism is increasingly manifest tendency of the uneven development of the industry, clearly manifest a cyclical wave processes in tourism. One manifestation of such processes is a social phenomenon as seasonal variations. This article reviews the basic theoretical concepts: a definition of seasonal variations, the factors which determine this kind of vibration, provides an overview of the classifications territory depending on seasonal fluctuations and, moreover, highlighted the consequences.

В настоящее время туризм является динамично развивающейся отраслью. Как любая другая отрасль экономики туризм имеет свои особенные черты развития. Сезонные колебания оказывают большое влияние на формирование туристского спроса и предложения, определяют функционирования всего туристского комплекса и отдельных его частей.

Выбор тематики данной статьи связан, прежде всего, тем, что сезонные изменения являются одним из ключевых факторов, определяющих деятельность туристского межотраслевого комплекса. Эти колебания влияют непосредственно на интенсивность использования инфраструктуры, занятость населения и поступления от туризма в экономику. Однако эти показатели изменяются в зависимости от региона исследования.

Для раскрытия темы данной статьи сначала необходимо определить понятийный аппарат. Зачастую понятие сезонные колебания заменяют понятием сезонность. Однако, четкого определения слова «сезонность» в литературе нет. Его этимология идет от французского слова “saison” (идеальный или любимый период для ведения дел). Французское слово “saison” происходит от латинского “satio”, которое обозначало «время сева» [3, с.82-87]. Таким образом, существительное «сезонность» происходит от прилагательного «сезонный» (такой, деятельность которого связана с определенным сезоном). Следовательно, «сезонность» - циклически повторяющиеся изменения в течение определенного промежутка времени.

Британский ученый Р.В. Батлер и его последователи определяют сезонность как временную неустойчивость в туризме, которая характеризуется изменением таких показателей как число посетителей/туристов, расходы туристов, интенсивность движения на дорогах или использования других средств передвижения, занятость населения [2, с.1-74]. В общих словах, сезонность – глобальное явление туризма, вызванное временным перемещением людей, в результате изменения туристского спроса и предложения. Таким образом, сезонность является многогранным понятием, которое включает не только изменение числа туристов, посетивших определенное место, но и также влияет на маркетинговую политику, рынок труда, финансовые потоки, организацию деятельности и т.д.

Сезонные колебания в туризме определяются целым рядом факторов, которые можно объединить в две большие группы: природные и институциональные [2, с.5-22]. К природным факторам относятся природно-климатические и географические условия (климат, количество осадков, изменение температуры, времена года, продолжительность светового дня и т.д.). Ко второй группе относятся экономические и социальные факторы. Кроме того, отдельно выделяют психологические факторы (например, мода на некоторые виды деятельности в определенный период года), традиции и привычки.

Сезонность — явление сложное и по своим последствиям противоречивое. По степени интенсивности туристских поездок различают четыре сезона туристской деятельности:

- пиковый сезон — период, наиболее благоприятный для организации рекреационной деятельности людей, характеризующийся максимальной плотностью туристов и наиболее комфортными условиями для отдыха;
- высокий сезон — период наибольшей деловой активности на туристском рынке, время действия наиболее высоких тарифов на туристский продукт и услуги;
- низкий сезон — период снижения деловой активности на туристском рынке, для которого характерны низкие цены на туристский продукт и услуги;

- «мертвый» сезон — максимально неблагоприятный период для организации туристской деятельности.

Ученые предлагают несколько классификаций территорий, различающихся по моделям сезонности.

В зависимости от комбинации различных сезонов Р.В. Батлер различает три типа территорий с разными моделями сезонности: «двухсезонные», «односезонные», «бессезонные» [2, с.7-32]. К первой группе относятся регионы, для которых характерно в течение года наличие пикового (высокого) сезона и наблюдается значительное увеличение туристской активности в другое время года, отличное от высокого сезона. К таким регионам можно отнести территории, где основной поток туристов приходится на летние месяцы, и наблюдается значительный всплеск в зимний период. Примером может служить Австрия. Ко второму типу относятся регионы, которые на протяжении года имеют лишь один пиковый (высокий) сезон. Примером такого типа сезонных колебаний служит Греция, которую наибольшее число туристов посещает в летние месяцы. К третьему типу относятся страны и регионы, которые на протяжении года имеют незначительные колебания туристской активности. Туристская активность практически одинакова на протяжении всего года. К таким регионам можно отнести Сингапур, Гонконг, а также регионы, которые специализируются на городском туризме.

Александрова А.Ю. предлагает следующую классификацию. Выделяют два основных типа стран с различными сезонными волнами. К первой относятся страны северного полушария с умеренным климатом, для которых характерно наличие пикового сезона летом (июль-август) и всплеска туристской активности с января по март. Оставшееся время года наблюдается спад туристской активности, а «мертвый» сезон приходится на октябрь-декабрь. Ко второй группе принадлежат страны северного и южного полушарий с экваториальным, субэкваториальным, тропическим и субтропическим климатом. В этих странах пик туристской активности приходится на зимние месяцы (декабрь-февраль), всплеск наблюдается летом (июль-август), а мертвый сезон характерен для весенних и осенних месяцев (май – июнь, сентябрь) [1, с.91-96].

Как уже было сказано ранее, сезонность является важным фактором развития туризма на определенной территории. Тем не менее, сезонность имеет как положительное, так и отрицательное влияние.

Все отрицательные последствия можно разделить на три группы: рынок труда, «инвестиционный климат» и материально-техническая база, окружающая среда.

Сезонные колебания в туризме негативно влияют на рынок труда. При сильных изменениях туристской активности, основное число работников требуются не круглый год. Для поддержания рентабельности большинство туристских фирм предпочитают нанимать работников лишь во время высоких сезонов. Тем не менее, люди, работающие в туризме и не только, хотят иметь стабильную работу в течение всего года, поэтому

наличие только сезонных работ способствует оттоку работников из туристских регионов при отсутствии других видов деятельности в смежных областях.

Во время сезонных спадов материально техническая база используется не на полную мощность. Так, например, во время низкого сезона, загрузка отелей в Испании достигает лишь 40%. Некоторые объекты туристской инфраструктуры во время низкого или «мертвого» сезона совсем не используются, что увеличивает издержки на их содержание. Кроме того туристский сектор, это довольно рискованная область для инвестиций. Так как сезонные колебания в туристской отрасли достаточно велики это ведет к увеличению инвестиционных рисков, что в свою очередь приводит к ухудшению «инвестиционного климата» в туризме. Поэтому разработка мер по сглаживанию сезонных колебаний, способствует привлечению дополнительных инвестиций в отрасль.

К третьей группе влияния относится окружающая среда. Во время высокого или пикового сезона происходит увеличение числа проживающих на определенной территории в несколько раз. Это ведет к чрезмерному использованию ресурсов и оказывает негативное влияние на состояние окружающей среды. Наблюдается увеличение выбросов в атмосферу, загрязнение воды, воздуха, почвы, увеличение шумового излучения, кроме того возрастает уровень преступности и число несчастных случаев.

По мнению некоторых ученых сезонные колебания имеют и позитивный эффект. Во время низкого сезона происходит социологическое и экологическое восстановление. При уменьшении числа туристов (проживающих на определенной территории) происходит восстановление природной среды. Иногда небольшого перерыва достаточно для самовосстановления природных систем, иногда требуется вмешательство человека.

Социологическое восстановление заключается в том, что местное население во время низкого сезона возвращается к обычному ритму жизни и имеет возможность подготовиться к следующему высокому сезону. Происходит восстановление эмоционального и физического состояния людей [3, с.87-96]. Кроме того, некоторым туристам это дает возможность насладиться уникальностью данной территории в одиночестве, без скопления большого числа отдыхающих.

Таким образом, сезонные колебания (сезонность) имеют как положительный, так и отрицательный эффект и не всегда низкий сезон только негативно сказывается на развитии туризма на определенной территории.

Таким образом, сезонные колебания (сезонность) имеют как положительный, так и отрицательный эффект и не всегда низкий сезон только негативно сказывается на развитии туризма на определенной территории.

Тем не менее, негативные последствия от посещения туристами определенной территории значительно велики. Для поддержания баланса природной среды и сохранения природных ресурсов для будущих поколений, необходимо контролировать число прибывающих туристов. Одной из таких мер может служить попытка сглаживания сезонных колебаний, или переориентация части отдыхающих на другой сезон. Продление высокого сезона во времени может способствовать уменьшению пикового сезона, когда нагрузка на природные ресурсы максимальная, и равномерному распределению числа туристов во времени. В сочетании с умелой организацией природоохранных мер, это может способствовать уменьшению негативного влияния.

Таким образом, сезонные колебания – это сложное многогранное и, кроме того, социальное понятие. Несмотря на то, что такого рода колебания зависят от природных явлений и смены сезонов года, эти явления очень сильно привязаны к человеческой деятельности. Сезонные колебания в туризме это сложное понятие, которое требует тщательного изучения. Полная проработка данной проблематики поможет в дальнейшем определить и выбрать наиболее оптимальные меры по сглаживанию сезонных колебаний, которые будут благоприятно влиять, как и на туристскую отрасль, так и на окружающую среду.

1. Александрова А.Ю. Структура туристского рынка. М.: ПРЕСС-Соло, 2002, стр. 91-96.
2. Baum T., Lundtorp S. Seasonality in Tourism. Oxford.: Elsevier Science Ltd, 2001, 194 p.
3. Jin Young Chung. Seasonality in tourism: a review.// E-Review of tourism research. 2009 Vol. 7, № 5, P. 82-96.
4. Time Shift, Leisure and Tourism, Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH et Co., 2006, 277 p.
5. World Tourism Organization [Электронный ресурс]. URL: <http://www.unwto.org/index.php> (дата обращения: 23.10.2010)

УДК 911.3:796.5 (477)

Пацюк В.С.

СОЦІОГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАВЛЕННЯ МЕШКАНЦІВ КРИВОРІЖЖЯ ДО РОЗВИТКУ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Проаналізовано ставлення населення Криворіжжя до розвитку індустріального туризму. Виявлено категорії мешканців, які найбільш схильні до заняття даним видом туризму.

The appeal of population of Krivoy Rog is analysed in relation to development of industrial tourism. It is found out the categories of habitants of inclined to employment by this tourist kind.

Постановка проблеми. Індустріальний туризм, як альтернативний вид туристичної діяльності на антропогенно-модифікованих територіях, має досить значні перспективи для розвитку в нашій країні, а особливо в її промислових регіонах. Проте ефективність організації індустріально-туристичної діяльності багато в чому залежить від раціонально проведених

маркетингових досліджень та знаходження «вільних ніш» туристичного ринку. Одним із напрямів даних досліджень є виявлення категорії потенційних споживачів індустріально-туристичних послуг. З огляду на це, нами було проведене анкетування мешканців Криворіжжя, ціллю якого була оцінка рівня знань мешканців про індустріальний туризм та бажання ним займатись у різних категорій споживачів.

Мета дослідження – систематизувати та узагальнити дані анкетування з метою виявлення: 1) рівня поінформованості мешканців Криворіжжя щодо індустріального туризму; 2) галузей промисловості, що користуються підвищеним інтересом; 3) умов відвідування індустріальних об'єктів; 4) оцінки перспектив розвитку індустріального туризму у Криворіжжі з позиції мешканців регіону; 5) категорій мешканців найбільш схильних до занять індустріальним туризмом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методика проведення соціологічних досліджень для потреб туристичної діяльності досить добре розкрита в класичних посібниках з туризмології та маркетингу туризму. Однак, автор не знайшла інформації, присвяченої власне проведенню соціологічних досліджень індустріального туризму. Тому маємо всі підстави стверджувати про піонерне дослідження даної проблематики. Стосовно ж Криворізького регіону, то тут взагалі не проводились жодні соціологічні дослідження з туристичної тематики.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж проводити анкетування мешканців Криворіжжя, було розглянуто основні засади соціологічних досліджень. Анкети, які власне і є джерелом даного дослідження, ми намагалися зробити якомога змістовнішими та інформативними, наситивши їх найрізноманітнішими запитаннями. Виходячи з того, що чисельність населення Криворіжжя складає майже 800 тис. осіб, за генеральну сукупність ми обрали 1% від їх кількості, тобто 800 осіб. Також у дослідженні ми використали квотну вибірку, спираючись на структуру населення регіону, а саме: за місцем проживання (приблизно 10% населення є мешканцями сільської місцевості); за статевою структурою (46% становлять чоловіки, 54% - жінки), що ми й намагалися врахувати в соціологічному опитуванні.

У результаті проведення соціологічного опитування було виявлено, що про індустріальний туризм чули 65,5% опитаних. Найбільший інтерес серед галузей промисловості викликає харчова (35,25% мешканців), гірничодобувна (29,63%), металургійна (25,38%), легка (19,38%), машинобудівна (17,88%), деревообробна (10,63%), хімічна (8,13%), паливно-енергетична (5,13%). Не мають бажання відвідувати промислові підприємства 5,13% респондентів.

На питання «За яких умов Ви б відвідали індустріальний об'єкт» 42,75% зазначили безкоштовну екскурсію, 25,75% - повну безпеку, 22,50% - виробничі потреби, 19,63% - популярність об'єкту.

На пропозицію оцінити перспективи Криворіжжя щодо розвитку індустріального туризму, як дуже добрі їх оцінили 18,25% респондентів, як добрі – 37,25%, задовільні – 31,13%, незадовільні – 13,37%.

Також нас цікавив розподіл відповідей мешканців за статеві-віковою структурою, місцем проживання та соціальним станом. Якщо проаналізувати розподіл відповідей за гендерною основою, то виявляється, що рівень теоретичних знань про індустріальний туризм вищий у жінок, а от бажання практично зайнятися індустріальним туризмом превалює серед чоловіків (розподіл відповідно становить 68,1% у жінок проти 62,9% у чоловіків). В той же час, бажання відвідати індустріальні підприємства різних галузей вище у чоловіків – лідируючі позиції тут займають гірничодобувна (32,7% опитаних), харчова (31,8% (домінують лікеро-горілчані підприємства) та металургійна (26,7%), у жінок на першому місці харчова (38,8%), на другому – легка (28,7%), що значно перевищує інтерес чоловіків до даної галузі (10,1%), на третьому – гірничодобувна (27,5%). При аналізі того, за яких умов мешканці відвідали б індустріальне підприємство, виявилось, що жінки значно більший акцент роблять на безкоштовній екскурсії (46,8% проти 38,8% у чоловіків) та повній безпеці (31,3% проти 20,3% у чоловіків). Оцінка перспектив Криворіжжя щодо розвитку туризму дещо вища у жінок (дуже добрі – 7,7%, у чоловіків – 5,9%, добрі – 27,3%, у чоловіків – 21,7%). Однак оцінку перспектив саме індустріального туризму вищу дають чоловіки (дуже добрі – 20,1%, добрі – 39,2%, а у жінок – 16,5% та – 35,4% відповідно).

При аналізі відповідей респондентів, розподілених за віком, варто зазначити, що контингент опитаних було розподілено на 6 вікових категорій – до 18 років, 19-25, 26-35, 36-45, 46-55 та понад 55 років. Оскільки відповіді представників перших трьох категорій зазвичай були дуже подібними, то в більшості питань вони аналізувались як категорія «молодь», відповіді осіб віком 36-45 та 46-55 років аналізувались як дорослих людей, а відповіді осіб віком понад 55 р. як людей похилого віку. Рівень знань про індустріальний туризм найвищий у молоді (у осіб до 18 років – 90%, 19-25 років – 86%, 26-35 років – 79%), у осіб віком 36 – 45 років він становить 71%, а віком 46 – 55 років – 51% і найнижчий він у людей похилого віку – 44%. В той же час, бажання відвідати індустріальне підприємство найвище у осіб віком до 18 років – 60%, досить високе у осіб віком 19-25 та 26-35 років – 44 та 46% відповідно, найнижче у осіб віком 46-55 та понад 55 років – відповідно 19 та 8%. Стосовно галузей промисловості, які цікавлять респондентів, то тут значних відмінностей не спостерігалось: до трійки найпопулярніших галузей у представників усіх вікових категорій входять гірничодобувна, харчова та металургійна промисловість. Стосовно ж оцінки перспектив Криворіжжя щодо розвитку саме індустріального туризму, то в даному випадку найвище їх оцінюють особи віком 19 – 25 років – дуже добрі – 26,1%, добрі – 48,3%, найгіршими знову ж таки люди похилого віку – задовільними 42,5%, незадовільними – 13,8%. Отже, чим старшою є категорія опитуваних, тим нижчий рівень

зацікавленості як туризмом в цілому, так і індустріальним туризмом зокрема вони продемонстрували.

Аналіз відповідей за місцем проживання засвідчив значно вищий рівень як теоретичних знань про індустріальний туризм, так і бажання практично займатися індустріальним туризмом у міського населення. Рівень знань про індустріальний туризм у міських жителів – 73,3% проти 57,7% у сільських. Стосовно галузей промисловості, то у міських жителів інтерес найбільше прикутий до харчової (38,5%), гірничодобувної (32,6%) та металургійної промисловості (30,9%), у сільських – до харчової (32,1%), гірничодобувної (27,6%) та легкої промисловості (20,1%). При аналізі того, за яких умов мешканці відвідали б індустріальне підприємство, виявилось, що сільські мешканці значно більший акцент роблять на безкоштовній екскурсії (48,1% проти 37,5% у міських жителів). Також міські жителі вище оцінюють перспективи Криворіжжя щодо індустріального туризму (дуже добрі – 22,2%, у сільських – 14,4%, добрі – 42,7%, у сільських – 31,9%).

Основну увагу було акцентовано на розподілі відповідей представників різних соціальних прошарків, а саме працівників науки, освіти та культури (Н), працівників торгівлі та сфери обслуговування (Т), підприємців (ПД), службовців (СЛ), безробітних (Б), пенсіонерів (ПН), домогосподарок (Д), працівників матеріального виробництва (МВ), студентів (СТ), школярів (Ш), медиків (М), працівників сільського господарства (СГ), працівників інших професій (І). Найвищий рівень знань про індустріальний туризм продемонстрували школярі (90%) та студенти (88%), найгірший - працівників сільського господарства, безробітні (45%) та пенсіонери (44%) (рис. 1)

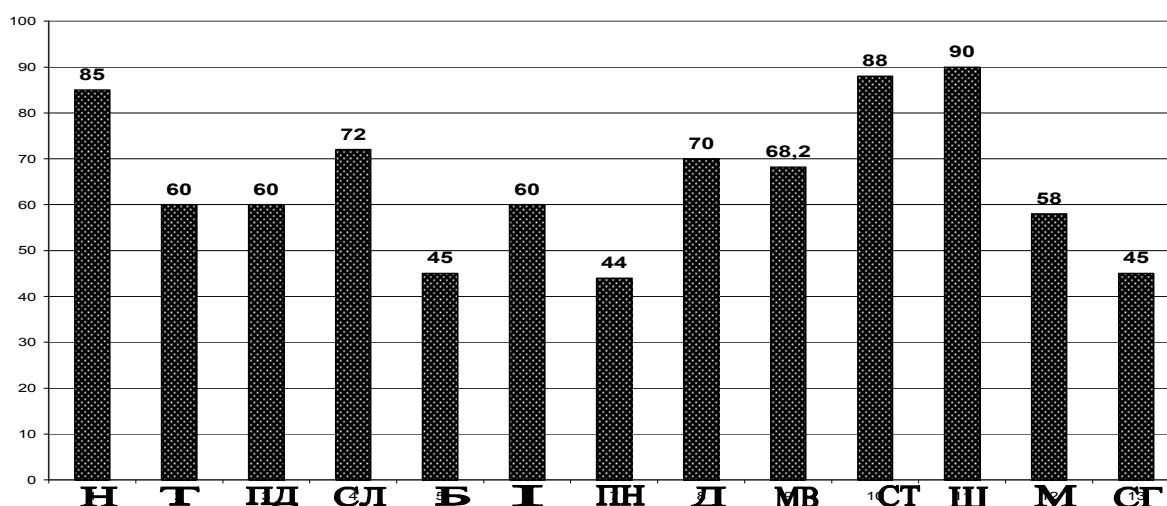

Рис.1. Рівень знань про індустріальний туризм у мешканців Криворіжжя

Аналізуючи інтерес різних прошарків населення до підприємств різних галузей промисловості варто зазначити, що він є високим в усіх категорій. Так, студенти, школярі та безробітні абсолютно позитивно сприйняли можливість відвідати індустріальний об'єкт, в той час як 12,5%

пенсіонерів, 10% домогосподарок та медиків та 5,5% працівників матеріального виробництва негативно поставились до даної пропозиції. Трійку галузей, що викликають найбільший інтерес, складають гірничодобувна, харчова та металургійна промисловість (рис. 2).

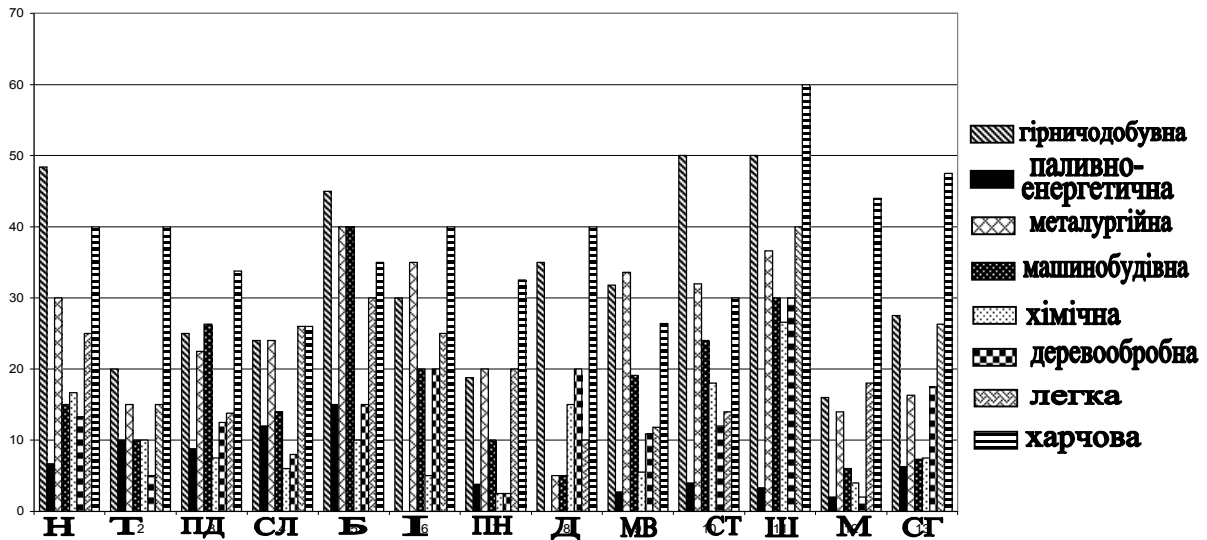

Рис. 2. Рівень інтересу до різних галузей промисловості

На питання «За яких умов Ви б відвідали індустриальний об'єкт» майже всі категорії, окрім школярів та медиків, провідною умовою зазначили безкоштовну екскурсію, для медиків та школярів основною умовою є повна безпека. Також дана умова велике значення має для працівників науки, освіти, культури, службовців, домогосподарок. Для студентів, школярів та безробітних велике значення має популярність об'єкту.

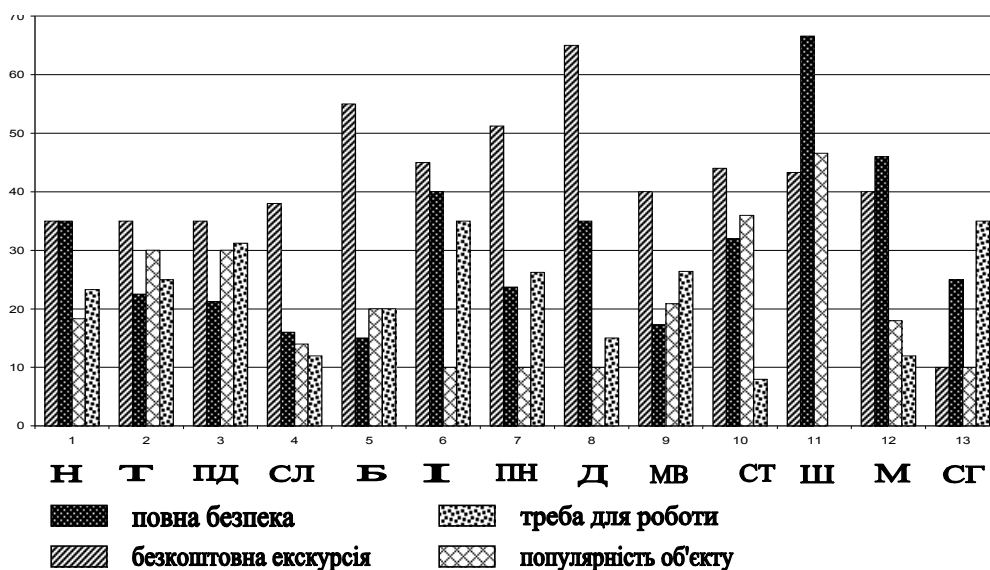

Рис. 3. Умови відвідування об'єктів мешканців Криворіжжя

Підприємці, працівники торгівлі і сфери побутового обслуговування та матеріального виробництва охоче погодились би відвідати промислове підприємство, якби це знадобилося їм у роботі (рис. 3).

При оцінці перспектив Криворіжжя щодо розвитку саме індустріального туризму результати були майже ідентичними – найкращими перспективи вбачають працівники науки, освіти, культури (дуже добрі – 41,7%, добрі – 31,7%), студенти (дуже добрі – 26,0%, добрі – 48,0%) та безробітні (дуже добрі – 25,0%, добрі – 40,0%). Найгіршими - підприємці (негативні – 21,3%), працівники матеріального виробництва (негативні – 20,0%), працівники торгівлі і сфери побутового обслуговування (негативні – 10,0%) (рис. 4).

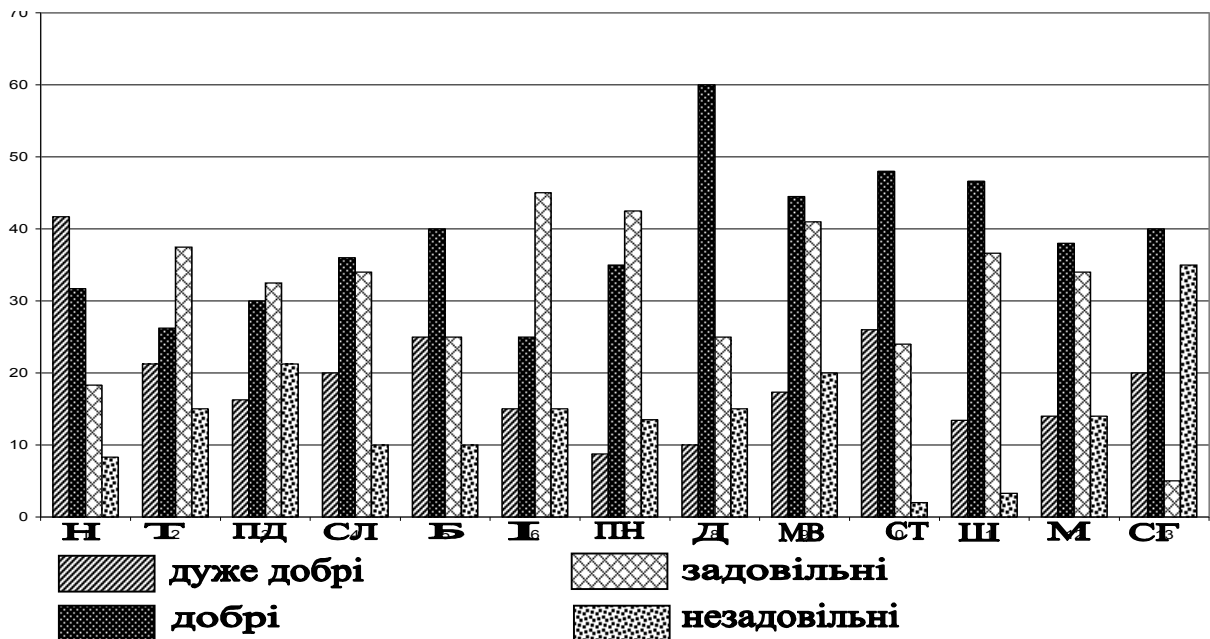

Рис.4. Оцінка перспектив Криворіжжя щодо розвитку індустріального туризму

Висновки. Проведене дослідження показало, що найвищий рівень знань та бажання займатися індустріальним туризмом продемонструвало молоде покоління, досить високий інтерес також у дорослих людей. До практичних занять індустріальним туризмом більш схильні представники чоловічої статі. В цілому туризмом цікавляться більше міські жителі. Серед потенційних споживачів індустріально-туристичних послуг переважають студенти, школярі, працівники науки, освіти та культури, дещо в меншій мірі - працівники матеріального виробництва, підприємці та безробітні.

В той же час, проведенне дослідження вимагає не лише інтерпретації результатів, а саме створення туристичного продукту, здатного задовольнити потреби тих категорій мешканців, які нині зацікавлені в індустріальному туризмі та підвищення інтересу до даного туристичного напрямку у тих жителів, які на даний момент мають нейтральне або негативне до нього ставлення.

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье разбираются основные социальные и экономические предпосылки развития экологического туризма в современном обществе. Рассматриваются основные социологические концепции на базе которых возможно изучение этих предпосылок. Изучаются различные категории этих предпосылок. Дается представление об экологическом туризме как характерной практики современного общества.

The article describes main social and economic premises of ecological tourism development in contemporary society. Also this article considers basic sociological concepts which help to study those premises. The definition of ecological tourism as a certain modern world practice is also given in the article.

В последнее время в мире отмечается бурный рост экологического туризма, что объясняется ухудшением окружающей среды в городах, перенаселенностью традиционных популярных районов отдыха – горных курортов, побережий теплых морей и т.д., а также ростом благосостояния людей и увеличением количества свободного времени, которое они хотели бы посвятить туризму. Доходы от экотуризма составляют около 10% от доходов приносимых международным туризмом. Экологический туризм, в первую очередь, включает в себя все виды и способы познавательных путешествий различной сложности, для которых главным ресурсом, а также мотивацией, является естественная природная среда, или её отдельные элементы: пейзажи, памятники природы, определенные виды растений или животных, или их сочетание. И, что самое главное, он не несет никакого вреда окружающей среде. Это обуславливает актуальность темы, представленной в данной работе.

Анализ туристического поведения можно обнаружить в целом ряде социологических исследований. В качестве примера можно привести: «Социологическое исследование предпочтений российских туристов», проведенное туристической компанией «Служба Континентов» в 2005 году, исследование «Туризм как показатель социального статуса» Фенько А.Б. и многие другие. Однако наблюдается мало исследований связанных с пониманием социальных предпосылок развития экологического туризма. Отсюда цель данной статьи — анализ предпосылок развития именно экологического туризма в современном обществе.

Социальные предпосылки развития экологического туризма кроются в истории развития всего туризма в целом. Изначально надо сказать, что туризмом считаются временные выезды (путешествия) людей в другую страну или местность, отличную от места постоянного жительства на срок от 24 часов до 6 месяцев или с совершением не менее одной ночевки в развлекательных, оздоровительных, спортивных, гостевых,

познавательных, религиозных и иных целях [1]. Существует множество разновидностей туризма (научный, спортивный, экстремальный, организованный и т.д.). Экологический туризм, как один из видов туризма, включает все формы природного туризма, при которых основной мотивацией туристов является наблюдение и приобщение к природе.

В истории становления туризма как вида деятельности необходимо отметить несколько фактов. Во-первых, уже во второй половине XIX века для рабочего класса в Европе стало традицией проводить отпуск вне дома. Произошло это в результате ускоренного социально-экономического перехода от традиционного этапа развития к индустриальному, с преобладанием производства в экономике. В связи с этим у рабочего класса появляется свободное время, которое многие предпочли проводить именно вне дома. Во-вторых, параллельно проходило становление организованного туризма для среднего класса (через возникновение туристических агентств), а вместе с тем, менялась и мифология путешествий, делающая их столь привлекательными. Возникновение массовых организованных путешествий, например, в Англии в конце XIX века стало возможно благодаря целому ряду экономических, технических и социальных предпосылок. Среди них и рост реальных доходов населения, и быстрая урбанизация, и рост социальной сегрегации, и появление отпусков у трудящихся, и т.д. Таким образом, путешествия стали одновременно желанными и одновременно технически и социально доступными. Дальнейшее развитие туризма среди рабочего класса было связано с сокращением рабочего времени и предоставления рабочим отпуска (как правило, недельного и неоплачиваемого). К XX веку отпуск стал по-настоящему правом на отдых и удовольствие у горожан. Для среднего класса особенно важным в развитии туризма стал период между мировыми войнами (1918-1939), который был отмечен настоящим «духом путешествий», что нашло отражение в многочисленных литературных произведениях [2, с.373-380]. Отсюда напрашивается вывод, что развития туризма происходит только в том случае, когда в этом возникает потребность у населения.

Может показаться, что ситуация в экотуризме абсолютно идентичная. Это не совсем так. Убедимся в этом на примере развивающихся стран. Экотуризм, как известно, в обязательном порядке должен вносить вклад в социально-экономическое развитие местных сообществ. С позиции любого здравомыслящего человека это справедливо. Туристы по отношению к местным жителям являются гостями, что подразумевает корректное поведение, как своего рода компенсацию за использование местных ресурсов, невмешательство в ход жизни аборигенов. К сожалению, на практике все обстоит иначе. Инициативные туроператоры из развитых стран не прибегают к услугам местных поставщиков и стремятся к сосредоточению всех финансовых благ от туристов в собственных руках. Они строят свои гостиницы, оснащают их своим оборудованием, набирают своих менеджеров из развитых стран.

Таким образом, развивающиеся страны в подавляющем большинстве случаев становятся «сырьевым придатком» туристских транснациональных корпораций (гостиничных цепей, крупных туристических фирм), а местное население «обогащается» исключительно проблемами: истощением туристских ресурсов, удорожанием и ухудшением качества жизни, потерей доступа к ресурсам жизнеобеспечения (водным, земельным), так как они отдаются более богатым пользователям.

Именно поэтому Международный институт окружающей среды и развития (ИЕД) в конце 90-х годов прошлого столетия разработал специальную концепцию по сохранению доходов от туризма в развивающихся странах для искоренения нищеты в туристских регионах. За рубежом она известна как PPT - «Pro Poor Tourism». Как известно, более 80% всех бедняков планеты проживают в 13 странах. В 11 из них в последнее время постоянно растет количество международных туристических прибытий и доходов от туризма.

Практически во всех этих странах экотуризм провозглашен основным направлением развития национальной туристической индустрии [3, с.126]. И, как результат, Кения, Танзания, Эквадор, Коста-Рика, Непал и ЮАР – лидеры среди стран принимающих экотуристов [4].

Таким образом, в странах, где у местного населения в принципе нет потребности в развитии туризма, именно экотуризм стал одной из основных статей доходов бюджета. Почти все виды экотуризма обладают неоспоримыми преимуществами перед другими отраслями хозяйствования в деле стимулирования социально-экономического развития отсталых, прежде всего горных и сельских регионов. Во-первых, в туризме потребитель сам едет к месту оказания услуги. Это приводит не только к притоку валюты в страну, но и «невидимому экспорту» туристских товаров и услуг. Турист сам оплачивает и проходит все необходимые для вывоза купленного товара таможенные и пограничные формальности. Во-вторых, механизация труда в туризме чрезвычайно низкая. По данным некоторых исследователей, обслуживание одного иностранного туриста требует создания 10 рабочих мест. Причем работают в туризме преимущественно женщины, которым трудно найти работу в отраслях специализации развивающихся стран (добывающей промышленности). В-третьих, для стран с низкой обеспеченностью природными богатствами, например Непала, международный туризм - единственный способ развития национальной экономики. На основании этого выделяют пять основных направлений в туризме, способствующих искоренению нищеты:

- 1) расширение связей между зарубежными и местными туроператорами;
- 2) поддержка малых предприятий в туристическом и гостиничном бизнесе;
- 3) создание новых рабочих мест путем развития туристической индустрии в бедных районах;

- 4) ослабление конкуренции в борьбе за природные ресурсы между местными жителями и отраслями промышленности;
- 5) усилия по улучшению социальной и культурной обстановки [3, с.126].

Исходя из этого, можно сделать вывод, что в развивающихся странах толчком для развития туризма становится государственное стимулирование развития туризма. И развитие этого туризма происходит, в основном, с целью привлечения иностранных туристов. В противовес этому, в развитых странах Европы и в США в первую очередь идет развития внутреннего туризма, то есть, экотуристы зачастую путешествуют по своим же странам (в частности по национальным паркам).

Следующую социальную предпосылку развития экотуризма выделить не так просто. В одной из первых работ по социологии туризма американский исследователь Дж. Мак-Каннелл предположил, что рост интереса к туризму объясняется поисками подлинности в современном мире. Он выделил несколько туристических «планов», или ступеней, по степени их подлинности [5, с.132-146]. Первый план выступает только как видимость, а задний – как сама реальность. Так, если турист занят поисками реальности (подлинности), он желает получить доступ к последнему плану. Он хочет видеть реальность не такой, как это сделано специально для него (музеи, искусственные памятники, гостиницы), а жизнь в том виде, как ее ведут местные жители. Однако именно здесь проявляется разница между путешественником и туристом – если путешественник как раз получает доступ к этому заднему плану, то турист – нет, он живет в отеле, видит сделанные для него пляжи, рестораны, специально наряженных местных жителей. Главное для туриста – не увидеть, а принять участие в коллективном ритуале, стать членом сообщества «видевших» этот памятник или ландшафт. Но идеальный турист все же стремится стать путешественником [6, с.56]. Именно путешественник и является потенциальным экотуристом. Чтобы понять, на основании чего возможно деление на туриста и путешественника решено было использовать концепцию габитуса П. Бурдьё.

Габитус – системы прочных приобретенных предрасположенностей, предназначенных для функционирования в качестве принципов, которые порождают и организуют практики и представления, которые объективно приспособлены для достижения определенных результатов, но не предполагают сознательной нацеленности на эти результаты и не требуют особого мастерства. Проще говоря, габитус обуславливает активное присутствие прошлого опыта, который, существуя в каждом организме в форме схем восприятия, мыслей и действия, гарантирует «правильность» практик, и их постоянство во времени более надежно, чем все формальные правила и нормы. За этим стоит огромная работа по образованию и воспитанию в процессе социализации индивида, по усвоению им не только

явно выраженных, но и невыраженных, подразумеваемых принципов поведения в определенных жизненных ситуациях [7, с.120].

Таким образом, именно габитус обуславливает у путешественника интерес к наблюдению за реальной жизнью в той местности, куда он едет, а у туриста уже упомянутое желание увидеть и принять участие в коллективном ритуале, стать членом сообщества «видевших» этот памятник или ландшафт. Именно этот интерес у путешественников и туристов становится той потребностью, которая провоцирует развитие туризма, но исключительно интерес путешественника становится фактором развития экологического туризма.

Об изменениях в современном туризме писал и социолог Дж. Урри. Он считал, что наиболее характерными чертами туризма являются созерцание ландшафтов и достопримечательностей и накапливание (коллекционирование) зрительных образов, отличных от своей повседневной действительности [8, с.70-99]. При этом турист понимает, что эти образы специально сконструированы, он ищет не реальность, а знаки и образы реальности, которые легко узнаваемы и коллекционируемые в виде визуальных изображений (уникальное место, пейзаж, необычные аспекты повседневной жизни). Сегодня на Западе практически все получили право участвовать в визуальном потреблении, запечатлять природные и городские пейзажи мира на фотографиях. Туризм становится поиском фотогеничных ландшафтов и накоплением фотографий. По мере изменений в технологиях изменяются и те виды и пейзажи, которые следует снимать [2, с.373-380]. Увеличение спроса на экологический туризм в развитых странах увеличивает спрос на экологически чистые ландшафты, а так же на природные пейзажи, которых не коснулась рука человека. Вследствие этого, сегодня и наблюдаются важные изменения в современном туризме, связанные с диверсификацией мест посещения. Люди перестают любить массово организованные отпуска, туристические пакеты и предпочитают избирательность, самостоятельный выбор маршрутов. Самостоятельно, безусловно, людям не так просто найти эти уникальные, нетронутые человеком, живописные пейзажи и ландшафты, отличные от повседневной жизни. Таким образом, экотуризм становится проводником человека в мир нетронутой дикой природы. Отсюда следующую предпосылку развития экотуризма в современном обществе можно обозначить как заинтересованность в отдыхе, отличном от повседневной жизни. Различные направления экотуризма как раз и позволяют удовлетворить этот туристический интерес, обусловленный все тем же габитусом личности. Это и познавательное направление (ознакомление туристов с наиболее интересными природными территориями, флорой и фауной, уникальными ландшафтами, гармонично вписанными в окружающую местность памятниками материальной культуры и истории), и научное направление (получение необходимой деловой и научной информации о редких, находящихся под угрозой исчезновения и занесенных в Красную книгу

представителях флори і фауни, о природних явленнях, історических пам'ятниках), і спортивне напрямлення (горний, водний, конний, пішеходний туризм), і, даже агротуризм, становящийся все более популярним в Європі і США.

В итоге мы видим, что важнейшими предпосылками в развитии экологического туризма становятся в развивающихся странах - государственное стимулирование развития туризма с целью привлечения иностранных туристов. Благодаря этой модели туризм развивается в первую очередь с целью получения прибыли. А в развитых странах идет стимулирование развития внутреннего туризма, то есть, экотуристы зачастую путешествуют по своим же странам. Не менее важен и габитус потенциального туриста, который обуславливает у путешественника интерес к наблюдению за реальной жизнью, а у собственно туриста исключительно желание увидеть и стать членом сообщества «видевших» этот памятник или ландшафт. Интерес государства в развитии этой отрасли туризма и интерес конкретного человека, как раз и становятся теми предпосылками, что стимулируют развитие экологического туризма во всем мире.

1. Туризм [електронный ресурс] // Википедия: – <http://ru.wikipedia.org/wiki/Туризм>
2. Роцина Я.М. Социология потребления. – М., 2007.
3. Храбовченко В.В. Экологический туризм. – М., 2003.
4. Экологический туризм [електронный ресурс] // Википедия: – http://ru.wikipedia.org/wiki/Экологический_туризм
5. Corrigan P. The Sociology of Consumption. – L., 1997.
6. McCannel D. The Tourist. A New Theory of the Leisure Class. – NY., 1976.
7. Леденева А.В. Современная социальная теория: Бурдьё, Гидденс, Хабермас. – Н., 1995.
8. Урри Дж. Туристическое созерцание и окружающая среда. – М., 1996.

УДК 911.3

Жураєва К.А.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

В даній статті мною були розглянуті головні проблеми розвитку туризму в світі та в Україні та приведені шляхи зменшення їх впливу.

В данной статье мною были рассмотрены главные проблемы развития туризма в мире и в Украине и приведены пути уменьшения их влияния в туризме.

In this article I have reviewed the main problems of tourism development in the world and in Ukraine and the ways to reduce their influence in tourism.

Вступ. Вихідні передумови. На сьогоднішній день туризм – галузь економіки, яка дуже швидко розвивається. Особливість туризму полягає у тому, що він, за певних умов, може сприяти розвитку інших різноманітних галузей: транспорт, освіта, будівництво, тощо. Розвиток туризму – дуже перспективний напрямок для нашої країни. Проте, останнім часом

визначився ряд проблем, як світових, так і місцевого масштабу, що заважають сталому розвитку цієї галузі господарства. Вирішення складних питань може сприяти швидкому розвитку туризму, що безперечно буде вигідно усій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним аспектам проблем розвитку туризму в Україні та світі присвячено роботи таких вчених, Федорченко В.К., Дворова Т.А., Олійник О.А., Захаревич Н.О., Кирилова А.Т., Волкова Л.А., Виноградська А.М., Кульчицький С.І. та ін.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Головним завданням даного дослідження є визначення головних напрямків та інструментів для вирішення актуальних проблем розвитку туризму в Україні та в світі та шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Туризм, як багатогранна галузь, ввійшов в життя дітей і дорослих міських і сільських жителів, людей розумової і фізичної праці. Він є однією з найперспективніших галузей світової економіки, важливою суспільною площиною спілкування людей. Природно, що в цій галузі зосереджуються найрізноманітніші проблеми туризму, історії, філософії, соціології, екології, політології, культурології, економіки, права та інші. Туризм є важливим та впливовим чинником «народної дипломатії», взаємозбагачення культур народів світу, позитивним фактором для охорони навколишнього середовища.

Сьогодні туризм – одна з найприбутковіших і найдинамічніша сфера економіки в світі, в якій зайнято (приблизно) понад дев'ять відсотків працездатного населення, тобто кожен десятий працівник. На нього припадають сім відсотків загального обсягу інвестицій, 11 відсотків світових споживчих витрат, п'ять відсотків усіх податкових надходжень і третина світової торгівлі послугами. Туризм має вагомий вплив на такі галузі господарства, як транспорт, зв'язок, архітектура, будівництво, сільське господарство, народні промисли, торгівля, виробництво товарів народного споживання. До речі, Україна, незважаючи на свій величезний потенціал, поки що посідає досить скромне місце на туристському ринку. На неї припадає менш як відсоток світового туристського потоку. Внаслідок цього, одним з актуальних поглядів на туризм не тільки в Україні, а й в світі є визнання туризму як освітнього простору, в якому відбувається багатовекторний розвиток людини на основі загальнолюдських моральних та етичних принципів у межах регіональних та національних традицій в інтересах особистості, суспільства і держави.

Головними проблемами розвитку туризму в світі у наш час є:

- недостатня кількість (або кваліфікація) персоналу, що обслуговує галузь туризму;
- нестабільне становище в країні, яка є об'єктом туризму, що стало можливе внаслідок міжнародних, етнічних, релігійних протиріч, або природних та екологічних катастроф (наприклад - стихійних лих);
- потреба в кардинальному переобладнанні існуючої матеріальної бази (стосується, на жаль, і нашої країни);

- при наявності досить цікавих для іноземного відвідувача географічних, національних та релігійних об'єктів міжнародного рівня, низький, стосовно світових стандартів, розвиток інфраструктури в країні взагалом;

- відсутність, або недостатня увага з боку органів влади країни – представника туристичних послуг до туризму взагалом (якщо узагальнити попередні дві проблеми, то їх також також можна визнати результатом «неуваги» влади);

- світова криза, що останнім часом зменшила купівельну спроможність населення багатьох країн, внаслідок чого деякі прошарки населення, задля підтримання комфортного рівня проживання, вимушені витрачати кошти, які, за інших умов, вони мали можливість витратити для задоволення вторинних потреб (наприклад, відвідування інших країн).

Усі ми розуміємо, що нестабільне становище в країні не є тим критерієм, який піддається регулюванню, або є передбаченим в довгостроковому плануванні. Це стосується також катастроф та стихійних лих (з гіркою посмішкою віднесемо всесвітню економічну кризу до стихійного лиха). Проте державне регулювання, або створення кваліфікованого персоналу це ті напрямки, які при належній наполегливості можуть принести результати, а отже їх можна вважати пріоритетними. Розглянемо їх докладніше...

Стосовно державного регулювання. Зазначимо, що засоби та методи впливу, які використовуються сьогодні для регулювання туристичної галузі, далеко не завжди виявляються адекватними сучасним умовам та тенденціям. Тому, для зміни ситуації на краще, необхідним є вдосконалення механізмів регулювання господарської діяльності з урахуванням досвіду країн з розвиненою туристичною галуззю, формування нових соціально-економічних підходів до стратегії розвитку національного туристичного комплексу і системи управління туристичними процесами як на державному, так і на регіональному рівнях. Виходячи з цього, можна описати підходи до формування стратегії розвитку туризму в Україні з виділенням пріоритетних видів (насамперед, внутрішнього, в'їзного, соціального, сільського) і напрямів державного регулювання розвитку туристичної галузі.

Аналіз проблем курортної сфери України свідчить про необхідність реорганізації всієї системи та зміни механізмів керування на державному, регіональному та місцевому рівнях. З цією метою необхідно на державному рівні переосмислити роль санаторно-курортних закладів у національній системі рекреації та оздоровлення населення і функції, які вони виконують. Лише зі зміною методологічних підходів держава зможе розробити нові концепції розвитку як самих курортів, так і санаторно-курортного обслуговування населення. У подальшому на базі цих концепцій можливо розробити програму стратегічного розвитку цієї сфери з поглибленням спеціалізації курортів та обов'язковим чітким визначенням прав власності.

Забезпечення сталого розвитку туристичної галузі значною мірою має базуватися на модернізації інфраструктури туристичної та курортно-рекреаційної сфери. З цією метою доцільним буде запровадження спеціального інвестиційного режиму для сприяння будівництву і реконструкції готелів та інших об'єктів туристичної інфраструктури, що має спонукати іноземних та вітчизняних інвесторів вкладати кошти у туристичну індустрію. Водночас необхідне запровадження практики прямого фінансування з державного та місцевих бюджетів заходів щодо розвитку туристичної інфраструктури, зокрема облаштування маршрутів, місць для відпочинку в лісах та гірських районах, громадських пляжів, оглядових майданчиків, центрів туристичної інформації, інформаційних стендів на дорогах тощо.

Зазначимо, що умовою регіонального розвитку туризму є чіткий розподіл повноважень між центральними та регіональними галузевими органами влади, а також між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. Доцільним є делегування органам місцевого самоврядування повноважень щодо розвитку місцевого туризму: створення регіональних туристичних корпорацій, туристичних інформаційних центрів, розбудови інфраструктури, залучення інвестицій тощо. Ефективному здійсненню делегованих повноважень може сприяти створена на рівні центрального органу виконавчої влади, до компетенції якого належать питання туристичної галузі, робоча група фахівців, що на основі нормативно-правової бази України, з урахуванням зарубіжного досвіду розроблятиме конкретний план заходів для кожного окремого туристичного регіону та дасть змогу втілити його в життя.

Відомо, що самостійний розвиток туристичної галузі без суттєвої державної підтримки, який відбувався протягом останніх десятиліть, призвів до практично монополії комерційних форм та видів туризму. З метою зниження соціального напруження в галузі і в суспільстві в цілому одним із перспективних шляхів подолання цієї проблеми є необхідність впровадження державної політики соціалізації туристичної галузі.

Стосовно освіти. Як свідчить міжнародний та вітчизняний досвід, праця спеціаліста в сфері туризму виходить за межі суто менеджерських дисциплін, охоплює не лише організаційно-управлінські та економічні питання.

Туристська освіта в Україні це порівняно новий напрямок в освітянській сфері. Незважаючи на існуючий досвід підготовки фахівців для сфери туризму, її теоретичні засади потребують концептуальної розробки та практичної апробації. Існуюча дотепер система підготовки була насамперед пов'язана з підвищенням кваліфікації туристських кадрів. Але підвищення кваліфікації фахівця без фундаментальної освіти не розв'язує кадрової проблеми. Тому, дуже доречним є те, що останім часом на Україні, та в світі загалом поширюється такий напрямок гуманітарної освіти, як географічний, з акцентом на створенні фахівців туристичної ланки економіки.

Фахівець з туризму має володіти соціальними, гуманітарними, культурологічними, історичними, правовими, естетичними, рекреаційними, екологічними, економічними та іншими аспектами знань, двома-трьома іноземними мовами, сучасними комп'ютерними інформаційними технологіями. Професіоналами туристської індустрії мають бути притаманні: доброзичливість, знання психології, уміння самостійного туropolерейтингу і надання різних видів туристських послуг, що передбачає ширший обсяг фундаментальних знань.

Нові економічні умови розвитку України спричинили пошук новачійних, організаційних та методичних можливостей становлення і розвитку системи безперервної професійної туристської освіти, яка характеризується:

- ✓ змішаною участю державних і недержавних освітніх закладів;
- ✓ єдиними принципами оцінки якості підготовки з боку державних органів через механізми ліцензування, атестації й акредитації, готовності освітніх закладів до формування професійних навичок, вмінь і кваліфікацій у працівників управлінського профілю і різних посадових груп фахівців соціальної анімації, туризму й обмінів;
- ✓ послідовним впровадженням мережі додаткового навчання в систему соціального туристського руху, що забезпечується широтою надання інформаційних і освітніх послуг;
- ✓ формуванням організаційно-методичних структур, покликаних забезпечити доступність соціальної освіти працівникам сфери туризму за програмами довгострокового і короткострокового навчання з одержанням державних сертифікатів і дипломів, що забезпечують професійну мобільність кадрових ресурсів туризму.

Таким чином, об'єктивним принципом підвищення ефективності туристської діяльності є вимога щодо формування професійної культури фахівців туризму й учасників громадських туристських союзів і об'єднань. Зростання масовості та доступності національних контактів і обмінів, розширення сфери офіційних і неформальних форм туристського спілкування об'єктивно викликають потребу в докорінній зміні інформаційного та кадрового забезпечення різноманітних туристських відносин. На це орієнтує уряди країн світу Всесвітня туристська організація (ВТО), членом якої Україна стала в 1997 році. Ще у 1980 році на Всесвітній конференції по туризму на Філіппінах було прийнято Манільську Декларацію, в якій підкреслюється, що «підготовка кадрів спеціалістів у галузі туристської індустрії має стати частиною навчання молоді, а введення туризму до програм навчання молоді є важливий елемент освіти та виховання, який сприяє постійному зміцненню миру».

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, перед туристичною галуззю України та світу стоять багато проблем, які потребують розв'язання за допомогою вдосконалення системи та механізмів її державного регулювання та належної освіти фахівців у сфері туризму.

1. Манільська Декларація з світового туризму. – WTO: Madrid. – 1980.
2. Державна програма розвитку туризму на період 2001–2010 року.
3. Національна Доктрина розвитку освіти України в XXI столітті – К.: Шкільний світ. – 2001. – 23 с.
4. Зорин И.В. Образование и карьера в туризме: Учебное пособие. – М.: Сов. спорт, 2000. – 224 с.
5. Федорченко В.К., Мініч І.М. Туристський словник-довідник. К. – 2000.
6. Квартальнов В.А., Федорченко В.К. Туризм социальный: история и современность. – К.: Высшая школа. – 1989. – 85 с.
7. Кирилова А.Т., Волкова Л.А. Маркетинг у туризмі. Спб., 1996
8. Кульчицький С. Втрачаємо гроші на туризмі і чималі // Діло. - 2003. - № 34. - 7-14 вересня. - С.15.
9. Олійник О. Туризм в Україні має перспективи // Урядовий кур'єр. - 2001. - 25 лютого.
10. Федорченко В.К., Дворова Т.А. Історія туризму в Україні. - К., 2002.
11. Виноградська А. Розвиток українського туристичного бізнесу // Економіка. Фінанси. Право. - 2002. - ВВП. 5. - С.13-18.
12. Захаревич Н. Галузь як джерело прибутку та відпочинку: Туризм // Україна business. - 2002. - 8 серпня.
13. <http://www.tourism.gov.ua/>

УДК 338.483 (477.85)

Паламарюк М.Ю.

ГЕОГРАФІЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Чернівецька область володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом. В статті розглянуті природні, культурно-історичні та інфраструктурні ресурси, які є основою розвитку туризму і впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності.

Черновицкая область обладает значительным туристско-рекреационным потенциалом. В статье рассмотрены природные, культурно-исторические и инфраструктурные ресурсы, которые являются основой развития туризма и влияют на территориальную организацию рекреационной деятельности.

Chernivtsi region has significant tourism and recreational potential. Natural, cultural, historical and infrastructural resources, which are the basis of tourism development and impact on the territorial organization of recreational activities discussed in the article.

Вступ. Одним із стратегічних напрямків розвитку Чернівецької області є пріоритетне освоєння її рекреаційного потенціалу. Природно-ресурсний та історико-культурний потенціал області у поєднанні з вигідним географічним положенням є достатньо вагомою передумовою розвитку системи санаторно-курортного лікування, туризму і відпочинку, орієнтованої як на внутрішнього споживача, так і на обслуговування іноземних туристів.

Постановка завдання. Рекреаційно-туристичний потенціал будь-якої території характеризується наявністю рекреаційних ресурсів, їх кількістю та різноманітністю. Область володіє значним потенціалом як природних рекреаційно-туристських ресурсів для здійснення рекреаційного туризму, так і культурно-історичних ресурсів для розвитку туристсько-екскурсійної

діяльності. Метою дослідження є аналіз кількісних та якісних показників туристичного потенціалу Чернівецької області, які є важливими об'єктивними передумовами розвитку рекреаційного комплексу даного регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рекреаційно-туристські ресурси – це об'єкти та явища природного, природно-антропогенного, соціального походження, що використовуються для туризму, лікування, оздоровлення та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів і центрів, їх спеціалізацію та економічну ефективність [1].

Туристичні ресурси умовно можна поділити на три групи: природні, інфраструктурні, історико-культурні. Динамічний розвиток туристичної індустрії вимагає наявності всіх груп. Навіть при високих привабливих властивостях природних ресурсів без наявності комунікацій, засобів зв'язку, комунальної інфраструктури, просвітницьких закладів, пам'яток культури, мистецтва туристична діяльність для широкого кола споживачів неможлива [8].

Природний потенціал Чернівецької області представлений ландшафтними, водними, фауністичними, кліматичними, мінералогічними, спелеоресурсами.

Ландшафтні ресурси Чернівецької області утворюються з особливостей гірського рельєфу і займають 600 тис.га. Тут нараховується 310 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, серед яких національний природний парк «Вижницький», ландшафтні заказники «Бабинська стінка» (с.Бабин Кельменецького району) та «Прутська заплава» (на території сіл Тарасівці, Ванчиківці, Костичани, Драниця, Мамалига Новоселицького району), ландшафтний заповідник «Кадубівська стінка» (між селами Карбівці і Веренчанка Заставнівського району).

Серед природних рекреаційних ресурсів краю чільне місце посідають водні ресурси. В області – 76 річок довжиною понад 10 км. Найбільшими з них є ріки Дністер (290 км), Прут (128 км), Сірет (113 км). Перспективними для рекреаційного використання є водоспади «Фалинецький» (с.Дорошівці Заставнівського району) та «Кулівецький» (с.Кулівці Заставнівського району), джерело «Черешенька» (с.Черешенька Вижницького району), урочище «Лісове озеро» (біля смт.Глибока), Ржавинецьке болото (с.Ржавинці Заставнівського району), озеро «Гірське око» (перевал Німчич).

Фауністичні ресурси представлені надзвичайно цікавим у рекреаційному відношенні тваринним світом, який налічує 303 види, які включають 50 видів риб, 17 видів земноводних та 12 видів плазунів. На території області створені орнітологічні заказники «Дністровський» (с.Бабин Заставнівського району) та «Драницький» (с.Драниця Новоселицького району), зоологічний заказник «Зубровиця» (с.Банилів-Підгірний Сторожинецького району), іхтіологічні заказники «Репуженські

острови» (с.Репужинці Заставнівського району) та «Бернівський острів» (с.Бернове Кельменецького району).

Кліматичні умови сприяють використанню рекреаційних можливостей краю протягом 9-10 місяців на рік. В цілому клімат помірно-континентальний, м'який, вологий. Середня кількість днів зі сніговим покривом від 80 (у рівнинній частині) до 120 (у горах), тому термін можливого користування лижними маршрутами досить тривалий. Аналіз температур свідчить, що з квітня по жовтень на території Буковини встановлюється так званий «період комфорту», найбільш сприятливий для відпочинку, протягом якого на курортах використовується кліматотерапія [6].

Спелеоресурси Північної Буковини мають велике пізнавальне та естетичне значення. Серед них виділяються печери «Баламутівська» та «Пісочниця» (с.Баламутівка Заставнівського району), «Скитська» (с.Звенячин Заставнівського району), «Піонерка» (с.Погорілівка Заставнівського району), «Попелюшка» (с.Подвірне Новоселицького району), «Руїна» (с.Юрківці Заставнівського району), «Фуштейка» (с.Погорілівка Заставнівського району), печера Довбуша (с.Виженка Вижницького району), триповерхова печера в урочищі «Довгий яр» (с.Погорілівка Заставнівського району), пам'ятка природи «Дихтинецька стінка» (с.Дихтинець Путильського району), урочище «Протяте каміння» (с.Виженка Вижницького району), скеля «Кам'яна багачка» (с.Усть-Путила Путильського району).

Мінералогічні ресурси Чернівецької області включають родовища мінеральних вод та грязей. В області розвідано понад 60 родовищ мінеральних вод сульфатно-сірководневого типу, залізистих вод, сульфатно-хлоридно-натрієвих, сульфатно-кальцієво-натрієвих і гідрокарбонатно-натрієвих вод. З 15 родовищ здійснюється промисловий розлив столових і лікувальних вод: Буковинська, Брусницька, Кельменчанка, Хрещатик тощо. Перспективними для рекреаційного використання є запаси лікувальних грязей, які характеризуються високими лікувальними властивостями: поблизу сіл Черешенька (Вижницький район), Костинці (Сторожинецький район), Брусниця (Кіцманський район), Щербинці (Новоселицький район) та Селянин (Путильський район).

Серед усіх ресурсів, які так чи інакше використовуються для потреб туризму, одне із найважливіших місць займають історико-культурні. Саме ця група туристичних ресурсів має у повній мірі такі специфічні особливості як екскурсійне значення, незалежність від кліматичних умов, атрактивність, мальовничість.

Статистичні дані засвідчують, що соціально-економічна ситуація Чернівецької області найбільш сприяє розвитку внутрішнього туризму, де вагому роль відіграють пізнавальні туристичні ресурси. Як правило, найбільше значення в такому випадку мають об'єкти історії та культури, які найчастіше представлені будівлями, що відображають історію

людського суспільства, звичаї місцевих жителів, економічні, соціальні, політичні відносини кожної з епох.

Історико-культурні рекреаційні ресурси - це пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес і можуть використовуватись для задоволення духовних потреб населення [1].

На туристичних маршрутах увагу туристів все більше привертають пам'ятки найдавнішої історії людства, зокрема, первісної археології. Вони поділяються на нерухомі (місця первісних стоянок, кургани, поховання тощо), а також рухомі (знаряддя праці, речі побуту, прикраси тощо), виявлені під час розкопок. Як правило, останні зберігаються в музеях, поповнюючи музейні експозиції.

За кількістю пам'яток первісної археології Чернівецька область займає одне із перших місць, але бракує практично діючих комфортабельних екотуристичних маршрутів, які б забезпечували вільне оглядове сприйняття туристами цих об'єктів у їх тісному взаємозв'язку з природним ландшафтом. Складовою частиною організації цих маршрутів є створення заповідників у місцях концентрації пам'яток первісної археології, обладнання і музеєфікація окремих пам'яток. На місці розкопок таких пам'яток, які мають велике наукове значення, потрібно створювати музеї під відкритим небом, де кожна пам'ятка археології повинна виступати як об'єкт музейного показу.

У наш час бурхливого розвитку індустрії міжнародного туризму важливого значення набуває фактор популяризації останніх досягнень науки, пам'яток історії та культури засобами туризму.

Туристичний потенціал Чернівецької області формується також за рахунок історичних та архітектурних пам'ятників, релігійних споруд, пам'яток культури та мистецтва тощо. Пам'ятки археології включають городище доскіфського часу «Турецький вал» (с.Кам'янка Глибоцького району), рештки поселень Трипільської культури, городищ і селищ часів Київської Русі (на території сіл Кулішівка і Вітрянка Сокирянського району), п'ять пізньопалеолітичних стоянок, поселень Трипільської та Черняхівської культур (біля с.Волошкове Сокирянського району), 20 археологічних пам'яток (с.Мамаївці Кіцманського району), два слов'янських городища VIII-X ст. (с.Ревно Кіцманського району), скарб римських монет II ст. н.е. (с.Банилів Вижницького району), рештки найдавнішої в Україні людської оселі середнього палеоліту з кісток мамонта (с.Братанівка Сокирянського району).

Серед пам'яток архітектури найцікавішими є кам'яна церква Різдва Богородиці (с.Байраки Герцаївського району), палац Вільдбург (с.Вікно Заставнівського району), Миколаївська церква (с.Йорданешти Герцаївського району), дерев'яні вітряки (с.Недобоївці Хотинського району), Покровська церква та дзвіниця (с.Репужинці Заставнівського району), Воздвиженська церква (с.Підвальне Герцаївського району), кам'яна Іллінська церква з дзвіницею (с.Топорівці Новоселицького

району), Михайлівська церква (с.Петрашівка Герцаївського району), Святопокровська церква (м.Хотин), костюл Святої Анни та церква Святого Георгія (м.Сторожинець), палац Шабельмана (м.Хотин), церква Святого Василя (с.Конятин Путильського району), палац Манеску (с.Чортория Кіцманського району), Миколаївська церква із дзвіницею (с.Поляна Глибоцького району).

В області є велика кількість музеїв та меморіальних місць, пов'язаних з життям і творчістю видатних людей Буковини, зокрема музей-садиба Івана Миколайчука (с.Чортория Кіцманського району), художньо-меморіальний музей Георгія Гараса (м.Вашківці Вижницького району), літературно-меморіальний музей Хиждеу (с.Керстенці Хотинського району), літературно-меморіальний музей О.Кобилянської (с.Димка Глибоцького району), музей-садиба Юрія Федьковича (с.мт.Путила), літературний музей ім.Г.Асакі (м.Герца), музей майстра народної творчості О.Гасюк (м.Вижниця).

Тим не менше, значний історико-культурний потенціал району залишається на низькому рівні використання у рекреаційних цілях. Причини такого непривабливого становища полягають у тому, що не проведена паспортизація усіх об'єктів культурно-історичних пам'яток, значна кількість цих пам'яток перебувають у занедбаному стані, тому потребують реконструкції і відновлення, відповідного режиму збереження і охорони, не розроблена законодавча і правова основа для заохочення меценатства і благодійництва з метою залучення коштів для розвитку культурно-історичної рекреації, відсутня належна реклама і пропаганда історико-культурних пам'яток.

Найголовнішим в ефективному використанні рекреаційних ресурсів є наявність туристичної інфраструктури. З погляду організації інфраструктурного забезпечення рекреаційного процесу, одне з ключових місць належить транспортній системі. Протяжність залізничних шляхів складає 421км. Довжина автомобільних доріг в Чернівецькій області становить 2868,5тис.км, з яких 84% мають тверде покриття. Незважаючи на гірський рельєф та відсутність великих міст, щільність автомобільних доріг державного обласного та місцевого значення становить у середньому по області 0,35 м/км².

Висновки. Отже, область має достатньо високий природно-рекреаційний потенціал для створення високоефективних рекреаційно-туристичних зон; є всі необхідні умови для їх розвитку, розширення вже існуючої екологічної мережі, що використовуються у багатьох напрямках туризму, особливо це актуально для екологічного, сільського туризму. Варто відзначити, що територія жодного із районів області не включає в себе непридатні для туризму землі. Це сприяє створенню високоефективних рекреаційних туристичних зон міжнародного класу.

Аналізуючи кількісні та якісні показники рекреаційно-туристичного потенціалу, можна констатувати той факт, що Чернівецька область має потужну базу для функціонування всіх видів туризму та санаторно-

курортного оздоровлення. Прискорене освоєння рекреаційного потенціалу з орієнтацією на сучасні тенденції розвитку туризму у світі, неминуче ініціюватиме зрушення в інших сферах – сільському господарстві, промисловості, екології і тим самим будуть створені сприятливі умови для розв'язання соціальних проблем, підвищення рівня життя, формування сприятливого ринкового середовища. У Чернівецькій області розвитку рекреації і туризму повинно надаватися першочергове значення, вони мають стати пріоритетною сферою перспективного розвитку господарства.

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395с.
2. Гетьман В. Основні завдання і проблеми розвитку екотуризму в національних природних парках і біосферних заповідниках України // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2002. - №35 (280). – С.4-8.
3. Євдокименко В.К., Садова У. Я., Шевчук Л.Т. Соціальна інфраструктура Карпатського регіону: пошук перспектив розвитку. — Чернівці: Прут, 1995. — 80 с.
4. Іванух Р. Стратегічні проблеми розвитку рекреаційно -туристичного комплексу України// Економіка України. 1993. - №1. - с. 65 -66.
5. Кравцов В. Концептуальні основи перспективного розвитку рекреаційної індустрії в Карпатах// Економіка України. - 1993- №1. - с. 57 -62.
6. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. – Чернівці: Книги – XXI, 2003. – 300с.
7. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / Мацола В.І. – Львів, 1995. - 259с.
8. Менеджмент туристичної індустрії: Навчальний посібник / За ред. проф. І.М. Школи – Чернівці, 2003. – 596 с.

УДК 477.82

Юровчик В.Г.

АНАЛІЗ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проведене дослідження розвитку всіх напрямів рекреації у Волинській області. Досліджена можливість подальшої організації рекреаційної діяльності з урахуванням використання наявних природних рекреаційних ресурсів. Охарактеризовані об'єкти природно-заповідного фонду Волинської області. Виявлені напрямки, завдання щодо охорони, використання та розвитку ПЗФ Волинської області.

Ключові слова: рекреація, відпочинок, природно-заповідний фонд, санаторій, туризм.

Проведено исследование развития всех направлений рекреации в Волынской области. Исследована возможность последующей организации рекреационной деятельности с учетом использования имеющихся природных рекреационных ресурсов. Охарактеризованы объекты естественно заповедного фонда Волынской области. Обнаружены направления, задания относительно охраны, использования и развития ПЗФ Волынской области.

Ключевые слова: рекреация, отдых, естественно заповедный фонд, санаторий, туризм.

Research of development of all of directions of recreatsiya is conducted in the Volynskiy region. Possibility of subsequent organization of recreatsiynoi activity is investigational taking into account the use of present natural recreatsiynoi resources. The

objects of the naturally protected fund of the Volinskiy region are described. Found out directions, task in relation to a guard, use and development of PZF of the Volinskoy region.

Keywords: recreatsiya , rest, naturally protected fund, sanatorium, tourism.

Постановка проблеми. На сьогоднішній час поряд з традиційним використанням лісів все більшого значення набуває рекреаційне використання лісів, яке включає туризм і відпочинок, а також природоохоронну діяльність. З точки зору рекреаційного використання лісів найбільш важливими характеристиками є: лісистість, породний склад, бонітет, різноманітність ландшафтів рослинного покриву, його ярусність, фітонцидність, естетичність пейзажів, частота їх змінюваності, заболоченість територій, рельєф, наявність грибних і ягідних місць, водойм, транспортна та пішохідна доступність, наявність елементів рекреаційного благоустрою, медико-географічні особливості району.

Рекреаційні ліси – це ліси, які забезпечують потреби населення у відпочинку й туризмі, а також є компонентом природних рекреаційних ресурсів. До лісових рекреаційних ресурсів, крім самого лісу, відносяться також грибні, ягідні, мисливські та інші. Окрему категорію лісових ресурсів становлять також об'єкти природно-заповідного фонду, на території яких дозволена рекреаційна діяльність. Головну роль в рекреаційному плані відіграють власне ліси, які крім безпосереднього впливу на здоров'я людини, мають також інші рекреаційні властивості [1].

Актуальність дослідження. В умовах ринкової економіки використання рекреаційного потенціалу області повинно пов'язуватись з рекреаційними потребами та рекреаційною місткістю території. Потребою сьогодення є формування цивілізованого підходу до організації рекреаційного природокористування на даній території. Також важливим є запровадження механізмів високоефективного використання рекреаційного фонду. Подальший розвиток лісорекреаційної справи на території області передбачає збереження і покращання стану унікальних лісових масивів та створення ряду рекреаційних комплексів. Тому необхідність оцінювання й прогнозування стану лісів регіону зумовлюють актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Питаннями дослідження стану лісів і функціонування лісового господарства у Волинській області науковці почали займатися давно, що відображено у працях К.І. Геренчука, Б.Г. Іваницького, Л.М. Корецького, Д.А. Телішевського. Сьогодні питаннями дослідження та освоєння лісів обласного регіону займаються такі науковці, як С.А. Генсірук, Л.І. Копій, Н.Н. Коцан, В.А. Лазарук, В.С. Мельник, С.М. Стойко, М.А. Голубець та інші.

Головними завданнями, які вирішувалися у процесі досліджень лісів і лісового господарства області, виступали:

- збір, систематизація та опрацювання інформації про стан лісів області на різних етапах функціонування лісогосподарського комплексу;

- окреслення проблем лісогосподарського комплексу та обґрунтування шляхів оптимізації лісів і лісового господарства Волині;
- обґрунтування системи заходів, спрямованих на забезпечення раціонального використання та відтворення лісових ландшафтних систем і ресурсів в краї.

Характеристика рекреаційної діяльності Волинської області. Волинська область за наявністю природних рекреаційних ресурсів належить до перспективних регіонів України. Область досить багата на природні рекреаційні ресурси, які сприяють формуванню власного рекреаційного комплексу, що з часом може дати відчутні прибутки. За статистичними даними Державного управління екобезпеки у Волинській області, станом на 2006 рік існує 368 об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), з них 24 об'єкти мають статус загальнодержавного значення, загальною площею 59,3 тис. га, решта вважаються об'єктами місцевого значення. Відповідно: станом на 2008 року існує 374 об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) загальною площею 199829,72 га, з них 25 мають статус загальнодержавного значення (площею 99,1 тис. га), решта вважаються об'єктами місцевого значення. У Волинській області найвищий показник природно-заповідного фонду і становить він 115 тисяч гектарів. 23% земель лісового фонду області відноситься до заповідного фонду. Це складає 64% усього заповідного фонду області [6].

До найбільших природно-заповідних територій області за площею відносяться Шацький національний природний парк (49 тис. га), регіональний ландшафтний парк „Прип'ять - Стохід” (22,6 тис. га), заповідне урочище місцевого значення „Цуманська пуща” (9 тис. га), загальнозоологічний заказник місцевого значення „Осівський” (5,2 тис. га), загальнозоологічний заказник „Зубр” (4050 га.) тощо [6].

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) Волинської області в процесі свого розвитку набував певних змін. Динаміку природно-заповідного фонду Волинської області за період з 1970 до 2008 р. відображено на таблиці 1. З неї можна зробити висновок, що в період з 1977 до 2008 р. площа природно-заповідного фонду області суттєво зросла (зокрема, у 1970 р. вона становила 50,51 га., то у 2008 р. вона вже становила 199 тис. га). При цьому зросла і кількість об'єктів природно-заповідного фонду (у 1977 р. їх було 157, а в 2008 р. їх кількість зросла до 374). При цьому на землеволодіннях усіх лісокористувачів знаходиться 252 території та об'єкти ПЗФ загальною площею 108906,75 га., що складає 60,91% від загальної площі ПЗФ області. Збільшення площі за роками та зменшення кількості об'єктів – це закономірний етап у процесі розвитку ПЗФ.

Нарощування ПЗФ в області особливо актуальне у зв'язку із прийняттям Закону України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки». Згідно з цією програмою, на кінець 2015 р. відсоток заповідності має скласти 10,2% від площі України, а значить для Волинської області цей показник диференційовано має скласти до 19,5% [6].

Таблиця 1. Динаміка створення об'єктів природно-заповідного фонду на території Волинської області

Рік	Площа ПЗФ області, га	%, до території області	Загальна кількість об'єктів, шт.
1970	50,51	<0,01	3
1977	7490	0,37	157
1980	23386,9	1,16	167
1982	23433,3	1,16	174
1983	51809,8	2,57	182
1985	58143,5	2,89	196
1986	58222,7	2,89	206
1991	64319	3,20	268
1992	89429	4,44	306
1993	105354,1	5,23	376
1994	112441,45	5,58	380
1995	133264,81	6,61	386
1996	134843,38	6,69	382
1997	137935,94	6,85	376
1998	137994,94	6,85	371
2000	161040,58	8	374
2004	170806,62	8,48	392
2005	178858,54	8,4	367
2006	179558,5	8,9	368
2008	199829,72	9,9	374

Складено автором за [6]

Значні рекреаційні ресурси Волинської області – це помірно-континентальний клімат, різноманітний ландшафт, ліси, густа мережа рік, велика кількість озер (220 великих і малих), серед яких найбільшим є Світязь, родовища лікувально-торфових грязей, сапропелів, джерела мінеральних вод, фітолікувальні запаси – все це сприяє організації відпочинку й туризму цілий рік [2]. За кордоном цей вид бізнесу є одним із потужних джерел поповнення регіональних бюджетів. На сьогоднішній час найбільшу роль відіграє рекреаційне ведення господарства, особливо в лісах. Тому основними завданнями ведення лісового господарства в рекреаційних лісах Волинської області повинно бути: збереження і покращання якісного стану лісових масивів, підвищення їх захисних і санітарно-гігієнічних функцій, створення ряду рекреаційних комплексів. Потенційні рекреаційні території на Волині займають близько 560,4 тис. га, а це становить 27,7% від загальної площі території, з них курортно-рекреаційні становлять 3,5% [4].

Волинь давно завоювала заслужену славу прекрасного місця відпочинку, безпосереднього спілкування з незайманою природою, а також як центр санаторно-оздоровчого лікування. На території області розташовано: регіональний ландшафтний парк «Стохід – Прип'ять», 16 природних заказників, 10 пам'ятників садово-паркового мистецтва, а також понад 300 природоохоронних заповідних об'єктів. Поблизу кордону

з республікою Польща та республікою Білорусь розташовується унікальний не лише в Україні, але й у всій Центрально-Східній Європі куточок Волинського Полісся – це Шацький Національний природний парк. Він вважається єдиним районом, який не зазнав негативного впливу процесів урбанізації та індустріалізації. Парк був створений на базі озера Світязь й оточуючих його лісових масивів. Це був другий національний парк (після Карпатського) в Україні. Шацький Національний природний парк – зона рекреації для вітчизняних та зарубіжних туристів, а також значна площа водно-болотних угідь міжнародного значення. Він давно завоював заслужену славу прекрасного місця відпочинку, безпосереднього спілкування з незайманою природою, а також як центр санаторно-оздоровчого лікування. Фітонцидні якості насаджень здатні забезпечувати зниження кількості бактерій і мікробів у лісовому повітрі, поліпшувати санітарно-гігієнічні умови відпочинку. В цілому у волинських лісах створюються оптимальні умови для відпочинку населення, його оздоровлення та санаторного лікування [4].

Однією з важливих характеристик рекреаційних лісів є їх повнота. Спеціальні дослідження повноти лісів [5] свідчать, що насадження з повнотою 0,5-0,7 займають 74,9% покритої лісом площі, низькоповнотні (0,3-0,4) – 1,1%, високоповнотні (0,8-1,0) – 24% площі покритих лісом земель. Найкращими умовами для відпочинку є ділянки насаджень із зімкнутістю крон 0,3-0,6. В цілому всі біологічно стійкі ліси Волинської області, які володіють високою фітонцидністю, киснепродуктивністю та іншими властивостями, придатні для рекреаційного використання.

Територіальне поєднання лісових масивів та озерних акваторій є унікальним підґрунтям для формування в області лісової та озерної рекреаційної систем. Це дасть змогу оптимізувати процеси лісоводокористування. Прикладом цього є створення в області Шацького національного природного парку. У загальному всі біологічно стійкі ліси області, які володіють високою фітонцидністю, киснепродуктивністю та іншими властивостями, придатні для рекреаційного використання. Окрім того, на базі природних рекреаційних ресурсів сформовано рекреаційну структуру області, що охоплює відповідні комплекси, зони та пункти. Тому в умовах ринкової економіки використання рекреаційного потенціалу області повинно пов'язуватись з рекреаційними потребами та рекреаційною місткістю території. Потребою сьогодення є формування цивілізованого підходу до організації рекреаційного природокористування на даній території. Також актуальним є запровадження механізмів високоефективного використання рекреаційного фонду. Подальший розвиток лісорекреаційної справи на території Волинської області передбачає збереження і покращання стану унікальних лісових масивів, створення ряду рекреаційних комплексів. Наприклад, [5] для збереження природних багатств Волинської області, які мають велику науково-пізнавальну цінність, значний потенціал для організації оздоровлення і відпочинку у даний час розробляється програма створення на базі

Шацького Національного природного парку вільної економічної зони рекреаційного типу «Світязь», що ставить за мету забезпечення оптимальних умов для залучення іноземних інвестицій і зарубіжних технологій у реконструкцію і модернізацію існуючої оздоровчо-лікувальної інфраструктури, зміцнення її матеріально-технічної бази, спорудження нових об'єктів (баз відпочинку, санаторіїв, туристичних центрів тощо) на основі раціонального екологічно безпечного природокористування, з мінімізацією негативного впливу на навколишнє середовище.

В цілому у Волинській області сформована мережа ПЗФ, яка в значній мірі охоплює найцінніші території та окремі ділянки в плані збереження їх у природному стані, охорони рідкісних рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. Проте, ще не всі території, які заслуговують на увагу, перебувають під охороною держави. Це стосується, у першу чергу [6], розширення Шацького Національного природного парку, утворення ПЗФ в межах водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення у заплавах річок Прип'ять, Стохід, а також у заплавах інших річок (Турія, Стир тощо), в окремих важкодоступних, заболочених лісових масивах у Володимир-Волинському, Камінь-Каширському, Ківерцівському, Ковельському, Любешівському, Любомльському, Маневицькому та Ратнівському районах.

Окрім того, існує ряд проблем щодо розвитку природно-заповідного фонду, що пов'язано безпосередньо із лісокористувачами. 21.09.2000 р. був прийнятий Закон України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”. Згідно цієї програми на кінець 2015 року відсоток заповідності для Волинської області має скласти до 19,5%. Це передбачено і регіональною програмою „Екологія – 2010”. Але до сьогодні не виконано Закон України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” від 21.09.2000 р. у частині створення національного природного парку „Прип'ять - Стохід” (НПП) у 2002 році. При цьому відсутня згода лісокористувачів на створення цього об'єкту, хоча є згоди на створення НПП від майже усіх сільських рад, на території яких він має бути створений. Окрім того, є лише загальна згода про створення національного природного парку „Цуманська пуща” від Волинського обласного управління лісового господарства, Управління сільського господарства та продовольства, але відсутні конкретні погодження та визначення площі під заповідання. Єдиним позитивом у розвитку цих перспективних територій ПЗФ є створення заповідного урочища „Цуманська пуща” площею близько 9 тис. га на базі 29 заповідних територій, як майбутньої основи заповідної зони даного НПП [5].

Висновок. Таким чином рекреаційна галузь є однією з найперспективніших галузей, розвиток якої дасть можливість отримати міжнародні інвестиції, стимулювати підприємницьку діяльність,

кардинально поліпшити соціально-економічну ситуацію у Волинській області.

Серед напрямків, завдань щодо охорони, використання та розвитку ПЗФ Волинської області головними повинні виступати:

- ✓ виділення пріоритетів у перспективному розвитку ПЗФ області, аналіз сучасної мережі щодо охоплення найцінніших природних комплексів області, об'єктів, рідкісних видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України;
- ✓ збільшення площі досягаючих, стиглих і перестиглих ділянок лісу, доведення їх питомої ваги до 25% від загальної площі лісів;
- ✓ доведення відсотку заповідності в області до 10% та створення плану розвитку заповідної справи;
- ✓ проведення досліджень в плані конкретних розрахунків, методичних розробок та рекомендацій з збереження, охорони та раціонального використання територій та об'єктів ПЗФ;
- ✓ періодичне (раз в п'ять років) видання Каталогу ПЗФ області.

1. Генсирук С.А., Нижник М.С., Возняк Р.Р. Рекреационное использование лесов. – К.: «Урожай», 1987. – 247 с.
2. Зубчук К.В. Ландшафтний парк „Прип'ять - Стохід”: як зберегти те, що ще не змарновано // Волинь. – 2004. – № 10. – 20 січня. – С. 2.
3. Мельник В.С. Проблеми Волинського лісу // Волинь. – 2004. – № 15. – 10 лютого. – С. 1.
4. Павліха Н.В., Голян В.А. Оптимізація використання та охорони природних ресурсів: регіональний контекст. – Луцьк.: „Надстир'я”, 2002. – 120с.
5. Павлов В.І., Черчик Л.М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. – Луцьк.: „Надстир'я”, 1998. – 124с.
6. Статистичні матеріали Державного управління екобезпеки у Волинській області. – Луцьк, 2000-2006 рр.
7. Телішевський Д.А. Ми починали із землянок... // Волинь. – 2004. – № 105. – 18 вересня. – С. 3.

УДК 911.3:796.5(477.82)

Ляшук М.М.

СУЧАСНА ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сучасна територіальна організація підприємств готельного господарства Волинської області. Проаналізовано сучасний стан готельного господарства Волинської області. Досліджено територіальну концентрацію та рівень розвитку підприємств готельного господарства шляхом розрахунку індексу територіальної концентрації та індексу локалізації.

Ключові слова. Підприємства готельного господарства, індекс територіальної концентрації, індекс локалізації.

Современная территориальная организация предприятий гостиничного хозяйства Волынской области. Проанализировано современное состояние гостиничного хозяйства Волынской области. Исследовано территориальную концентрацию и уровень развития предприятий гостиничного хозяйства путем расчета индекса территориальной концентрации и индекса локализации.

Ключевые слова. Предприятия гостиничного хозяйства, индекс территориальной концентрации, индекс локализации.

Modern territorial organization of enterprises of hotel economy of the Volyn region. The modern state of hotel economy of the Volyn region is analysed. Agglomeration of industries and level of development of enterprises of hotel economy is explored by the calculation of index of agglomeration of industries and index of localization.

Keywords. Enterprises of hotel economy, index of agglomeration of industries, index of localization.

Постановка проблеми. З початком становлення ринкових відносин в Україні готельне господарство розвивається у постійному конкурентному середовищі. Як наслідок, ті підприємства, які не витримали конкурентного тиску закрились, а інші були реконструйовані. Крім того з'явилися нові різнотипні готелі, що відповідають світовим стандартам. Сучасний стан економіки України характеризується як кризовий. Тому, наявність функціонуючої мережі підприємств готельного господарства (ПГГ) на певній території є визначальним чинником ефективного господарювання.

Територіальний аналіз ПГГ, їх просторове розміщення на території конкретного регіону, дозволяє розкрити сучасний стан, проблеми розвитку, обґрунтувати пропозиції щодо подальшої їх діяльності.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідження готельного господарства України були здійснені у працях [3, 8], Байлік С.І., який розробив методику розміщення готелів у структурі міст [4]. Характеристика типів готелів та особливості підприємництва у сфері надання готельних послуг висвітлені у працях [13, 14]. Окремі аспекти функціонування готельного господарства Волинської області розглянуті у працях [5, 6, 9 – 12].

Постановка завдання. Нами поставлені завдання розкрити сучасний стан та просторове розміщення ПГГ на території Волинської області, виявити територіальну організацію в розрізі адміністративних районів на основі розрахунків індексу територіальної концентрації та індексу локалізації ПГГ.

Результати дослідження та їх обговорення. Сучасний стан функціонування ПГГ є одним з показників економічного розвитку регіону. На розвиток ПГГ впливають інвестиційна привабливість регіону, екологічна ситуація, розміщення продуктивних сил та інше. У результаті аналізу статистичних даних, даних районних управлінь культури та туризму Волинської області нами досліджено, що у 2010 р. в регіоні функціонувало 271 ПГГ.

Згідно з нормативними документами [1, 2, 16] до ПГГ Волинської області нами віднесено: готелі, мотелі, кемпінги, гуртожитки, туристичні бази та бази відпочинку, пансіонати, санаторії, профілакторії, дитячі табори. Для регіону характерна диференційованість геопросторової організації ПГГ (табл. 1). Згідно даних (табл. 1) у сільській місцевості зосереджено 52,8 % ПГГ області, 57,6 % номерів та 64,3 % ліжко-місць. Дана структура пояснюється тим, що санаторії, профілакторії, дитячі табори, туристичні бази та бази відпочинку в регіоні зосереджені,

переважно, біля водойм (озера та річки), що закріплені за сільськими радами.

Таблиця 1. Підприємства готельного господарства Волинської області, 2010 р.

№ з/п	Адміністративно-територіальна одиниця	Кількість закладів, од.			Кількість номерів, од.			Кількість ліжко-місць, од.		
		Всього	міська місцевість	сільська місцевість	Всього	міська місцевість	сільська місцевість	Всього	міська місцевість	сільська місцевість
1	м.Луцьк	20	20	–	615	615	–	968	968	–
2	м.Володимир-Волинський	4	4	–	91	91	–	174	174	–
3	м.Ковель	8	8	–	147	147	–	324	324	–
4	м.Нововолинськ	6	6	–	86	86	–	277	277	–
5	Володимир-Волинський район	2	1	1	13	7	6	22	12	10
6	Горохівський район	1	1	–	8	8	–	20	20	–
7	Іваничівський район	3	1	2	74	7	67	277	23	254
8	Камінь-Каширський район	5	1	4	54	6	48	213	17	196
9	Ківерцівський район	12	3	9	266	20	246	831	40	791
10	Ковельський район	4	–	4	164	–	164	340	–	340
11	Локачинський район	2	2	–	7	7	–	13	13	–
12	Луцький район	10	2	8	151	60	91	515	245	270
13	Любешівський район	6	3	3	26	13	13	71	31	40
14	Любомльський район	8	4	4	185	32	153	488	66	422
15	Маневицький район	9	5	4	64	45	19	223	160	63
16	Ратнівський район	3	3	–	16	16	–	39	39	–
17	Рожищенський район	3	1	2	41	18	23	93	34	59
18	Старовижівський район	63	1	62	397	4	393	1355	12	1343
19	Турійський район	20	2	18	218	23	195	637	43	594
20	Шацький район	82	60	22	1798	672	1126	5369	1874	3495
	Всього по області	271	128	143	4421	1877	2544	12249	4372	7877

Серед ПГГ Волинської області найбільшу кількість становлять туристичні бази та бази відпочинку (61 %) і готелі (21 %) (рис. 1).

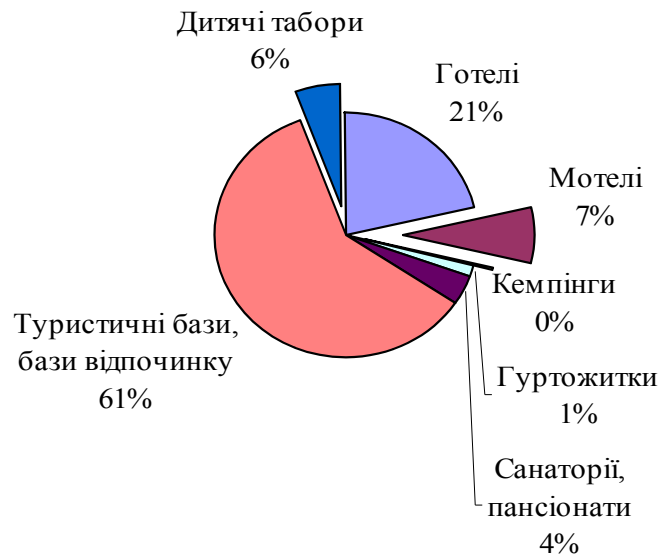

Рис. 1. Структура готельного господарства Волинської області (2010 р.)

Для дослідження територіальної концентрації ПГГ було розраховано індекс територіальної концентрації (I_{TK}) ПГГ у розрізі адміністративних районів Волинської області за формулою [19]:

$$I_{TK} = p \cdot S / P \cdot s,$$

де I_{TK} – індекс територіальної концентрації, p – кількість ПГГ у районі; P – кількість ПГГ в області; s – площа території району; S – площа території області.

Для того, щоб виявити рівень розвитку ПГГ в районах, було розраховано індекс локалізації (I_L) ПГГ за формулою [7]:

$$I_L = p \cdot N / P \cdot n,$$

де I_L – індекс локалізації, p – кількість ПГГ у районі; P – кількість ПГГ в області; n – кількість населення району; N – кількість населення області.

I_{TK} показує концентрацію ПГГ на певній території. Його значення менше одиниці свідчить про низьку концентрацію досліджуваного показника у певному адміністративному районі, якщо показник вище одиниці – можемо говорити про оптимальне розташування ПГГ.

Аналіз I_{TK} показав високу концентрацію готельного господарства у містах Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський, Нововолинськ та Старовижівському, Турійському та Шацькому районах, та низьку у Володимир-Волинському, Горохівському, Іваничівському, Камінь-Каширському, Ківерцівському, Ковельському, Локачинському, Луцькому, Любешівському, Любомльському, Маневицькому, Ратнівському, Рожищенському районах, I_{TK} менше одиниці. В середньому по Волинській області I_{TK} ПГГ є високим (5,46) (табл.2.).

I_L дозволив виявити відмінності рівня розвитку ПГГ в районах області. Якщо I_L більший за одиницю, то для даного району готельне господарство є розвинене. Дослідження I_L показало найбільший рівень розвитку ПГГ у Старовижівському, Турійському та Шацькому районах,

найменший – у Горохівському, Ратнівському та Рожищенському районах. Рівень розвитку ПГГ по області є достатнім ($I_L = 1,81$).

Таблиця 2. Розрахунок індексів територіальної концентрації та локалізації ПГГ Волинської області

№ з/п	Адміністративно-територіальна одиниця	Площа, км ² [20]	Кількість населення, осіб [20]	Кількість ПГГ	ІТК	І _л
1	м.Луцьк	42,67 [17]	210891	20	34,94	0,36
2	м.Володимир-Волинський	17,2 [21]	38755	4	17,34	0,40
3	м.Ковель	47,3 [15]	67997	8	13,65	0,45
4	м.Нововолинськ	17,33 [18]	57729	6	25,81	0,40
5	Володимир-Волинський район	1038	25773	2	0,14	0,30
6	Горохівський район	1122	53952	1	0,07	0,07
7	Іваничівський район	645	33232	3	0,35	0,35
8	Камінь-Каширський район	1747	62284	5	0,21	0,31
9	Ківерцівський район	1414	64095	12	0,63	0,72
10	Ковельський район	1723	40737	4	0,17	0,38
11	Локачинський район	712	23182	2	0,21	0,33
12	Луцький район	973	59839	10	0,77	0,64
13	Любешівський район	1450	35722	6	0,31	0,64
14	Любомльський район	1481	40006	8	0,40	0,77
15	Маневицький район	2265	55294	9	0,30	0,62
16	Ратнівський район	1437	51554	3	0,16	0,22
17	Рожищенський район	928	40563	3	0,24	0,28
18	Старовижівський район	1121	31127	63	4,19	7,74
19	Турійський район	1205	26727	20	1,24	2,86
20	Шацький район	759	17151	82	8,05	18,29
	Всього по області	20200	1036610	271	5,46	1,81

Таким чином, використання різних методик дослідження ПГГ Волинської області дало можливість виявити райони з різною концентрацією та рівнем розвитку ПГГ.

Висновки. Дослідження ПГГ Волинської області мало на меті показати територіальні відмінності у розміщенні та рівні розвитку ПГГ регіону. Найбільше ПГГ Волинської області зосереджено вздовж берегової лінії річок та озер, які територіально закріплені за сільськими радами. Серед ПГГ переважають туристичні бази, бази відпочинку та готелі. ПГГ Волинської області мають високий рівень концентрації та розвитку.

1. Послуги туристичні. Засоби розміщування. Загальні вимоги: ДСТУ 4268:2003. – [Чинний від 2004-23-12]. – К.: Держспоживстандарт України, 2004. – 10 с. (Національний стандарт України).
2. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення: ДСТУ 4527:2006. – [Чинний від 2006-10-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2006. – 24 с. (Національний стандарт України).

3. Байлик С.И. Гостинничное хозяйство. Организация, управление, обслуживание. Учебное пособие / Байлик С.И. – К.: ВИРА – Р, 2004. – 252 с.
4. Байлик С.И. Гостинничное хозяйство: учебник: 2-е изд., перераб. и доп. / Байлик С.И. – К.: Дакор, 2009. – 368 с.
5. Ільїн Л.В., Ляшук М.М. Історичні аспекти становлення та розвитку готельно-ресторанного господарства Волинської області / Ільїн Л.В., Ляшук М.М. // Географія та туризм: Наук. Зб. / Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтерпрес, 2010. – Вип. 6. – С. 142 – 148.
6. Ільїн Л.В., Ляшук М.М. Розвиток підприємств готельного та ресторанного господарства в системі Волинської обласпоживспілки / Ільїн Л.В., Ляшук М.М. // Тенденції, проблеми та перспективи розвитку національного ринку туристичних послуг: регіональний аспект: матеріали Всеукраїнської наук. конф., Київ, 18 – 19 листопада 2010 р. – Київ: Національний авіаційний університет, 2010. – С. 184 – 191.
7. Леонтьєва Г. Г. Практичні заняття з економічної та соціальної географії зарубіжних країн: Навчальний посібник / Леонтьєва Г. Г., Сюткін С. І., Мартиненко В. О. – Суми : Вид-во «Козацький вал», 1997. – 169 с.
8. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник. / Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.: іл., картосхеми
9. Ляшук М.М. Готельне господарство Волинського регіону: сучасний стан та динаміка / Ляшук М.М. / Краєзнавчі матеріали в екологічному туризмі. Проблеми педагогічних технологій: Зб. наук. праць. – вип. 5 – 6. – Луцьк: ПВД "Твердиня". – 2009. – С. 126 – 130.
10. Ляшук М.М. Готельно-ресторанне господарство Волинської області / Ляшук М.М. // Розвиток туризму в період економічної кризи: Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Донецьк, 13–14 квітня 2010 р.). / Донецьк. ін-т турист. Бізнесу. – Донецьк, 2010. – С. 54 – 56.
11. Ляшук М.М. Історичні аспекти становлення та розвитку готельно-ресторанного господарства м. Луцьк / Ляшук М.М. // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів ["Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє"], (12 – 13 травня 2010 року): у 2 т. Т. 2. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 105 – 106.
12. Ляшук М.М. Сучасний стан готельно-ресторанного господарства Волинської області / Ляшук М.М. // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів ["Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє"], (13 – 14 травня 2009 року): У 3-х т. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – Т. 2. – С. 55-56.
13. Мунін Г.Б. Франчайзинг у готельно-ресторанному бізнесі. Навчальний посібник / Мунін Г.Б., Карягін Ю.О., Артеменко А.С., Кошиль Ю.В. За загальною редакцією Л.С. Трофименко і О.О. Гаца / К.: Кондор, 2008. – 370 с.
14. Роглев Х.Й. Основи готельного менеджменту: Підручник. / Роглев Х.Й. – К.: Кондор, 2009. – 408 с.
15. [Електронний ресурс] . – Режим доступу. – [http:// www.alterativa.com/kovel](http://www.alterativa.com/kovel)
16. [Електронний ресурс] . – Режим доступу. – [http:// www.ligazakon.ua](http://www.ligazakon.ua)
17. [Електронний ресурс] . – Режим доступу. – [http:// www.lutsk.ua](http://www.lutsk.ua)
18. [Електронний ресурс] . – Режим доступу. – [http:// www.novovolynsk-rada.gov.ua](http://www.novovolynsk-rada.gov.ua)
19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – [http:// www.nbu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Ggt/2008_824/Nemets,Kornus,Kornus](http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Ggt/2008_824/Nemets,Kornus,Kornus)
20. [Електронний ресурс] . – Режим доступу. – [http:// www.vous.in.lutsk.ua](http://www.vous.in.lutsk.ua)
21. [Електронний ресурс] . – Режим доступу. – [http:// www.volodymyrrada.gov.ua](http://www.volodymyrrada.gov.ua)

КРАЇНОЗНАВСТВО ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ НАПРЯМ НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 911

Савчук І.Г.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГЕОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ
МІЖНАРОДНОГО ПАСАЖИРСЬКОГО ЗАЛІЗНИЧНОГО СПОЛУЧЕННЯ

Раскрыты основные положения современных теоретических подходов к изучению международного пассажирского железнодорожного сообщения. Поданы концепты геоэкономических эффектов, вызванных его существованием. Раскрыто суть теоретической модели «звезда Леграна».

Present the principal positions of the theoretical approach's for research the international passenger ferry road communication. Demonstrated the concep's of geoeconomical effects creacting by the it. Present the essence of theoretical model of "star of Legran".

Постановка проблеми. Вивчення міжнародного пасажирського залізничного сполучення є важливим питанням географії людини і зокрема, такої її частини як географія туризму. Більшість людей користуються різними видами транспорту, особливо при переміщенні на великі відстані. Зростання обсягів міжнародного туризму зумовлює зацікавленість науковців питаннями саме міжнародного пасажирського сполучення. В його складі важливе місце займає залізничний транспорт, на який припадає значна кількість міжнародних переміщень людей.

Актуальність. Пасажирське сполучення відіграє важливу роль у налагоджуванні і підтримці зв'язків між різними країнами та у всьому комплексі міждержавних відносин. Фактично воно є основою міжнародного туризму. За виключенням трубопровідного транспорту решта його видів використовуються туристами для переїзду до місця відпочинку.

Серед усіх видів пасажирського транспорту найстійкішим у часі й просторі є залізничний, так як для його функціонування необхідна відповідна дорога транспортна інфраструктура – шляхове і станційне господарство та рухомий склад. Це найінерційніший вид міжнародних пасажирських сполучень, адже, слід не лише узгоджувати між двома державами маршрути слідування поїздів, але й підтримувати у належному стані всю необхідну транспортну інфраструктуру. Напроти, для авіаційного й автобусного сполучення не потрібно значних капіталовкладень в їх підтримку, вони більш маневрені у питанні обрання маршруту на відміну від чітко детермінованого шляху слідування залізничних поїздів. Саме тому багато сучасних їх маршрутів є «реліктами» зв'язків, сформованих у попередні періоди розвитку залізничної мережі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні цими питаннями займаються при вивченні економіки залізничного транспорту у РВПС України НАН України та в Академії залізничного транспорту, Національному транспортному університеті. Географічні аспекти розвитку транзитного міжнародного пасажирського залізничного сполучення України не достатньо вивчені. Тому розроблення теоретичних основ такого дослідження є важливим питанням всієї географії людини, у т.ч. й економічної та соціальної географії.

Ціллю дослідження є формулювання теоретичних засад міжнародного пасажирського залізничного сполучення країни. *Завдання:* розробка загальних питань теорії міжнародного пасажирського залізничного сполучення; обґрунтування його впливу на розвиток країни; виявлення гео економічних ефектів, пов'язаних з реалізацією такого сполучення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародне пасажирське залізничне сполучення виконує наступні функції: символічну (зовнішньополітична доцільність розвитку міжнародних зв'язків), економічну (участь у зовнішній торгівлі країн і міжнародному туризмі переміщенні населення, зокрема між їх регіонами, де знаходяться кінцеві станції слідування поїздів і безпересадочних вагонів) і соціально-комунікативну (наявність такого виду пасажирського сполучення дозволяє підтримувати стійкі особисті зв'язки і міжнародну міграцію, а також забезпечувати перевезення у рамках міжнародного туризму).

Альтернативні види пасажирського міжнародного сполучення – автомобільний та авіаційний володіють як певними перевагами (більш швидке переміщення у просторі й в часі), так і суттєвими недоліками (велика вартість проїзду; менш комфортні умови поїздки; великі обмеження у параметрах і вазі багажу пасажирів тощо). При цьому істотну роль має швидкість руху поїздів, на яку впливає не лише технічний стан рухомого складу та станційно-колійного господарства, а й час проходження паспортного і митного контролю у пунктах пропуску через державний кордон.

Міжнародне пасажирське залізничне сполучення регулюють у рамках зовнішньої політики держави. Також на нього мають суттєвий вплив міжнародні політичні, економічні й соціальні процеси. Чим більш інтенсивним і різноспрямованим є такі зв'язки, тим значніше обсяги зовнішньої торгівлі та міжнародний пасажиропотік, у т.ч. міжнародний туризм.

Важливим чинником, що стримує міжнародне залізничне сполучення є *геоекономічний ефект кордону*. Наявність суттєвих відмін у митній та технічній документації країн призводить до різкого зменшення поставок між ними [6, р.. 23]. Чим більш напруженими є політичні й економічні відносини між сусідніми державами, тим сильніше буде прояв ефекту кордону. Він є наслідком ефекту сусідства – «зі збільшенням відстані між певними точками зменшується взаємодія між ними» [1, с. 228]. Багато в

чому на його прояв у соціально-економічних зв'язках впливає *ефект історичної інерції* – тривале односпрямоване використання інфраструктурних та промислових об'єктів, зумовлене необхідністю повернення вкладених у них коштів [1, с. 272]. Капіталомістке залізничне будівництво є одним з яскравих прикладів прояву такого ефекту. Тому, не дивлячись на формування нових держав і появу та/або зміну лінії державного кордону, зберігаються багато маршрутів руху залізничних поїздів, що існували раніше.

Найчастіше, існування залізничної станції, де зупиняються поїзди міжнародного сполучення, є істотним чинником для створення в ній стаціонарних структурних підрозділів державної митної, санітарної, прикордонної та інших служб, а також різного роду установ залізниці (тип залізничної станції визначає різну комплектацію штатів кадрами) та підприємств сфери обслуговування (підприємства автотранспортні, складські, громадського харчування, медичні установи тощо). Розвиток цих підприємств сфери послуг значною мірою залежить від інтенсивності міжнародного залізничного сполучення через державний кордон та від розміщення у прикордонні вказаних вище державних органів, що перевіряють вантажі й пасажирів, які прямують в сусідню державу. Таким чином, міжнародне залізничне сполучення виступає «каталізатором» розвитку господарства у прикордонні.

Облаштування й підтримання у належному стані транспортної інфраструктури є істотним місцем прикладання праці мешканців прикордонних районів (обслуговування проїзду залізничного транспорту та підтримання у належному стані станційне-колійного господарства). Так само частина місцевого населення працює у різних державних організаціях, які займаються контролем законності перетину державного кордону фізичними особами і перевіряють оформлення документації, необхідної для здійснення зовнішньоторговельних операцій.

Чим далі від державного кордону кінцевий пункт слідування міжнародного пасажирського залізничного поїзду, тим тісніше відносини між населенням та господарствами різних країн. Перетин міжнародними залізничними пасажирськими поїздами кількох державних кордонів, на нашу думку, свідчить про наявність дуже тісних зв'язків між кінцевими станціями у містах та їх зонами впливу в різних країнах. Значною мірою це пов'язано з концентрацією людського та економічного потенціалу в головних містах країни (*ефект метрополії*) [2, р. 128], що переважно є кінцевими станціями слідування міжнародних пасажирських поїздів.

Схожим є механізм просторового прояву *ефекту столичності* – превалювання доцентрових зв'язків до столиці, яка формує економічний і політичний простір на підпорядкованій їй території. Його основою є централізація в управлінні державою. Саме тому цей геоелемент ефекту має особливо яскравий прояв у централізованих державах (таким були Російська імперія та СРСР), де найважливіші питання вирішують у столиці. Остання мала виразну прерогативу на здійснення міжнародних

зв'язків, крім цього вона санкціонувала, у разі неможливості здійснення таких зв'язків безпосередньо, функціонування окремих привілейованих центрів на периферії держави щодо їх здійснення. Це призводить до створення радіальної мережі залізниць від столиці великої держави до її околиць (*теоретична модель «зірка Лєграна»*) [5, р. 16-20].

Серед периферійних районів такої держави особливе місце, у наслідок впливу *геоекономічного ефекту трьох «С»* (з англійської: *Sea* – море, *Sand* – пісок, *Sun* – Сонце), займають приморські південні окраїни (зосередження населення і господарства у районах з кліматично комфортними умовами проживання) [4, р. 19], до яких прокладаються прямі залізничні шляхи з метою задоволення потреб жителів центру країни (переважно столиці) у відпочинку на березі теплого моря у літній сезон та здійснення морської зовнішньої торгівлі.

Позитивний вплив на розвиток економіки певної території від переміщення іноземних пасажирів і вантажів у рамках міжнародного співробітництва проявляється тоді, коли є взаємодія між господарськими одиницями країн, по території яких проходять пасажиро- і вантажопотоки, а не здійснюється просте їх переміщення через цю територію (*геоекономічний ефект тунелю*). В останньому випадку можна вести мову про виконання такими поїздами транзитної функції. Тут залізничні лінії не мають істотного економічного впливу на територію, по якій вони проходять, через те, що вони слугують для з'єднання між собою метрополій. Поєднання ефекту тунелю з ефектом метрополії призводить до *ефекту Морвана* – виникненню освоєної незначною мірою у господарському плані території, що знаходиться між периферійними районами сусідніх економічних центрів [3, р. 121-122].

Висновки. Міжнародне пасажирське залізничне сполучення виконує символічну, економічну й соціально-комунікативну функції. Для вірного розуміння його впливу на розвиток країни доцільно використовувати теоретичну модель «зірка Лєграна» та основні поняття геоекономіки – ефекти кордону, історичної інерції, метрополії, Морвана, сусідства, столичності, тунелю, трьох «С».

Перспективи подальших досліджень. Для перевірки викладених вище теоретичних основ географічного вивчення міжнародного пасажирського залізничного сполучення необхідно використовувати крім традиційного комплексного опису та тематичного картографування також методологію взаємопов'язаних між собою нових напрямків у соціально-економічній географії – геоекономіки, геополітики та геоісторії.

1. Блїй Г. де, Муллер П. Географія: світи, регіони, концепти / Пер. з англ.; Передмова та розділ “Україна” О. Шабля. – К.: Либідь, 2004. – 740 с.
2. Benko G. La mondialisation de l'économie n'est pas synonyme d'abolition des territoires / G. Benko / Les 80 idées-forces pour entrer dans le 21e siècle / Sous la dir. de S. Cordellier. – Paris: La Découverte, 1999. – P. 128-130.
3. Brunet R. Building models for spatial analysis / R. Brunet / Two decades of l'Espace géographique. – Montpellier: GIP RECLUS, 1993. – P. 109-123.

4. Brunet R. Le Déchiffrement du Monde / Géographie universelle / [sous la dir. de R. Brunet]: en 10 vol. – Vol. 1. Mondes nouveaux / R. Brunet, O. Dollfus. – Paris: Hachette/RECLUS, 1990. – 552 p.
5. Guigou J.-L. France 2015. Recomposition du territoire national. Contribution au débat national / J.-L. Guigou. – Paris: DATAR, Édition de l'Aube, 1993. – 80 p.
6. Kunth A. Chemins de fer en mutation dans l'Europe médiane / A. Kunth // Le courrier des pays de l'Est. – 2002. – № 1029. – P. 15-27.

Рената Реттінгер, Пьотр Сташак

Переклад з польської мови: Ірена Глінка-Вєжбіцка

ДОСТУПНІСТЬ КОМУНІКАЦІЙНИХ ШЛЯХІВ КАМБОДЖІ - ПОКАЗНИК, ЯКИЙ ЗУМОВЛЮЄ РОЗВИТОК ТУРИЗМУ

Wonderful complex of archeological park temples Buddhist Angkor, traditional architecture Khmer Phnom Penh and coast of Thai Bay, they are values which decide about Cambodia attractiveness. The growth number of arrivals to the country is noticed year by year. It's important that the main touristic movement is concentrated around Angkor and Phnom Penh. In both cases the main elements of communication infrastructure are modern airports. The other parts of the country are less developed, simply they are not used for touristic needs. The airport of 130 thousand people town of Siem Reap has assumed most passengers in the country since 2006.

Королівство Камбоджі – це одна з держав регіону Південно-Східної Азії, розташована на Індокитайському півострові. Впродовж багатьох років Камбоджа, котра була охоплена громадянською війною та була жертвою одного з найжахливіших режимів ХХ віку, сьогодні вважається однією з безпечніших, але водночас найбідніших держав регіону та світу (2). Туристична економіка поряд із низько ефективним землеробством та слаборозвиненою промисловістю стає одним з важливіших джерел доходів населення. Завдяки „поверненню для світу” протягом кільканадцяти років Камбоджа щороку приваблює все більше туристів, а особливо стародавня столиця імперії Ангкор, заснована кхмерами у 802 р. на березі озера Тонлесап.

Одним з факторів, що зумовлюють розвиток туризму на цій території, є доступність комунікаційних шляхів. За авторами Курек та Міка (1) доступність комунікаційних шляхів визначеного місця забезпечується завдяки системі доріг та поєднання системи шляхів та підйомників, які становлять комунікаційну базу туризму. У базу комунікаційних шляхів туризму зараховують зокрема: авіаційні шляхи, мережу доріг швидкого руху, залізничні лінії, судноплавні морські та континентальні шляхи, туристичні шляхи, лижні підйомники та повітряні колії, аеропорти, морські порти, залізничні станції, а також автобусні зупинки.

Комунікаційну базу туризму в Камбоджі ми можемо вважати слаборозвиненою, оскільки протягом років вона була занедбана і недоінвестована. Лише на початку 90-тих років минулого століття завдяки

міжнародній допомозі були докладені зусилля, котрі привели, зокрема, до відбудови основної інфраструктури доріг.

У числі міжнародних комунікаційних шляхів Камбоджі ключове значення для розвитку туризму займає авіатранспорт. Закордонні сполучення обслуговують два діючі в країні аеродроми: у столичному Пномпені, а також Сієм Реап розташованого поблизу комплексу храмів Ангкор у західній частині країни. Аеропорт Сиануквіль (Кампонгсаом), розташований над Таїландською затокою, був зачинений і в даний час проходиться його ґрунтова реконструкція. Аеропорт 130-тисячного міста Сієм Реап від 2006 р. (тобто після модернізації аеродрому) щороку приймає найбільше пасажирів в країні (таб.1).

У 2007 р. послугами аеродрому скористалося 1,7 млн. пасажирів. Спостерігається безперервний ріст кількості подорожуючих, за винятком 2003 року, коли зокрема у зв'язку з епідемією ВГРС в регіоні Південно-Східної Азії число пасажирів зменшилось у порівнянні до попереднього року. Найбільшу динаміку зафіксовано в 2004 р.

Таблиця 1. Число пасажирів аеропорту Сієм Реап у 2001-2007рр.

Рік	Кількість пасажирів (у тис.)	Динаміка %
2001	428,9	
2002	572,7	33,5
2003	551,3	-3,7
2004	799,7	45,1
2005	1 038,1	29,8
2006	1 360,4	31,0
2007	1 732,4	27,3

Джерело: власна розробка на основі даних: www.cambodia-airports.com

Напрямки з аеропорту Сієм Реап обмежуються до регіону Південно-Східної та Східної Азії (рис. 1). Немає сполучення міжконтинентального характеру. Якнайдалі розташованим цільовим портом є Сеул Інчон (котрий обслуговують лінії *Korean Air* та *Asiana*) за часом перельоту близько 5 год. Мережа сполучень разом охоплює 11 напрямків, котрі здійснюються 11-ма виключно азіатських авіаційних операторів, в тому числі дешевих авіаперевізників (напр. *Air Asia*, *Jet Star*). Під час подорожі до Сієм Реап з Європи (або інших континентів) найвигідніше скористатися пересадкою в одній з азіатських метрополій: Бангкок, Куала-Лумпур або Сінгапур.

У січні 2008 р. авіасполученням до столиці Таїланду скористалось близько 40 тис. подорожуючих, котрі прилітають та відлітають з цього міста (табл. 2). Слід підкреслити факт, що аналізований маршрут обслуговує виключно одна авіакомпанія: *Bangkok Airways* – регіональний перевізник Таїланду з головною базою в порту Бангкок Суварнабхумі (у 2009 р. в рейтингу *Skytrax* вважалась найкращою регіональною авіалінією Азії). У літньому розкладі руху 2009 функціонує аж 5 щоденних вильотів

до цього міста. Водночас відчувається відсутність альтернативного авіасполучень з Бангкоком, особливо дешевих.

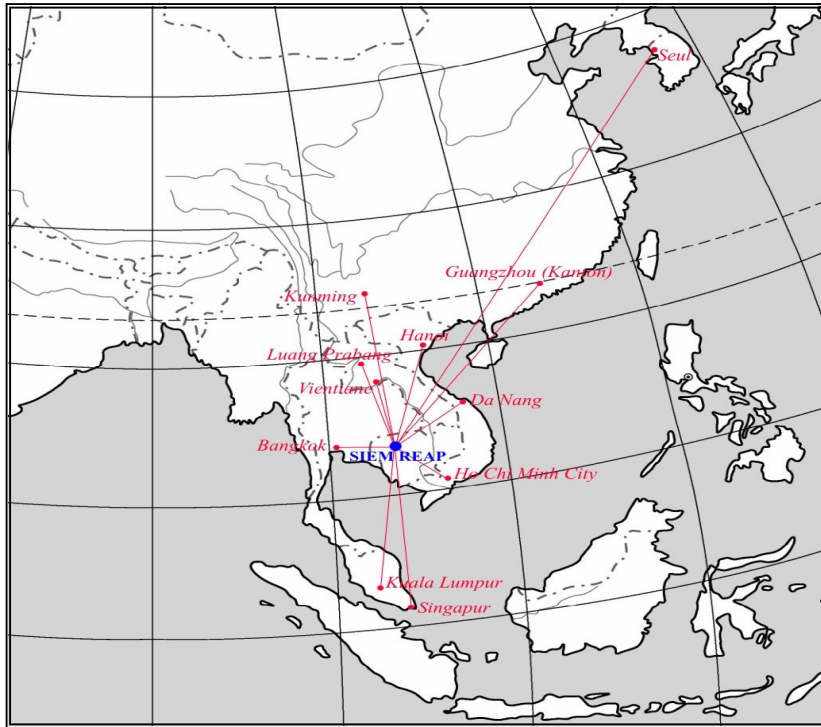

Рис. 1. Схема міжнародних авіасполучень аеропорту Сієм Реап (згідно з літнім розкладом з 2009 р.), власна розробка на основі: www.cambodia-airports.com

Подорожуючі з дещо меншим бюджетом, котрі подорожують з або у Таїланд не маючи вибору, змушені користуватися з тривалої подорожі автобусом, включаючи кількогодинний прикордонний переїзд (найчастіше на перевантаженому у високий сезон пограничному переході Араньяпратхет-Пойпет).

Другим найпопулярнішим сполученням аеропорту Сієм Реап є Хошимін сیتی (колишній Сайгон) в південному В'єтнамі. Перельоти на цьому маршруті здійснюються виключно в'єтнамськими національними авіалініями *Vietnam Airlines*. Найбільшу динаміку росту за період січень 2007 - січень 2008 зафіксовано для маршруту Луанг Прабанг в Лаосі, котрий обслуговує перевізник з прапором Лаосу: *Lao Airlines*. Найбільше зменшення становить 100% (що у результаті означає ліквідацію сполучення) зареєстровано для Макао. У загальному для всієї Камбоджі січень 2008 р. порівняно до аналогічного періоду попереднього року означає незначне зменшення подорожуючих - на 3%, з чого 2% це зменшення пасажирів міжнародних вильотів, а 11%- внутрішніх вильотів. У мережі діючих маршрутів (рис. 2) немає також сполучення у Хонг Конг, Каохсіунг (південний Тайвань) та Тайбей.

Єдине локальне сполучення аеропорту Сієм Реап здійснюється до столиці країни Пномпень. На цьому маршруті працюють чотири закордонні перевізники: *Jetstar*, *Bangkok Airways*, *Silk Air* та *Malaysia*

Airlines. В кінці 2008 р. були тимчасово припинені всі внутрішні та міжнародні вильоти *Siem Reap Airways* з головною базою в Пномпень.

Таблиця 2. Число пасажирів аеродрому Сієм Реап в січні 2007 і 2008 р. згідно з аеродромами напрямку

Аеропорт	Кількість пасажирів (у тис.)				
	Прибуття 01. 2008	Виліт 01.2008	Разом 01.2008	Разом 01.2007	Динаміка 01.2008/01.2007
Бангкок	17,918	22,049	39,967	35,456	13%
Хошімін	17,398	16,464	33,862	37,627	-10%
Сінгапур	4,170	5,107	9,277	8,196	13%
Куала-Лумпур	3,479	3,319	6,798	6,703	1%
Гонконг	1,105	899	2,004	6,591	-70%
Макао	-	-	-	3,773	-100%
Кунмінг	1,091	1,165	2,256	1,184	91%
В'єнтьян	1,421	-	1,421	2	-29%
Луангпхабанг	1,809	1,126	2,935	1,15	155%
Тайбей	5,213	5,080	10,293	9,048	14%
Гаосюн	0,195	0,503	0,698	6,378	-89%
Ханой	10,965	11,79	22,755	26,209	-13%
Сеул Інчхон	12,556	12,442	24,998	20,597	21%
Гуачжоу (Кантон)	0,7	0,767	1,467	-	-
Інші	5,007	6,029	11,036	8,63	28%
Разом міжнародні	83,027	86,74	169,767	173,542	-2%
Разом внутрішні	9,21	9,695	18,905	21,344	-11%
Разом	92,237	96,435	188,672	194,886	-3%

власна розробка на основі: www.cambodia-airports.com

Другим найважливішим аеропортом Камбоджі є столичний Пномпень. До 2005 р. з уваги на столичний характер він приймав найбільше пасажирів. Незважаючи на число подорожуючих, що збільшується в останніх роках, від 2006 р. перше місце займає Сієм Реап у результаті зростаючої популярності храмів Ангкор.

Таблиця 3. Число пасажирів аеропорту Пномпень у 1998-2007 рр.

Рік	Кількість пасажирів (у тис.)	Динаміка %
1998	595,4	
1999	738,1	24,0
2000	860,6	16,6
2001	917,4	6,6
2002	948,6	3,4
2003	773,9	-18,4
2004	921,2	19,0
2005	1 081,7	17,4
2006	1 322,3	22,2
2007	1 598,4	20,9

власна розробка на основі: www.cambodia-airports.com

У 2007 р. в Пномпень прийнято близько 1,6 млн. пасажирів, тобто на 134 тис. менше, ніж в цьому самому році в Сієм Реап (табл. 3). Також і в цьому випадку відмічено безперервне зростання подорожуючих, за винятком різкого зменшення приїздів у 2003 р. Найбільшу динаміку спостерігають в 1999 р. (24%). У 1998-2007 рр. число пасажирів збільшилось у загальному на 168%.

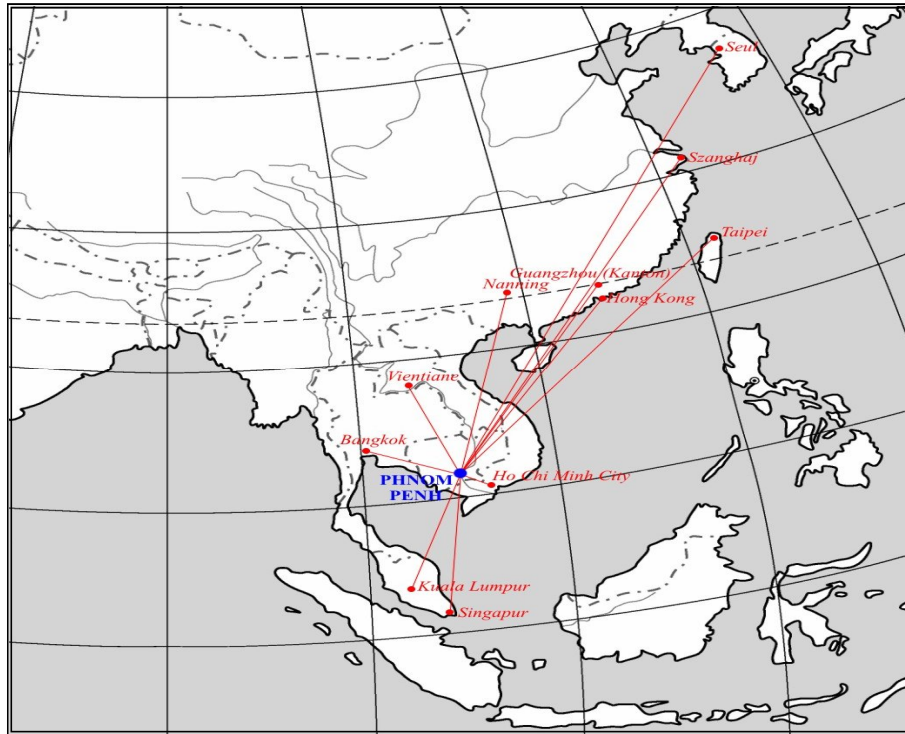

Рис. 2. Схема міжнародних сполучень аеропорту Пномпень, власна розробка на основі: www.cambodia-airports.com

Рис. 2 представляє схему міжнародних сполучень аеропорту Пномпень, згідно літнього розкладу вильотів у 2009 р. У більшості випадків він збіжний з сіткою авіасполучень Сієм Реап. Сполучення обмежуються до регіону Південно-Східної та Східної Азії. Список напрямків обмежується до 11 позицій, котрі обслуговуються 15-ма перевізниками. У порівнянні з Сієм Реап тут діє менше сполучень з сусідніми країнами (напр. брак вильотів у Ханой, Дасть Ханг і Луанг Прабанг) на користь міжрегіональних маршрутів (у Хонг Конг, Шанхай і Таїбей). Обидва аналізовані міста, однак, не пов'язані повітряним шляхом з деякими державами регіону Південно-Східної Азії, зокрема з Індонезією, М'янмою та Філіппінами.

Подібно як у випадку Сієм Реап найбільшу участь в ринку займають сполучення у Бангкок (27,3% всіх авіаперевезень в січні 2008), що обслуговуються лініями *Bangkok Airways* та вітчизняним перевізником Таїланду *Thai Airways International*. У порівнянні з аналогічним періодом попереднього року зафіксовано 13%-ний ріст вильотів на цій трасі (табл. 4).

Таблиця 4. Число пасажирів аеродрому Пномпень в січні 2007 і 2008 р. згідно з цільовими аеродромами

Аеропорт	Кількість пасажирів (у тис.)				
	Прибуття 01.2008	Виліт 01.2008	Разом 01.2008	Разом 01.2007	Динаміка 01.2007/01.2008
Бангкок	21,932	22,480	44,412	39,336	13%
Хошімін	5,329	5,675	11,004	10,304	7%
Сінгапур	7,339	9,326	16,665	14,476	15%
Куала-Лумпур	7,917	9,690	17,607	14,521	21%
Гонконг	4,755	5,169	9,924	7,949	25%
Гуачжоу (Кантон)	3,819	3,368	7,187	6,195	16%
В'єтъян	2,337	1,745	4,082	3,348	22%
Тайбей	5,608	5,693	11,301	14,902	-24%
Шанхай	1,697	1,935	3,632	1,940	87%
Ханой	675	937	1,612	1,217	32%
Сеул Інчхон	7,320	6,850	14,17	8,282	71%
Пекін	9	1,005	1,014	-	-
Інші	0,919	0,964	1,883	0,989	90%
Разом міжнародні	69,656	74,837	144,493	123,459	17%
Разом внутрішні	8,758	9,232	17,99	21,424	-16%
Разом	78,414	84,069	162,483	144,883	12%

власна розробка на основі: www.cambodia-airports.com

Другий напрямок, котрий найчастіше вибирають пасажирів в Пномпень, є Куала-Лумпур, куди ми долетимо на борту літаків ліній *Malaysia Airlines*, або *Air Asia*. Найбільшу динаміку росту пасажирів зафіксовано на лінії у Шанхай (87%). Єдине зменшення у вищевказаному зіставленні стосується Тайпей – на 24% менше осіб, що користуються цим сполученням. Натомість згідно з діючим розкладом вильотів не працюють сполучення з Пекіном, однак вони вказані у вищевказаному зіставленні. В загальному занотовано зростання числа пасажирів міжнародних сполучень на 17%, а зменшення внутрішнього руху на 12%. 89% пасажирів, прийнятих в аеропорту Пномпень - це подорожуючі, що користуються міжнародними вильотами.

Серед інших засобів транспорту в обслуговуванні туристичного руху Камбоджі допоміжне значення має автобусне сполучення. Стан інфраструктури автомобільних доріг значно нижчий у порівнянні з необхідними вимогами для чіткого функціонування міжміських пасажирських сполучень. На даний момент не функціонують жодні залізничні сполучення. Альтернативною формою подорожування між Пномпень та Сієм Реап є водний шлях на річці та озері Тонлесап, туристичне значення котрого щороку зростає.

Висновок. Чудовий комплекс археологічного парку буддистських храмів Ангкор, традиційна кхмерська архітектура Пномпень, котрих ще не торкнувся масовий туризм побережжя Таїландської затоки, але також

відвертість місцевого населення – це переваги, котрими приваблює Камбоджа. Здається, що слабка доступність комунікаційного сполучення країни не відштовхує туристів, з року в рік збільшується число приїздів. Варто однак підкреслити, що туристичний рух сконцентрований головним чином навколо археологічного парку Ангкор та Пномпень з уваги столичної функції цього міста. В обох випадках найважливішим елементом комунікаційної інфраструктури є сучасні аеродроми (у Сієм Реап в 2006 р. було передано у користування новий пасажирський термінал, побудований в місцевому, кхмерському архітектурному стилі). Решта частини країни менш використовується, що більше майже не використовується для потреб туризму. Серйозною проблемою є протипіхотні міни, котрі надалі залишаються в землі, особливо поблизу менш відомих шляхів. Немає внутрішніх авіасполучень та залізничних сполучень і не завжди вигідні автомобільні дороги, для деяких туристів (котрі в цілому віддають перевагу зорганізованим формам туризму) можуть стати бар'єром подорожування до більш віддалених районів країни. Для інших, навпаки – це становить заохочення для пригоди і здобування місць віддалених від шляхів масового туризму.

1. Kurek W., Mika M., 2007, Turystyka jako przedmiot badań naukowych [w: Turystyka], red. Kurek W., PWN, Warszawa
2. Marszałek-Kawa J. (red.), 2007, Polska-Kambodża, Wyd. Adam Marszałek, Toruń

УДК 911.3

Ворфлік Г.С.

ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ КУРДСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Розглянуто питання незалежності курдів, проаналізовано геополітичні аспекти етнічного конфлікту в регіоні. Досліджено можливі наслідки утворення незалежного Курдистану та шляхи поліпшення геоконфліктної ситуації на Близькому Сході.

Рассмотрен вопрос независимости курдов, проанализированы геополитические аспекты этнического конфликта в регионе. Исследованы возможные последствия образования независимого Курдистана и пути улучшения геоконфликтной ситуации на Ближнем Востоке.

The paper deals with the Kurdish problem. Geopolitical aspects of the ethnic conflict in the region are considered. Consequences of independent Kurdistan formation and methods of improving of geoconflictological situation in Middle East are studied.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Історія свідчить, чим більшої економічної ваги набуває той чи інший регіон світу і чим більше держав мають свої інтереси в регіоні, тим вищою стає політична напруга і можливість виникнення конфронтаційних ситуацій. Саме таким є близькосхідний регіон, в якому зіткнення економічних інтересів як регіональних, так і позарегіональних країн, відбувається на

фоні численних діючих і потенційних локальних конфліктів та намагань окремих держав домінувати в регіоні.

Наряду з турецько-грецьким питанням Кіпру, ірано-ізраїльським питанням безпеки, сирійсько-ізраїльським питанням Голанських висот, ірано-іракським конфліктом та численними іншими геополітичними проблемами близькосхідного регіону, курдське питання виступає одним з потенційно найнебезпечніших, оскільки об'єднує одразу декілька країн регіону і відрізняється загрозливою актуальністю протягом тривалого часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Питання значення та ролі близькосхідного регіону в міжнародних відносинах висвітлюються в роботах західних, рідше російських та українських вчених, політичних діячів та аналітиків. Дана проблема була розглянута у дослідженнях таких американських авторів, як Д.Йоффе, З.Бжезінський, Д.Снайдер, С.Коен, Дж.Егнью, Д.Ейкельман. Аналізу проблем безпеки в регіоні присвячені роботи таких західноєвропейських науковців, як К.Спенсер, М.Фішер, Р.Олівер. Ґрунтовні дослідження з аналізу етнічних конфліктів на Близькому Сході належать арабським вченим – Б.Саїду, А.Ахмеду, Х.Донану, А.Біаду. Серед російських та українських наукових праць із загальної проблематики безпеки і конфліктів у даному регіоні слід відмітити роботи Ю.Набієва, А.Малашенка, А.Кісова, Т.Мануїльської, О.Гончаренка, Б.Яценка.

Мета і завдання статті. Метою дослідження є вивчення і аналіз сучасного стану курдського питання та його місця у формуванні безпеки близькосхідного регіону, комплексний аналіз факторів дестабілізації в регіоні та можливих шляхів поліпшення геоконфліктної ситуації на Близькому Сході.

До завдань статті належить визначення місця курдського питання в сучасній геополітиці; дослідження умов формування курдської нації та їх впливу на сучасні геополітичні процеси; аналіз факторів курдського конфлікту; визначення можливих наслідків утворення незалежного Курдистану для країн регіону та політичної розстановки сил у світі.

Основний матеріал. Аналіз регіональної структури Курдистану з геополітичної точки зору, враховуючи його природні і соціально-економічні показники, дозволяє зробити висновок, що найбільш розвиненими, здатними стати його центральним простором, ядром, виступають його турецька та іракська частини. Сирійський та Іранський Курдистан - це менш розвинені райони, які не відповідають геополітичній функції "ядра" і виступають окраїнними, периферійними територіями.

На сучасному етапі швидких змін у геополітиці як окремих регіонів, так і світу, не слід повністю виключати вирішення тривалого курдського конфлікту шляхом утворення незалежної курдської держави. Нестійка обстановка в регіоні, політичні амбіції окремих країн, протилежність їх напрямків у зовнішній політиці, територіальні претензії і конкуренція у питанні транспортних комунікацій зумовили важливість геополітичної стра-

тегії кожної окремої країни як для стабільності близькосхідного регіону, так і для розстановки сил на політичній арені світу [3, с.181-185].

Перемога сепаратистського руху в країнах Південно-Західної Азії означатиме кардинальні зміни на її геополітичній карті. Утворення нової держави з площею у 500 тис. км², населенням у 40 млн. чол., з багатою сировинною базою і вигідним геополітичним положенням в середині регіону, зумовить зміни в усіх сферах господарських структур його основних одиниць (Туреччини, Іраку, Ірану), здійснить величезний вплив на ситуацію у сусідніх країнах (Пакистані, Афганістані, в країнах Закавказзя) і матиме гучний резонанс у світі (активізація сепаратистських рухів, загострення етнополітичних конфліктів, зміна розстановки сил у регіоні і навколо нього, активізація озброєння, перерозподіл сфер впливу і не лише в даному регіоні, зміна ракурсу євразійських транспортних комунікацій тощо) [2, с.16-21].

Для Туреччини утворення незалежного Курдистану означатиме перш за все втрату близько 40% її території з населенням у 12 мільйонів чоловік (19% всього населення країни), зі значними запасами мінеральних ресурсів. Втрата стратегічно важливих територій зумовить втрату геополітичної ролі Туреччини на політичній арені сучасного світу і зведе нанівець її потенційні можливості як регіонального лідера на Близькому Сході [3, 186-187].

Такий перебіг подій задовольнив би в першу чергу Росію, яка закріпить свої позиції у чорноморському регіоні і отримає шанс зайняти звільнену Туреччиною політичну нішу на Близькому Сході.

У послабленні Туреччини зацікавлені і її безпосередні сусіди (Сирія, Ірак та Іран), у сучасній політиці яких явно прослідковується напруженість на Схід і на укріплення ісламу та ісламських цінностей у регіоні. При втраті Туреччиною свого політичного впливу і підтримки Заходу ці країни змагатимуться за лідерство в регіоні.

З іншого боку, такі перспективи означатимуть реальну загрозу для Ізраїлю, який опиниться у центрі уваги арабського світу і для якого постає не саме питання його подальшого існування.

З втратою своїх територій Туреччина може втратити і своє значення як зона європейського впливу в регіоні. Цей факт зумовить залишення політичної арени Близького Сходу країнами Європи і США; тоді реалізується один з двох можливих сценаріїв розвитку подій. За одним з них питання світової безпеки підніметься на якісно новий рівень у світлі консолідації арабського світу і посилення ісламського фактору. Слабкість нової курдської держави не дозволить одразу ж виступити буфером на його шляху, що виявиться у загальному втягненні Туреччини до мусульманського геополітичного простору. Тоді можна буде казати про загрозу ісламського фундаменталізму всьому середземноморському регіону.

За іншим сценарієм - незалежний Курдистан набере сили і стане повноправним членом близькосхідного співтовариства. Виконуючи роль культурного буфера між суннітською Туреччиною і шіїтським Іраном,

курди складають специфічну систему соціально-політичних і духовних цінностей, що відрізняється від класичних ісламських. Намагання протиставити себе суннітам-тюркам і шиїтам-іранцям призведе до зростання самосвідомості і самовизначеності курдів і їх держави. У цьому випадку геополітичне положення незалежного Курдистану викличе зацікавленість як з боку Європи і США, так і з боку Росії. Курдистан, у випадку вибору західних стратегічних партнерів (а, як відомо, саме на Заході знаходять зараз притулок курдські емігранти) перебере на себе частину стабілізуючих функцій сучасної Туреччини у регіоні. Це навряд чи задовольнить Туреччину, але толерантна політика відносно Курдистану дасть країні набагато більше переваг порівняно із загрозою втратити останні позиції у регіоні. У цьому випадку Європа лише посилить свої позиції на Сході через Ізраїль, Туреччину і Курдистан [4, с.155].

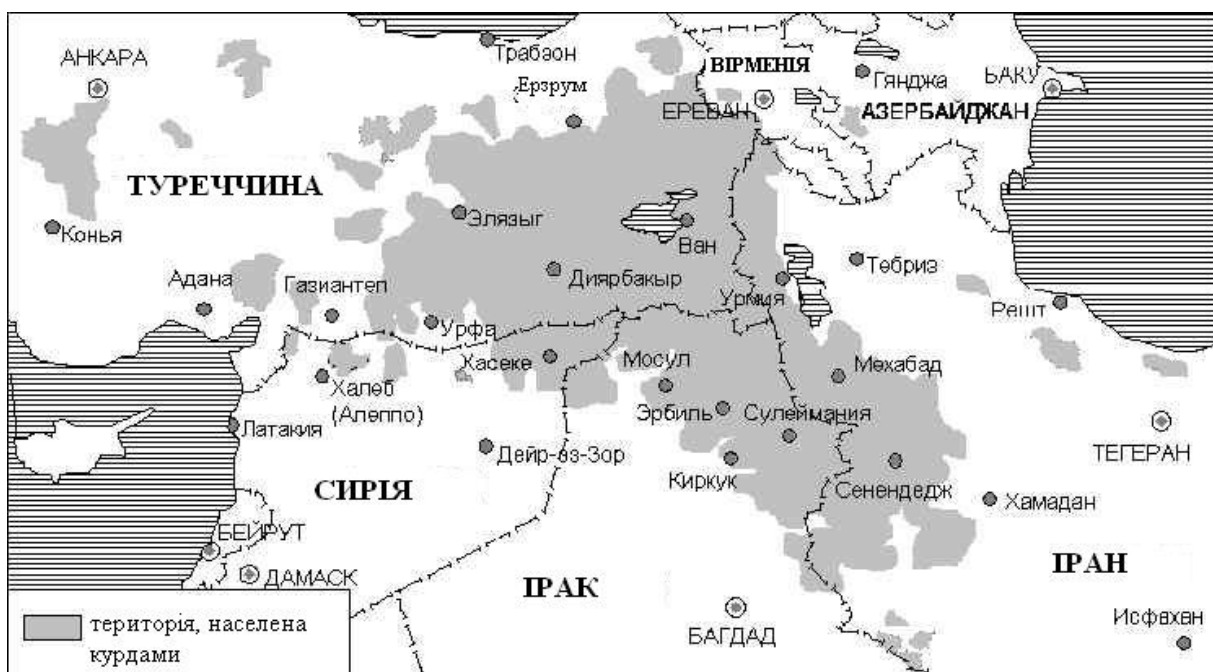

Рис. Райони компактного проживання курдів у Іраку, Ірані, Туреччині та Сирії [джерело: historiowars.narod.ru]

З втратою курдських територій Туреччина опиниться ізольованою від всього арабського світу, а невеликий коридор через територію Сирії нездатен буде задовольнити потреби країни. Відрізаним буде і шлях через Закавказзя на Північ. Життєвої важливості набудуть комунікаційні шляхи через Чорне і Середземне море. Перспектива подібної ізольованості дуже чітко контрастує з планами сучасної Туреччини очолити нове політичне об'єднання на території колишньої Османської імперії. До того ж розташування курдських територій у складі сучасної Туреччини збігається з маршрутами регіональних і міжнародних транспортних коридорів та нафто- і газопроводів, що пояснює економічну зацікавленість у них не лише Туреччини. Грандіозні плани стосовно трансрегіонального проекту

до терміналу Джейхан і прихід каспійської нафти лише підвищують значимість цих територій і їх потенційні можливості.

При отриманні Курдистаном незалежності, Туреччина втратить і значну частину свого населення, основу якого складає дешева некваліфікована робоча сила у містах та робітники агропромислового комплексу країни. Виявляться марними й усі затрати Туреччини на підйом господарства її південно-східних районів.

Отже, Туреччина як ніхто інший у близькосхідному регіоні зацікавлена у стримуванні курдського руху на своїй території і територіях сусідніх держав та у припиненні їх контактів. Цим фактом пояснюється її занепокоєння існуванням КАР (Курдського автономного району) в Іраку і жорстка позиція щодо втручання в її внутрішню політику по відношенню до курдів на своїй території ззовні.

Іран, у випадку утворення незалежного Курдистану, втрачає біля 4% своїх територій з населенням в 4,5 мільйонів чоловік. Країна втрачає безпосередній зв'язок у першу чергу з Туреччиною, її стратегічним партнером, а також з країнами Закавказзя (крім, можливо, Азербайджану). Під загрозою опиняться транспортні коридори Ірану на Захід, через Стамбул. Втрата частини іранських нафто- і газопроводів з курдськими територіями негативно відіб'ється на його планах розширення експорту своїх природних ресурсів і транзитних можливостях іранської території у напрямку Захід - Індійський океан.

Глибокі наслідки для Ірану вбачаються у його культурно-національному складі. Іран є найяскравішим прикладом багатонаціональної держави регіону. Курди складають 6,5% населення Ірану. В його національному складі слід також відмітити азербайджанців, вірменів, персів.

Саме ці народи у складі Ірану набудуть нового розуміння своєї національної приналежності з відходом курдських територій, що в кінцевому випадку може привести до розпаду країни.

Іслам в Ірані, з одного боку, зближує його з іншими країнами регіону, а з іншого — протиставляє їх, оскільки в Ірані сповідується іслам шіїтського трактування, а у більшості інших країн регіону — суннітського [2, с.226-231].

З територіальним розпадом Іран втратить свої значні політичні позиції на Середньому Сході і під загрозу стане його давня мета центру могутнього мусульманського світу. Сучасний напрямок іранської політики на Схід зумовлює зацікавленість у його стабільності таких країн, як Пакистан, Афганістан, Вірменія і Росія. Для останньої ж сучасний Іран є основним стратегічним партнером на Близькому Сході, за допомогою якого вона прагне закріпити свої позиції в регіоні. Однак у випадку незалежності Курдистану, вона (Росія) отримає небезпечного "проєвропейського" (у випадку стратегії Курдистану на Захід) сусіда Ірану на його північному сході. Іран буде вимушений розглядати питання свого політичного курсу в бік Сходу або Заходу [1, с.187].

У разі утворення незалежного Курдистану на етнічних землях проживання курдів Сирія втрачає вузьку смугу на півночі, яка складає біля 6% її території з населенням близько одного мільйона чоловік (8,5% всього населення країни).

У географічному відношенні Сирія втратить близько 800 км свого кордону з Туреччиною в регіоні, який і на сучасному етапі є спірною територією між країнами. Це землі, багаті на водні ресурси, але з нестійкою етнополітичною ситуацією. Слід згадати актуальне питання Голанських висот з Ізраїлем. У світлі сучасної політики Сирії на повернення втрачених на початку століття територій відхід курдських земель розглядатиметься як близька перспектива розпаду держави.

Важливим фактором нестабільності в країні виступає і її етнонаціональний склад, який характеризується великою різноманітністю. Курди в Сирії складають 1,2 млн. чол. Наявність великої вірменської і північнокавказької (черкеської) діаспори, що має спільні утворення і в Туреччині, зумовлює актуальність турецького напрямку в регіональній політиці Сирії. З утворенням незалежного Курдистану Сирія втрачає свою довготривалу стабільність, що дозволило б турецькій діаспорі активізувати свою діяльність по захопленню певних територій на північному заході Сирії на заміну втрачених Туреччиною курдських земель [5, с.296-298].

Утворення курдської держави здатне посилити європейські позиції на заході регіону і зумовити політичну кризу в країні. Подібні політичні процеси в країні не призведуть до її консолідації.

Найближчий сусід Сирії, Ірак, ще менш зацікавлений у становленні незалежного Курдистану. Курдські землі в його складі становлять близько 20% загальної території країни, на якій проживає 15% населення. Наряду з Турецьким Курдистаном, Іракський Курдистан являє економічний і соціальний каркас нової теоретичної моделі незалежного Курдистану.

Особливість Іраку в даному питанні полягає в тому, що тут була створена перша серед арабських держав курдська автономія (КАР) у 1974 році. Вигідне положення, порівняно зі становищем курдів у інших регіонах, іракські курди займають завдяки сильному впливу Сполучених Штатів у регіоні і їх протекціоністській політиці. Але сучасна ситуація в Іракському Курдистані загострюється внаслідок внутрішньої міжпартійної боротьби, викликаній усвідомленням себе визначальним центром визвольного руху курдів.

Важливу роль для Іраку відіграють і нафтові родовища на півночі країни, що пояснює її економічний інтерес на цих територіях. До того ж через Іракський Курдистан пролягають транспортні нафто- і газопроводи світового значення і їх відділення означало б для Іраку величезні економічні втрати при відділенні транзитних територій.

При утворенні незалежного Курдистану Ірак втрачає і безпосереднє сусідство з Туреччиною, основним геостратегічним партнером у транспортних комунікаціях, і вихід до величезного ринку збуту природних ресурсів

країни у Європі, що, в перспективі, звело б до мінімуму позиції Іраку на світовому ринку енергоресурсів.

Висновки. Аналіз регіональної структури Курдистану з геополітичної точки зору, враховуючи його природні і соціально-економічні показники, дозволяє зробити висновок, що найбільш розвиненими, здатними стати його центральним простором, ядром, виступають його турецька та іракська частини. Сирійський та Іранський Курдистан - це менш розвинені райони, які не відповідають геополітичній функції "ядра" і виступають окраїнними, периферійними територіями.

На сучасному етапі швидких змін у геополітиці як окремих регіонів, так і світу, не слід повністю виключати вирішення тривалого курдського конфлікту шляхом утворення незалежної курдської держави. Нестійка обстановка в регіоні, політичні амбіції окремих країн, протилежність їх напрямків у зовнішній політиці, територіальні претензії і конкуренція у питанні транспортних комунікацій зумовили важливість геополітичної стратегії кожної окремої країни як для стабільності близькосхідного регіону, так і для розстановки сил на політичній арені світу.

Перемога сепаратистського руху в країнах Південно-Західної Азії означатиме кардинальні зміни на його геополітичній карті. Утворення нової держави з площею у 500 тис. км², населенням у 40 млн. чол., з багатою сировинною базою і вигідним геополітичним положенням в середині регіону, зумовить зміни в усіх сферах господарських структур його основних одиниць (Туреччини, Іраку, Ірану), здійснить величезний вплив на ситуацію у сусідніх країнах (Пакистані, Афганістані, в країнах Закавказзя) і матиме гучний резонанс у світі (активізація сепаратистських рухів, загострення етнополітичних конфліктів, зміна розстановки сил у регіоні і навколо нього, активізація озброєння, перерозподіл сфер впливу і не лише в даному регіоні, зміна ракурсу євразійських транспортних комунікацій тощо).

Отже, наведені приклади можливих наслідків утворення незалежного Курдистану для близькосхідного регіону свідчать про незацікавленість жодної з країн Азії у створенні нової держави у центрі арабського світу і про глобальний характер змін, які настануть за цим.

Порушення нестійкої стабільності у регіоні Південно-Західної Азії може призвести до військових загроз у різних районах регіону і зміні розстановки сил, аж до питання поширення мусульманського фактору у світі та позицій світового лідерства. Неминучою стане загроза стабільності усієї міжнародної міжрегіональної системи сучасного світу.

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. – Львів; Івано-Франківськ, 2000.

2. Ейкельман Д. Близький Схід та Центральна Азія. – К., 2005.

3. Політична географія і геополітика: Навч. посібник/Б.П.Яценко, В.І.Стафійчук, Ю.С.Брайчевський та ін.; за ред. Б.П.Яценка. – К., 2007.

4. Agnew J. Making Political Geography. – London; New York, 2002.

5. Van Bruinessen M. Kurdish Society, Ethnicity, Nationalism and Refugee Problem//Kurdish and Identity. – L., 1996.

ГЕОПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КОСОВО В ГЕОГРАФІЧНОМУ РОЗРІЗІ

Розглядається вплив появи нової незалежної держави – Косово на геополітичну ситуацію у світі, а також приналежність країн до певних географічних регіонів.

Рассматривается влияния появления нового независимого государства – Косово на геополитическую ситуацию в мире, а также принадлежность стран к определенным географическим регионам.

The influence of a new independent state - Kosovo on the geopolitical situation in the world, and countries belonging to certain geographic regions.

Актуальність теми формується виходячи із ситуації, яка склалася після проголошення незалежності Косово. Європейська безпека, що залежить від спільних дій країн континенту, опинилася під загрозою, оскільки країни Європи по різному поставилися до визнання чи невизнання Косово як держави. Крім того, інтереси США, які представлені через дії лідерів Косово, ніяк не можуть грати на користь інтересів європейських країн, що прагнуть зменшити вплив США на континенті.

Тому доцільно розглянути шлях Косово до незалежності з історичної та сучасної точок зору і його вплив на геополітичний баланс в європейському регіоні загалом. У контексті міжнародних подій ХХ ст., а також в уявленнях сучасників Балкани незмінно описувались як негативно забарвлена геополітична сфера. Уже сам термін “Балкани” часто мав на увазі характеристику цього регіону як “порохову бочку” Європи.

Метою статті є вплив проголошення незалежності Косово на геополітичну ситуацію в Європі і світі. Виходячи з мети впливають такі завдання: 1) з’ясування причин проголошення незалежності Косово; 2) визначення основних геополітичних наслідків появи нової держави на карті Європи; 3) оцінка реакції країн світу на цю подію; 4) оцінка приналежності країн до певного інтеграційного утворення; 5) визначення перспектив розвитку ситуації навколо незалежності Косово.

Аналіз вітчизняних публікацій і досліджень. Так як незалежність Косово і загалом проблема Балкан є актуальною темою з точки зору сучасного стану міжнародних відносин, тому їй присвячена значна кількість наукових робіт. Серед них слід відзначити працю Алли Язькової “Косовский конфликт в балканском политическом контексте”, де розглядається теоретичний аспект конфліктогенності Балканського регіону, історичні, етно-культурні, економічні основи конфлікту в Косово та перспективи його розвитку [8]. Володимир Овчинський подає історію створення незалежного Косово виходячи із історико-політичних умов розвитку краю, тобто через так звані «проекти»: ісламський, фашистський, мафіозний, терористичний, воєнно-енергетичний [9]. Ярослав Секо у своїй статті «Витоки Косовського конфлікту: вплив націоналізму» аналізує

вплив сербського і албанського націоналізму на витоки конфлікту в Косово, С.Кулик та М.Мишляєв у статті «Геополітичні наслідки проголошення незалежності Косово для Європи» розглядають геополітичні наслідки проголошення Косово для європейського континенту [2]. Серед зарубіжних вчених варто виділити працю Тіма Джуда. “Kosovo – war and revenge” (“Косово – війна і помста”), у якій дослідник намагається визначити статус краю та його діяльність у напрямі незалежності [10]. Значна увага приділяється питанню незалежності Косова в українських і зарубіжних періодичних виданнях та на веб-сайтах.

Виклад основного матеріалу. Претензії сербів на край Косово і Метохія засновані на принципах історичного права. Албанці у свою чергу наполягають на перевазі етнічного права, хоча також намагаються підвести свої наміри під історичну основу.

17 лютого 2008 року косовський місцевий орган самоуправління від імені албанської спільноти в односторонньому порядку ухвалив декларацію про незалежність краю, проте цей односторонній акт ніяк не сприяв урегулюванню конфлікту.

Проблемою для Косово є відсутність рішення Ради Безпеки ООН щодо порядку врегулювання статусу республіки. Так як визнання в Організації Об'єднаних Націй є важливим етапом міжнародного визнання. Стаття 4 Статуту ООН передбачає прийом нового члена Організації відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН на підставі рекомендації Ради Безпеки. Утім, відповідно до Статті 27 (3) Статуту ООН, така рекомендація Ради Безпеки ООН може бути ухвалена лише за умови консенсусу її постійних членів. Очевидно, що сучасний розклад сил у Раді Безпеки перекреслює перспективи ухвалення зазначеної рекомендації. Такий стан справ, а також дистанціювання Генерального секретаріату ООН від питання міжнародного визнання Косова, закладають певний прецедент для аналогічних ситуацій [2; 3].

Лише 3 з постійних членів (США, Великобританія, Франція) із 5 Ради Безпеки ООН визнали незалежність Косово, проти виступають Росія і Китай. Росія, яка рішуче виступає проти незалежності Косово, пішла іншим шляхом. Ще до оприлюднення рішення косовського парламенту відбулася зустріч міністрів закордонних справ Росії і Абхазії Сергія Лаврова і Сергія Шамби, під час якої обговорювали наслідки цієї події. Звісно, нота грузинського МЗС росіян не зупинила. До проголошення косовської незалежності, очевидно, готувалися – однак не так на пост'югославському, як на пострадянському просторі. Москва – насправді – задоволена тим, що відбулося. Проголошення незалежності Косово значно посилює її позиції на пострадянському просторі. Тепер одні держави будуть визнавати незалежність Косова, а інші – рішуче її заперечувати. З-поміж тих, хто не збирається визнавати Косово, – Іспанія і Грузія, яких не можна запідозрити у тому, що вони перебувають під впливом Москви. Але вони прекрасно усвідомлюють майбутнє своєї територіальної цілісності, у разі якщо Косово виявиться прецедентом.

Очевидно, що серйозні проблеми виникнуть насамперед у держав ГУАМу (в Грузії це Абхазія і Південна Осетія, в Азербайджані – Нагірний Карабах, у Молдові Молдовська Придніпровська республіка). Всі вони, окрім України, мають територіальні конфлікти. А Україна має Крим [3]. Україна ж не визнає незалежність Косово так як спирається на принципи міжнародного права, тобто існують певні міжнародні закони і норми. Президент України Віктор Янукович заявив, що він проти застосування подвійних стандартів і він неготовий визнати незалежність Косово.

22 липня 2010 року Міжнародний суд ООН В Гаазі заявив, що декларація про незалежність Косово не порушує норми міжнародного права [7]. Проте це поки, що не стало сильним поштовхом до дій країн, які зайняли позицію вичікування чи вагаються у прийнятті рішення. Бо хвиля визнання держави спостерігалась лише у 2008 р., коли 53 країни висловили своє позитивне рішення щодо новоствореної держави, чого не спостерігалось у наступні роки (у 2009-му 11, а у 2010-му всього 8 країн) [1]. Насамперед це пов'язано з тим, що рішення суду є дорадчим і не має статусу обов'язкового. Рішення Міжнародного Суду в Гаазі відкриває можливість того, що Сербія буде боротися в Генеральній Асамблеї ООН за вирішення суперечки щодо Косова шляхом переговорів. "Сербія ніколи не визнає односторонньо проголошеної незалежності Косово", заявив президент Сербії Борис Тадіч журналістам у Белграді після оприлюднення рішення у Гаазі. Тадіч підкреслив, що Сербія не вдаватиметься до насильства і вважає за краще вести переговори про компроміс з етнічними албанцями Косово.

Ставши на позицію "унікальності" випадку Косова, "західний" блок держав віднині змушений працювати на зміцнення принципу державного суверенітету, а що стосується Європи – на зміцнення норм Хельсинського заключного акту ОБСЄ про непорушність кордонів у післявоєнній Європі. Зокрема, безумовна чинність цих норм підтверджується в уже згаданому вище рішенні Ради міністрів закордонних справ країн ЄС щодо Косово. Логіка принципу "виняток підтверджує правило" неухильно ставить країни, котрі визнали незалежність Косова, у становище противників будь-яких спроб інших сепаратистських рухів та сторін у "заморожених" конфліктах використати її як прецедент. В аналогічній ситуації опиняються також самопроголошені лідери самого Косова – віднині, перебуваючи в "лізі" суверенних держав, вони будуть прямо зацікавлені у збереженні цього принципу. У зв'язку з цим наявність положень про унікальність "косовського випадку" вже у п'ятому абзаці Декларації про незалежність Косово є далеко не випадковою [2].

Станом на 18 листопада 2010 року незалежність Косово визнали 72 держави [1]. І поступово ця цифра збільшується так як останнім часом активно почали висловлювати свою позицію щодо цієї проблеми країни Африки, Австралії та Океанії (наприклад, Кірибаті, Тувалу і Сомалі) [10].

Найближчі сусіди – країни колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія, повелись по-різному. Албанія виступаючи

союзником Косово перша визнала незалежність Косово, згодом до неї приєдналися Словенія, Чорногорія і Македонія. Боснія ж має проблему боснійських сербів і тому виступає проти. Третину населення країни становлять серби і в разі визнання Косово можуть висловити свої претензії на власну державність в чому їх однозначно буде підтримувати Сербія [10].

Щодо Європейського Союзу, то визнали незалежність Косово 22 із 27 країн, 24 із 28 країн-членів НАТО, 33 із 47 Ради Європи, 35 із 56 держав-членів ОБСЄ [1]. Як зазначалось вище, проти виступила Іспанія, яка має проблеми із Баскськими сепаратистами в лиці організації ЕТА. Також цілком зрозуміла позиція щодо цього питання Кіпру, який має на своїй території Турецьку Республіку Північного Кіпру. Інші країни зайняли вичікувальну позицію щодо розв'язання цього питання [10].

З точки зору європейської геополітики, то існує проблема криміналізації владних структур Косова та їх зв'язків із європейськими кримінальними угрупованнями. Вважається, що косовські клани взаємодіють із турецькою і болгарською мафією. Албанська мафія утворила альянси зі своїми злочинними колегами в Італії, включаючи Cosa Nostra. Італійська мафія після недавнього посилення боротьби з організованою злочинністю в Італії перемістилась у Влоре, містечко на морському узбережжі в Південній Албанії. Самого ж прем'єр-міністра Косово Хашима Тачі, підозрюють у тісних зв'язках з наркобізнесом [2].

Слід зазначити, що за даними Світового банку вартість мінеральних ресурсів Косово складає більше 19 млрд доларів. Загальна вартість нерухомості, за офіційними сербськими оцінками, складає близько 220 млрд дол., з яких 4 млрд – це тільки приватне майно 30 тис. сербських сімей, вигнаних із краю і Сербія вимагає за ці ресурси повної компенсації [2].

Ряд експертів також вважає, що відділення Косово від Сербії переслідує ще одну прагматичну мету: зробити важливим нафтопровід Салоніки–Скоп'є–Белград, що проходить через Східне Косово. Тобто вляпати свій шмат від транспортування «чорного золота». Враховуючи той факт, що 80 % вартості нафти складається з витрат на її транспортування, слід погодитися з думкою ряду російських і зарубіжних дослідників, що глобальні війни ХХІ ст. будуть війнами за маршрути транспортування енергоносіїв [2]. Визнання самопроголошення незалежності Косова ставить під сумнів усю договірно-правову базу, яка була створена у післявоєнній Європі. Йдеться не про добровільний перегляд кордонів (як це було у випадку, наприклад, із Чехословаччиною), а про дії сепаратистів. Потурання сепаратистським проявам у Косово сьогодні вигідне США та їх союзникам. Але низка країн, у тому числі й членів ЄС, які стикаються з проблемами сепаратизму, виступають категорично проти такого розвитку подій [2].

Незважаючи на очевидну деструктивність і непередбачуваність, події в Косово та реакція на них із боку провідних міжнародних гравців

наштовхують на певні практичні висновки щодо їх впливу на чинну систему міжнародно-правових норм і практику міжнародних відносин на найближчу перспективу [2].

Арабські країни теж не «стоять осторонь» від подій, що відбуваються в Європі. Висловили своє позитивне рішення також 17 із 57 членів Організації Ісламська Конференція та 8 із 22 країн-членів Ліги Арабських Держав. Першим з арабських країн, який визнав незалежність Косово, став Афганістан на чолі з про-американською владою [1]. ОАЕ і Саудівська Аравія теж в числі перших визнали незалежність Косово. Одним із факторів, що впливають на ці країни є те, що албанське населення Косово сповідує іслам шийтського спрямування.

З країн Латинської Америки першими визнали незалежність Косово Коста-Ріка, Колумбія і Панама [1]. Бразилія, Уругвай, Чилі та ще деякі держави Південної Америки розглядають деталі процесу визнання. Аргентина ж виступає проти маючи проблему Фолкленських островів. Президент Венесуели Уго Чавес вважає визнання Косово частиною тиску США і тому не визнає незалежності краю [10].

В Африці першими визнали незалежність Косово Сенегал, Буркіна Фасо і Сьєрра-Леоне [1]. Згодом до них приєдналися Гамбія, Комори та ін. Також слід зазначити, що серед них є Сомалі влада, яких, як відомо, співпрацює із США. Лідери таких країн як Гана, Демократична Республіка Конго, Нігерія і Кенія заявили, що не будуть визнавати незалежність Косово, а Судан виступає проти, бо таке рішення може стати небезпечним прецедентом для Південного Судану і Дарфуру. Інші країни перебувають в нейтралітеті чекаючи рішення ООН [10].

Республіку Косово вже прийняли у деякі міжнародні організації. Косово є членом Міжнародного валютного фонду (з 29 червня 2009 р.) [1]. Це спричинено тим, що рішення щодо прийняття приймається більшістю країн-учасників організації при голосуванні по кандидатурі, все вирішується простою більшістю при дотриманні кворуму, а більший вплив завдяки системі розподілу квот мають розвиненіші країни. Таким чином, США і низка провідних західних держав мають можливість контролювати процес прийняття рішень в МВФ. Слід відзначити, що МВФ – перша велика міжнародна організація, яка прийняла Косово [6]. Косово також став членом Світового Банку (з 29 червня 2009 р.), Міжнародного союзу автомобільного транспорту (з 29 липня 2008 р.), та ще деяких міжнародних спортивних організацій [1].

Країни, які визнали Косово розташовані у всіх частинах світу і входять у різноманітні організації, але їхня владна верхівка є переважно про-американською. Проте деякі держави, що в усіх своїх справах переважно підтримують політику США, все-таки виступають проти, бо самі мають подібну ситуацію на своїй території (наприклад Грузія). Деякі ж країни чекають позитивного рішення ООН і лише після нього готові визнати незалежність Косово. Але зважаючи на те, що Росія і Китай блокують це питання у Раді Безпеки ООН, то це навряд чи відбудеться

найближчим часом. Сербія ж спирається у своїх діях на мирні переговори і поки що не збирається проводити ніяких військових дій.

Висновки. У майбутньому ця подія однозначно матиме досить серйозні наслідки. Позитивне вирішення проблеми щодо визнання незалежності Косово може «підірвати світовий порядок», призвести до парадусу суверенітетів, закласти основи нової глобальної ситуації і розстановки сил у світі. Водночас локально в такому важливому регіоні, як Балкани, вирішити долі народів, котрі там живуть, і навіть призвести до нової війни. Також не виключається така ситуація, коли у певних державах, де спостерігається демографічний дисбаланс і з часом національна меншина буде претендувати на автономію, а згодом і на, власне, незалежність.

1. <http://kosovothanksyou.com/>
2. Кулик С.М., Мишляев Т.Ю. Геополітичні наслідки проголошення незалежності Косово для Європи // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2008. – с. 36-40.
3. Точка зору: Гра у прецедент // Новинар. – 2008. – № 7. – с. 12–16.
4. Косовський край (Автономный край Косово и Метохия) // <http://www.nationalsecurity.ru/maps/kosovo1.htm>
5. Гуткин М., Сербия и Косово: позиции неизменны // <http://www.voanews.com/russian/news/Analysis-and-perspectives/Serbia-and-Kosovo-clash-at-the-UN-sticking-to-their-positions-2010-08-03-99906029.html>
6. МВФ принял Косово в ряды своих членов // <http://korrespondent.net/business/830861-myf-prinyal-kosovo-v-ryady-svoih-chlenov>
7. Язькова А. Косовский конфликт в балканском политическом контексте. – М., Аспект Пресс, 2003. – 215 с.
8. Овчинский В. Война миров // <http://www.i-r-p.ru/page/stream-trends/index-18693.html>
9. Judah Tim. Kosovo – War and Revenge. – Yale, 2000. – 253 p.
10. Провозглашение независимости Косово. Реакция и комментарии // http://www.rian.ru/trend/cosovo_independent_parlament_170208/

УДК 911.3

Дирда А.О.

ДЕРЖАВНИЙ НЕЙТРАЛІТЕТ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: «ЗА» І «ПРОТИ»

Розглянуто переваги й недоліки концепції державного нейтралітету як альтернативи зовнішньополітичного розвитку України на прикладі Швейцарії. Виявлено характерні особливості функціонування швейцарської моделі державного нейтралітету в сучасних умовах. Окреслено основне коло проблем, які необхідно вирішити Україні у разі проголошення нейтралітету. На основі аналізу умов, необхідних для прийняття нейтралітету Україною, розроблено пакет правил, які мають забезпечити міжнародну безпеку на теренах «сірої зони» та ефективну реалізацію зовнішньополітичних стратегій держав, що мають або прагнуть здобути нейтральний статус, до яких належить і Україна.

Рассмотрены преимущества и недостатки концепции государственного нейтралитета как альтернативы внешнеполитического развития Украины на

примере Швейцарии. Выявлены характерные особенности функционирования швейцарской модели государственного нейтралитета в современных условиях. Очерчен основной круг проблем, которые необходимо решить Украины в случае провозглашения нейтралитета. На основе анализа условий, необходимых для принятия нейтралитета Украиной, разработан пакет правил, которые должны обеспечить международную безопасность на территории «серой зоны» и эффективную реализацию внешнеполитических стратегий государств, имеющих или стремящихся получить нейтральный статус, к которым относится и Украина.

In the article there are considered advantages and disadvantages of the concept of state neutrality as an alternative to foreign development of Ukraine on the example of Switzerland. The author discovered distinctive features of the functioning of the Swiss model of neutrality nowadays. There is traced the basic range of problems, which must be solved in case of proclamation the state neutrality of Ukraine. On the basis of the conditions necessary to proclaim Ukraine a neutral state, is elaborated the package of rules that should ensure international security on the territory of the "grey zone" and the effective implementation of the strategies of foreign policy of different that already are neutral or want to proclaim neutrality, to which Ukraine belongs

Постановка проблеми. Кінець ХХ - початок ХХІ ст. ознаменувалися масштабними змінами в усіх сферах життя світової спільноти, насамперед демократизацією, активізацією міжнародного спілкування, інформаційним і технічним прогресом. Процеси, які відбуваються в епоху глобалізації, впливають на життя кожної окремої держави, тому їх потрібно враховувати при формуванні зовнішньополітичного курсу. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на те, що дискусія стосовно усіх «за» і «проти» щодо позаблокового статусу є й надалі актуальною для українського суспільства. Це обумовлено не тільки складним зовнішньополітичним становищем України, а й змінами у внутрішній політиці, зокрема приходом на пост глави держави В. Януковича. У промові під час інавгурації він заявив, що «Україна обере таку зовнішню політику, яка дозволить отримати максимальний результат від розвитку рівноправних і взаємовигідних відносин з Російською Федерацією, Європейським Союзом, США та іншими державами, які впливають на ситуацію у світі». За його словами, на сьогоднішній день вибір України – це «максимально тісне співробітництво без інтеграції з жодною з існуючих систем колективної безпеки».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема можливості застосування моделі нейтралітету в Україні ще недостатньо вивчена і потребує більш ретельного дослідження як у теоретичному, так і в практичному відношенні. Проблематика позаблокового статусу обговорюється у наукових працях і статтях українських і закордонних вчених і політиків, зокрема А. В. Кружкова і О.Є. Маркова [4], Ю.І. Юданова [12], В. Горбуліна і О. Литвиненка [1], В. Огризка [8], А. Павленка [9], Г. Перепелиці [10], С. Тігіпка [11].

Мета дослідження. Головними завданнями даного дослідження є: з'ясувати міжнародно-правові наслідки здобуття нейтралітету і виявити характерні особливості політики державного нейтралітету на прикладі

Швейцарії, проаналізувати позитивні і негативні аспекти такої моделі розвитку та можливості її функціонування в українських умовах, розробити пакет правил, які мають забезпечити міжнародну безпеку на теренах «сірої зони» та ефективну реалізацію зовнішньополітичних стратегій держав, що мають або прагнуть здобути нейтральний статус, до яких належить і Україна.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне право визначає нейтралітет як позицію держави, коли вона не бере участь у війні і не надає військової підтримки країнам, що воюють, а у мирний час зобов'язується не приєднуватись до військових союзів та інших угод, які можуть залучити цю державу до військового конфлікту. Нейтралітет логічно припускає також проведення зовнішньополітичного курсу, спрямованого на підтримку нормальних, рівних відносин з усіма країнами [2, с. 107], насамперед із сусідніми.

Початок швейцарської політики нейтралітету важко пов'язати з якою-небудь визначеною датою. Швейцарський історик Едгар Бонжур з цього приводу сказав: «Поняття швейцарського нейтралітету виникло одночасно з поняттям швейцарської нації». У 1515 році Швейцарія програла у битві з французами, внаслідок чого втратила територію Ломбардії. Тому в 1546 р. вона оголосила нейтралітет, який через 300 років на Віденському конгресі (1815 р.) був визнаний іншими європейськими державами в результаті підписання чотирьох міжнародно-правових актів: Акту Віденського Конгресу від 8 (20) березня 1815 року, Додатків до Акту Віденського Конгресу № 90 від 8 (20) березня 1815 р., Декларації держав про справи Гельветіческого Союзу та Акту щодо визнання й гарантії постійного нейтралітету Швейцарії та недоторканності її території [10]. На відміну від інших країн, які обрали такий шлях виключно під впливом зовнішніх факторів, нейтралітет Швейцарії сформувався і з внутрішньополітичних причин. Зовнішньополітичний нейтралітет став частиною швейцарської національної ідеї, сприяв еволюції державності країни від аморфної конфедерації до централізованого федеративного устрою. Сьогодні Швейцарія є розвинутою і стабільною країною, народ якої - один з найзабезпеченіших у світі. Стійким розвитком вона зобов'язана не в останню чергу своїй політиці нейтралітету, яка обумовила той факт, що альпійська республіка уникла участі в двох світових війнах і закріпила свій міжнародний авторитет. Швейцарія є представником третіх країн у випадку розриву з ними дипломатичних відносин, і надає свою територію для безпосередніх переговорів між учасниками конфліктів [3, с. 98]. Останнім часом Швейцарія знаходиться на шляху кардинальних змін своєї багатовікової відокремленості. Знаковою подією став вступ Швейцарії до ООН у 2002 р., прихильники якого аргументували це збільшенням можливості політичного впливу, а також тим, що зараз в умовах глобалізації залишатися поза рамками ООН аж ніяк не можна [3, с. 3]. Після бурхливих політичних дискусій вона приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру». Відбувається складний процес

обговорення умов приєднання цієї держави до європейської інтеграції. Такий екскурс в теорію і практику нейтралітету Швейцарії дозволяє нам глибше розібратись в суті ідеї українського нейтралітету і проаналізувати доцільність отримання Україною статусу нейтральної держави.

Курс на нейтралітет сьогодні сприймається більшістю українських експертів як малоімовірна перспектива. У жодному документі його не закріплено законодавчо [5, с. 5]. Хоча дехто стверджує, що Україна має юридичні підстави щодо руху у цьому напрямі, закладені в Декларації про державний суверенітет, це не повинно сприйматися як можливість реалізації позаблокового статусу, оскільки останнє не закріплено в Конституції України від 1996 року, яка згадує тільки одну із ознак нейтрального статусу — не розміщувати на своїй території іноземних військових баз (стаття. 17), хоча в прикінцевих положеннях п. 14 допускає використання існуючих військових баз для тимчасового перебування іноземних військових формувань) [8]. Перше згадування про постійний нейтралітет нашої країни дійсно зустрічається в Декларації «Про державний суверенітет України», затверджений Верховною Радою УРСР як закон (№ 55-XII від 16.07.1990 р.). Було заявлено про намір України стати в майбутньому постійно нейтральною державою, що не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не мати, не виробляти і не отримувати ядерної зброї. У законі України про оборону від 06.12.1991 р. також сказано, що країна прагне до нейтралітету і до дотримання трьох неядерних принципів [9]. Нейтральний статус України розглядався як тимчасовий і декларативний, необхідний для певного історичного періоду, що був обумовлений, по-перше, невизначеністю внутрішньополітичної ситуації в Україні; по-друге, невизначеністю воєнно-політичної ситуації в Європі. Було невідомо, що буде з НАТО в результаті зникнення біполярної системи. На ті часи були відсутні чіткі контури системи європейської безпеки. Невідомо було, яким шляхом буде розвиватись Росія, а разом з нею і СНД. У процесі визначення таких векторів розвитку міжнародної ситуації в законодавчому полі України втрачались ознаки намірів набути нейтрального чи позаблокового статусу. Якщо в 1993 р. у Воєнній доктрині України позаблоковий статус є одним з основних принципів гарантування безпеки, то у Воєнній доктрині, прийнятій у 2004 р., цей принцип зникає. Замість нього затверджується принцип колективної оборони, який реалізується шляхом набуття повноправного членства в НАТО [7].

Розглянемо переваги й недоліки політики нейтралітету для України у випадку вибору нею статусу нейтральної держави.

Прийняття цього статусу дозволило б будувати рівноправні економічні взаємини з усіма державами, не беручи до уваги їхню причетність до військово-політичних блоків. З досвіду нейтралітету Австрії, Швейцарії, Швеції та Фінляндії варто очікувати сприятливих умов для розвитку економіки, а також зростання інвестицій за рахунок появи реальної можливості гарантувати іншим державам і приватним фірмам

стабільність розвитку зовнішньої та внутрішньої політики України на довгостроковий період. Варіант прийняття Україною постійного нейтралітету значною мірою дозволив би зменшити її економічну слабкість і залежність від імпорту енергоносіїв зі Сходу як потенційну загрозу втрати незалежності чи навіть державності через економічну експансію з боку інших держав. Водночас це не усунуло б її від повноцінної участі в міжнародній політиці. Вона змогла б й надалі активно брати участь у миротворчих операціях по лінії ООН, у програмі НАТО «Партнерство заради миру», співробітничати з ЄС (або вступити в цю організацію, як, наприклад, Австрія, Швеція) тощо [9].

Простому громадянину України значно легше сприйняти позитивні та негативні особливості нейтралітету, аніж переваги чи недоліки вступу України, наприклад, до НАТО. З цієї точки зору нейтралітет також сприяє єдності громадян України та розвитку нації. А враховуючи дуже низьку громадську активність наших співвітчизників останнім часом (90% населення України не беруть участі в будь-яких громадських об'єднаннях, партіях, рухах тощо), нейтралітет міг би стати саме тією «об'єднуючою ідеєю нації», яку так довго не можуть знайти в Україні.

Проте навіть офіційно проголошене Україною бажання стати нейтральною державою ще не означає здобуття нею справжнього нейтралітету — буде потрібен певний час. Для досягнення цієї мети Україні необхідно подолати чимало перешкод [9]. Найважливішим тут є визнання з боку Російської Федерації. Оскільки нейтралітет є несумісним з перебуванням на теренах нейтральної держави будь-яких іноземних військових формувань, то для Росії визнання українського нейтралітету означає негайне виведення Чорноморського флоту, бо без цього ніхто у світі не повірить у нейтральність України [6]. Можливий варіант денонсації договору про базування Чорноморського флоту (у випадку визнання Росією нейтралітету України) або мотивована відмова України від пролонгації договору по закінченні терміну його дії на підставі нейтралітету. Водночас це позбавило б кримських сепаратистів і їхніх патронів у РФ бази для дестабілізації обстановки на півострові [11]. Проте російські лідери неодноразово заявляли, що й після 2017 року свій флот виводити з Криму не будуть. Отже, чекати російського визнання нашого нейтралітету не випадає. А український нейтралітет, не визнаний Росією, не має жодної цінності [9].

Проголошення нейтралітету може мати і негативні наслідки.

Вирішальним чинником у цьому питанні залишається геополітичне розташування країни. Україна - геостратегічно важлива держава, яка забезпечує вихід до Чорного і Азовського морів та в Центральну Європу. Контроль над Україною для потенційного агресора дає геополітичні переваги [6]. Тому, за певних умов, для агресора цінність контролю над Україною може бути вартою війни. Крім того, і Фінляндія, і Швеція - члени ЄС, який, хоч і не надає безпосередніх воєнних гарантій безпеки

своїм членам, проте є впливовою організацією, конфлікт з якою небажаний для будь-якого агресора.

Європейські країни традиційного нейтралітету (Австрія, Швеція, Швейцарія) не можуть розглядатися як взірць для України. Специфікою названих країн є те, що вони територіально перебувають в оточенні демократичних країн, які належать до НАТО та ЄС [6]. Геополітичне становище України (наявність загрози висунення територіальних претензій; сусідство з двома потужними у військовому сенсі країнами - Росією і Туреччиною (причому Росія - ядерна наддержава); наявність поблизу кордонів України зон воєнних конфліктів та нестабільності (Північний і Південний Кавказ, Придністров'я) зумовлює брак реалістичної перспективи самостійно забезпечити свою безпеку [5]. Якщо Україна набуде нейтрального статусу, вона може потрапити в таку геополітичну пастку, до якої свого часу потрапили Фінляндія, Литва, Латвія та Естонія, повіривши в дієвість гарантій нейтрального статусу. Це коштувало їм втрати частини території, незалежності й державного суверенітету. Фактично національна безпека та оборона нейтральних країн забезпечується не сподіванням на гарантії інших країн чи міжнародну геополітичну кон'юнктуру, а могутністю власних збройних сил, згуртованістю і єдністю нації та суспільства, здатного боронити свою країну, розраховуючи тільки на власні сили. В Україні, на жаль, немає ні першого, ні другого. Отже, немає підстав сподіватися на те, що нейтральний статус убезпечить країну від агресії та інших загроз національній безпеці країни. Без приєднання до системи євроатлантичної колективної безпеки та оборони ми ризикуємо повторити долю нейтральних Фінляндії, Нідерландів, Бельгії, Данії, Люксембургу та країн Балтії, які з початком Другої світової війни заплатили за нейтральний статус власним суверенітетом [7].

Нейтралітет є економічно недоцільним для України. У разі його проголошення держава має забезпечувати формування, повну комплектацію та повноцінне функціонування усіх видів та родів військ. Захист території країни має бути забезпечений в усіх географічних напрямках [6]. За підрахунками вчених і військових, в умовах нейтралітету Україна повинна мати не нинішніх 155 тисяч військовослужбовців, а щонайменше 700-800 тисяч, які б мали на озброєнні 5-6 тисяч танків, 10-12 тисяч артилерійських систем, 2-3 тисячі бойових літаків і гелікоптерів, кілька бригад тактичних ракет, 5-7 есмінців, 15-20 фрегатів, 10-12 підводних човнів і потужну систему протиповітряної оборони у складі винищувальної авіації, ракетних комплексів і засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ). Все це коштуватиме 35-40% державного бюджету [5]. Навіть у відносно безпечній Західній і Північній Європі нейтральні країни витрачають на оборону в середньому більше, ніж члени НАТО. У нейтральній Швеції на одного громадянина припадає близько 600 доларів США військових витрат. Для порівняння: в Німеччині - понад 400 доларів, в Польщі - приблизно 100 доларів. Це 2% ВВП у Фінляндії та 2,1% у

Швеції. Європейські члени НАТО витрачають на оборону в середньому 1,7% ВВП [6].

Отже, заклики до нейтралітету — це курс на стримування України від євроінтеграції. Нейтралітет сам собою не вирішує проблем української безпеки. Це, скоріше, збереження України в «сірій зоні» відносин між Заходом і Росією, зокрема, в питаннях безпеки [7]. Принциповою особливістю сірої зони є фактична неврегульованість правил змагання в ній і за неї. Чинні гельсінкські угоди, інші базові європейські безпекові правові акти нині неефективні. За цих умов для України та інших держав сірої зони принциповими стають передусім визначення міжнародних правил гри, їх юридична фіксація та забезпечення дотримання. До пакета правил можна було б віднести таке.

По-перше, визнання всіма зацікавленими країнами територіальної цілісності та непорушності кордонів у Східній Європі, а також незастосування сили (в зоні відповідальності НАТО такі вимоги діють уже 60 років).

По-друге, декларування верховенства демократичних цінностей на просторі сірої зони (це дасть змогу зберегти ціннісну єдність Європи), визнання принципу вільного змагання ідеологій і поглядів на території держав.

По-третє, невтручання у внутрішні справи демократичних держав. Йдеться про забезпечення дії Конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 року та поширення її принципів на телебачення.

По-четверте, розв'язання енергетичної проблеми. З цим міг би бути пов'язаний і розгляд питання про консорціум щодо розвитку газотранспортної системи України.

По-п'яте, принципи і заходи щодо врегулювання територіальних проблем країн сірої зони. Йдеться насамперед про придністровське питання та дискусійні механізми його вирішення.

По-шосте, безумовна заборона на створення і базування іноземних військових баз на території країн сірої зони, а можливо, й демілітаризація окремих територій регіону, зокрема Чорного моря.

По-сьоме, спільні заходи європейських держав, зокрема й тих, що належать до сірої зони, щодо боротьби з нетрадиційними загрозами і викликами (транскордонна організована злочинність, нелегальна міграція, наркотрафік, кібертероризм тощо).

По-восьме, для зменшення жорсткості боротьби у найближчій перспективі можна було б передбачити чітко визначений за часом мораторій на вступ держав сірої зони до НАТО і ОДКБ за одночасної фіксації можливостей розвитку співробітництва із цими організаціями. Йдеться про перевидання Гельсінкського Заключного акта для простору між НАТО—ЄС і ОДКБ, про перетворення цієї території на поле чесного змагання різних сил на базі демократичних цінностей, які визнаються усіма зацікавленими країнами. Такі гарантії могли б бути закріплені в юридично зобов'язуючому документі, учасниками якого мали б стати

держави ОБСЄ, ЄС як окрема сутність та КНР. Ця угода мала б передбачати діючий механізм консультацій із безпекових питань між країнами сірої зони і державами-гарантами [1, с.4].

По-дев'яте, формування національної ідеї, яка має сконсолідувати українську націю, з метою оновлення зовнішньополітичної стратегії України.

Здійснивши всі ці заходи, Україна зможе досягти серйозних позитивних змін. Зовнішня політика повернеться до свого єдиного призначення — обслуговувати національні інтереси України.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумки, слід зазначити, що заклики до проголошення нейтрального статусу України – свідчення неспроможності знайти вихід із ситуації, що склалася. Нейтралітет як альтернативу зовнішньополітичного розвитку можна розглядати дуже довго, аналізуючи позитивні і негативні сторони цього статусу. Проте варто пам'ятати, що обрання такого шляху може створити не менш негативну зовнішньополітичну ситуацію, ніж та, в якій Україна опинилася сьогодні. Сьогодні єдиноможливим шляхом вирішення даної ситуації є стабілізація зовнішньополітичного становища, що можлива за умови виконання вище згаданих умов. Надалі це дозволить інтегрувати до світового співтовариства на рівноправних умовах.

1. Горбулін В., Литвиненко О. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози // *Дзеркало тижня*. – 2009. - №43. – С. 4
2. Драгунов Г. П. Швейцария: история и современность. - М.: Мысль, 1978. - 207 с.
3. Жлуктенко В. Швейцарцы высказались за глобализацию, но только под знаменем ООН // *День*. - 2002. - № 42. - С. 3.
4. Кружков А. В., Марков О. Е. 200 лет без войн: швейцарский нейтралитет в новом веке // *Международная жизнь*. - 2002. - № 8. - С. 94-102.
5. Лосєв І. Нейтралітет України: реальність чи геополітичний нонсенс? // *Українська правда*. - 20 серпня 2008
6. Нейтралітет створює загрозу безпеці України та вкрай дорогий для держави. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/europe/yasnyky/ua5>
7. Нейтралітет України – утопія, гарантії безпеки – лише на папері. Відновити ядерний статус Україні не дозволять США і Росія // *Главред*. -25.09.09
8. Огризко В. Зовнішньополітична маячня, або Куди нас хочуть завести деякі політики «и уже с ними» // *Дзеркало тижня*. – 2009. - №36 – С. 5
9. Павленко А. Перспективи нейтральної політики для України // *Дзеркало тижня*. – 2009. - № 42
10. Перепелиця Г. Чи допоможе Україні зіграти «партію світового гравця» нейтральний статус? // №5. - 16 січня 2007
11. Тігіпко С. Наше місце на карті світу // *Дзеркало тижня*. – 2009. - №32
12. Юданов Ю. И. Швейцария и Евросоюз: трудные поиски партнерства // *Мировая экономика и международные отношения*. - 2002. - № 2. - С. 75-83.

УДК 911.3:33

Горячко М.Д.

**МУЛЬТИПЛИКАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ КРУПНЫХ
ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ НА РЕГИОНАЛЬНУЮ СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКУЮ СРЕДУ (НА ПРИМЕРЕ ДАЛЬНЕГО ВОСТОКА
РОССИИ)**

В статье представлены основные направления влияния крупного инвестиционного проекта по подготовке города Владивостока к саммиту АТЭС-2012 на социально-экономическую среду территории. Представлена характеристика современных инвестиционных процессов Владивостока и оценка их обусловленности реализацией инвестиционного проекта. Дается качественная оценка социально-экономического эффекта от реализации Проекта на развитие города.

This article presents the main directions of the impact of major investment projects for the city of Vladivostok for the APEC 2012 on the socio-economic environment. The characteristic of modern investment processes of Vladivostok and estimation of their conditionality is presented by realization of the investment project. Provides a qualitative assessment of the socio-economic impact of the project on the development of the city.

Постановка проблемы. Реализация масштабных инвестиционных проектов является мощным катализатором для экономического, социального и культурного развития принимающей территории. Такие проекты способны привнести на территорию инновационные идеи и организационные формы, инновационное мышление, привлечь существенный объем инвестиций, создать тысячи современных рабочих мест, сформировать новую культурную и политическую среду, развить новые районы. Они ключ к модернизации и устойчивому развитию. Исходя из зарубежного опыта, принципиально важным является определение возможностей, которые представляет проект для решения тех или иных социально-экономических проблем территории.

Проблема подобного исследования заключается в выявлении внутри и межсистемных взаимосвязей, основных механизмов и каналов влияния подобных инвестиционных проектов на природно-хозяйственные и социальные системы. Именно установление основных каналов их влияния на окружающую природную, экономическую и социо-культурную среду, расчет природного и социально-экономического мультипликатора и оценка соответствия таких Проектов принципам устойчивого развития является главной проблемой исследования. Сформулированная проблема является многопараметрической, что и определяет сложность самого исследования.

Актуальность исследования. Инвестиционные ресурсы являются основой воспроизводства основных фондов и во многом определяют направленность и скорость модернизационных процессов в экономике.

Появление полюсов роста и депрессивных зон, формирование социально-экономической неоднородности территории, отношения «ядро-периферия» - все это производные от предшествующей инвестиционно-строительной деятельности. Современное распределение инвестиционных ресурсов свидетельствует о консервации преимущественно сырьевой направленности экономики России.

На этом фоне масштабные инвестиции в проекты проведения крупных спортивных или политических мероприятий задают один из возможных векторов постиндустриальной модернизации России и представляют уникальный опыт на будущее. В рамках реализации проектов происходит масштабное воздействие на социально-экономическую систему территории. Огромные разрушения на подготовительном этапе, постепенно переходящие в общую новую модернизированную среду частично меняют внутреннюю структуру территории, количественные социально-экономические показатели, а главное создают новое качество среды.

Анализ последних исследований и публикаций. Основное влияние на экономику территории оказывают инвестиции, которые осуществляются на первом этапе реализации любого инвестиционного проекта. Математически это выражается через коэффициент мультипликатора, который был выведен еще Дж. Кейнсом. Преобладающая часть исследований, посвященных анализу крупных инвестиционных проектов, рассматривает экономические вопросы, связанные с их реализацией, используя методику анализа «издержки-выгоды». Некоторые исследователи выделяют деловые циклы, включающие в себя разные периоды деловой активности на разных этапах реализации крупных инвестиционных проектов.

Цель статьи. Влияние крупных инвестиционных проектов носит и прямой, и косвенный характер практически на все сферы жизни территорий разного иерархического уровня. В обобщенном виде любой инвестиционный проект можно представить как процесс развития главной системы, единицами которой являются огромные по масштабам ресурсы, энергия и инвестиции и связанный со всеми сферами территориальной системы. Эти три ключевые характеристики являются базисными элементами, которым свойственно как внутреннее взаимодействие, так и взаимодействие с окружающей средой и другими системами.

Развитие базовых элементов неизбежно влечет за собой трансформационные процессы в окружающей среде и связанных системах. Важно, что влияние инновационного инвестиционного проекта оказывается и прямое, и косвенное. Кроме того, на разных этапах развития системы – то есть на разных этапах реализации проекта – влияние на связанные системы трансформируется во времени и может иметь как разрушающий, так и созидающий характер. Масштабы влияния и сферы также варьируются во времени в зависимости от этапа реализации проекта.

Изложение основного исследования. В рамках подготовки к саммиту АТЭС-2012 во Владивостоке реализуется крупный инвестиционный проект - ФЦПП «Развитие города Владивостока как центра международного сотрудничества в Азиатско-Тихоокеанском регионе». Для успешной реализации проекта во Владивостоке необходимо создать не только все необходимые инфраструктурные объекты, но и в целом трансформировать городскую среду, поднять ее на качественно новый уровень за счет развития отдельных отраслей городского хозяйства. В результате осуществляются масштабные проекты в области модернизации и развития инфраструктуры города, в сфере торговли, образования, здравоохранения, организации досуга и ряде других подотраслей. Все инвестиционные проекты финансируются из двух источников: частные и бюджетные средства, последние в свою очередь делятся на средства федеральные и региональные.

Следует отметить, что даже в условиях финансово-экономического кризиса и снижения основных показателей социально-экономического развития как в России в целом, так и большинства регионов, объемы поступающих инвестиций в Приморский край постоянно увеличивались. Регион входит в число 25 регионов России, в которых по итогам первой половины 2010 г., объем инвестиций увеличился в 2,5 раза по сравнению с первой половиной 2008 г. С учетом того, что на Владивосток приходится до 40-45% всех инвестиционных вложений региона, можно с уверенностью утверждать, что основной причиной столь бурного роста является подготовка к саммиту АТЭС.

Сумма инвестиций в основной капитал является отражением предпринимательского климата и инвестиционной привлекательности региона. По сравнению с показателем ВРП, показатель инвестиций в основной капитал в большей степени меняется под воздействием изменений предпринимательского климата. И в этой связи должен четко отражать этапы реализации крупных инвестиционных проектов, каким является ФЦПП.

Таблица 1. Инвестиции в основной капитал

Показатель	Цены	2006	2007	2008	2009
Объем инвестиций в основной капитал (Владивосток), млн. руб.	текущие	14966,2	18910,6	26572,9*	95678,7
Индекс физического объема инвестиций в основной капитал (в % к предыдущему году)	сопоставимые	132	111	121,3	343,2
Объем инвестиций в основной капитал (Приморский край), млн. руб.	текущие	34233,0	46988,1	76970,2	138278,4
Индекс физического объема инвестиций в основной капитал (в % к предыдущему году)	сопоставимые	106,4	120,6	141,5	1,6 р.

Администрация г. Владивосток; Росстат <http://www.gks.ru>, *По данным экономического мониторинга за 2009 г., объем инвестиций в основной капитал составил 33384,7 млн. руб.

Из таблицы видно, что инвестиции в основной капитал росли на протяжении 2006-2008 гг., а с 2008 г. темпы роста значительно увеличились. По итогам 2009 г. (несмотря на неблагоприятную экономическую ситуацию) был зафиксирован рост более, чем в 3 раза, прежде всего по разделу экономической деятельности «Строительство». Наблюдается незначительный и нестабильный рост инвестиций по таким видам деятельности, как «Транспорт и связь», «Обработка древесины и производство изделий из древесины» и др. Одно из главных преимуществ реализации ФЦПП является то, что до 80% средств федерального бюджета направляется на финансирование строительства и модернизации инфраструктуры города, одних из самых капиталоемких объектов с пониженной нормой капиталоотдачи. Эти проекты направлены на повышение качества жизни жителей Владивостока и в целом Приморского края и будут «работать» длительное время уже после проведения значимого международного мероприятия.

В качестве примера можно привести проекты по решению проблем с водоснабжением Владивостока и ряда населенных пунктов края, которые вряд ли могли быть решены в такие сжатые сроки без реализации данного проекта. Несколько десятилетий в регионе предпринимались попытки освоить наиболее эффективный местный источник питьевой воды – Пушкинское месторождение подземных вод. На первом этапе Пушкинская депрессия позволит дополнительно подавать до 250 тыс. м³ воды в сутки, что составляет почти половину потребностей Владивостока и будет не зависеть от природных условий. В перспективе планируется повысить ее производительность до 324 тыс. м³ в сутки.

Одновременно будет построен третий городской водовод, где вода будет проходить очистку с использованием современных фильтров и ультрафиолета. Важнейшим инфраструктурным проектом в рамках подготовки к саммиту АТЭС - 2012 является строительство очистных сооружений (в настоящее время отсутствуют). Таким образом, помимо собственно создания объектов для проведения саммита АТЭС-2012, подавляющая часть проектов связана с формированием комфортных условий проживания населения и его жизнедеятельности.

Одновременно с этим ведутся активные работы по изменению транспортной инфраструктуры Владивостока. Пропускная способность аэропорта увеличится до 1,5 тыс. пассажиров в час, что позволит в городе проводить масштабные мероприятия в области политики, экономики, культуры, искусства и других сферах, реализовывать здесь масштабные инвестиционные проекты и т.д. Крупный транспортный узел требует модернизации и существующей городской транспортной инфраструктуры. Реализуемые проекты в этой области позволят улучшить транспортную доступность районов города, даст им возможность развиваться и сформировать комфортную среду проживания населения. В связи с этим положительное влияние инвестиционного проекта по подготовке к саммиту АТЭС-2012 очевидно.

Одна из важнейших задач реализации инвестиционного заключается в создании условий для сохранения существующей на данный момент численности населения и трудовых ресурсов. Ключевым средством для решения этой задачи является создание комфортной среды обитания человека. При этом качество и доступность услуг должны превышать среднероссийский уровень для компенсации неблагоприятных природных и географических условий проживания населения.

Современная демографическая ситуация в г. Владивостоке характеризуется как неблагоприятная. Естественные процессы воспроизводства населения усиливаются высокими показателями миграционного оттока населения. Однако, начиная с 2008 г. в краевом центре стабильно фиксируется положительное миграционное сальдо: по итогам 2009 г. 487 человек, но оно меньше, чем в 2008 г. на 687 чел.

Таблица 2. Демографические показатели населения г. Владивосток

Показатель	Ед. измерения	2006г.	2007г.	2008г.	2009г.	Приморский край*
Общая численность населения	человек	607 330	605 388	605 227	604 807	1 981 900
Смертность	на 1000 населения	12,3	12,04	12,24	11,88	13,87
Рождаемость	на 1000 населения	9,84	9,90	10,14	10,38	11,80
Естественная убыль населения	на 1000 населения	-2,45	-2,14	-2,21	-1,50	-2,06
Прибыло в город на ПМЖ	человек	н/д	5 931	7 391	6 413	24 881
Выбыло из города на ПМЖ	человек	н/д	6 558	6 217	5 926	26 930
Сальдо миграции населения	На 1000 населения	- 1,73	- 1,04	+ 1,94	+ 0,81	- 1,03

*Данные по Приморскому краю представлены для сравнения тенденций процессов

В среднесрочных прогнозах прогнозируется закрепление тенденции миграционного прироста как за счет уменьшения количества выбывших, так и за счет увеличения прибывших в город. Одной из возможных причин положительного сальдо миграции на протяжении последних 2-х лет можно назвать подготовку к саммиту и связанной с этим инвестиционной и в целом экономической деятельности в городе. Таким образом, в данном направлении проявляется положительное влияние реализации крупного инвестиционного проекта.

Реализуемый инвестиционный проект может дать импульс развитию и туристической деятельности во Владивостоке. Туристическая привлекательность региона и Владивостока довольно высока как для

внутренних туристических потоков, так и зарубежных. Основное различие двух туристических потоков – в различной привлекательности, функциях территории. Для российского потребителя привлекательно, в первую очередь, наличие теплого моря, свежих морепродуктов, мультикультурность (близость к азиатским странам). Для зарубежного въездного туризма (из стран Азиатско-Тихоокеанского региона) – это европейская культура, архитектура в непосредственной близости, к тому же еще недавно закрытый, а значит малоизвестный, загадочный город Владивосток.

Начало 90-х гг. XX в., когда город стал открытым, характеризовалось значительными потоками въездного туризма из стран АТР. Многие туристы стремились увидеть закрытый город с европейской культурой. Но условий для привлечения туристов создано практически не было: отсутствовали четырех-, пятизвездочные отели, не было развита сеть общественного питания, не разработаны удобные туристические маршруты. Поэтому и город оказался не столь интересным, каким он является.

Внутренний и выездной туризм в 90-е гг. наоборот был слабо развит. В настоящее время ситуация изменилась, и внутренний туризм, который пока представлен преимущественно в «диких» формах, достиг уже заметных масштабов. Выездной туризм крайне развит благодаря «помогающему» бизнесу, когда люди посещают Китай с целью покупки товаров и одновременно провозят через таможенную определенное количество груза для туристической компании.

По показателям въездного и выездного туризма город вполне может носить титул третьей туристической столицы страны после Москвы и Санкт-Петербурга. Город Владивосток аккумулирует в себе около 85% въездного туризма Приморского края (оценка экспертов), 50% от показателей всего Дальневосточного федерального округа и около 10% общероссийского потока. Несмотря на значительное отставание от Санкт-Петербурга, где концентрируется 30% въездного туристического потока страны, Владивосток занимает третье место среди городов и регионов России (следующая четвертая Владимирская область существенно отстает).

Однако неразвитость инженерной, сервисной, институциональной и иной инфраструктуры во многом тормозит реализацию туристического потенциала. Проблема заключается не только в количественных параметрах, но и в качестве предоставляемых услуг. «В номере самого комфортабельного отеля Владивостока сломаны приспособления для доступа в интернет, стоимость услуг Wi-Fi очень высока». Помимо этого, сложности существуют и с подбором персонала, особенно для гостиниц высокого класса. «Найти грамотный персонал в Приморье — задача не из легких». Подготовка к саммиту во многом позволяет решить комплекс этих проблем и существенно расширить привлекательность территории для туристов как внешних, так и внутренних.

К декабрю 2011 г. во Владивостоке должны быть открыты две пятизвездочные гостиницы. С одной стороны, высококлассные отели, каких в Приморье еще не было, необходимы. Подобные объекты самим фактом своего существования помогают развитию региона. С другой стороны, очевидно, что с точки зрения гостиничного бизнеса их строительство неэффективно, т.к. отели не окупятся. Необходимо строить как можно больше гостиниц 2-х или 3-х звезд, рассчитанных на средний класс туристов. (На острове Хоккайдо на берегу озера Тоя в июне 1993 г. в период так называемой экономики «мыльного пузыря» (так назван быстрый рост в Японии во второй половине 1980-х гг. рыночной стоимости финансовых активов, в которые вкладывались свободные денежные средства ради извлечения чисто спекулятивной прибыли), был построен одиннадцатизэтажный фешенебельный отель «Виндзор» в виде усеченной белоснежной пирамиды. На строительство этого отеля было выделено примерно 66,5 млрд иен (около \$740 млн по нынешнему курсу). Однако в середине 90-х гг. «мыльный пузырь» лопнул, а в марте 1998 г. руководство отеля «Виндзор» объявило о своем банкротстве. После этого гостиницу выставили на торги. В 2006 г. обанкротившийся отель по крайне низким ценам купила сторонняя компания за 6 млрд иен (около \$66 млн).

Владивосток отличается наличием значительного количества туристических достопримечательностей: более 52 музеев (среди которых особой популярностью пользуется Приморский объединенный музей, а также «Владивостокская крепость»), более 50 историко-культурных памятников (в том числе часто посещаемая «Ворошиловская батарея», маяк на полуострове Эгершельд, фуникулер), 1 курортная зона федерального значения. Кроме того, во Владивостоке проводится более 50 конкурсов, фестивалей, обладающих туристической привлекательностью, из них более 20 имеют статус международных, в том числе в 2010 г. в городе прошли такие крупные мероприятия как «Саммит городов-побратимов АТР» и «Саммит организации по развитию туризма в АТР». Это крайне важно, поскольку позволяет организовать событийный ряд для города после проведения такого крупного мероприятия как саммит АТЭС-2012 и задействовать созданную инфраструктуру.

Выводы из данного исследования и перспективы последующих разведок в данном направлении. Проведенное исследование показало, что за счет реализации масштабного инвестиционного проекта «Развитие города Владивостока как центра международного сотрудничества в Азиатско-Тихоокеанском регионе» происходит строительство не только уникальных объектов на о. Русский, но и модернизация всей социально-экономической среды. Происходит дополнение существующих функций города туристско-рекреационной, деловой, образовательной и др. Не менее важным является нематериальная составляющая постиндустриального наследия реализации крупного инновационного национального проекта. Сопутствующие строительству объектов к саммиту АТЭС-2012 проекты направлены на улучшение городской среды. В рамках их реализации меняются условия жизни людей, облик города. Проекты направлены на модернизацию всей транспортной, инженерной инфраструктуры города,

модернізацію жилого фонду, збільшення і покращення якості фондів туристичного сектору.

Головний запит, пов'язаний з такими масштабними проектами, полягає в оцінці впливу створюваної для нього інфраструктури для подальшого розвитку міста і регіону і, відповідно, можливостей і варіантів її подальшого використання. Результати дослідження можуть слугувати основою для розробки основних методологічних підходів до моделювання соціально-економічних процесів під впливом реалізації великого інвестиційного Проекту

1. Стратегія соціально-економічного розвитку Далекого Сходу, Республіки Бурятія, Забайкальського краю і Іркутської області на період до 2025 року
2. Тумусов Ф.С. Інвестиційний потенціал регіону: Теорія. Проблеми. Практика.- М. «Економіка», 1999
3. Heinemann, K. The Olympic Games: Short-Term Economic Impacts or Long-Term Legacy?//The Legacy of the Olympic Games 1984-2000, International Symposium, Lausanne, 2002.

УДК 913(477.6)

Афанасьєв О.Є.

ІСТОРІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК ЧИННИК ТУРИСТСЬКОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Обґрунтовується зміст історії регіонального природокористування як змістовної бази для розробки комплексних туристсько-екскурсійних маршрутів територією Дніпропетровської області. Типи й види природокористування, що історично формувалися й еволюціонували на теренах регіону, залишили по собі чималу історико-культурну спадщину. На фоні низького й неврегульованого розвитку туризму в регіоні, відсутності системи туристсько-екскурсійних маршрутів в краї, пропонуються три нові комплексні маршрути – «В гості до павлоградського шахтаря», «Скіфська пектораль: Золоте кільце Придніпров'я», «Три річки – одна доля: дивосвіт Протовчаниці».

Ключові слова: регіональний туризм, історія регіонального природокористування, типи природокористування Дніпропетровщини, туристсько-екскурсійний маршрут з історії природокористування.

Обосновывается понимание истории регионального природопользования как содержательной базы для разработки комплексных туристско-экскурсионных маршрутов по территории Днепропетровской области. Типы и виды природопользования, исторически формировавшиеся и эволюционировавшие на территории региона, оставили по себе немалое историко-культурное наследие. На фоне низкого и неурегулированного развития туризма в регионе, отсутствия системы туристско-экскурсионных маршрутов, предлагаются три новые комплексные маршруты – «В гости к павлоградскому шахтеру», «Скифская пектораль: Золотое кольцо Приднепровья», «Три реки – одна судьба: удивительный мир Протовчаницы».

Ключевые слова: региональный туризм, история регионального природопользования, типы природопользования Днепропетровщины, туристско-экскурсионный маршрут по истории природопользования.

Grounded understanding of the history of regional nature-use as a substantive basis for the development of integrated tourist and excursion routes through the territory of

Dnipropetrovsk region. Types of nature-use, that historically formed and evolved in the region, leaving a considerable historical and cultural heritage. On the background of low and unregulated tourism development in the region and of the lack of tourist routes, offered three new complex routes – «Meet the Pavlograd miner», «Scythian pectoral: Golden Ring of the Dnieper», «Three rivers – the same fate: the wonderful world of Protovchanschina».

Key words: regional tourism, history of regional nature-use, types of nature-use in Dnipropetrovsk region, tourist and excursion routes on the history of nature-use.

Вступ. Рекреаційні ресурси в Дніпропетровській області вивчені достатньо, але не системно. Традиційно вважається, що основним чинником (а також компонентом природного середовища) для розвитку та організації рекреаційної діяльності в регіоні є Дніпро з величезними можливостями для використання його в круїзній діяльності. До того ж, щодо регіону склався пересічний образ екологічно несприятливої території, перевантаженої промисловими виробництвами й такої, що не має суттєвих, значущих туристських атракцій. Цей образ є хибним. Випускаючи детальний аналіз багатого рекреаційного потенціалу регіону, зупинимось на таких аспектах привабливості для туристів, як регіональні традиції природокористування. Протягом сотень років традиційне природокористування фіксується в різноманітних територіальних системах, традиціях автохтонного населення. Дослідження історії природокористування Дніпропетровщини може стати вагомою компонентою розвитку туристсько-екскурсійної діяльності регіону.

Вихідні передумови. Комплексної державної програми дослідження рекреаційних ресурсів Дніпропетровщини (виявлення, систематизації, класифікації, обґрунтування напрямів й способів використання, єдиного реєстру туристсько-екскурсійних об'єктів та маршрутів тощо), на жаль, немає. На першому етапі підготовки до проведення чемпіонату Європи з футболу ЄВРО-2012, коли м. Дніпропетровськ розглядалося серед міст-претендентів на його прийом, авторським колективом науковців регіону на замовлення Наукового центру розвитку туризму Міністерства культури і туризму України здійснена комплексна розробка серії туристсько-екскурсійних маршрутів (ТЕМ) територією регіону [9]. На жаль, після відмови УЄФА місту Дніпропетровську у праві приймання Чемпіонату, здійснена розробка залишається тільки «на папері», а ринок туристсько-екскурсійних послуг в регіоні продовжує існувати у невпорядкованому вигляді, а ті поодинокі ТЕМ, що організовуються й проводяться під замовлення окремими турфірмами, носять епізодичний характер, а часто навіть існують у виді «чорного туризму». Тож вважаємо, що регіон потребує суттєвого змістовного реформування сфери внутрішнього туризму, розробки й пропозиції на ринку турпослуг принципово нових послуг (перш за все – ТЕМ), залучення до цього наукових досягнень географії туризму тощо.

Цілі і завдання статті. Ціль дослідження вбачається в розгляді та обґрунтуванні історичних типів природокористування як ресурсної бази для формування комплексних регіональних туристсько-екскурсійних

маршрутів. З цією метою виконані такі завдання, як обґрунтування змістовного розуміння видів й історичних типів регіонального природокористування, визначення переліку об'єктів екскурсійного показу, формування комплексних туристсько-екскурсійних маршрутів (ТЕМ) територією Дніпропетровщини. Об'єктом дослідження є природно-, суспільно-, історико-географічні ресурси Дніпропетровщини як об'єкти для розробки туристсько-екскурсійних маршрутів з історії природокористування регіону.

Виклад основного матеріалу. Людина, суспільство не можуть не впливати на природу. Навіть у період свого відпочинку людина так чи інакше взаємодіє з природою. Туризм можна сміло визнати як один із способів природокористування, оскільки перебуваючи на природі, людина так чи інакше використовує навколишнє середовище, його ресурси. Природокористування існувало й існує як найважливіший аспект життя людини, що включає в себе сукупність всіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу і заходів по його збереженню в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства [1]. Всю історію людства можна розглядати і як історію природокористування. Розвивалася людина – розширювалася сфера його діяльності по використанню природних ресурсів. Вдосконалення природокористування та розширення сфери діяльності людини призводило до розвитку як самої людини, так і людських відносин.

Поняття і термін «природокористування» були запропоновані у 1958 році Ю. Куражсковським і відразу ж увійшли в побут науки, а потім і практики. В даний час в світовій науці і практиці термін «природокористування» зайняв гідне місце, знайшов свої чіткі контури, стає об'єктом і предметом дослідження багатьох галузей науки. Витоком природокористування були географія і екологія, які продовжують залишатися його провідним теоретичним базисом. Об'єктом природокористування є комплекс взаємовідносин між природними ресурсами, природними умовами життя суспільства і його соціально-економічним розвитком.

Природокористування як сфера знання спирається на основні парадигми фізичної та суспільної географії, в т.ч. й хронологічну, що знаходить свій прояв через специфічний напрям – *екологію* [1] – синтетичну наукову дисципліну, що вивчає загальні питання (головним чином історичні) розвитку й формування природничо-соціально-економічних закономірностей розвитку глобальної системи «суспільство-природа». Застосування цього напрямку наукових досліджень історії регіонального природокористування важливе в контексті розробки тематичних туристсько-екскурсійних маршрутів з метою ознайомлення із особливостями, формами, еволюційними процесами в системі «людина – природа» на регіональному рівні.

На різних історичних етапах розвитку людства були задіяні ті чи інші види природокористування у різних співвідношеннях один до одного.

Окремі автори виділяють свої підходи до класифікацій типів природокористування. Так, К.Л. Москалюк [8] виділяє сільськогосподарське, лісове, природно-заповідне, рекреаційне, селітебне, дорожнє, гірничодобувне, міліарне природокористування. В.І. Тимчинський та П.Г. Шищенко виокремлюють 12 функціональних типів географічних об'єктів, за якими можливе й виділення типів природокористування: заповідні, мисливсько-промислові, лісогосподарські, рекреаційні, лучно-пасовищні, землеробські, водогосподарські, селітебні, шляхово-транспортні, промислові, гірничопромислові, що не використовуються. Тож у підсумку можна чітко відрізнити наступні види природокористування, розгляд яких з позицій хорологічної парадигми можливий з метою формування туристсько-екскурсійних маршрутів: природно-заповідне, рекреаційне, селітебне, гірничодобувне, промислове, сільськогосподарське, лісове, шляхово-транспортне.

На теренах сучасної Південно-Східної України (в межах Дніпропетровської, більшої частини Запорозької, й південного сходу Донецької областей) в історичні часи домінували різні види природокористування. Так, до другої половини XIX ст. регіон характеризувався здебільшого як сільськогосподарський. З 80-х років XIX ст. край змінює напрямок розвитку на промисловий та гірничодобувний; починається інтенсивне зростання міст та транспортних комунікацій.

На сьогодні на території регіону наявні усі види природокористування, об'єкти яких можуть бути використані при розробці тематичних ТЕМ. Наприклад, на теренах Дніпропетровщини – це:

1) природно-заповідне природокористування: 1,4% території області займають заповідні території, з-поміж них Дніпровсько-Орільський природний заповідник (який приймає екскурсійні групи з метою екологічного, просвітницького туризму), численні заказники, пам'ятки природи тощо; ведеться інтенсивна розробка проектів створення декількох значних за площею національних парків;

2) рекреаційне природокористування – узбережжя річок, лісові масиви, садово-паркові зони міст, в т.ч. історично важливі парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва;

3) селітебне природокористування – міста та містечка області з їх історико-культурною спадщиною; значна кількість історичних міст, історичних ареалів;

4) гірничодобувне й промислове природокористування – кар'єри й шахти з видобутку корисних копалин (основна концентрація – у Криворізькому, Нікопольському, Західнодонбаському басейнах), підприємства, що являють інтерес для промислового туризму, мають історико-архітектурну значущість як взірці промислової архітектури кін.-поч. XX ст. (наприклад, перше промислове підприємство усієї Південної та Східної України у м. Дніпропетровську – «Сукняна фабрика»), перші

підприємства епохи початку промислової революції й міграції іноземного капіталу тощо;

5) сільськогосподарське природокористування – на Дніпропетровщині історично склався потужний агропромисловий комплекс, представлені як взірці сільгосппідприємств попередніх епох (наприклад, музей Ф. Нансена у с. Михайлівка Апостолівського району як пам'ять про нобелівську премію відомого норвезького дослідника, витрачену на розбудову у Радянській Росії двох сільськогосподарських станцій [2]), так і сучасні сільськогосподарські компанії (наприклад «Агро-Союз»), садиби «зеленого» туризму тощо;

6) лісове природокористування – 6% території області вкрито лісовими насадженнями, з-поміж них «перлина» регіону – Самарський бір;

7) шляхово-транспортне природокористування – територія області вкрита густою мережею транспортних комунікацій – автошляхи, залізничні магістралі, лінії зв'язку тощо, багато з яких мають значну ґносеологічну атрактивність (наприклад, перший в Російській імперії двоповерховий залізничний міст, що експонувався на Всесвітній виставці 1889 р. в Парижі як одне з найвищих технологічних досягнень інженерної думки).

Таблиця 1 – Характеристика туристсько-екскурсійних маршрутів з історії природокористування Дніпропетровщини

А) назва Б) протяжність В) тривалість	Маршрут А) регіон Б) населені пункти	Найважливіші об'єкти екскурсійного показу й відвідування
<u>Маршрут 1</u> А) «В гості до павлоградсько-го шахтаря» Б) 500 км В) бл. 2 днів	А) Лівобережжя Дніпропетровщини, Західний Донбас Б) Дніпропетровськ – Новомосковськ – Павлоград – Юр'ївка – Петропавлівка – Межова – Покровське – Васильківка – Синельникове – Дніпропетровськ	<u>Дніпропетровськ</u> : Гірничий університет – перший вуз регіону, «Музей старожитностей» – ДІМ ім. Д.І. Яворницького, Преображенський собор, Єкатеринин-ська миля, Палац Г. Потьомкіна, парки ім. Т.Шевченка та Л. Глоби, Дім Хреннікова – Гранд-отель «Україна», Мерефо-Херсонський та Амурський мости. <u>Новомосковськ</u> : Свято-Троїцький собор, Миколаївський Самарський Пустинний монастир, історико-краєзнавчий музей. <u>Павлоград</u> : Окремі промислові підприємства. <u>Юр'ївка</u> : Історичний центр містечка, Костел (XIX ст.), Храм Нерукотворного Образу, Успенська церква. <u>Петропавлівка</u> : Православна церква святих Петра та Павла, Історичний музей. <u>Межова</u> : Історико-краєзнавчий музей, «Дике поле». <u>Васильківка</u> : Козацький зимівник. <u>Синельникове</u> : Залізничний вокзал, Фарфоровий завод
<u>Маршрут 2</u> А) «Скіфська	А) Правобережжя Дніпропетровщини, Кривбас,	<u>Старі Кодак</u> : Залишки фортеці Кодак, Козацький цвинтар, Неолітична стоянка в балці Сажавка. <u>Околиці Волоського</u> : Поселення пізнього палеоліту,

пектораль: Золоте кільце Придніпров'я » Б) 685 В) бл. 4 днів	Нікопольбас Б) Дніпропетровськ – Старі Кодаци – Волоське – Микільське-на- Дніпрі – Солоне – Тритузне – Григорівка – Томаківка – Марганець – Нікополь – Капулівка – Орджонікідзе – Кам'янка – Апостолове – Широке – Кривий Ріг – Семенівка – Жовті Води – П'ятихатки – Вишневе – Софіївка – Верхівцево – Верхньодніпровськ – Дніпродзержинськ – Дніпропетровськ	Староруське городище. <u>Микільське-на-Дніпрі</u>: Поселення, кургани і могиляники від раннього палеоліту (до 100 тис. років до н.е.) до Черняхівської культури (II – IV ст.). <u>Солоне</u>: дом Енгельгарда (Братів Бергманів). <u>Околиці Томаківки</u>: Старовинне козацьке займище. <u>Нікополь</u>: Місце козацької переправи на лівий берег – Микитин перевіз, Місце Микитинської Січі – місце проголошення Б. Хмельницького гетьманом України, Спасо-Преображенський собор, Різдвяна церква, будинок «Музею витончених мистецтв», Водоспад на р. Кам'янка. <u>Капулівка</u>: Поселення і могиляники (II тис. до н.е. – III ст. до н.е.), скіфські й половецькі кургани, Місце розташування Чортомлицької (Старої) Січі, Могила Івана Сірка зі старовинним надгробним каменем. <u>Орджонікідзе</u>: Царський курган «Товста могила» – місце знахідки Золотої пекторалі. <u>Апостолове</u>: церква Св. Покрови, Кургани доби бронзи (III–I тис. до н.е.), скіфські кургани Баба і Розкопана Могила (IV–III ст. до н.е.), Народний музей історії. <u>Кривий Ріг</u>: Кар'єри, Виходи скельних порід, Ботанічний сад, «Орлине гніздо» – скелі МОДРУ, найглибша в Європі шахта «Родіна», Пам'ятник «Колумбові Придніпров'я» – О. Полю.
		<u>Жовті Води та околиці</u>: Скіфський курган, Пам'ятний знак на честь битви козаків на Жовтих Водах, Народний музей історії, Пам'ятник Б.Хмельницькому. <u>П'ятихатки</u>: Скіфські кургани, 100-річна земська будівля приміщення Саксаганської дільничної лікарні в стилі українського барокко, Ерастівська дослідна станція. <u>Дніпродзержинськ</u>: Свято-Миколаївський собор, Костел Святителя Миколая, Музей історії міста, Монумент «Розкутий Прометей»
<u>Маршрут 3</u> А) «Три річки – одна доля: дивосвіт Протовчан- щини» Б) 270 км В) бл. 3 днів	А) Північне Лівобережжя Дніпропетровщини, басейни річок Орелі, Самари, Дніпра – колишня Протовчанська паланка Запорозької Січі Б) Дніпропетровськ – Шевченко – Новомосковськ – Самарський бір – Магдалинівка – Вербове – Залелія –	<u>Селища Північний та Шевченко</u>: Рештки Новобогородицької фортеці – козацького міста Стара Самара, Храм Ікони Божої Матері «Іверська». <u>Самарський бір</u>: Старий заплашний та арений ліс, рідкісні для Степового Придніпров'я рослинні асоціації та деревні породи. <u>Магдалинівка</u>: Козацькі зимівники, с. Личкове – адміністративний центр Протовчанської паланки. <u>Царичанка</u>: Льодовиковий останець – гора Калитва, Споруди Української укріпленої лінії, Свято- Покровський храм, історико-краєзнавчий музей, Урочище «Лелія». <u>Китайгород</u>: архітектурні пам'ятки національного значення – муровані Миколаївська церква 1757 р., Успенська церква 1754 р. й Церква-дзвіниця Святої Варвари 1756 р.

	Рудка – Царичанка – Могилів – Петриківка – Дніпровсько-Орільський заповідник – Дніпропетровськ	<u>Петриківка</u> : Підприємство «Центр народного мистецтва «Петриківка», Центр зеленого туризму та народних ремесел Дніпропетровщини, Етнографічний комплекс «Козацький хутір Галушківка». <u>Дніпровсько-Орільський заповідник</u> : Унікальні збережені Дніпровські плавні, Степові озера
--	--	---

Отже, регіональне природокористування та його історична складова є вагомим компонентом для розвитку рекреаційної, туристсько-екскурсійної діяльності на Дніпропетровщині. Регіон має великий потенціал на розвиток цього напрямку діяльності.

Нами пропонуються три комплексні тематичні кількадевні ТЕМ територією Дніпропетровщини (табл. 1), розроблені за принципом демонстрації відвідувачам регіону комплексної системи регіонального природокористування у її сучасному та ретроспективному вигляді. Орієнтовані ці маршрути на відвідувачів з інших регіонів України або іноземців, або ж із певною модифікацією можуть застосовуватися і в якості навчальних для школярів регіону в цілях виховання в них патріотизму, любові і поваги до Батьківщини та Рідного краю, розширення кругозору тощо.

Всього до трьох розроблених туристсько-екскурсійних маршрутів включені 62 об'єкти основного огляду, в т.ч. серед них: природних та ландшафтно-паркових – 10 од. (16,1%); релігійно-культових – 16 од. (25,8%); етнографо-мистецьких – 4 од. (6,5%); історико-музейних та архітектурних – 7 од. (11,3%); меморіально-особистісних – 8 од. (12,9%); меморіально-подійних – 7 од. (11,3%); пам'яток технічної культури – 10 од. (16,1%).

Включений до ТЕМ перелік головних об'єктів туристсько-екскурсійного огляду яскраво відображає різноманіття природи, історії та культури регіону, надає комплексне й цілісне уявлення про його роль і значення в історико-культурному та суспільно-виробничому просторі України, тобто, в історичній ретроспекції відображає увесь процес формування способів й методів (традицій) природокористування від прадавніх до сучасних часів, а отже, надає цілісного уявлення про регіон, дозволяє сформувати його об'єктивний образ.

Висновки. В ході проведеного дослідження сформульовані пропозиції щодо розуміння змісту регіональних тематичних ТЕМ з історії природокористування. На прикладі території Дніпропетровської області запропоновані три маршрути – «В гості до павлоградського шахтаря», «Скіфська пектораль: Золоте кільце Придніпров'я», «Три річки – одна доля: дивосвіт Протовчанщини», які можна вважати такими, що репрезентують регіональну систему природокористування, що історично склалася на теренах краю. До кожного із запропонованих маршрутів, згідно із класичними методиками [4, 5, 6]:

- ✓ оцінено рівень вмотивованості та туристичної цінності (привабливості), доцільність використання об'єктів показу, пропонованих у складі ТЕМ;
- ✓ визначені варіанти руху екскурсійних груп, оцінено тривалість переїздів та переходів між об'єктами;
- ✓ визначена відповідність вимогам щодо транспортної та пішохідної доступності об'єктів ТЕМ;
- ✓ аналітичним шляхом оцінено рівень пристосованості об'єктів показу до туристичних відвідувань, визначені необхідні заходи для забезпечення безпеки екскурсантів в межах розроблених ТЕМ;
- ✓ запропоновані методики ознайомлення з об'єктами показу у складі ТЕМ, засоби й методи екскурсійної роботи екскурсоводів (супроводжуючих тургруп);
- ✓ складені технологічні картки ТЕМ, паспорти об'єктів основного показу, зразки контрольних текстів до пропонованих екскурсій, встановлено їхню відповідність загальним вимогам (стислість, чіткість формулювань, необхідна кількість фактичного матеріалу, наявність інформації по темі, повне розкриття теми, зміст портфелю екскурсоводу тощо).

Частково окремі напрями й складові розроблених ТЕМ апробовані нами під час організації наукових екскурсій територією регіону для гостей щорічної міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів й молодих вчених «Географія, геоєкологія, геологія: досвід наукових досліджень», що проводиться на геолого-географічному факультеті Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара з 2005 р.

1. Гапонов, В.В. Природользование (рабочая учебная программа). / В.В. Гапонов. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 2004. – 193 с.
2. Зеленська, Л.І. Географія рідного краю. Дніпропетровщина: Навчальний посібник для 9 кл. загальноосвітніх шкіл / Л.І. Зеленська, О.Є. Афанасьєв. – Д.: ВАТ «Дніпротекніга», 2006. – 247 с.
3. Кацнельсон, І.Ю. Кличуть простори Наддніпрянські: Путівник по туристських маршрутах Дніпропетровщини / І.Ю. Кацнельсон. – К.: Здоров'я, 1967. – 136 с.
4. Куделко, С. Історичне краєзнавство в контексті сучасних тенденцій розвитку науки та суспільства / С. Куделко // Краєзнавство. – 1994. – № 1. – С. 12-16.
5. Любіцева, О.О. Методика розробки турів: Навчальний посібник / О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2003. – 104 с.
6. Методичні рекомендації до підготовки й оформлення проекту комплексної програми навчально-тематичних екскурсій для учнів загальноосвітніх навчальних закладів: Методичний посібник / Укл. О.Є. Афанасьєв, Л.В. Гричанівська, І.В. Деєва. – Д.: ДДЮЦМС, 2009. – 44 с.
7. Міждержавний стандарт ДЕСТ 28681.1-95. «Туристично-екскурсійне обслуговування. Туристичні послуги. Загальні вимоги». – К.: Держстандарт України, 1996. – С.7.
8. Москалюк, К. Л. Аналіз рельєфу Подільських Товтр для оптимізації природокористування: Автореф. дис. ... кандидата геогр. наук 11.00.04 – / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка.- Л., 2009. - 20 с.
9. Розроблення пропозицій туристично-екскурсійних маршрутів для включення до мережі спеціальних туристичних маршрутів що пропонуватимуться відвідувачам фінальної частини чемпіонату Європи з футболу ЄВРО-2012 в Україні для території Дніпропетровської області: Звіт про НДР (заключний) – договір відповідно до Наказу Державної служби туризму і курортів від 27.11.2008 №120 «Про організацію розроблення спеціальних туристичних маршрутів з урахуванням підготовки та проведення ЧС 2012». – Рукоп. / Л.І. Зеленська, Н.І. Капустіна, О.Є. Афанасьєв, М.Е. Кавун, П.П. Кармазін, Л.М. Голубчик – Д.: ДНУ ім. О. Гончара, 2008. – 146 с.

ЛОГІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ТУРИСТИЧНИХ ЧУДЕС УКРАЇНИ: ЗАПОВІДНИК «КАМ'ЯНЕЦЬ»

Розкрито логістичні, тобто торговельно-складські та митно-транспортні функції середньовічного міста-фортеці Кам'янець-Подільського – одного з туристичних чудес України. Стаття вносить свою частку у висвітлення розвитку як транспортної та торговельної логістики в Україні в історичному аспекті (на прикладі середньовічного міста – фортеці Кам'янець), такі в дослідження логістичного аспекту туристичних чудес України – в межах новітнього науко-практичного напрямку – логістики туризму.

Represented logistical (commercial, warehouse, transport, customs) functions of medieval city of Kamianets-Podilski – one of touristic wonders of Ukraine. The article brings its part to interpretation of development of transport and commercial logistics in Ukraine in historical aspect (on the example of medieval city – fortress of Kamianets), as well as to research of logistical aspects of Ukraine touristic wonders – in travel logistics contents which is one of the newest scientific and practical directions.

Постановка наукової проблеми. При характеристиці туристичних чудес України звичайно недостатньо уваги приділяється транспортно-логістичним аспектам їхнього розвитку та функціонування. Це особливо відноситься до одного з найбільш цікавих, на наш погляд, туристичних чудес України – заповідника «Кам'янець», де майже вся увага концентрується на Кам'янецькому замку. Між тим, замок – лише один з складових елементів складної системи комплексу середньовічних оборонних споруд міста, метою яких був захист найбільшого адміністративного, релігійного, господарського, торговельно-складського та транспортного центру Поділля протягом XV-XVII ст. від нападників, передусім турецько-татарських військ.

Літературні джерела та публікації з теми статті охоплюють як історико-туристичні джерела [1; 2; 3; 7], так і логістичні публікації [4], зокрема праці автора з логістики туризму [5; 6].

Метою статті є висвітлення розвитку як торгівельної та транспортної логістики в Україні в історичному аспекті (на прикладі середньовічного міста-фортеці Кам'янець-Подільського), так і дослідження логістичного аспекту туристичних чудес України – в межах новітнього науково-практичного напрямку, що нині формується, - логістики туризму.

Виклад основного матеріалу. Про заповідник «Кам'янець» з його унікальним комплексом величних та грізних споруд середньовічного європейського міста-фортеці з XV-XVIII ст. написано чимало в українських та закордонних (особливо польських, вірменських та турецьких) джерелах. Це пов'язане, зокрема, з включенням Кам'янець-Подільського до списку «Семи чудес України», складеного в 2007 р. [5,382]. Однак при цьому недостатньо уваги приділено транспортним, торгівельно-складським та митним функціям цього на ті часи найбільшого

оборонного, міського, господарського та релігійного осередку Поділля. В сучасній термінології транспортні, торгівельно-складські та митні функції об'єднуються поняттям «логістичні функції» (або логістичний аспект). Між іншим, саме вигідному транспортно-географічному (або геологістичному) розташуванню на перетині суходольних та водних (рр. Дністер та Смотрич) шляхів у Південно-Східній Європі завдячує місто Кам'янець-Подільський своєму виникненню та наступному швидкому розвитку та розбудові. Недарма на старовинних картах-портоланах англійського, італійського та турецького походження (XV-XVII ст.), де були зображені береги Середземного та Чорного морів, назва Podolia (Поділля, Пониззя) регулярно виступає нарівні з, приміром, Romania (Румунія), Natolia (Анатолія) чи Egiptus (Єгипет) [7,123].

Початки створення на місці сучасного Кам'янця стародавнього міського осередка сягають, за деякими даними, ще часів Давнього Риму. Недарма на карті давньогрецького географа Птолемея в районі сучасного Поділля було позначене давньоримське місто Клепідава, яке знаходилося на острові серед одвічних лісів, боліт і мочарів. Його мешканці ніби то грабували торгові каравани, що з незапам'ятних часів проходили краєм. Тому назвали місто Клепідава, що означає «місто злодіїв». Можлива й інша розшифровка цієї назви: до Клепідави відправляли на заслання злочинців та вільнодумців з Риму [3,167].

Кам'янець ще раз з'являється у давньоримських джерелах, вже як Петридава (Подільська «Петра»?) – «місто-камень на воді», на цей раз з точною вказівкою не тільки місце знаходження міста, але й часу заснування – 100 рік н.е. Саме тоді на початку II ст. імператор Марк Траян захопив Гето-Дакію (територію сучасної Румунії), отримавши контроль і над Подністров'ям. Римські легіони розташувалися біля Кам'янця, а на острові розміщувалася канаба – поселення, де мешкали родини воїнів, торговці та ремісники, що постачали легіонерам необхідні товари. Місто так багато важило для Римської Імперії, що з материка на острів був перекинутий міст, верхня частина якого складалася з дерев'яних аркових форм, а на мисі зведено замок. З занепадом Риму не стало і Петридави. Що ж залишилося в Кам'янці на згадку про ті часи? А досить багато: по-перше, ще класична давньоримська аркова архітектура кам'яного Замкового мосту; по-друге, знайдені в околицях багаті скарби давньоримських монет; по-третє, середньовічні друковані дороги на в'їзді до міста і в самому місті, споруджені в найкращих давньоримських традиціях наприклад, головна в'їзна дорога до міста-фортеці з боку тзв. Польських фільварків (у т.ч. пряма лінія дороги на схилі, використання броду на р. Смотрич – для його захисту та контролю навіть була зведена спеціальна оборонна вежа – Башта на броді (її це називають Турецька, Захаржевська); по-четверте, традиція мостити подвір'я міських кам'яниць кам'яними плитами в мозаїчний спосіб (саме так мостили шляхи в Давньоримській державі, залишки такої дороги можна подивитись нині в

Криму, це стокілометрова пряма траса, що пов'язувала фортецю Гаракс біля Ялти з Херсонесом) [5,359].

Новітні археологічні дослідження виявили під середньовічними фортифікаціями Кам'янця культурний шар тиверського та давньоруського укріпленого городища X-XIII ст. Однак після того як Пониззя увійшло до складу Галицького князівства, центр транспортно-торгівельної активності змістився від «захованого» серед пралісів Кам'янецького граду на береги р. Дністра – стратегічної міжнародної торгової артерії Галицько-Волинського князівства. Можна сказати, що для галичан та подолян шлях Дністром (відомий як Галицький шлях) був тим, чим дніпровський торговий шлях «із варяг у греки» був для Київського Чернігівського та Переяславського князівств. Тому найбільшим транспортно-торгівельним центром та «столицею» давньоруського Пониззя-Поділля став портово-перевалочний град Бакота на Дністрі (нині, на жаль, затоплений водами дністровського водосховища, зберігся лише великий давньоруський Бакотський печерний монастир).

Давньоруські гради Поділля не оминули руйнації внаслідок монголо-татарської навали 1241 р. Очевидно, дерев'яні укріплення Кам'янця були розібрані воєводами Данила Галицького в 1259 р. на вимогу золотоординського полководця Бурундая. Відтак, Поділля майже на сто років потрапило під владу татарських баскаків Золотої Орди. І тільки після того, як у 1362 р. в битві під Синіми Водами Великий князь литовський Ольгерд здобув перемогу над доти непереможними монголо-татарами, Поділля відходить під захист Литовської держави.

Як видно, літопис приписує будівництво кам'яної фортеці в Кам'янці литовським князям-братом Коріатовичам (небожам Великого князя Ольгерда), які після перемоги під Синіми водами успадкували Поділля. Згідно легенди литовський князь на ловах погнався за оленем, загнав його на острів, зусебіч оточений проваллям, і тут вирішив закласти фортецю. Однак, давньоруська фортеця і багатолюдний посад при ній на час приходу Коріатовичів мусили вже існувати, або вже за декілька років після документальної згадки про будову князми Коріатовичами нової фортеці (у 1374 р.), місту Кам'янцю було надане магдебурське право. Очевидно, упродовж 1360-1370-х рр. Коріатовичі лише позміцнювали низку давньоруських фортець Поділля, і серед них – Кам'янця. В 1434 р. Поділля було загарбане Польським королівством і Кам'янець до 1793 р. став центром воєводства і ключовим пунктом оборони Речі Посполитої на її неспокійних південно-східних кордонах. Усвідомлюючи значення Кам'янецької твердині на східних обводах західноєвропейської цивілізації, Папа Римський Юлій II називав це місто-фортецю «antemurale hristianum» (оплот християнства). Історики підраховали, що Поділля й Кам'янець у XV ст. 28 разів піддавалися нападу турецьких і татарських військ, у XVI ст. – 18 разів, у першій половині XVII ст. – 5 разів [3,169].

Але одночасно це був «золотий вік» Кам'янця-Подільського, який не тільки хоробро боронився від ворогів (за довгу середньовічну історію

міста тільки тричі супротивникові вдалося його захопити: у 1393 р. – литовському князю Вітовту, який відібрав Кам'янець у Коріатовичів; у 1430 р. – полякам братам Бучацьким; у 1672 р. – туркам на чолі з султаном Мехмедом IV; значно довшим є список тих, хто так і не зміг оволодіти містом – табл. 1), але й зростав як європейське місто, що змагалося в красі з Києвом та Львовом, займаючи чільне місце в східній торгівлі. В Стамбулі, Карсі, Криму кам'янецькі купці-вірмени закупляли килими, оксамит, шовк, зброю, вина, дорогі пахощі, прянощі – все те, що складало комфорт тодішнього побуту.

Таблиця 1. Спроби військового захоплення м. Кам'янця-Подільського за часів середньовіччя (Авторська розробка за [1,90; 2,16; 3,169].)

№	Рік	Чільники	Країна
<i>Вдали</i>			
1	1393	Великий князь Вітовт	Литва
2	1430	Брати Бучацькі	Польща
3	1672	Султан Мехмед IV	Туреччина
<i>Невдали</i>			
1	1448	Татарські хани	Кримське ханство
2	1451	Татарські хани	Кримське ханство
3	1509	Татарські хани	Кримське ханство
4	1528	Татарські хани	Кримське ханство
5	Початок XVI ст.	Господар Богдан син Стефана	Молдова
6	1621	Султан Омсан	Туреччина
7	1633	Паша (генерал) Мехмед Абаза	Туреччина
8	1648	Максим Кривоніс	Україна
9	1651	Іван Богун	Україна
10	1652	Тиміш Хмельницький	Україна
11	1653	Богдан Хмельницький	Україна
12	1654	Татарські хани	Кримське ханство
13	1655	Богдан Хмельницький і Василь Бутурлін	Україна, Московська держава
14	1733	Немає даних	Туреччина

Товар переправлявся транзитом через Молдову до Хотина, а далі – галерами по річках Дністер та Смотрич безпосередньо доставлявся у Кам'янець-Подільський. Остання річка на ті часи була значно повноводнішою ніж нині, та була судноплавною (зокрема, в межах Кам'янця – на ділянці між Руською брамою і водоспадом на північному сході). Отже, Кам'янець тоді був значним річковим портом, мав пристань, на якій галери прив'язували до кнехтів – кам'яних стовпів у вигляді грибу (саме такий «гриб» було знайдено на березі р. Смотрич в Кам'янці в 1960-х рр.) і розвантажували. Підводи з товарами заїжджали до широкого тунелю (галереї), що простягався вздовж східного боку Старого міста. В середині XX ст. під час будівельних робіт у місті були знайдені рештки цієї галереї, зі слів старожилів вона нагадувала станцію київського метро. Звідти

коридорами товари розвозилися до льохів-сховищ, власниками яких були кам'янецькі купці. Підземний Кам'янець не поступався розмірами надземному, тільки був більш утаємниченим. У дво-, триповерхових сховищах зберігалися предмети східної розкоші, вино, паливо, зброя. Тут навіть були свої крамниці - «темні склепи» (sklep польською – магазин, крамниця, а magazyn – склад). Входи до підземного міста захищала сторожа. Пізніше ця підземна галерея була засипана землею та сміттям, нині про неї немає й згадки. Однак у місті її досі живуть легенди про численні скарби, що надійно приховані під ним (які в Петрі, що в Йорданії). Скарби іноді «показуються» людям, особливо після дощу або весняного танення снігів. Ось чому туристам радять пильно дивитися під ноги, коли вони блукатимуть Кам'янцем, і не лише в Старому місті. Понад 350 років (з 1434 до 1793, коли Поділля в результаті Другого поділу Польщі відійшло до Росії) Кам'янець успішно функціонував не тільки як найважливіший та найпотужніший оборонний осередок на південно-східному кордоні Речі Посполитої (про що досить детально викладене в літературі), але й як адміністративний центр Подільського воєводства та найбільший господарський торговельно-складський, транспортний та митний осередок краю (про що в літературних джерелах згадується значно рідше). Відповідно, місто не тільки імпортувало значні обсяги різноманітних товарів (про що було вище), але й виробляло та «експортувало» (тобто відправляло на вивіз). Про високий рівень розвитку різноманітних ремесел в середньовічному Кам'янці свідчать хоча б назви вулиць Ремісничка, Ковальська (де жили не тільки ковалі, але й складуви, гончарі-кахельники), оборонних башт (Гончарна, Кравецька, Різницька – їх збудували та підтримували в належному стані за кошти цих кам'янецьких ремісничих цехів) та бастіонів (М'ясний) тощо. Що стосується торговельно-складського сектору господарства середньовічного Кам'янця, то він повністю контролювався вірменами. Хоча нині поляків часто називають торгівельною нацією, у XV-XVIII ст. польська шляхта гребувала займатися торгівлею (її справою було добре володіти шаблею та мушкетом), тому торгівельну діяльність в Кам'янці, Львові (тобто вздовж Галицького шляху) здійснювали вірмени. Вони були християнами, а в XVII ст. навіть увійшли до унії з римсько-католицькою церквою, тому вірменам дозволялося жити і торгувати в Кам'янці (а, наприклад, українцям православної віри це заборонялося з 1699 р.). Недарма у Львові та Кам'янці і нині існують вулиці під назвою «Вірменська», вірменські церкви (в Кам'янці – дві, а також монастир) та хачкари (зображення хреста на гладкому чи різьбленому камені, на якому вміщували також імена архітекторів, камнерізів або фундаторів храму). Вірмени контролювали, зокрема, східну торгівлю, тобто з турецькими купцями. Для цього їм не завжди треба було їхати до Стамбулу, оскільки турецькі володіння починалися поруч – у Хотині (перейшов під контроль Росії у 1812 р.). Поговорюють, що з Кам'янця в Хотин (під Дністром) був прокладений підземний хід завдовжки 20 км, яким користувалися контрабандисти,

таємні агенти і військові. Кам'янецька частина цієї підземної комунікації розпочиналася з галереї перед замком. Хоча з боку Хотина підземний хід був добре замаскований, турки його все ж виявили та підірвали в ділянці Дністра, в результаті чого багато людей захлинулися у воді. Про це відомо з досліджень XIX ст.

Для молдовського князівства, яке знаходилося у васальній залежності від Туреччини, митні збори від торгівлі з Поділлям мали велике значення, про що свідчить будинок середньовічної митниці, що зберігся донині в Хотинському замку. Річ Посполита теж мала розвинуту та складну митну систему, яка на її кордонах, зокрема в Кам'янці, була представлена митними коморами (митницями) та митниками – целовальниками (від польського *śło* – мито). Основні обсяги «східної» торгівлі здійснювалася вірменськими купцями через південну – Руську в'їзну браму де і проходив митний догляд. Далі товари доставлялися або водним шляхом річкою Смотрич (про що було вище), або сухоподольним – стрімкою Вірменською вулицею прямісінько на Вірменський ринок, де відбувалася торгівля і знаходилися спеціальні складські приміщення (ці чотири будинки існують і нині під назвою «Вірменські склади», їх споруджували як житлові, а в якості складів використовували напівпідвальні приміщення). Вірменський ринок, як зазначив відомий дослідник Кам'янця О.Прусевич, в давні часи був вогнищем східної торгівлі, сюди прибували каравани верблюдів зі східними товарами, по які приїжджали купці з півночі та заходу [1,41]. Біля Вірменського ринку сформувався Вірменський квартал міста з своєю ратушею, церквами монастирем, та шпиталем (вірмени складали до 30 % населення середньовічного Кам'янця). Про суворий митний контроль торгівельної діяльності кам'янецьких вірмен з боку міської влади Кам'янця свідчить розпорядження короля Сигизмунда III про запровадження додаткового податку на утримання вірменського шпиталю. Так, вірменські купці за кожен виїзд і повернення з Туреччини повинні були сплачувати три польських гроші від кожного коня; вірмени-м'ясники за кожну голову великої рогатої худоби сплачували по два гроші, а дрібної – по грошу; з кожної хури дров, провезених через Руську браму, одне поліно віддавали для шпиталю [1,32].

В кінці XVI ст. Кам'янець став закритим містом, за мури якого не допускалися ані торгові каравани, ані подорожні. Пов'язане це було із зведенням Руської і Польської брам – оборонно-гідротехнічних систем, у спорудженні яких запроваджувалися найновіші технології того часу. Тому змінилася і «логістика» східної торгівлі: для купців-іноземців на правому березі р. Смотрич збудували караван-сарай (комори для зберігання товарів) з досконалою на той час інфраструктурою: колодязем, стайнею та голубиною поштою. Незабаром тут виникло поселення, де мешкали ремісники і обслуга. Нині про це нагадує сучасна назва цієї місцевості – Карвасари (спотворене караван-сарай). Якщо вірменські купці контролювали гуртову та зовнішню торгівлю (що здійснювалася на Вірменському ринку), то роздрібний продаж різноманітного краму

відбувався ще на двох ринках міста – Польському та Руському. Як для обмежених розмірів середньовічного Кам'янця, який декілька сторіч повністю вміщувався на острові площею всього 120 га (нині – Старе місто), то це свідчить про значну роль торгівлі в господарському розвитку міста та високий рівень заможності (купівельної спроможності) його мешканців на ті часи.

Очевидно митний пост (сучасною термінологією) існував і при Польській брамі, звідки здійснювався північно-східний напрямок кам'янецької зовнішньої торгівлі, але за обсягами він значно поступався південно-західному (через Руську браму). Щоправда, пізніше з зміною влади в Кам'янці (тобто після його переходу з 1793 р. під владу Російської імперії), напрямки товаропотоків зміняться на протилежні, про що свідчать «заняття» ковалями башт (чи скоріше вже руїн) Польської брами. Башти стали зватися Ковальськими, тут ковалі зустрічали втомлених далекою подорожжю подорожніх, запрошували їх підкувати коней, налагодити вози, продавали власноруч виготовлені цвяхи, петлі, ободи.

Щодо південно-західного вектору ділової активності Кам'янця (раніше – торгівля «східними» товарами), то в нових часах він набув нового змісту, пов'язаного не стільки з торгівлею (хоча в XIX ст., приміром, експорт продукції Немирівського спиртзаводу здійснювався через Одесу (морем) та Кам'янець-Подільський (суходолом), скільки із поштовим зв'язком. Так, у XIX ст. місто стало міжнародним поштовим транзитним пунктом, через який пошта йшла в Австро-Угорщину, Італію, Румунію, Сербію ті інші країни Європи. Це відбилося у назвах аж двох вулиць міста – Старопоштовий та Поштовий узвози. На останньому було збудовано в 1853 р. капітальний чотирьохповерховий (якщо дивитись з боку Новопланівського мосту) будинок губернської пошти, який зберігся і донині.

Може виникнути питання, чи використовувався для торгівельних перевезень Замковий міст, через який проходить західний напрямок сполучень Кам'янця (на Львів, Краків Варшаву). Отож Замковий міст, та відповідна дорога біля замку, що з'єднувала місто-фортецю Кам'янець та його передмістя Підзамче, за середньовіччя мали виключно державно-військове значення, тому були дуже вузькими (зокрема на мосту подорожній не зміг би розминутися з возом) та мали чотири контрольних брами – Підзамецьку, Пильну (або Станіслава Августа), браму на початку Замкового мосту і Міську. Пов'язане це було з надзвичайно важливим військовим значенням Кам'янецької фортеці, який вона зберігала аж до 1812 р., тому цивільним особам щоб зберегти таємницю укріплень, в'їзд чи вхід з боку Підзамча було суворо заборонено. Навіть за перебування під стінами замку чи на валах карали смертю. Але часи змінилися і в 1876 р. для зручності проїзду всі брами – повністю або частково-розібрали. Військово-логістичне призначення мала за середньовіччя вул. Успенська, яка була найзручнішим та найкоротшим шляхом для перекидання військ із фортечних казарм до самого замку. Взагалі можна сказати, що місто-

фортеця Кам'янець уособлював місце зустрічі західноєвропейської військової логістики (засади якої вже були добре відомі та широко використовувалися арміями європейських держав, у т.ч. Речі Посполитої, яка в XVI-XVII ст. мала одну з найпотужніших армій у Європі) та азійської військової «логістики». Останню уособлювали татарські орди ще з часів Чінгісхана. Як зазначають Д. Шехтер та Г. Сандер, [4,47], на перший погляд може здатися, що Чінгісхан жодного відношення до логістики немає. В дійсності якраз навпаки. Якщо поглянути на Чінгісхана безпристрасним оком історика, то виявиться, що він був не тільки видатним тактиком, який завбачливо поділяв свою кінноту на загони, щоб одночасно нападати на супротивника з усіх боків, але й ще вельми талановитим та винахідливим логістом. Прагматичний воєначальник Чінгісхан привчив своїх воїнів не тільки пересуватися в бою малими групами, але й задовольнятися малим. Татаро-монгольська кіннота відправлялася в похід з трьома конями, з яких один був верховим, друга (кобила) давала молоко, а третій являв собою живу «консерву» на випадок скрутних часів. Окрім міркувань військового постачання гул від руху тисяч коней татарського війська виконував психологічну мету – наводив жах на мирних мешканців ще до появи татар. Вони на землях України, як і Чінгісхан, слідували жорстокій, але такій, що відповідала їхній меті стратегії, та знищували все боєздатне, до того ж молоде мирне населення (тобто знищували бойову силу супротивника в зародку). Чим менше в супротивника людей, міркував Чінгісхан, тим менша в нього армія, менше ресурсів. В Україні трофеями татар ставало все, що могло пересуватися: люди, свійська худоба, окрім свиней, яких забороняв їсти іслам. Вони вбивали чоловіків; полювали на хлопчиків, забираючи їх у яничари, дівчат – у гареми, шляхту – на багатий викуп. За це їх і прозвали «людоловами». До речі, відношення до коней у запорізьких козаків було зовсім відмінне від монголо-татар, хоча кіннота теж складала основу запорізького війська: за своїх коней запорожці молилися святому Кононові, ці тварини помирали власною смертю, забити коня вважалося гріхом, традиції споживати конину не було (немає в Україні й до нині).

Коли турки з татарами захопили Кам'янець у 1672 р., за неписаними законами війни переможці три дні грабували місто. Турки вивезли з міста понад 100 возів золота-срібла, 300 хлопчиків узяли в яничари, дівчат, серед яких були молоді черниці та шляхетні панни – в гареми. Загарбники здирали з церков хрести, з ікон – дорогоцінні оправы, самими ж іконами вимощували вулиці. З цим періодом пов'язана кам'янецька легенда про «золотий ридван» (Наводиться за [2,30].): турки вивозили з Кам'янця до Стамбулу золото й коштовності верблюдами, кіньми, віслюками, але добра не зменшувалося. Наказав тоді турецький пажа розплавити золото й вилити з нього золоту карету, по-місцевому – ридван. Карету загрузили барилами з грошима, мішечками з коштовностями, а зверху поклали скриньку з турецькими реліквіями. На Замковому мості коні злякалися і карета впала в кручу глибиною 30 м. Як турки не намагалися дістати

золото – не зуміли. У 1911 р. на берег Смотрича під час повені винесло сотню золотих монет і шукачі скарбів «золотої карети» з новою силою (а цим пошукам вже пішло четверте століття) прийнялися за роботу. В кінці ХХ ст. до справи підключилися професіонали з екскаватором самоскидом та старовинною картою, придбаною в Туреччині за великі гроші. В результаті пошукових робіт було порушене русло річки Смотрич, ледь не потопився екскаватор, але скарб знову ж не дався в руки. А Кам'янцем поширилися чутки, що турки обіцяють винагороду тим, хто знайде не так золоту карету, як турецькі реліквії, заховані в ній, а на додачу безкоштовно відбудують Старе місто та реставрують Замковий, колишній Турецький міст.

Розвиток транспортної інфраструктури середньовічного Кам'янця включав не тільки сухоподільний та водний види транспорту, але й повітряний. Пов'язане це з ім'ям «повітроплавця» Душинського. Це був механічних справ майстер, що проживав у місті в кінці ХVІІІ ст. Він виготовляв іграшки та різні забавки, що подобалися дітям й дорослим: ляльки, що ходили по підлозі; дерев'яні пуделі, що стояли на задніх лапах; барабанщики на круглому диску, що відбивали дріб. Дорослі віддавали перевагу годинникам із зозулею або з підморгуючим арапом. Ще Душинський майстрував повітряні кулі, мріючи злетіти в небо. 1783 р. він зробив дві спроби відірватися від землі, але кулі розірвалися. Тільки на третій раз йому повезло і куля піднялася вгору. Обивателі перелякано хрестилися, а діти кричали й кидали камінням, коли куля низько пролетіла над містом і зникла за обрієм. До Кам'янця Душинський так і не повернувся...

Важливим та неодмінним складником транспортної інфраструктури заповідника «Кам'янця» є його чотири мости (табл. 2). Найстаріший з них – Замковий (ХІ, ХVІ, ХVІІ-ХVІІІ ст.), він відзначений у «Книзі рекордів» України. Міст збудовано на кам'яному гребні, що зєднував острів з мисом материка, на якому стоїть замок; міст сполучає два правих береги р. Смотрич. Під час розбудови замку під мостом у скелі був пробитий склепінчастий канал, який регулював рівень води в Смотричі під час повеней. Як зазначалося, міст був дуже вузький (під один віз), виконував виключно військові функції, тому каравани з товарами входили до Кам'янця долиною р. Смотрич через Південну (Руську) міську браму. Під час турецької окупації (1672-1699 рр.) Замковий міст було обмуровано кам'яною кладкою у кшталті суцільної стіни довжиною 88 м, висотою 24-28 м. Існує легенда, що на ньому був страчений син Богдана Хмельницького – Юрко. Саме його, незадовго до смерті, Б.Хмельницький визнав за свого наступника. Однак гетьманська булава виявилася не під силу 16-річному Юркові. Турки двічі надавали Ю.Хмельницькому султанський фірман на звання гетьмана і «князя Сарматського» з резиденцією в м. Немирів. 1685 р. за доносом гетьман-князь був заарештований турками і привезений до Кам'янця.

Таблиця 2. Порівняльна логістична характеристика мостів м. Кам'янець-Подільський (Авторська розробка за [1,163; 2,48])

№	Назва	Час спорудження	Параметри			Де знаходиться
			Довжина, м	Висота, м	Пропускна спроможність	
1	Замковий (стара назва Турецький)	XI-XIV ст., відновлення XVII-XVIIIст.	88	24-28	Низька	Південний захід Старого міста
2	Старий міст біля Ковалів	1793 р.	біля 40	2-3	Низька	Північний захід Старого міста
3	Новопланівський або Новий	1864-1874 рр.	136	38	Середня	схід Старого міста
4	«Стрімка лань»	Відкриття 1973 р.	380	60	Висока	Південний схід Нового плану

Після короткого розслідування, яке відбувалося в Ратуші на Польському ринку, його задушили, а тіло скинули з турецького мосту. За іншими даними він був відправлений в грецький монастир на острові в Егейському морі. І сьогодні на Мальті туристам показують могилу «козацького генерала» Юрія Хмельницького. Архітектор та військовий комендант Кам'янця Ян де Вітте у XVIII ст. відремонтував Замковий міст на гроші польського короля Станіслава Августа Понятовського, в пам'ять про що була встановлена дошка. В 70-х рр. XIX ст. залишки споруд на Замковому мості були розібрані та встановлені дерев'яні тротуари з перилами. Це розширювало дорогу, однак середньовічний колорит мосту був остаточно втрачений.

Старий міст біля ковалів. З внутрішнього Поділля до Кам'янця пролягав шлях, що проходив повз Польські фільварки, вброд річкою, через Північну (Польську) візну браму, а далі узвозом в Старе місто. Першими зустрічали подорожніх ковалі, котрі пристосували печери в скелях під пересувні кузні. Вони підковували коней, виготовляли кінську упряж, цвяхи. Наприкінці XVII ст. (1793 р.) правий та лівий береги Смотрича з'єднав дерев'яний міст, який називався Новим. Після того, як ввели в дію міст через каньйон на сході (1874), назва Нового або Новопланівського перейшла до нього. В свою чергу міст біля Польської брами перейменували в «Старий міст біля Ковалів». Саме через цей міст, Старопоштовий узвіз та Вітряну браму до міста в'їжджали всі ті, хто прибував до Кам'янця з півночі та сходу (до побудови Новопланівського мосту). А серед них були чотири російські імператори (Петро I – 1711 р., Олександр I – 1818 р., Микола I – 1842 р., Олександр II – 1859 р.); 32-річний поет і художник Тарас Шевченко – (у 1846 р.); письменники Степан

Руданський (1849 р.) та Анатолій Свидницький (1851 р.), автор Словника російської мови Володимир Даль (1831 р.) та багато інших. Щодо польських королів, то на древніх мурах Кам'янця залишили свої «автографи» (у вигляді «пам'ятних дошок») два з них. Перший – це Стефан Баторій, за часів якого у XVI ст. якого була споруджена тзв. Вітряна Брама (або Брама Стефана Баторія), другий – це останній король Речі Посполитої Станіслав-Август Понятовський, який перебував у Кам'янці в 1781 р. З цієї okazji була зведена Тріумфальна арка на вході до Кафедрального майдану, на який повідомляється про цю подію. Нині на арці цей напис можна прочитати. До речі, він зроблений старопольською мовою, а на латиною, як подається в деяких джерелах. Латиною натомість виконана «Tablica Pamiętkowa» (польською – пам'ятна дошка) на Вітряній брамі біля башти Стефана Баторія. Ці два королі напевно в'їжджали в Кам'янець через єдиний тоді Замковий міст.

Новопланівський міст з'єднав Старе місто з східними землями, де в кінці XIX ст. було утворене передмістя – Новий план, з широкими вулицями, зеленими скверами та майданами. В 50-60 ті рр. XX ст. на їх місці забили фонтани, які пізніше висохли. Міст будувався з 1864 по 1874 рр. під наглядом інженер-капітана Я.Костенецького. Довжина мосту – 136 м, висота – 38 м. Одразу міст став улюбленим місцем відпочинку кам'янчан – свого роду бульваром. Про це свідчать численні фотографії Новопланівського мосту кінця XIX - початку XX ст. з фланіруючими гімназистами, чиновниками та панами в капелюшках. На огляд мальовничої панорами, що відкривалась з мосту, приводили гостей з провінції, і дами зомлівали, глянувши в майже 40-метрову прірву під ногами. У 2006 р. Новопланівський міст був реставрований в стилі кінця XIX – початку XX ст., що сприяло подальшому підвищенню його популярності серед туристів та місцевих мешканців, особливо молоді, яка чіпляє до ґрат мосту замочки, називаючи його «мостом закоханих». Подейкують, що рано-вранці, коли в долині ще клубочиться туман, на мості інколи з'являється постать минулого – жінка в білому капелюсі. За нею біжиш, біжиш – ніколи не доженеш.

Міст «Стрімка лань» був споруджений в 1973 р., тобто через сто років після відкриття Новопланівського мосту. Цей четвертий міст Кам'янця знаходиться на південному сході Нового плану. Доки його зводили, в народі з'явився жарт про річку Смотрич, як найширшу річку України, бо міст будувався десятиліттями і не було цій будові ні кінця, ні краю. Експериментальний міст довжиною 380 м, висотою 60 м створювали спеціалісти Київського Інституту Електрозварювання НАН України імені Патона. Проїжджа частина мосту складається з трипрогінної рамкової системи, що дозволяє використовувати міст у спортивних змаганнях – чемпіонаті України з повітроплавства (згадаймо повітроплавця XVIII ст. Душинського). Під час змагань пілоти на повітряних кулях намагаються пролетіти під мостом. Виконання цього завдання дає їм право бути зарахованими до еліти повітроплавців – майстрів вищого класу. З 1995 р.

популярністю серед екстремалів користувалися стрибки з мосту на гумових канатах з падінням в скелястий каньйон р. Смотрич (тзв. «бенджі-джампінг»). Однак після трагічного випадку – смерті однієї з учасниць, атракціон був закритий. Міст отримав назву «Лань, що біжить» або «Стрімка лань». Назва мосту перегукується з давньою легендою про оленя та князів Коріатовичів – засновників міста.

Висновки. Одне з семи «Туристичних чудес України» - історико-архітектурний заповідник «Кам'янець-на-Поділлі» протягом століть розвивався як найбільший оборонний, господарський, торгівельний та транспортний осередок Поділля. Понад 300 років це був центр Подільського воєводства Речі Посполитої (XV-XVIII ст.), понад 120 років – центр Подільської губернії Російської імперії (1793-1917 рр.), майже півроку – тимчасова «столиця» Директорії Української Народної Республіки (друга половина 1919 р.), майже 20 років – обласний центр УРСР (1920-1937 рр.). Особливо цікавим та змістовним з туристичного погляду в розвитку Кам'янця-Подільського були часи середньовіччя, коли місто і сформувалося як місто-фортеця з цілісним комплексом військово-оборонних та житлово-торгівельних споруд, які органічно поєднувалися на досить невеликому за розмірами острові, який оточував глибокий скелястий каньйон р. Смотрич та для захисту якого був споруджений грізний замок, що контролював єдиний міст на в'їзді до міста. Середньовічний Кам'янець мав розвинуту торгівельну транспортну та митну інфраструктуру, що включала бруковані дороги, в'їзні брами (де містилися митні комори, тобто митні пости), річковий порт тощо. Кам'янець вирізнявся особливим розвитком «східної» торгівлі, яку здійснювали вірменські купці, які створили в місті власний торгівельно-складський та житловий квартал навколо Вірменського ринку. Караван-сарай на в'їзді до міста, річковий торгівельний порт, підземні торгівельні галереї та складські приміщення, три великих міських ринки (крім Вірменського, це Польський та Руський ринки), торгівельно-складські будівлі тощо – все це говорить про надзвичайно високий рівень розвитку, який отримали в середньовічному Кам'янці не тільки військово-оборонні, але й торгівельно-складські та транспортно-митні функції, які в сучасній термінології позначаються поняттям «логістичні функції». Отже, матеріал статті вносить свою частку у висвітлення розвитку як транспортно-торговельної логістики в Україні в історичному аспекті (на прикладі середньовічного містя-фортеці Кам'янця) так і в дослідження логістичного аспекту «Туристичних чудес» України - в межах логістики туризму. Слід зазначити, що господарський, транспортний, архітектурний розвиток міста не припинявся і в XIX – на початку XX ст. Як губерньський центр Російської імперії, Кам'янець тоді не поступався сусідньому провінційному центру Австро-Угорщини – Чернівцям (на жаль, нині таке порівняння не на користь Кам'янця). Визначальними ознаками Кам'янця тоді були такі споруди Старого міста, як бувший Кармелітський костьол (пізніше - Собор Ікони Казанської Божої Матері), Вірменський та особливо

Польський ринок, забудовані 3-4-х поверховими будинками в стилі барокко та ренесансу, нарешті, капітальні кам'яні трьох-чотирьохповерхові будинки, зведені на стрімких схилах Старого міста в особливий спосіб – з фасаду вони мали 3-4 поверхи, а з внутрішнього двору – один-два поверхи. Сходів між поверхами в таких будинках не було, оскільки до першого поверху вела окрема стежка, а верхні поверхи мали вихід безпосередньо у внутрішній двір, заможний кам'яними плитами. Спосіб будівництва таких домів був запозичений кам'янецькими будівничими від оборонних башт, наприклад Різницької, яка з боку кручі була трьохярусною, а з боку міста – двохярусною. На жаль, жодної з цих ознак нині немає: Кармелітський костіол був повністю знищений в 1930-ті роки (нині на його місці – пустка); Польський ринок, як і білостінні багатоповерхівки на кручах стали жертвами німецьких бомбардувань в 1941 р. Можна зазначити, що Кам'янець-Подільський є мабуть, єдиним містом України історичний центр якого так і не було відновлено після Другої Світової війни. На додаток Кам'янець був «репресований» Радянською владою в 1930-х роках: позбавлений статусу обласного центру та «розжалуваний» до рівня райцентру (мабуть місту пригадали часи Гетьманату, коли в Кам'янці був створений Український університет, та Дирекції, коли Кам'янець півроку перебував у статусі тимчасової столиці України). Усе вищевикладене, на нашу думку, дає підстави до висунення Кам'янця-Подільського в претенденти на присвоєння йому звання «місто-герой України».

1. Будзей О.В. *Вулицями Кам'янця-Подільського* / Серія «Історичні місця України» / О.Будзей. – Львів: Світ, 2005. – 272 с.
2. Вінюкова-Волкова В. *Легенди старого Кам'янця* / В. Вінюкова-Волкова. - Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2009. – 48 с.
3. Рутинський М. *Замковий туризм в Україні: Навч. пос.* / М. Рутинський. – Київ: ЦУЛ, 2007. – 432 с.
4. Шехтер Д. *Логістика. Искусство управления цепочками поставок* / Д. Шехтер, Г.Сандер. / Пер. с англ. – М.: Претекст, 2008. – 230 с.
5. Смирнов І.Г. *Логістика туризму: Навч. пос.* / І. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
6. Смирнов І.Г. *Стратегічний логістичний менеджмент в контексті сталого розвитку туризму в Україні* / І. Смирнов // *Краєзнавство та музейна справа в Україні: Наук. зб. «Велика Волинь»*. – 2010. – Вип. 14. – С. 164-179.
7. Гордєєв А.Ю. *Карти-портолани XVI-XVII ст.: особливості та роль у розвитку картографії: Моногр.* / А. Гордєєв. – К.: ВГЛ «Обрії», 2009. – 408 с.

УДК 911.3

Уліганець С.І., Стригун О.Г.

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ЄВРО - 2012 У МІСТІ КИСВІ

В даній статті сформульовано і обґрунтовано необхідність розробки та провадження альтернативних та кункурентноспроможних видів туристичного продукту.

В данной статье изложена и обоснована необходимость разработки и внедрения альтернативных и конкурентно-способных видов туристических продуктов.

In the article is stated and proved necessity of development and providing alternative and competitive prospects of tourist products

Вступ. Невід'ємною складовою світового туристичного процесу є вітчизняна туристична галузь. Попри всі політичні та соціально-економічні негаразди останніх років індустрія туризму стала тією галуззю народного господарства України, яка з року в рік без залучення державних дотацій стабільно нарощує обсяги виробництва туристичного продукту.

Туризм в Україні може і повинен стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, засобом загальнодоступного і повноцінного відпочинку та оздоровлення, а також ознайомлення з історико-культурною спадщиною та сьогоденням нашого народу і держави.

Пріоритетним видом туризму для України залишається іноземний (в'їзний) туризм як вагомий чинник поповнення валютними надходженнями державної скарбниці та створення додаткових робочих місць.

Постановка проблеми. Напередодні проведення чемпіонату з футболу Євро-2012 актуальним залишається питання організації вільного часу вболівальників. Окрім відомих та існуючих маршрутів, необхідною є розробка та впровадження альтернативних та конкурентоспроможних видів туристичного продукту.

Формування цілей статті. Сформувати і обґрунтувати необхідність розробки та впровадження альтернативних та конкурентоспроможних видів туристичного продукту.

Виклад основного матеріалу. Стратегічна мета розвитку туризму в Києві полягає у створенні конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринках туристичного продукту, здатного максимально задовольнити потреби населення, у розширенні внутрішнього туризму та постійному зростанні обсягів в'їзного туризму, забезпеченні на цій основі комплексного розвитку рекреаційних територій з урахуванням соціально-економічних інтересів населення, збереженні та відновленні природного середовища та історико-культурної спадщини, завдань щодо наповнення державного і місцевих бюджетів.

Туристична галузь та готельне господарство міста впродовж останніх двох років характеризується позитивною та сталою динамікою. Неухильне зростання кількості туристів та обсягів наданих їм послуг, комплексний підхід до розвитку туризму, готельного господарства та курортів на місцевому рівні, підтримка розвитку малого та середнього бізнесу у туристичній сфері створили новий імідж українського продукту, конкурентоспроможного в нашій державі та за кордоном. Враховуючи міжнародний досвід та наявний туристичний потенціал Києва, одним із

основних напрямків розвитку туристичної діяльності протягом останніх років є орієнтації туристичного сектора столиці на розвиток ділового, культурно-пізнавального та рекреаційного видів туризму. Згідно маркетингових досліджень туристичні підприємства м. Києва можуть щоденно приймати до 6 тис. осіб.

Збільшення кількості виставок і ярмарків, проведення міжнародних конгресів, розширення кола їх учасників позитивно впливає на розвиток ділового та культурно-пізнавального туризму в місті.

Одним із питань соціального спрямування в туристичній сфері є розвиток дитячого, молодіжного, сімейного та спортивно-оздоровчого туризму. Завдяки популяризації цих видів туризму шляхом розроблення спеціалізованих туристично-екскурсійних програм для сімейного туризму, маршрутів для школярів та студентів по м. Києву, щорічно збільшується кількість зацікавлених серед дітей та молоді до пізнання історико-культурної спадщини та до заходів туристично-спортивного спрямування (змагання, зльоти, першості, кубки, чемпіонати тощо).

В місті ведеться певна робота по підтримці діяльності та створенню молодіжних туристських клубів, розроблені спортивні туристичні маршрути вихідного дня. На території районів м. Києва працюють гуртки спортивно-туристичного напрямку та клуби туристично-краєзнавчого спрямування.

Розвиток сучасної інформаційної інфраструктури туризму говорить про необхідність створення мережі туристсько-інформаційних центрів по Києву, які мають бути важливим елементом у просуванні туристичного потенціалу регіону на національному і міжнародному рівні, наданні інформаційних і сервісних послуг з туристичної та супутньої діяльності в столиці гостям та місцевим мешканцям, створенні сприятливого інформаційного середовища для іногородніх і іноземних громадян.

Найбільш рентабельною складовою частиною столичного турпродукту (11-12%) є екскурсія, яка на сьогодні вимагає всебічного вивчення та удосконалення. На сьогодні в Києві розроблені та проводяться більше 110 тематичних екскурсій. Туристичними підприємствами міста в своїй діяльності широко використовуються і заміські транспортні екскурсії в міста України, які мають культурну та історичну цінність (Чернігів, Біла Церква, Львів, Кам'янець-Подільський та ін.).

Для організації методичного забезпечення екскурсійної діяльності у м. Києві опрацьовуються питання створення міського екскурсійно-методичного центру, методичної ради. У місті активно працює акредитаційна комісія по видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу.

Типовий екскурсійний маршрут для іногородніх та іноземних туристів представлений, як правило, автобусно-пішохідною екскурсією. До найбільш популярних місць відвідування належать: Парк Тараса Шевченка, Національний університет ім. Т.Шевченка, Володимирський собор, Національна опера, Золоті Ворота, Софія Київська, Михайлівський

Золотоверхий собор, Міністерство Іноземних справ, Володимирська гірка, Фунікулер, Річковий вокзал, Андріївський узвіз, парк Слави, Києво-Печерська Лавра та інші визначні місця.

Проте вказані вище оглядові місця є досить типовими і звичними для європейського туриста. Розглядаючи його у контексті футбольного чемпіонату, слід мати на увазі, що це молоді люди, яких цікавлять новітні незвичайні туристичні місця та об'єкти. Враховуючи цю інформацію, доцільним є розробка та впровадження у життя сучасних туристичних маршрутів містом Києвом. Наприклад: «Сучасний Київ», який охоплює новобудови та реконструйовані будівлі (Майдан Незалежності, київські «хмарочоси» на бульварі Лесі Українки, Мінська набережна тощо), «Культуриний Київ» (відвідання арт галерей, музеїв, центрів мистецтва – Мистецький арсенал, Пінчук Арт Центр, Галерея Лавра), «Містичний Київ» (екскурсії на місця з сильним енергетичним полем – Замкова та Лисі гори, Кирилівська церква, Байкове та Лук'янівське кладовища так зване «пост паломництво» тощо). Завдяки таким цікавим та несхожим між собою маршрутам турист зможе сформувати в своїй уяві образ столиці України як сучасного європейського міста. Окрім екскурсійної діяльності уваги заслуговують і різноманітні альтернативні спортивні чи екстремальні види відпочинку. Серед міських виділяють паркур, банджо-джампінг, відвідування закинутих старих об'єктів, дослідження підземних споруд (діггерство) та ін.

Просування туристичного продукту міста Києва як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках туристичних послуг неможливе без належної організації проведення маркетингової та виставкової діяльності.

Висновки. Нині Україна має понад 4,5 тис. закладів розміщення туристів і відпочиваючих на 620 тис. місць, але вони потребують модернізації та реконструкції відповідно до міжнародних стандартів. Крім того, підтримання в належному стані потребують і рекреаційні зони, пам'ятки культури та архітектури України, інші об'єкти туристичних чи екскурсійних послуг. Необхідним також є впровадження в дію концептуально нових типів туристичного продукту. З урахуванням тенденцій реформування усіх сфер суспільного життя, доцільним є розроблення основних напрямів розвитку туризму в Україні до 2012 року. Вони мають стати концептуальною базою довгострокової Державної програми розвитку туризму, створення організаційно-правових та економічних засад становлення туризму як високорентабельної галузі економіки, важливого засобу культурного та духовного виховання громадян України, відтворення їх трудового потенціалу.

ПРИМЕНЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ДЕСТИНАЦИЕЙ ПРИ ПЛАНИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ТУРИЗМА В ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНАХ

Статья содержит анализ концепции управления дестинацией. Рассмотрено ее применение при планировании и развитии туризма в приграничных районах на примере стран ЕС.

The article contains an analysis of the destination management concept. Its application for tourism planning and development in border regions of EU countries is examined.

В настоящее время экономическое значение индустрии путешествий велико и продолжает возрастать. Особую роль туризм приобретает в развитии отсталых и депрессивных районов, к которым в силу их периферийного положения зачастую относятся приграничные территории (Под приграничной территорией в современной научной экономико-географической литературе понимается территория, непосредственно прилегающая к государственной границе, в пределах которой реализуются политические, инфраструктурные, экономические, социально-культурные и некоторые административные функции взаимодействия соседних стран. Здесь в наибольшей степени проявляется влияние соседнего государства, его экономики и политики на все сферы жизнедеятельности хозяйства и населения [1, с. 28]), поскольку он способствует созданию новых рабочих мест, повышению уровня жизни населения, решению целого ряда острых социально-экономических проблем, укреплению дружеских отношений между соседними странами. В связи с этим важным становится тщательное планирование туристско-рекреационного комплекса для таких территорий и формирование эффективной системы управления ими.

Начиная с 90-х гг. XX в. концепция управления дестинацией (destination management) стала широко использоваться для стратегического планирования развития туризма в различных регионах Западной Европы и Северной Америки, где уже можно наблюдать реальные положительные результаты ее практического применения. Управление в приграничных территориях, в т.ч. их туристско-рекреационным комплексом, как правило, требует более тщательного подхода по сравнению с остальными в силу их особого положения и наличия у них специфических функций. В связи с этим важным представляется изучение концепции управления дестинацией и особенностей ее применения для развития туризма в условиях приграничных районов.

Наибольший вклад в развитие данной концепции внесли западноевропейские, главным образом, немецкие, австрийские и швейцарские ученые, такие как Томас Бигер, Хуберт Братль, Франц Шмидт и др. Исследованию организации управления туризмом в приграничных территориях посвящены работы Карины Хартмани и Хайнца Квака.

Целью данной статьи является изучение концепции управления дестинацией и анализ особенностей ее применения для планирования и развития туризма в приграничных территориях.

Концепция управления дестинацией впервые возникла в США при создании лыжных курортов и площадок для гольфа. Большинство из таких объектов туристского интереса были созданы и управлялись одной доминирующей компанией, которая определяла стратегию их развития и даже владела всей соответствующей инфраструктурой. В странах Западной Европы данная концепция была адаптирована к местным условиям, поскольку формируемые дестинации (Сам термин дестинация в рамках данной концепции также несколько модифицировался. Традиционно под данным понятием подразумеваются местности, области, страны или даже континенты, посещаемые туристами в силу присущей им привлекательности и формируемого на этой основе предложения. Здесь же дестинация стала обозначать уже реальный туристский продукт, включающий в себя весь спектр услуг, относящийся к конкурентному объекту предложения. Таким образом, авторы данной концепции под дестинацией понимают географическую территорию (общину, регион, страну, континент), которую посетитель выбирает целью своей поездки (со всеми необходимыми удобствами, включая размещение, питание, развлечения и другие различные виды активности), и представляющую собой реальный конкурентный продукт в рамках въездного туризма [5, с. 90].) отличались меньшим масштабом, и для них была характерна децентрализация в плане права собственности и принятия решений [4, с. 2].

Концепция управления дестинацией подразумевает, что местные власти и поставщики услуг должны тесно сотрудничать друг с другом с целью совместного и всестороннего развития, организации и маркетинга туристской дестинации. Весь комплекс услуг (размещение, питание, транспорт, развлечения и т.д.), несмотря на то, что они в отдельности обеспечиваются отдельными независимыми операторами, в представлении посетителя должен быть однородным туристическим продуктом.

Конечной целью данной концепции является формирование сильной и устойчивой конкурентоспособности направления. Для того чтобы конкурировать в условиях чрезвычайно насыщенного рынка, дестинации должны предлагать широкий спектр услуг, акцентируя внимание на своих сильных сторонах. В отличие от северо-американских, европейские дестинации не могут централизованно управляться одной холдинговой компанией. Важным является консолидация всех имеющихся ресурсов и усилий для цельного развития направления. Тесное сотрудничество местных администраций, компаний и предприятий инфраструктуры в результате должно способствовать формированию саморазвивающегося продукта, конкурентоспособного на мировом рынке путешествий. Для его успешного продвижения необходима разработка единого названия дестинации.

Координация деятельности отдельных участников туристского рынка в рамках отдельной дестинации может быть организована по-разному, в зависимости от сложившейся системы управления туризмом на

определенной территории. Координаторами могут стать как региональные туристские администрации различного уровня (коммун, регионов, стран), так и частные компании, финансируемые преимущественно за счет собственных средств, получаемых от продажи услуг государственным и коммерческим организациям.

С конца 1950-х гг. в странах Западной Европы начинают образовываться различные трансграничные районы (Под трансграничным районом обычно понимается социально-экономическая система, охватывающая часть территорий двух или нескольких соседних стран, характеризующаяся определенным единством природной первоосновы и/или связей расселения, трудовых и культурно-бытовых поездок населения, хозяйства, инфраструктуры, нередко также исторических, этнических и культурных традиций [2, с. 110].), наиболее распространенными формами которых являются рабочие сообщества и еврорегионы, их количество к настоящему времени уже превысило 100 единиц. Сотрудничество в области развития туризма в рамках таких пространственных структур стало выражено проявляться с середины 1980-х гг., главным образом, как следствие реализации региональной политики Европейского Союза, и появления ее специальных инструментов (таких как INTERREG).

Трансграничное сотрудничество в туристско-рекреационной деятельности в соответствии с концепцией управления дестинацией основывается на следующих ключевых принципах: 1) долгосрочное планирование и развитие дестинации; 2) приверженность трансграничному сотрудничеству в туризме на всех уровнях; 3) нацеленность на создание востребованного на рынке конечного туристского продукта; 4) осуществление профессионального маркетинга и менеджмента; 5) эффективное распределение финансовых средств на всей территории трансграничного региона [5, с. 103].

Наиболее ярким примером трансграничного региона, где концепция управления дестинацией в настоящее время применяется, выступает еврорегион «Боденское озеро» (Alpenrhein-Bodensee-Hochrhein), включающим австрийскую землю Форарльберг, немецкие Баварию и Баден-Вюртемберг, княжество Лихтенштейн и некоторые кантоны Швейцарии [3].

Территория вокруг Боденского озера уже более 200 лет является одной из наиболее важных туристских дестинаций Европы, привлекающая в настоящее время несколько миллионов посетителей в год. Общность исторического развития, культуры и языка во многом способствовала установлению большого числа трансграничных связей, задолго до того как специальные меры по их стимулированию стали предприниматься на общеевропейском уровне. Еще в 1893 г. была создана «Ассоциация владельцев постоянных дворов в районе Боденского озера и Рейна» (Verband der Gasthofbesitzer am Bodensee und Rhein), после чего в 1902 г. было основано «Международное общество содействия развитию туризма в районе Боденского озера» (Internationaler Bodenseeverkehrsverein). Обе

ассоциации с момента основания вели свою работу на международном уровне. Позже усиление трансграничной кооперации со стороны правительств государств, субсидии ЕС (по программам INTERREG) также оказали положительное влияние на развитие туризма в регионе.

В 1997 г. при поддержке INTERREG II здесь была создана маркетинговая ассоциация «Internationale Bodensee Tourismus GmbH» (IBT), которая к 1999 г. взяла на себя осуществление всей операционной деятельности. Существующие ранее немецкие ассоциации - «Tourismusverband Bodensee Oberschwaben» (организация земли Баден-Вюртемберг) и «Internationale Bodenseeverkehrsverein», - вошли в ее состав в качестве ассоциированных членов. Муниципалитеты продолжили оставаться членами ассоциаций. Их взносы в качестве субсидий идут на операционную деятельность IBT. Вклад государств составляет около 35% совокупного бюджета компании.

Единая дестинация Боденское озеро разделена на несколько меньшего масштаба: швейцарскую – «Ostschweiz» (совместно с туристским объединением восточной Швейцарии «Tourismusverband Ostschweiz»), австрийскую – «Bodensee-Alpenrhein» (совместно с ассоциацией «Bodensee-Alpenrhein-Tourismus») и дестинацию государства Лихтенштейн (совместно туристской ассоциацией Лихтенштейна «Leichtenstein Tourismus»). Указанные туристские организации существовали еще до образования IBT. С немецкой стороны запланировано три субдестинации: Альгау и Обершвабен (Allgäu und Oberschwaben), Унтерзее и Хеггау (Untersee und Hegau – на границе Германии и Швейцарии) и германское побережье Боденского озера (от Линдау до Констанца).

IBT позиционирует себя в качестве управляющей компании для дестинации. Ее деятельность в основном сфокусирована на создании связей между различными территориальными туристскими администрациями и наиболее крупными компаниями-поставщиками услуг. Она выступает в роли координатора и инициатора процесса сотрудничества между упомянутыми участниками рынка, в результате чего формируются сети компаний с целью концентрации их усилий на основной стратегической деятельности, определяемой IBT. К главным задачам IBT относится проведение специальных маркетинговых мероприятий и формирование единого бренда. При этом важным является создание такого бренда, который будет одинаково выгодным для всех территорий, расположенных вокруг Боденского озера.

Основная деятельность IBT сосредоточена в трех следующих направлениях:

1. Планирование. Составление генерального маркетингового плана осуществляется маркетинговым комитетом компании, в котором представлены все субдестинации. Здесь обозначаются основные цели и ключевые рынки сбыта, а также определяются инструменты для реализации маркетингового плана (товарная политика, способы

коммуникации, дистрибуция, маркетинговый анализ).

2. Товарная политика. Основу товарной политики компании составляют сети поставщиков туристских услуг. Совместно с крупнейшими из них IBT разрабатывает различные продукты. Одним из успешных результатов товарной политики компании является создание «BodenseeErlebniskarte», которая представляет собой единый билет (в виде электронной карты, подобной банковской), дающий право ее владельцу посетить порядка 200 экскурсий в течение трех, семи или четырнадцати дней по фиксированной цене.

3. Маркетинг. IBT использует различные способы коммуникации для информирования потенциальных посетителей о туристских возможностях дестинации. Это и каталог, в котором собраны данные о достопримечательностях, гостиницах, турах и специальных продуктах всего трансграничного региона, и различные промомероприятия (выставки, презентации и т.д.), и работа со СМИ (репортажи о путешествиях, пресс-конференции и т.д.) [5, с. 101].

Успешная реализация совместных туристских продуктов (таких как «BodenseeErlebniskarte») с созданием сетей поставщиков услуг в рамках региона Боденского озера показали, что подобные единые платформы пользуются спросом и жизнеспособны в условиях высококонкурентного западноевропейского рынка путешествий. Кроме того, такое централизованное управление дестинацией значительно способствует повышению качества туристских услуг. Однако реализация концепции управления дестинацией сталкивается здесь с рядом проблем, основными из которых являются несовместимые национальные системы бронирования, недостаточное выделение средств для финансирования маркетинговых мероприятий и различия в институциональной организации системы управления туризма в соседних государствах.

Следует отметить, что трансграничные проекты в области туризма, основанные на базе концепции управления дестинацией, являются более эффективными в сравнении с программами, реализуемыми в рамках INTERREG. Во-первых, они формируют базис для более длительного сотрудничества, которое продолжается даже после завершения проекта. Во-вторых, кооперация осуществляется на самом низовом уровне (компаний-поставщиков услуг), т. е. инициатива формирования единого туристического продукта исходит в направлении снизу вверх, что максимально приближает его к реальным потребностям рынка.

Таким образом, показанная высокая эффективность применения концепции управления дестинацией на примере стран ЕС, свидетельствует о значительном потенциале ее использования для планирования и развития туризма на приграничных территориях. Однако следует учитывать, что каждый регион уникален в силу своих природно-географических, культурно-исторических и социально-экономических условий, следовательно, применение данной концепции в каждом отдельном случае является индивидуальным и требует детальной проработки.

1. Бакланов П. Я. Приграничные и трансграничные территории как объект географических исследований / П. Я. Бакланов, С. С. Ганзей // Известия РАН. Серия географическая. 2004. № 4. С. 27-34.
2. Колосов В. А. Современные государственные границы: новые функции в условиях интеграции и приграничное сотрудничество / В. А. Колосов, Р. Ф. Туровский // Известия РАН. Серия географическая. 1997. № 5. С. 106-113.
3. Alpenrhein-Bodensee-Hochrhein. Interreg IV [Electronic resource] / Gemeinsames Sekretariat INTERREG IV. Mode of access: <http://www.interreg.org> (25.11.2010).
4. Bieger T. Management von Destinationen / Thomas Bieger. 5. Aufl. München: Oldenbourg, 2005. 365 s.
5. Hartmann K. Destination management in cross-border regions / Katrin Hartmann // Tourism and borders: contemporary issues, policies and international research / edited by Helmut Wachowiak. Aldershot: Ashgate, 2006. P. 89-109.

УДК 911.3

Вергун Л.І.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Розглянуто сучасний стан туристичної галузі в регіонах України та перспективи її розвитку. Розробка регіональних цільових комплексних програм розвитку туризму – важливий державний інструмент впливу на туристичну галузь в регіоні. Запропоновано рекомендації щодо раціонального використання природно-заповідних територій України та вдосконалення розробки стратегічного плану розвитку туризму в Україні.

Рассмотрено современное состояние туристической отрасли в регионах Украины и перспективы ее развития. Разработка региональных целевых комплексных программ развития туризма – важный государственный инструмент влияния на туристическую отрасль в регионе. Предложены рекомендации относительно рационального использования природно-заповедных территорий Украины и усовершенствования разработки стратегического плана развития туризма в Украине.

Present-day status of tourist industry in Ukrainian regions and future outlook of its development were considered. Elaboration of regional special complex programs of tourism development is an important tool of influence on the regional tourist industry. Recommendations of rational application of Ukrainian natural-reserved territories and enhancement of the strategic plan development of tourism in Ukraine were proposed.

Ключові слова: туристична галузь, стратегії розвитку туризму, державні програми розвитку туризму, регіональні програми розвитку туризму.

Постановка проблеми. Туристичний бізнес можна справедливо вважати бізнесом ХХІ ст., тому що він є одним з найбільш динамічним і прибутковим серед усіх галузей світового господарства. За даними статистики Всесвітньої організації туризму, на туризм припадає 10% валового світового продукту, 7% загального обсягу інвестицій, 5% усіх податкових надходжень. Туристична діяльність безпосередньо впливає на близько 40 галузей економіки і 10-15% працездатного населення будь-якої країни: це ціла галузь, яка об'єднує навколо себе багато супутних галузей, таких як пасажирські перевезення (авіа, авто та морські), сфера побутових

послуг (готелі, ресторани, пральні, розважальні заклади тощо), сувеніри та багато інших.

Проте на сьогодні концептуальні основи формування туристичних регіонів є суперечливими, методологія стратегічного розвитку туристичних регіонів розроблена недостатньо, окремі особливості цих регіонів при формуванні довгострокових програм їх розвитку враховуються не повною мірою.

Особливо чітко постає *актуальність* питання стратегії розвитку туризму в регіонах для України, яка являє собою унікальний комплекс історичних, культурних та природних пам'яток і має значні рекреаційні можливості, що сформувались завдяки географічному положенню та історичному розвитку нашої держави. Важливою особливістю туристичного потенціалу нашої країни також є те, що Україна поєднує в собі красу степової та лісної природних зон, а також гірські пейзажі. Окремі її регіони є дуже привабливими для туристів, зокрема для іноземних. Про це свідчить динаміка відвідання України іноземними туристами, кількість яких збільшилась у 4 рази за останні 7 років. Більша частина в'їздних туристів припадає на певні регіони, а саме: АР Крим (29%, з них 9% належать Севастополю), Київ (25%) та Одеська область (15%).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Свідчить про те, що проблеми розвитку туризму викликають великий інтерес. Програми розвитку туризму зі сторони держави як на макро-, так і на мікрорівні, з кожним роком зростають. Це відображено в працях зарубіжних та вітчизняних вчених: проблемами організації туристичної діяльності присвячені роботи В.Ф. Кифяка, В.І. Цибуха, В.К. Федорченко, М.П. Сальської та ін. науковців. Проблемами розроблення управлінського механізму туристичного підприємства розглянуто в роботах Т.У. Фокіна, І.Т. Балабанові, В.В. Герасименко, М.І. Круглова. Адже, варто пам'ятати, що туризм відіграє істотну роль у стимулюванні господарського розвитку і приносить суттєву вигоду регіонам. Розвиток туризму є одним з пріоритетних напрямів підвищення ефективності функціонування тих чи інших територіальних утворень. Організація змістовного дозвілля, відпочинку та оздоровлення населення сприятиме формуванню у суспільстві нової міри цінностей – якості життя людей.

Мета і завдання: дослідження туристичних регіонів і методичних підходів до формування та реалізації стратегії їх розвитку, пропозиції щодо удосконалення нормативно-правового та організаційно-економічного забезпечення реалізації стратегії розвитку туристичних регіонів.

Стратегічною метою розвитку туризму в Україні є створення конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринках національного туристичного продукту, розширення внутрішнього та збільшення обсягів в'їзного туризму, забезпечення на цій основі комплексного розвитку курортних територій та туристичних центрів з урахуванням соціально-економічних інтересів їх населення, збереження та

відновлення природних територій та історико-культурної спадщини. Це обумовлює необхідність активних цілеспрямованих дій, насамперед у контексті державної туристичної політики, що являє собою діяльність держави з розвитку туристичної індустрії і суб'єктів туристичного ринку, вдосконалення форм туристичного обслуговування громадян і зміцнення на їх основі свого політичного, економічного та соціального потенціалу.

Одним з першочергових завдань є створення позитивного туристичного іміджу України шляхом здійснення комплексної рекламно-інформаційної кампанії, яка має включати:

- 1) активізацію публікацій, як друкованих так і електронних, про унікальність української природи та культурну привабливість регіонів України;

- 2) участь у професійних виставках на основних зарубіжних туристичних ринках для пропаганди національного туристичного потенціалу;

- 3) розвиток ділового туризму шляхом проведення різноманітних конференцій та інших ділових та наукових заходів, особливо всесвітніх.

Особливої уваги потребують природно-заповідні території України. Для раціонального використання їх потенціалу необхідно:

- 1) визначити критичну чисельність відвідувачів для кожного туристичного центру і розмістити їх так, щоб вони не завдали шкоди культурним та природним пам'яткам та могли вільно насолоджуватись перебуванням на території центру;

- 2) проводити пропаганду природоохоронних знань, екологічне виховання;

- 3) постійно проводити діяльність по відновленню ресурсів туристичного центру.

Наступним напрямом є створення регіональної системи підготовки та підвищення кваліфікації туристичних кадрів, враховуючи існуючу та потенційну потребу у фахівцях даного профілю. Також необхідним є проведення наукових досліджень з проблем розвитку туристичних послуг, видання наукових публікацій тощо для привернення уваги науковців до розробки програм реалізації туристичного потенціалу України.

З погляду на законодавство, треба звернути увагу на можливість законодавчого введення на території певних регіонів спеціального режиму інвестиційної діяльності з метою залучення достатнього обсягу внутрішніх та зовнішніх інвестицій у розвиток туристичної галузі на цих перспективних територіях. Ліцензування, сертифікація та стандартизація послуг сфери туризму повинні стати важливим інструментом державного впливу.

Підтримка галузей і виробництв, що є постачальниками товарів та послуг для підприємств туристичної індустрії – кафе, ресторанів, кінотеатрів, побутових послуг тощо має бути важливим напрямом державної туристичної політики. Особливу увагу тут слід приділити також відродженню, розвитку та підтримці місцевих ремесел, фольклорних і

культурних традицій, народних звичаїв, щоб туристи могли повністю відчувати український колорит.

Площа освоєних та потенційних рекреаційних територій в Україні (без радіаційно забруднених) становить 12,8% території країни і розподіляється відповідно до природних особливостей семи рекреаційних регіонів: Карпатський, Придністровський, Дніпровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський, Кримський. При визначенні цих регіонів враховувались наступні фактори:

- ✓ геополітичне положення (розташування території, наявність трудових ресурсів, транспортних комунікацій, джерел сировини, енергії, історія розвитку території, традиції та ін.);
- ✓ наявність рекреаційних ресурсів;
- ✓ стан туристичної інфраструктури;
- ✓ попит на рекреацію та туризм;
- ✓ туристично-рекреаційна політика регіону.

Найбільшу питому вагу територій і об'єктів природно-заповідного фонду мають: від 8 до 13 % – Тернопільська, Херсонська, Закарпатська, Івано-Франківська, Хмельницька області; 5-7 % – Сумська, Рівненська, Чернівецька області; 3-5 % – Чернігівська, Львівська області, Республіка Крим; до 3 % – Донецька, Миколаївська, Полтавська області; до 2 % – Волинська, Житомирська, Запорізька, Одеська, Черкаська області; до 1 % – Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Харківська області.

Особливе місце в системі рекреаційного використання території України посідає Кримський півострів. Середньорічна тривалість сприятливого для рекреації періоду становить тут 175-190 днів. Тут же функціонують найстаріші в Україні грязьові курорти – Євпаторія, Саки та інші. Практично у всіх областях України виявлено мінеральні лікувальні води різного складу. Найбільша кількість джерел зосереджена в Карпатському регіоні, зокрема в Закарпатській, Львівській областях. Багато джерел у Луганській, Дніпропетровській, Полтавській, Хмельницькій, Черкаській, Київській, Донецькій та інших областях.

Багатовекторність економічної політики України, європейський вибір, співпраця зі Світовим банком та Міжнародним валютним фондом сприяють розвитку конгресового туризму, проведенню в Україні економічних форумів, наукових конференцій та симпозіумів тощо.

Поступово туристичні можливості використовуються політиками, бізнесменами, вченими, спортсменами, артистами, просто рядовими громадянами з усіх країн світу, які приїждять в Україну з метою вивчення та обміну передовим досвідом в авіабудуванні, металургії, медицині, участі в спортивних змаганнях, проведенні концертних заходів та ін. В Україні вже стало регулярним проведення міжнародних і національних туристичних виставок, салонів, бірж, ярмарків, фестивалів, конкурсів, які з кожним роком залучають все більше і більше іноземних гостей.

Транспортні шляхи України повинні відповідати міжнародним вимогам та надавати можливість здійснювати перевезення швидко, безпечно, надійно, комфортно. В Україні прийнята Програма функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів. Її реалізація дозволить розв'язати проблему облаштування доріг, створити сприятливі умови для розвитку туристичної індустрії.

Неможливий розвиток туризму без системи зв'язку і комунікацій, функціонування різноманітних служб сервісу, розвитку громадського харчування і побутового обслуговування, організації культурно-розважального обслуговування [1].

Актуальною для України залишається проблема водопостачання та каналізації населених пунктів і, в першу чергу, рекреаційних центрів.

Одним із інструментів реалізації регіональної туристичної політики, який у сучасних умовах дозволяє сконцентрувати фінансові, матеріально-технічні, трудові і інші ресурси є регіональні програми розвитку туризму.

Розвиток туризму в регіонах призведе до збільшення доходів, що надходять в регіональні і місцеві бюджети і тим самим покращить рівень життя населення. Крім того, це позитивно позначиться на зростанні попиту на продукцію місцевої промисловості, збільшенні об'єктів туризму, стану кон'юнктури у будівництві і інфраструктурі в регіоні, дозволить вирішувати проблеми зайнятості і екології.

Для розвитку сфери туризму в Україні і регіонах існують деякі перепони:

- ✓ відносно невеликий термін окупності капіталу в цій сфері призводить до того, що в гонитві за швидкими прибутками багато туристичних підприємств працюють без стратегії розвитку на майбутні періоди;
- ✓ відсутність інвестицій і інфраструктури туризму;
- ✓ фінансування туристичного бізнесу вважається ризиковим;
- ✓ відсутність єдиного механізму державного регулювання туристично-рекреаційним сектором економіки та ін.

Реформування галузі туризму повинне бути комплексним і не зводиться лише до раціонального використання наявного ресурсно-рекреаційного потенціалу регіону. Необхідне якісне покращення кінцевого продукту його функціонування, найбільш повне задоволення потреб населення, створення висококонкурентного турпродукту. В цих умовах визріла необхідність перегляду принципів і пріоритетів у сфері управління туристичною діяльністю, вивчення міжнародного досвіду функціонування туризму. Однак, механічно переносити методи управління туризмом, які існують на Заході в українське середовище не слід без врахування особливостей і умов національного розвитку [2].

Для реалізації програми стратегічного розвитку пропонується перелік заходів, до яких можна віднести:

- ✓ створення нормативно-правової бази розвитку туризму, що відповідає міжнародній практиці;

- ✓ формування економічних механізмів стимулювання розвитку іноземного та внутрішнього туризму і залучення інвестицій у цю галузь;
- ✓ введення жорсткої системи сертифікації і ліцензування туристичної діяльності тощо.

Отже, Україні негайно потрібна стратегія розвитку туристичної галузі. Без такої стратегії залучити інвестиції, зокрема, в рамках підготовки до ЄВРО-2012, практично нереально.

Регіональні програми виконують роль активного методу регулювання ринкових процесів та інтеграції державних і регіональних інтересів в туристичній сфері. Представницькі органи влади і державні адміністрації на місцях у межах своїх повноважень і компетенції здійснюють комплексне управління розвитком території і через відповідні нормативно-правові та адміністративні важелі регулюють процеси рекреаційного освоєння її потенціалу на місцях.

Важливими державними інструментами впливу на туристичну діяльність в регіоні є ліцензування, стандартизація і сертифікація послуг сфери туризму.

Для залучення туристів в регіон необхідно створити сприятливий імідж регіону і інформаційне середовище в сфері надання туристичних послуг. З цією метою пропонується розробити паспорт туристичного потенціалу регіону. Паспорт повинен мати: інформацію про геополітичний стан регіону; особливості рельєфу; рослинного світу; забезпеченості курортно-рекреаційними ресурсами; ресурсно-рекреаційному рейтингу регіону; характеристики ландшафтів і природних ресурсів; архітектурно-історичних ресурсів; відомі об'єкти; туристичні маршрути; інфраструктуру туризму; екологічний стан регіону; перспективи розвитку туризму і створення нового турпродукту; загальний бал туристичного потенціалу регіону в рейтингу регіонів України.

Такий паспорт туристичного потенціалу регіону розглядається як один із факторів прийняття управлінських рішень в сфері туризму, визначення стратегії і тактики розвитку туризму і ресурсно-рекреаційного потенціалу регіону[3].

Державні програми розвитку туризму покликані стимулювати ефективне використання наявних рекреаційних ресурсів, підвищити рівень міжгалузевого співробітництва, стимулювати розвиток ринкових відносин у туристичній сфері, визначити перспективи подальшого розвитку туризму на основі аналізу його сучасного стану.

Основною метою державної програми є створення конкурентоспроможного на міжнародному ринку національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечення на цій основі комплексного розвитку регіонів за умови збереження екологічної рівноваги та культурної спадщини. [4] Виходячи з вищенаведеного доцільно сформувати такі

рекомендації щодо вдосконалення розробки стратегічного плану розвитку туризму в Україні:

1) запровадження сучасних підходів до планування та програмування розвитку (стратегічний підхід на основі участі; прозорий механізм залучення громадськості, експертів, бізнесу до розробки регіональних програм; впровадження у програмні документи елементу моніторингу та оцінки їх ефективності, зокрема громадського моніторингу);

2) підвищення прозорості рівня дій влади, вдосконалення форм залучення громадськості до вироблення регіональної політики;

3) професійний розвиток управлінських кадрів, зокрема шляхом запровадження інтенсивних програм навчання державних службовців, представників розвиткових інституцій, бізнесу з питань комунікації, PR, сучасних методів формування місцевої політики, інструментів стимулювання регіонального розвитку, стратегічного планування, інших тем;

4) інформаційний розвиток туризму в країні;

5) вдосконалення системи стратегічних програмних документів розвитку туризму: без цього неможливо забезпечувати макроекономічну стабільність і стійке економічне зростання на основі виважених, системних і послідовних кроків та ефективного використання бюджетних коштів;

6) залучення інвесторів та ін.

До основних пріоритетних напрямів державної політики розвитку туризму відносяться:

- ✓ - удосконалення правових засад регулювання туристичних відносин;
- ✓ становлення туристичного бізнесу як високорентабельної галузі економіки;
- ✓ заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму та створення нових робочих місць;
- ✓ сприяння розвитку в'їзного та внутрішнього туризму, сільського та екологічного (зеленого) туризму;
- ✓ розширення міжнародного співробітництва у сфері туристичної діяльності та утвердження України на світовому туристичному ринку;
- ✓ гармонізація законодавства України про туризм до світових вимог, створення нормативної бази функціонування систем стандартизації та сертифікації робіт і послуг в туристичному бізнесі тощо.

Реалізація основних напрямів стимулюватиме туристичну діяльність в Україні, посилить взаємозв'язок туризму з іншими пріоритетними сферами соціального, економічного та культурного розвитку окремих регіонів і всієї країни. А це, у свою чергу, сприятиме зростанню авторитету України на світовому ринку туристичних послуг, зміцненню економіки країни, наповненню державного бюджету, створенню потужної

туристичної галузі, зростанню добробуту українських громадян, збереженню історико-культурної спадщини, піднесенню духовного потенціалу суспільства.

Висновки. В результаті проведених досліджень сучасного стану та перспектив розвитку туристичної галузі в регіонах України виявлена залежність активного зростання туристичного підприємництва від реалізації прийнятих регіональних державних програм підтримки туризму. Розробка регіональних цільових комплексних програм розвитку рекреації та туризму допоможуть реалізувати туристичний потенціал регіонів.

1. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) - 3-є вид., перероб. та доп. - К.: "Альтерпрес", 2005. - 436 с.: іл., картосхеми.
2. Сорока С.П. Регуляторна політика держави у сфері туризму і її реалізація на регіональному рівні
3. Стешенко О.Д., Ільєнко А.Ю. Економічна стратегія розвитку туристичної галузі в Україні // Научно-технический сборник. Коммунальное хозяйство городов. – 2010. – №94. – С.414-417.
4. Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки: Постанова КМУ №583 від 29.04.2002 р.

УДК 911.3

Руднєва М.Г.

ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА ВИНОГРАДАРСЬКО – ВИНОРОБНОГО КЛАСТЕРУ КРИМУ – СУСПІЛЬНО- ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

В статті розглянуто основні елементи функціональної структури виноградарсько-виноробного кластеру. Проведено їх порівняння з аналогічними структурами агропромислових комплексів та доведено ефективність саме кластерної моделі розвитку виноробної промисловості Криму.

В статье рассмотрены основные элементы функциональной структуры виноградарско-винодельческого кластера. На основе их сравнения с аналогичными структурами агропромышленных комплексов, доказана эффективность именно кластерной модели развития для крымской винодельческой промышленности.

The article describes the main elements of the functional structure of a wine cluster. Based on their comparison with similar structures of agro-industrial complexes, it proved the effectiveness of cluster development model for the Crimean wine-making industry.

Вступ. Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах, з розвитком ринкової економіки, дедалі більшої популярності набуває кластерна модель розвитку колишніх агропромислових комплексів. Виноградарсько-виноробний комплекс (ВВК) Криму, як один з найрентабельніших та найрозвиненіших у колишньому загальнодержавному АПК, одним з перших став на шлях ринкових трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує кілька моделей перспективного кластерного розвитку та загальних рекомендацій, щодо

оптимізації ВВК АР Крим. В останні роки над цим питанням працювали Пергат Г.П., Тарасова Ю., Соколенко С.І. та багато інших науковців. Проте, на даний час, в республіці уже діють функціонально - господарські утворення, що за своєю структурою, особливостями спеціалізації та взаємозв'язків з іншими підприємствами, можна впевнено назвати кластерами.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Мета даного дослідження – окреслити функціональну структуру виноградарсько-виноробного кластеру з точки зору суспільної географії, зокрема її компонентну (галузеву), територіальну та організаційно - управлінську складову та порівняти її з відповідними структурами агропромислової моделі.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід з'ясувати принципові відмінності між аграрно-промисловим територіальним комплексом (АПТК) та кластером.

Табл.1.Порівняння основних характеристик кластерів та АПТК

Характеристика	АПТК	Кластер
Є міжгалузевим комплексом	+	+
Підприємства територіально (географічно) близькі	+	+
Об'єднання підприємств має стійку формальну організаційно - управлінську структуру	+/-	+/-
Постійний характер зв'язків	+	+/-
В основі моделі лежить цикл «виращування винограду – промислова переробка – виробництво вина – реалізація готової продукції»	+	+
Конкуренція між підприємствами	-	+

АПТК – це стійке територіальне технолого - економічне і організаційне поєднання підприємств і організацій, пов'язаних з виробництвом, промисловою переробкою, зберіганням, транспортуванням та реалізацією готової продукції сільськогосподарського походження [2, С.12].

Кластер – географічно локалізовані групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників товарів і послуг, фірм у суміжних галузях, та інших організацій що пов'язані вертикальними і горизонтальними зв'язками, конкурують між собою, але мають спільну стратегію за межами кластеру [3, с.256.].

Таким чином, найсуттєвіша відмінність між поняттями «кластер» та «аграрно-промисловий територіальний комплекс» полягає у наявності чи відсутності конкуренції всередині міжгалузевої територіально-виробничої системи. Крім того, кластер може існувати лише «де - факто» протягом тривалого періоду часу, особливо на етапі встановлення та розвитку. Також, на відміну від АПТК, мінливими залишаються зв'язки всередині кластеру, особливо з постачальниками неспецифічної продукції галузі та

послуг (тара, паперово-картонна продукція, поліграфічні, рекламні послуги, здійснення зовнішньоекономічної діяльності).

Схема галузевої структури виноградопродуктового підкомплексу

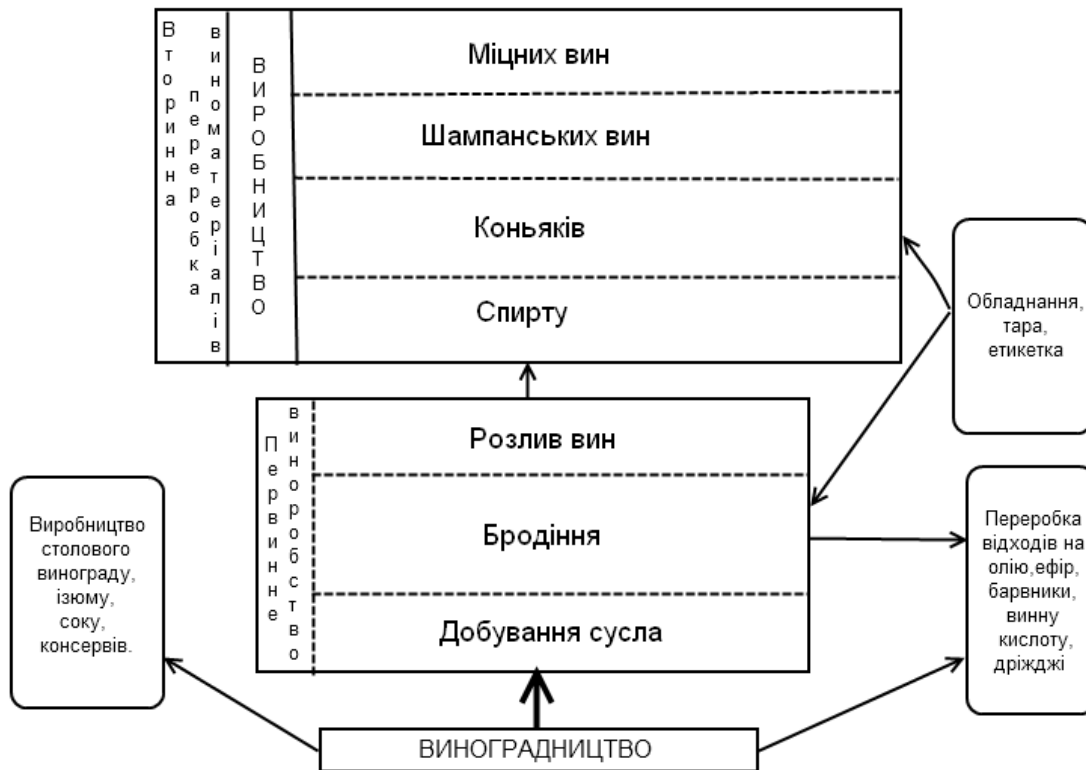

Рис.1. Галузева структура виноградарсько- виноробного підкомплексу [2, С.98]

Галузева структура, виноградопродуктового підкомплексу в загальному вигляді (рис.1.), представлена виноградарством, первинним та вторинним виноробством, також виробництвом столового винограду, ізюму, соку, консервів. Також, компонентна структура АПТК передбачає наявність виробництв з переробки відходів виноробної промисловості на олію виноградних кісточок, ефір, барвники, винну кислоту та дріжджі. Така структура була типовою для радянських часів та України 1990-х рр.

Сучасна галузева схема виноробного комплексу Криму більше подібна до схеми «класичних» кластерних моделей США, Італії та Іспанії (Рис. 2). З переліку виробництв зникли допоміжні та суміжні галузі. Натомість, розширився спектр поставок товарів та послуг необхідних для виноробства.

Суттєво змінився і асортимент продукції вторинного виноробства, що пов'язано з тенденцією поширення, так званого, європейського стилю, з переважанням натуральних сухих вин. Територіальна структура відображає внутрішню територіальну будову АПК, характеризує географічні відношення між процесами виробництва, промисловою переробкою сільськогосподарської сировини і умовами їх розвитку в

межах регіонів різного масштабу, тобто форми територіального зосередження агропромислового процесу.

Схема галузевої структури виноградно-виноробного кластеру

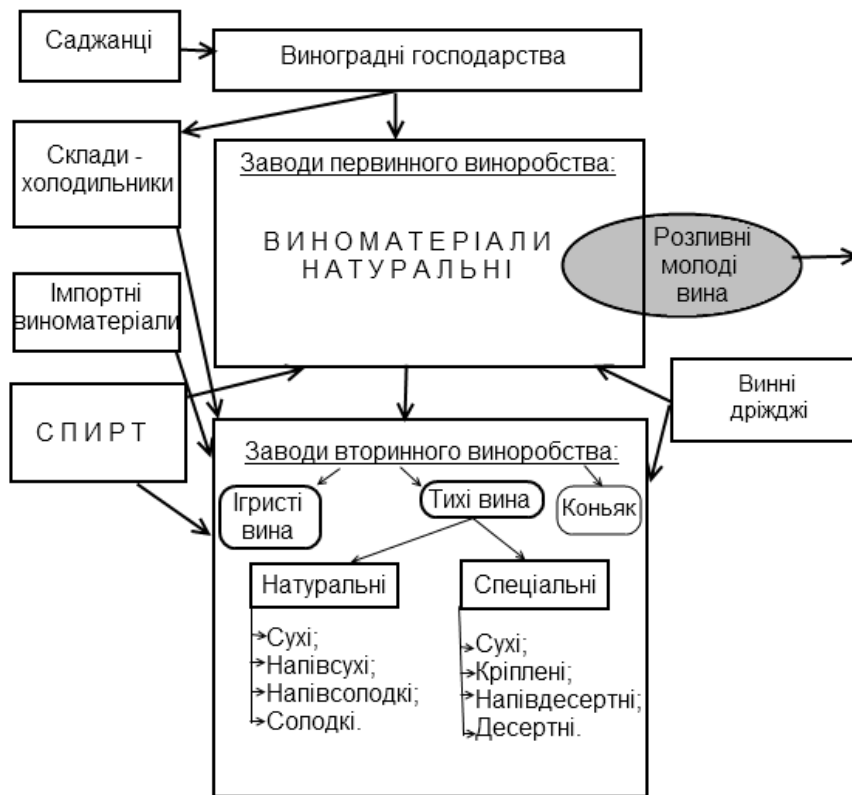

Рис.2. Галузева структура виноградарсько- виноробного кластеру

Найпоширенішими є локальні АПТК, які сформувалися завдяки поєднанням агропромислових підприємств порівняно невеликих територій. За повнотою технологічного циклу вони поділяються на елементарні та багатостадійні агропромислові утворення. Як форми територіального зосередження елементарні агропромислові утворення можуть бути агропромисловими пунктами, центрами, кущами і вузлами (Рис.3.) [2, С. 19-21].

Практично кожній такій теоретичній локальній структурі, в тій чи іншій мірі, відповідає реально існуюче підприємство чи їх група (Табл.2.).

При розгляді функціонування підприємств з точки зору агропромислової моделі, вони виглядають дещо розрізнено, в той час як більшість із них функціонує в межах єдиного комплексу. Зокрема, 9 підприємств в межах НВАО «Масандра», являють собою цілісну територіальну систему (Рис. 4). Національне виробничо-аграрне об'єднання «Масандра» (НВАО «Масандра») – державне статутне об'єднання підприємств у формі концерну, що централізує функції науково-технічного та виробничого розвитку, а також інвестиційну, фінансову та зовнішньоекономічну діяльність [1].

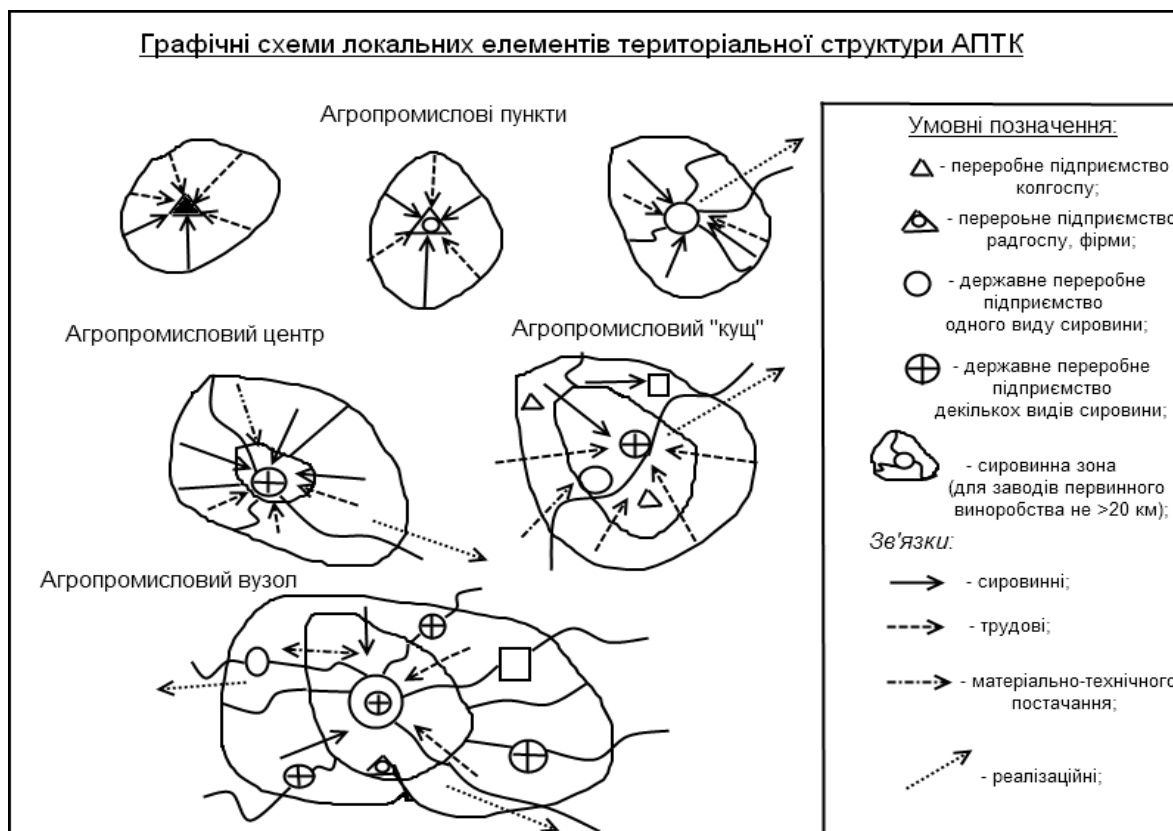

Рис.3. Локальні елементи територіальної структури АПТК [2, С.22]

Саме цю систему можна вважати, якщо не сформованим кластером, то принаймні – ядром кримського кластероутворення.

Табл.2. Співставлення абстрактних моделей елементів територіальної структури АПТК та підприємств виноробної промисловості Криму

Елементи територіальної структури АПТК	Приклади подібної територіальної структури на підприємствах виноробної промисловості АР Крим
	Невеликі виноградарські господарства, переважно приватні.
	Радгоспи-заводи: ім. С.Перовської, ім.П.Осипенко, "Передгір'я", "Жемчужний", "Золоте поле";
	ДП "Малорічине", ДП "Привітне", ДП "Морське", ДП "Веселівське", що входять до складу НВАО "Масандра"; ДП "Агрофірма "Магарач"; ДП радгосп-завод "Качинський" та інші.
	ДП "Таврида", ДП "Алушта", ДП "Судак", що входять до складу НВАО "Масандра" та інші.
	ДП "Лівадія", ДП "Гурзуф", що входять до складу НВАО "Масандра"; Виноробна компанія "Андрій Макаревич" (Білогірський винний завод); Дім Шампанських Вин "Новий Світ" та інші.
	НВАО "Масандра"; ДП "Севастопольський виноробний завод".

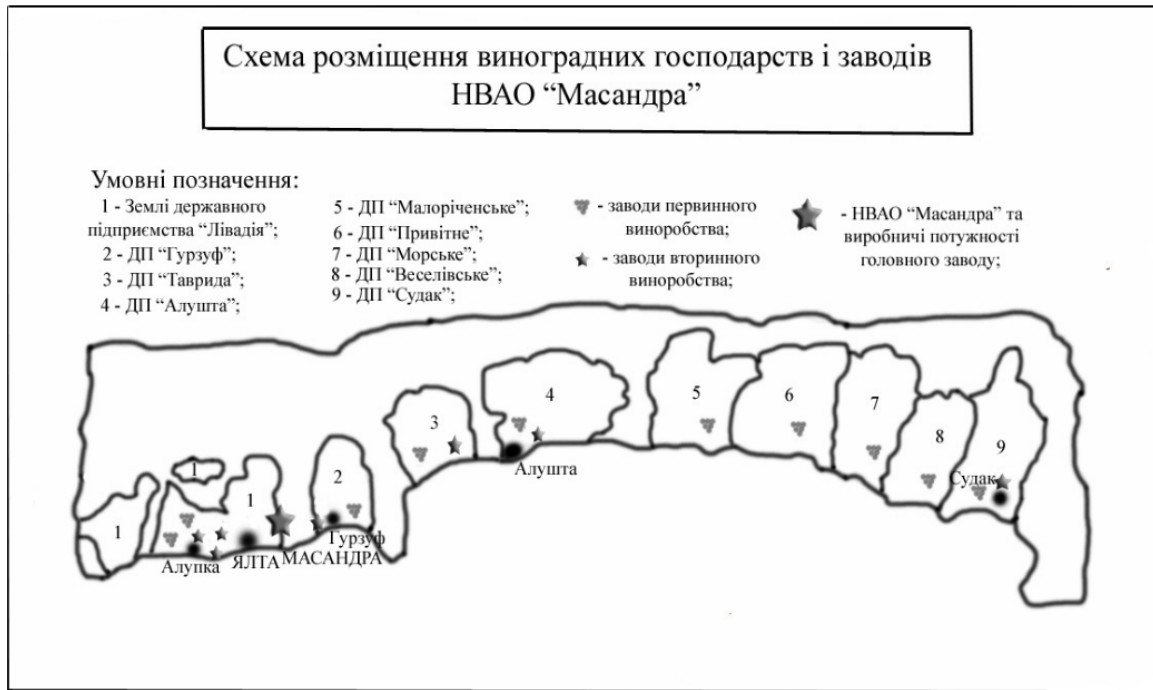

Рис.4. Просторова структура НВАО «Масандра»

Узагальнену і спрощену схему виноградарсько-виноробного кластеру можна зобразити з допомогою тих же структурних елементів (Рис.5.).

Схема територіальної структури виноградарсько-виноробного кластеру

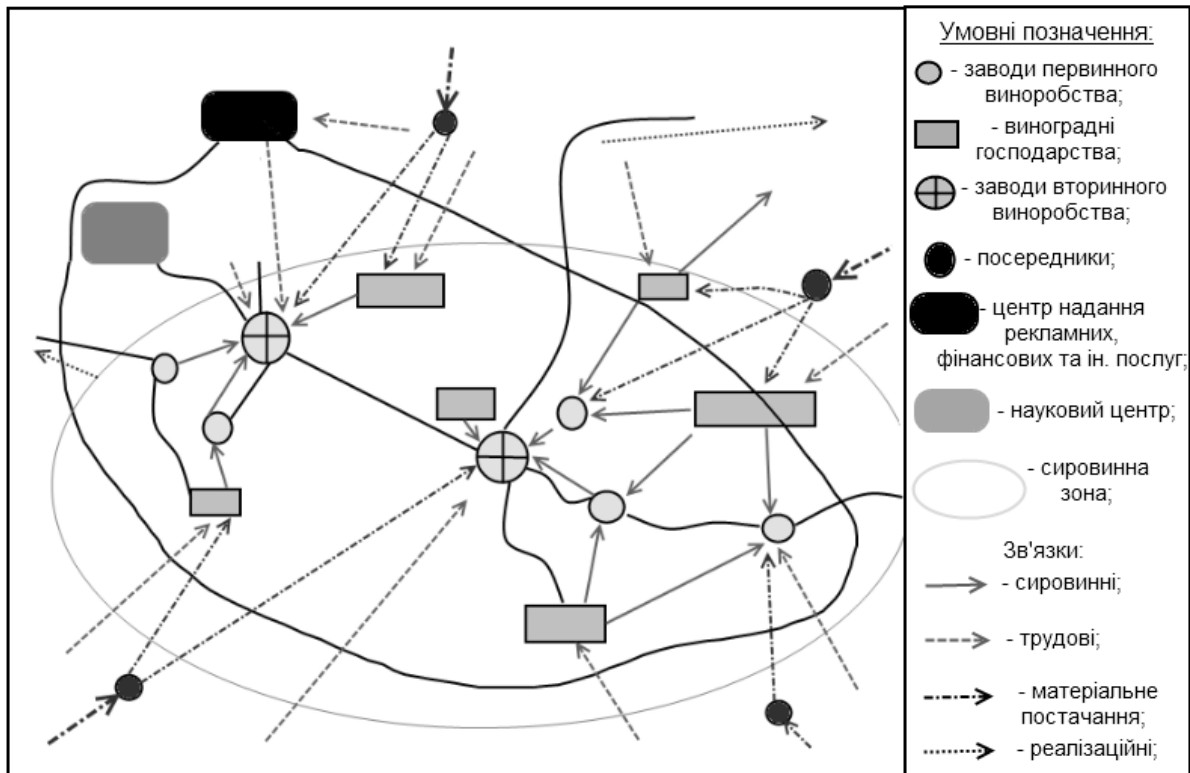

Рис.5. Територіальна структура та зв'язки всередині кластеру

Дана схема, незважаючи на більшу кількість компонентів та складність взаємозв'язків всередині кластеру, нагадує схему агропромислового вузла. Проте, принципова різниця між ними полягає в тому, що агропромислова інтеграція можлива лише при укрупненні підприємств, встановлення між ними стійких взаємозв'язків та відсутності посередників. Кластер же може розвиватися, як сукупність різнорідних підприємств, включаючи малий бізнес, без жодного зростання масштабу об'єднання. Зв'язки ж з постачальниками, в тому числі й з посередниками, постійно змінюються. Наприклад, в середньому за рік, завод вторинного виноробства співпрацює з 3-4 постачальниками етикеток і поліграфічної продукції і двома постачальниками тари, корку та термоусадочних ковпачків. Лише список постачальників винограду і виноматеріалів, залишається відносно стабільним, що в першу чергу пов'язано з технологією виноробства та підтримкою традицій.

Організаційно – управлінська структура АПК – це сукупність організаційних форм і органів управління, які ієрархічно взаємопов'язані і забезпечують цілеспрямований і узгоджений розвиток усіх ланок АПК.

Елементи організаційної структури створюються державними і господарськими органами, як форми управління агровиробництвом з урахуванням об'єктивних процесів економічного розвитку [2, С. 21].

Система функціонально - управлінської структури АПК України неодноразово змінювалася й довела свою неефективність і невідповідність умовам сучасного ринку.

В той же час, організаційно - управлінська структура кластерів залишається несформованою. Підприємства виноградарсько - виноробної промисловості звичайно підпорядковуються Міністерству аграрної політики України та низці відомств різного рівня. НВАО «Масандра» безпосередньо підпорядковується Кабінету Міністрів України [1].

Більшість освітніх та наукових установ, що готують кадри для виноробної промисловості та займаються науковими розробками, підпорядковані Міністерству освіти та науки.

Дисбаланс в управлінні негативно відзначається не лише на особливостях взаємодії між різними ланками кластеру, а й часто призводить до серйозних фінансових зловживань. Розробка раціональної системи управління кластерами залишається одним з першочергових питань, особливо для Криму.

Висновки і перспективи подальших розвідок. В результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Для більш ефективного розвитку в ринкових умовах виноградарсько – виноробний комплекс Автономної Республіки Крим потребує вдосконалення функціонально-господарської структури, особливо її територіальної та управлінської складових.

2. На сьогодні, найбільш ефективною заміною традиційній схемі розвитку аграрно – промисловим територіальних комплексів є кластерна модель розвитку ВВК.

3. Галузева структура ВВК з використанням обох моделей розвитку, загалом, співпадає. Хоча компонентна структура АПТК є більш різноманітною, проте підприємства, що входять до складу кластеру випускають більш конкурентоздатну продукцію.

4. Територіальна структура кластеру набагато складніша від простої сукупності елементарних структур АПТК. При цьому, важливою залишається географічна близькість підприємств, що дозволяє досягти більш тісних взаємозв'язків та вищого рівня спеціалізації і кооперації всередині кластеру.

5. Організаційно – управлінська структура сучасних українських кластерних утворень залишається несформованою. Проте, враховуючи низку економічних реалій, ця структура не може бути скопійована ні з попередньої агропромислової, ні зі встановлених систем управління західних країн.

6. Кластери є відносно новими господарськими утвореннями, що вже встигли довести свою ефективність в усьому світі. Кластерна модель розвитку ВВК Криму є досить перспективною і буде сприяти розвитку не лише виноробної промисловості та підвищенню конкурентоспроможності українських вин на світовому ринку, а й розвитку регіону і країни в цілому.

1. Закон України. Про структуру, повноваження та особливості правового і економічного режиму майнового комплексу Національного виробничо-аграрного об'єднання «Масандра» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2009, № 42, С. 633.

2. Пістун М. Д. та ін. Географія агропромислових комплексів: Навч. посібник/ М. Д. Пістун, В. О. Гуцал, Н. І. Провотар. — К.: Либідь, 1997. — 198 с.

3. Портер М. Конкуренція / Майкл Портер; [пер. с англ. О. Л. Пелявського]. — М.: Издательский дом «Вильямс», 2005 — 608с.

УДК 911.5/9

Бачинська О.В.

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКОГО РАЙОНУ

В даній роботі були вивчені, аналізовані та засвоєні проблеми суспільно-територіального комплексу адміністративного району. Виконано дослідження територіальних спільностей населення і виробництва, їх поєднання та взаємодія. Це дало змогу виділити види територіальних спільностей поселень і типи спільностей для виробництва, елементи територіальних структур, взаємодію територіальних структур населення і виробництва та вивчено проблеми життєдіяльності населення.

В данной работе были изучены, проанализированны и усвоены проблемы общественно-территориального комплекса административного района. Выполнено исследование территориальных общностей населения и производства, их сочетание и взаимодействие. Это дало возможность выделить виды территориальных общностей поселений и типы общностей для производства, элементы территориальных структур, взаимодействие территориальных структур населения и производств, а также изучены проблемы жизнедеятельности населения.

At this article work were studied, analysed and mastered public and territorial problems of complex of administrative district. It was done the research of local communities population and production, their combination and interaction. It makes it possible to identify types of local communities of population and types communities of production, elements and interaction territorial structures, of population and production mastered vital activity of population.

Вступ. Регіональна політика стабілізації суспільно-географічного розвитку країни в умовах переходу на ринкові засади вимагає комплексного підходу до структурної перебудови народного господарства на всіх його територіальних рівнях. Актуальною дана проблема є і для сільських адміністративних районів.

Об'єктом дослідження обрано населення і виробництво Старокостянтинівського адміністративного району .

Предмет дослідження – територіально-компонентний аналіз населення і виробництва. Останні розглядаються як ведучі ланки суспільно-територіального комплексу району, взаємодія яких формують “каркас” території.

Основними завданнями роботи стали: з'ясування суті регіонального суспільно-територіального комплексу адміністративного району і його структури; аналіз структури населення, регіональних особливостей його динаміки; характеристика територіально-компонентних аспектів основних галузей народного господарства регіону; з'ясування взаємозв'язків населення і виробництва та їх територіальних відмін.

Актуальність дослідження. В умовах становлення ринкових відносин підвищується актуальність проблем територіального управління народним господарством, раціонального використання ресурсів розвитку територій. У вирішенні цих завдань важливу роль повинна відіграти і суспільна географія. Об'єктом її дослідження виступають взаємодія суспільства і природи, суспільно-географічні комплекси.

Основними методами досліджень використані статистичний, картографічний метод, метод порівняльного аналізу, метод групування.

Населення і виробництво є основними компонентами регіонального суспільно-територіального комплексу (СТК). СТК адміністративного району – це територіальне поєднання природних ресурсів, населення і систем розміщення виробництва, сфери обслуговування і управління. Найнижчою ланкою типології СТК є адміністративний район [3 –ст.32-33].

Постановка проблеми. В умовах становлення ринкових відносин підвищується актуальність проблем територіального управління народним господарством, раціонального використання ресурсів розвитку територій. У вирішенні цих завдань важливу роль повинна відіграти і суспільна географія. Об'єктом її дослідження виступають взаємодія суспільства і природи, суспільно-географічні комплекси [3 – ст.45]. Вони формуються внаслідок діяльності людини, мають великі територіальні відмінності, залежать від способу виробництва матеріальних благ і рівня розвитку

науково-технічного прогресу; мають ознаки географічності, в тому числі і керованості.

Викладення основного матеріалу. Дослідження територіальних спільностей населення і виробництва м.Старокостянтинів проводиться послідовно в два етапи. На першому етапі вивчається окремо територіальні спільності населення і виробництва, на другому – проводиться вивчення їх у поєднання і взаємодії.

Старокостянтинівський район розташований в північно-східній частині Хмельницької області. Площа району 1,25 тис. км². В його межах виділяють 98 адміністративно-територіальних одиниць. До поверхневих вод Старокостянтинівського району належать поверхневі і підземні води. Поверхневі води району включають води річок, ставків, боліт. Через м.Старокостянтинів протікають р. Іква (ліва притока Південного Бугу), р. Случ з притокою Ікопотью (належить басейну р.Припять), р.Деревичка (ліва притока р.Случі).

Розміщення Старокостянтинівського району в Дністровсько-Дніпровської лісостепової фізико-географічної провінції, та належність його до вологої помірно теплої агрокліматичної зони створює сприятливі природні умови для розвитку господарського комплексу. На території наявна велика кількість трудових ресурсів, що при реформуванні економіки сприяє залученню інвестиційних вкладів іноземного капіталу в розвиток народногосподарського потенціалу.

В розвитку і функціонуванні суспільно-територіального комплексу важливу роль відіграють поєднання природних умов і ресурсів. Територіальне поєднання їх впливає на розміщення, спеціалізацію, ефективність розвитку виробництва та розселення населення. ПРП включає клімат, рельєф, гідрологічні ресурси, геологію, ґрунти і рослинний світ.

Серед видів економічної діяльності Старокостянтинівського району значне місце займає промисловість. Вона представлена 13 підприємствами, які випускають різноманітну продукцію. На них працює 5886 осіб. За виробництвом однорідної продукції підприємства об'єднанні в галузі. Із таблиці 1 видно, що основними, профільними галузями є машинобудування, промисловість буд. матеріалів.

Територіальні спільності виробництва – це територіальні форми зосередження виробництва в межах їх певної територіальної спільності [2 – ст.39]. В адміністративному районі серед відомих в науковій літературі 4 типів виділено точкові форми зосередження виробництва на основі розміщення виробничих підприємств, їх місце в територіальному поділі праці. На основі видів виробничої діяльності, організації виробництва, їх територіального зосередження на певній території виділяються територіальні спільності виробництва: точкові і мікрорайонні [3 – ст.87].

В районі є 67 сільськогосподарських підприємств, в тому числі кооперативів 24, ТОВ 3, приватних підприємств 8, фермерських 31. Господарства, в більшості випадків, мають багатогалузевий характер. В

структурі с/г Старокостянтинівського району переважає рослинництво. На одного чоловіка в районі припадає 1,46 га с/г угідь, в тому числі 1,38га ріллі. Район по запасах с/г угідь займає 16 місце в області. [4 – ст.13].

Таблиця 1 Галузева структура промисловості Старокостянтинівського району
(за обсягами виробництва, тис. грн.)

№ п/п	Галузі промисловості	1990		2001	
		За обсягом виробництва (тис. грн.)	% від загального обсягу	За обсягом виробництва (тис. грн.)	% від загального обсягу
1	Промисловість будівельних матеріалів	34181	28,0	28399	68,7
2	Машинобудування	33274	27,2	7774	18,8
3	Хімічна промисловість	8381	6,8	3843	9,3
4	Харчова промисловість	45647	37,4	1252	4,4
5	Поліграфічна промисловість	61	0,3	181	0,8
Всього		121925	100	41284	100

Станом на 1 січня 2010 р. в районі проживало 47,7 тис. чол. [4. – ст.9]. За кількістю жителів район займає 9 місце серед 27 адміністративних районів Хмельницької області. Середня густота населення району становить 50 чол./км. В сільській місцевості проживає 46,6 %, в містах 53,4 % жителів. Як і для всіх районів області для Старокостянтинівського району також характерне зменшення чисельності населення. З 2000 по 2010 рік населення району зменшилось на 10000 чол. Причому міське населення зросло на 17,6 тис., а сільське зменшилось на 32,1 тис. Встановлено, що динаміка чисельності населення залежить від людності населених пунктів. Найбільш інтенсивно втрачали населення малі села. Динаміка росту чисельності населення проводиться за допомогою формули:

$$K_p = \frac{H_1}{H_2},$$

де K_p - коефіцієнт росту населення, H_1 - населення даного періоду (2010 р.), H_2 - населення базового періоду (1991 р.).

Найбільш стійкими є системи з $K_p = 1$. K_p для систем розселення і для кожного населеного пункту зокрема, характеризує рівень стабільності в системах розселення. Вікова структура населення визначалась питомою вагою населення по населених пунктах за віковими групами: до працездатного віку, працездатного віку, пенсійного віку [1 – ст.67].

З кінця 90-х років в районі смертність почала переважати над народжуваністю, тоді природний приріст (ПП) району став від'ємний і сьогодні ситуація погіршилась ще більше. Звичайно ж найпростіше

пояснити стрімке зменшення погіршенням здоров'я та репродуктивної здатності більшості громадян і погіршенням психологічно-емоційного стану [5 – ст.29].

На другому етапі проводиться суміжне визначення населення і виробництва в їх конкретних територіальних формах. З цією метою порівнюються показники темпів росту населення, людність систем і окремих поселень з відповідними кількісними та якісними характеристиками виробництва. Для останнього використовують характеристики: місце в організації в с/г виробництва, виробничий напрямок спеціалізації, основні показники виробництва, що характеризують зв'язок населення з виробництвом. Додатково для аналізу стабільності систем розселення використані дані по розміщенню підприємств сфери обслуговування. Суміжне вивчення, аналіз територіальних форм населення і виробництва (Афанасьєв В.Г.) принципи ведучої системи. За ним в кожній системі виділяються основні або стрижневі компоненти, "поведінка", яких регулююче впливає на стан функціонування інших доповнюючих їх компонентів.

Нами за основу формування СТК району взято поєднання компонентів "населення і виробництво". Вони є в основі всієї життєдіяльності як населення, так і суспільства взагалі, так в процесі якого створюються матеріальні і духовні блага, людина як індивід, реалізує свої потенційні можливості. Населення і виробництво притягують до себе інші компоненти, лімітують їх параметри і якісні внутрішні складові частини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Територіальному управлінню народним господарством, раціональному використанні ресурсів, розвитку територій адміністративного району присвячено чимало праць видатних вчених. Серед них у вітчизняній науці вагоме місце займають праці М.М.Паламарчука, І.В. Прокопа, С.І Іщука, П.Т. Саблука, М.К. Орлатія, В.В. Юрчишина та інших науковців цього напрямку. Вони ввели в соціально-економічний розвиток адміністративного району ряд новацій та переосмислили всі категорії розвитку адміністративного району. Але, дослідження структури населення і виробництва Старокостянтинівського району ще не достатньо повно вивчене. І це потребує посиленої уваги, щоб врегулювати соціально-економіко-географічні проблеми адміністративного району.

Висновок. Дослідження структури населення і виробництва Старокостянтинівського району дає можливість зробити такі висновки:

1. Взаємодія населення і виробництва в адміністративному районі проявляється через конкретні територіальні взаємодії між ними, всередині територіальних спільностей населення і виробництва.
2. Населення регіону характеризується процесом зменшення його чисельності. За показником росту населення (K_p) виділяються групи поселень з різним рівнем стабільності: висока стабільність ($K_p > 1$), стабільні ($K_p = 0,87 - 1,0$), нестабільні ($0,60 - 0,87$), висока нестабільність ($0,60 - 0,40$), дуже висока нестабільність (менше 40).

3. В структурі господарства району важливе місце займають промисловість, сільське господарство, галузі соціального комплексу.

4. Взаємодії територіальних структур населення і виробництва характеризується впливом виробництва на населення і його основні характеристики.

5. Стабілізація, зниження падіння природного приросту, поліпшення статеві-вікової структури вимагає вдосконалення структури виробництва, створення додаткових робочих місць (особливо в сільській місцевості) в промисловому виробництві та сфери обслуговування населення.

1. Ермолаев В.Ю. Географические исследования целей планирования экономического и социального развития. Сборник научных трудов. - Киев: Наукова думка, 1983 р.- с. 3 - 12.
2. Іщук С.І. Територіальне виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія). К. - Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996 р. - 244 с.
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. Посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів. – К. Знання 1998. – 416с.
4. Паспорт Старокостянтинівського району за 1990 -2010 р.
5. Верменко А. Перспективи оптимізації соціально-демографічної і ситуації в Україні //Нова політика 1998р. № 6.

УДК 528.94

Даценко Л.М., Підлісецька І.О.

АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНИХ ТУРИСТИЧНИХ КАРТ

У статті зроблено аналіз поліграфічно виданих зарубіжних туристичних карт на різні регіони. Дано загальну оцінку особливостям оформлення туристичних карт.

В статье сделан анализ полиграфически изданных зарубежных туристических карт на разные регионы. Дана общая оценка особенностям оформления туристических карт.

The article is an analysis of foreign tourist maps of different regions. Given an overall assessment of the characteristics of tourist maps.

Вступ. Туризм, як практика пізнання нового та невідомого сягає своєю історією у глибину тисячоліть до початкових джерел існування людського суспільства. Слово «туризм» використовується в багатьох мовах з давніх часів. Вважають, що своїм походженням воно зобов'язано виразу «великий тур». Початково «Великим туром» (Grand tour) називали ознайомчу подорож, яку здійснювали в XV-XVI ст. молоді представники дворянства, а в XIX ст. такі подорожі стали популярними і серед інших верств населення. Метою таких подорожей було знайомство з іншими культурами. Як і в давні часи, в часи «великих турів», так і сьогодні основне призначення туризму — знайомство з іншими країнами, місцевостями, народами, спосіб встановлення контактів та взаєморозуміння.

Згідно з визначенням Всесвітньої туристичної організації (ВТО), туризм є похідним від французького *tour* (прогулянка, поїздка) і являє собою подорож у вільний час, один із видів активного відпочинку.

За Н.Ф.Реймерсом, туризм — це будь-яка подорож з метою відпочинку і знайомства з новими регіонами й об'єктами, а О.О.Бейдик дає наступне пояснення цього терміна: туризм — це форма масового подорожування та відпочинку з метою ознайомлення з навколишнім середовищем, що характеризується екологічною, освітянською та іншими функціями.

З розвитком суспільства все більша кількість населення планети задіяна у сферу туризму. Це обумовлює підвищену зацікавленість до картографічних творів і особливу популярність довідкових, туристичних і дорожніх карт (атласів).

Задачі, які вирішують за допомогою сучасних туристичних карт, різноманітні. Але слід зупинитися на головних з них — це орієнтування на місцевості з певною точністю, яка визначається масштабом; отримання необхідної інформації про туристичні об'єкти, за допомогою використаних

на карті умовних знаків, різноманітних додаткових даних (текстових даних, ілюстрацій, додаткових карт, схем та ін.).

Вихідні передумови. В сучасній науковій літературі не так багато публікацій, що містять аналіз змісту карт туристичного спрямування, опис підходів до оформлення умовних знаків, пропозицій нових рішень в оформленні туристичних картографічних творів. Більшість статей готують співробітники картографічних підприємств і присвячені технічним рішенням по оформленню туристичних карт та атласів, загальному огляду змісту таких творів або рекламуванню виданої продукції (О.Барладін, Л.Даценко, В.Остроух, І. Дрогушевська, Г.Кучеренко та інші).

В працях Северинова В.Ф. [7-8] зроблено історико-бібліографічний огляд картографічних творів України за період 1918-1990 рр. і розглянуто картографування туристичних ресурсів України. Загальний огляд туристичної картографії України представлено аналізом картографічних джерел, серед яких туристичні атласи (навчальні, краєзнавчі та інші) де присутня туристична інформація, карти, карти-схеми, схеми міст, карти туристичних маршрутів. Дана оцінка позитивних здобутків картографії в галузі друкованих туристичних карт, які видані Головним Управлінням геодезії, аерофотозйомки та картографії, Картографічними фабриками України та іншими установами за період 1988-1997 рр. [4]. Розглянуто аспекти виявлення, систематизації й картографування архітектурно-історичних ресурсів, як об'єктів пізнавального туризму [1]. Нові підходи щодо розробки регіональних карт туристичної тематики розглянуто у дисертаційному дослідженні Ю. Прасул [6].

Мета даної публікації полягає в аналізі та оцінці кожної з відібраних закордонних туристичних карт з точки зору прийнятності їх використання у туристичній галузі.

Виклад основного матеріалу. Не дивлячись на те що туристична картографія давно оформилась в самостійний напрям, питання її подальшого розвитку в методологічному, теоретичному і практичному плані залишаються актуальними. Твори, що видаються різноманітні за змістом, видами продукції, територіальному охопленню, але більшість з них відрізняється емпіричним підходом до проектування і укладання. Тому виникає необхідність у науково обґрунтованій постановці досліджень по розробці змісту, оформлення, методики і технології створення туристичних карт підвищеної інформативності. Особливої увагу заслуговує структуризація та певна стандартизація підходів до розробки системи умовних знаків туристичних карт.

Туристичні карти дають можливість фіксувати положення, стан та просторове розміщення туристичних об'єктів. Вони є зручним засобом в отриманні інформації користувачами та створюють зоровий огляд форм, взаємне положення об'єктів, що дозволяє встановлювати їх просторову локалізацію. Карти містять якісні та кількісні характеристики (показники) про об'єкти туристичної інфраструктури та об'єкти туризму, вказують на

просторовий зв'язок між ними. Дані властивості карт пояснюють цінність та значимість їх для практичного застосування туристами.

Відомо, що карти – це можливість зберігання накопичених географічних знань. Вони використовуються в різноманітних сферах людської діяльності і є актуальними для туристичної галузі, як засіб наукових досліджень. Так туристичні карти дають можливість отримати нові знання, вивчати процеси розвитку туристичної галузі та здійснювати прогнози.

Оцінка карти – це встановлення її якості та ступеню прийнятності для певних цілей, в нашому випадку – туризму. При дослідженні карт використано метод аналізу. Поняття оцінки та аналізу карт тісно пов'язані і відокремлювати їх було б не доцільним.

Для дослідження проаналізовані туристичні карти різних регіонів: окремі Європейські держави: Німеччина, Хорватія, Польща, Словенія, Іспанія, Італія, Швейцарія [11,15,17,20,22,29-32], Азійські держави: Ізраїль, Єгипет, Іран, Корея, Китай [14,15,19,21,23,24-27], країни СНД: Грузія, Білорусь [10,28] та їхні територіально-адміністративні одиниці [12,13,16,24].

На наступному етапі дослідження було ретельно відібрано 23 поліграфічно виданих туристичних карт різних регіонів.

При аналізі було дано оцінку кожній обраній туристичній карті за такими елементами:

- ✓ математична основа;
- ✓ елементи географічної основи;
- ✓ тематичне навантаження, повнота елементів змісту (ознаки і класифікації покладені в основу кожного елементу, способи картографічного зображення об'єктів та явищ, ступінь навантаження карти в цілому);
- ✓ компоновка карти, оформлення та якість її видання.

Математична основа складається із сукупності математичних елементів карти, які визначають математичний зв'язок між картою та територією, що відображається. На всіх проаналізованих туристичних картах із елементів математичної основи зазначений масштаб [10-13,15,17-25,27-31], який дає можливість виконати певні метричні розрахунки на карті. На деяких картах присутній ще один елемент математичної основи – це картографічна координатна сітка (сітка меридіанів та паралелей) [10,15,17,18,29], користуючись якою при необхідності, можна визначити координати (просторове розміщення) певного туристичного об'єкту.

Елементи географічної основи це гідрографія, рельєф, населені пункти, шляхи сполучення, рослинний покрив та ґрунти. Всі перераховані загальногеографічні елементи присутні на кожній з туристичних карт, що було проаналізовано. Вони мають суттєве значення для орієнтування і узгодження об'єктів тематичного змісту. Гідрографія, шляхи сполучення та населені пункти на туристичних картах відображаються більш детально порівняно з іншими об'єктами географічної основи. На деяких картах ці

елементи подані узагальнено, це пояснюється тим, що вони заважають тематичному змісту і даються на картах в узагальнених класифікаціях показників [14,23,31,32] і з меншою деталізацією. Серед відібраних карт більшість розрахована на автотуристів, тому на них шляхи сполучення є одночасно і елементом географічної основи і тематичного (головного) змісту [15,17,18,29], детально класифіковані за видами і винесені в легенду [10,18,21,28-30].

Ще один елемент географічної основи – це населені пункти, які часто є і елементом тематичного змісту карти. Вони також подаються по різному, в основному класифіковані за кількістю населення і винесені в легенду. Підписуються на карті населені пункти, які пов'язані з тематичним навантаженням. Щоб не перевантажувати карту, дрібні населені пункти не показують.

Наступні елементи географічної основи, які присутні на картах – рельєф та рослинність.

Умовні знаки елементів географічної основи не на всіх картах відображені в легенді в повному обсязі. Географічна основа розкриває взаємозв'язок об'єкта картографування з географічною оболонкою. На туристичних картах, окрім основних адміністративних одиниць, наносять населені пункти, в яких є туристичні об'єкти, які характеризують географічну та рекреаційну особливість даної території.

Перераховані вище елементи географічної основи іноді дуже тісно пов'язані з елементами тематичного змісту і їх доволі важко відділити.

Наступне на чому слід детально зупинитися – *це повнота змісту та способи картографічного зображення*, які використані на туристичних карт. Основний зміст карт визначається та залежить від туристичного потенціалу регіону – сукупності можливостей, які використовуються для потреб туризму. Туристичні карти доволі не типові за змістом та різні за оформленням і використаними картографічними способами зображення.

Об'єкти тематичного змісту, які (присутні) подаються на туристичних картах можна умовно поділити на дві групи. До першої групи відносяться об'єкти сфери обслуговування туристів (об'єкти туристичної інфраструктури): інформаційні туристичні центри, аеропорти, вокзали, паркінги, готелі, турбази, заправки, автосервіс тощо, які допомагають здійснювати подорожі. До другої групи – безпосередньо об'єкти туризму, які на пряму залежать від характерних особливостей кожної території (географічного положення та рівня розвитку різних видів туризму). Це найвизначніші об'єкти окремо взятої території, які характеризують її з найкращих сторін. Серед яких можна виділити певні групи об'єктів: пам'ятки історії та культури, археологічні, архітектурі (сакральні та громадські), природні об'єкти, об'єкти та території світової спадщина ЮНЕСКО та ін..

Для зображення об'єктів туристичної інфраструктури та туризму на картах найчастіше використовується спосіб наочних знаків не виражених в масштабі карти (їх величина значно перебільшує масштабне зображення

об'єкту). У більшості випадків наочні значки своїм зображення нагадують реальний вигляд об'єкту. Вони бувають натуралістичними та символічними. Об'єкти туристичної інфраструктури подаються символічними умовними знаками нагадуючи своїм виглядом інформаційно-вказівні дорожні знаки, серед яких станції технічного обслуговування, паркінги, готелі, аеропорти, морські порти та ін. Для об'єктів туризму використовують наочні умовні значки, наприклад пам'ятки архітектури (громадська та сакральна), природні об'єкти та ін..

Ще один спосіб зображення, що використовується на туристичних картах – це спосіб лінійних знаків та знаків руху, яким подаються на картах туристичні маршрути. Кожна країна має свій туристичний потенціал, за рахунок якого виділяється особливість даного регіону, який виражений розвитком різних видів та напрямів туризму. Так, майже на всіх картах присутній, властивий тільки туристичним картам, показник картографування – туристичні маршрути.

Для передачі туристичної інформації на картах використовують стандартні графічні прийоми. В залежності від характеру поширення туристичних об'єктів та явищ, які картографуються, застосовують стандартні способи зображення: локалізовані значки, ареали, лінійні знаки, знаки руху, якісного та кількісного фону, які вирізняються різноманітністю використаних зображувальних засобів.

Компоновка розглянутих карт різноманітна, хоча є і спільні риси – карти одноаркушеві, двосторонні та видаються у складаному вигляді. На одній стороні карти міститься картографічне зображення території, легенда та мінімальна кількість додаткових даних. Обратна (друга сторона) карти містить найчастіше текстові та графічні дані про найвизначніші об'єкти та території. Серед яких: різноманітні текстові данні, пояснювальні тексти [10,12,14,16,22,23,30,32], перелік об'єктів обслуговування та туристичного призначення [15,16,20,23,29,31], додаткові карти [15], великомасштабні плани міст [15], схеми туристичних маршрутів [20,22,24,31], фото та кольорові ілюстрації[10,12,14,16,20,23,24,29,30,31].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Під час аналізу вищезазначених туристичних карт особливу увагу було приділено оформленню та прийнятності їх для використання туристами.

Було виділено наступні особливості:

- ✓ у більшості видань серед елементів математичної основи зазначений масштаб, картографічна сітка присутня не завжди;
- ✓ географічна основа більшості туристичних карт відображається у спрощеному (сильно генералізованому) вигляді, її повнота напряму залежить від тематичного навантаження;
- ✓ туристичні карти доволі нетипові за змістом та різні за оформленням, використаними картографічними способами зображення,
- ✓ для передачі туристичної інформації на картах використовують картографічні способи зображення: локалізовані позамасштабні значки,

ареали, лінійні знаки, знаки руху, якісного та кількісного фону, які вирізняються різноманітністю використаних зображувальних засобів (Табл.1).

Таблиця. 1 Аналіз змісту туристичних карт

№ п / п	Назва карти (мова оригіналу)	Вид-во, рік видання (мова оригіналу)	Математична основа		Елементи географічної основи							Тематичне навантаження	
			Масштаб	географічна сітка	Рельєф		гідрографія	Населенні пункти		Шляхи сполучення		Інфраструктура	Об'єкти туризму
					горизонталі	відмітка		класифіковані	авто	залізничні	залізничні		
1.	Tourist map Korea and Seoul	Gyeonggi Tourism Organization. – 2005	1: 1 050 000	+	-	-	+	+	-	+	+	+	+
2.	Catalonia tourist map	Generalitat de Catalonia. – 2005	1: 300 000	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+
3.	Словенія. Туристична карта	Словенська туристична організація. - 2009	1: 450 000	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+
4.	Prefecture map. Kphth – Crete	Nomaxiakh Aytodiokheh Xani. 2007-2008	Не вказано	-	-	+	+	+	-	+	-	+	+
5.	Silesian Voivodeship. Tourist map	Wydawnictwo Kartograficzne «Compas». - 2010	1: 100 000	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
6.	Карта Баварії	Katografie: Galli Verlag. - 2008	1: 1 00 000	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+
7.	Карта Ізраїля	Изд-во Таргет ЛТД. – 2008	1: 400 000	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+
8.	Польща. Туристична карта	Польська туристична організація. – 2009.	1: 1 650 000	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+
9.	Iran. Tourist map.	Iranshenasi Publisher. - 2008	Не вказано	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+
10.	Египет. Карта и путеводитель	Не вказано	Не вказано	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+

11.	Cesis region. Tourist map. Riga. Latvia	Jana seta publishers and printers	1: 100000	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+
12.	Экскурсионная карта Китая.	Государственное управление по делам туризма КНР	1: 7 900 000	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+
13.	Факты о Финляндии и карта	Publishen by the Finnish Tourist Board. -2006	Не зазначено	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+
14.	Туристическая карта. Горы Швейцарии	Швейцарская Национальная Туристическая корпорация. - 2005	1: 600 000	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+
15.	Дорожня і туристична карта Хорватії. Загреб.	Хорватський туристичний союз. – 2009	1:1 00 000	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+
16.	Road map. Slovakia	VKU. Slovenska republika. – 2008	1: 600 000	+	-	+	+	+	-	+	+	-	+
17.	Tourist map. Belarus	Minsc. “Belcartographiya” republican unitary enterprise. – 2007	1: 850 000	+	-	-	+	+	-	+	+	-	+
18.	Грузія. Туристична карта	Міністерство економічного розвитку Грузії. Департамент Туризму і курортів Грузії. – 2010	1: 950 000	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+
19.	Cran Canari. Land karte	Patronato de Turizmo de Cran Canari. – 2008	1:125 000	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+
20.	Карта Малазії	Агенство туризма Малэята. Министерство туризма Малазии	Не зазначено	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+
21.	Sri Lanca. Tourist map	Printed By Imagination Ads	1: 800 000	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+
22.	Span. Tourist map	Cartografia GCARS.L. - 2000	1:1500 000	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+
23.	Crete. Prefecture map	Nomaxiakh aytodioikhen Xanign. – 2006-2007	Не зазначено	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+

Для розгляду було вибрано найбільш якісні картографічні твори туристичного спрямування. Тому всі карти мають поліграфію високого технічного рівня, звертає увагу збалансованість кольорових гам та коректний підбір шрифтів. Ілюстративний матеріал багатий за змістом і оформленням.

У зв'язку зі світовими тенденціями потік в'їзних та виїзних туристів з кожним роком зростає, це обумовлює підвищену зацікавленість до картографічної продукції, а саме туристичних і дорожніх карт, довідників, путівників та ін.. Туристичні карти інформативні і займають особливе місце серед різноманітної інформації про об'єкти та суб'єкти туризму.

1. Вортман Д. Я., Бейдик О. О. Нові аспекти виявлення, систематизації й картографування архітектурно-історичних ресурсів як об'єктів пізнавального туризму.// *Туристичні ресурси України*. К.-1996. С.117-135
2. Дрогушевська І. Л., Коляда О. І., Кучеренко Г. М. Туристичні картографічні твори // *Вісник геодезії та картографії*. – 2004. - № 2. – С.32-36.
3. Куртеева Н.В. Судаков Н.С. Картография для туризма и экскурсий // *Геодезия и картография*. – М., 1990, № 7. – С.39 – 42.
4. Маркова О.Є. Загальний огляд туристичної картографії України // *Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 1: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Туризм в Україні: економіка та культура» (Світязь, 9-10 вересня 1998 р.)*. - У двох частинах. - К.: «КМ - Трейдинг», 1998. – Частина друга - с.360.
5. Пилипайтис А.А. Некоторые аспекты и проблемы картографирования культурного наследия в Литве // *Проблемы картографирования памятников культуры и природы*. – Вильнюс. - 1989. – С.13.
6. Прасул Ю. І. Наукові основи системного картографування регіонів України для потреб туризму (на прикладі Харківської області). автореф. дис. канд. географ. наук : 11.00.12 / НАН України, Ін-т географії. – Київ. 2004. - 20 с.
7. Северинов В.Ф. Атласне науково-популярне картографування туристичних ресурсів України // *Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 1: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Туризм в Україні: економіка та культура» (Світязь, 9-10 вересня 1998 р.)*. - У двох частинах. - К.: «КМ - Трейдинг», 1998. – Частина друга - с.360.
8. Северинов В.Ф. Картографія туризму в Україні (історико-бібліографічний огляд: 1918-1990 рр.)//*Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 3*. – К.: ЧП Єльченко, 2000. С. 267-282.
9. Усаков А.С. Практика Туристских Путешествий. Учебное пособие по туризму и краеведению. – СПб.: Творческий Учебный центр «ГЕОС», 1999. – 264 с.

Список картографічних джерел

10. Belarus. Tourist map. Scale 1: 850 000. Minsc. “Belcartographiya” republican unitary enterprise. – 2007.
11. Catalonia. Tourist map. Scale 1: 300 000 Generalitat de Catalonia. – 2005. (Каталонія, Еспанія).
12. Cesis region. Tourist map. Scale 1: 100000. Riga. Latvia Jana seta publishers and printers.
13. Cran Canari. Scale 1:125 000. Land karte Patronato de Turizmo de Cran Canari. – 2008.
14. Iran, Land of Beauties. Iranshenasi Publisher.- 2008.
15. Korea and Seoul. Tourist map. Scale 1: 1 050 000 – Gyeonggi Tourism Organization. – 2005. (Корея)
16. Kphth –Crete. Prefecture map. Nomapxiakh Aytodiokkeh Xani. 2007-2008.
17. Slovakia. Road map. Scale 1: 600 000. VKU. Slovenska republika. – 2008.
18. Silesian Voivodeship. Tourist map Scale. 1: 100000 Southern part, Wydawnictwo Kartograficzne Compas. – 2010.
19. Sri Lanca. Tourist map. Scale 1: 800 000. Printed By Imagination Ads.
20. Span. Tourist map. Scale 1:1500 000. Cartografia GCARS.L. - 2000

21. Turkey. Tourist map. Scale 1: 1 850 000. Ankara. General Directorate of Information. – 2007(Турція)
22. Дорожня і туристична карта Хорватії. Масштаб 1:1 00 000. Загреб. Хорватський туристичний союз. – 2009
23. Египет. Карта и путеводитель.
24. Карта Боварии. Масштаб 1:1 00 000. Katografie: Galli Verlag.-2008.
25. Карта Израиля. Масштаб 1: 400 000.Изд-во Таргет ЛТД. – 2008.
26. Карта Малазии. Агентство туризма Малэита. Министерство туризма Малазии.
27. Китай. Экскурсионная карта. Масштаб 1: 7 900 000. Государственное управление по делам туризма КНР.
28. Карта Грузії. Масштаб 1: 950 000. Грузія. Міністерство економічного розвитку Грузії. Департамент Туризму і курортів Грузії. – 2010.
29. Словенія. Туристична карта. Масштаб 1: 450000. Словенська туристична організація, 2009.
30. Туристична карта Польщі. Масштаб 1: 650 000. Польща. Польська туристична організація. – 2009.
31. Туристическая карта. Горы Швейцарии. Масштаб 1: 2 200 000. Москва. Швейцарская Национальная Туристическая корпорация.-
32. Факты о Финляндии и карта. Publishen by the Finnish Tourist Board. – 2006.

УДК 528.94: 528:001.12/.18: 528.9.004

Беба Н.В.

КАРТОГРАФІЧНІ ТВОРИ НА СЛУЖБІ ТУРИСТІВ

Розглянуто основні особливості укладання і використання найпоширеніших серед туристів видів картографічних творів (оглядові та маршрутні карти, плани населених пунктів). Проаналізовано системний підхід, як основу створення картографічних творів рекреаційної діяльності. Запропоновано градацію рівнів картографування для картографічних творів туристської тематики.

Рассмотрены основные особенности создания и использования самых распространенных среди туристов видов картографических произведений (обзорные и маршрутные карты, планы населенных пунктов). Проанализирован системный подход, как основа создания картографических произведений рекреационной деятельности. Предложена градация уровней картографирования для картографических произведений туристской тематики.

The basic features of creation and using the most widespread among tourists types of cartographic products (review and rout maps, plans of settlements) are considered. Systematic approach, as basis of creation the cartographic products of recreational activity, is analyzed. Gradation of mapping levels for tourist's cartographic products is offered.

Забезпечення туристів і рекреантів якісною картографічною інформацією про відповідні регіони та об'єкти є важливим елементом розвитку туристської індустрії, пропаганди гармонійного і корисного відпочинку, популяризації найрізноманітніших видів туризму і рекреації в Україні. Використання картографічної складової в рекреаційній діяльності крім пізнавальної, описової та інших функцій має забезпечувати також безпеку туристів.

Туристські карти служать для знайомства з районом подорожі, отримання необхідних відомостей туристського характеру про розміщення

визначних пам'яток, про систему обслуговування туристів, і є картографічним посібником для загального орієнтування під час походів, подорожей, екскурсій. Туристські карти можуть використовуватись для визначення напрямку руху, району та часу відпочинку, вибору оптимального маршруту подорожі, вони можуть бути вимірювальною моделлю для визначення просторово-часових характеристик загально географічних об'єктів. Нерідко карта може нести рекламну або пропагандську інформацію.

Рекреаційна діяльність вирізняється складною просторовою структурою, багатомірністю, системністю, функціональною і територіальною цілісністю та складається із взаємопов'язаних підсистем. Особливу роль у картографічному відображенні взаємодії природних, економічних і соціокультурних явищ у рекреаційно-географічному процесі відіграє *системний підхід*. Він є методологічною основою створення карт, дозволяє реалізувати концепцію цілісності туристської системи, виділити і відобразити на картах основні компонентні підсистеми, їх структуру, системоутворюючі взаємозв'язки, багаторівневий характер об'єктів картографування. Продовж останніх десятиліть всебічне дослідження геосистем здійснюється з позицій системної парадигми. Необхідність системного підходу до вивчення туризму і рекреації розглянуто в також в роботах В.І.Азара. [1], Ю. І. Прасул [5] та інших.

Системний підхід у сучасних дослідженнях включає в себе розгляд не тільки внутрішньої складної системної будови сучасної організації, а й її взаємодії із складнішими системами. Актуальним завданням є пошук картографічної моделі туристсько-рекреаційної системи, яка б найкраще відображала системний характер об'єктів дослідження та дозволила отримати нову інформацію.

Іноді системою називають набір карт, кожна карта якого відображає тільки одну характеристику якого-небудь елемента, або набір, де кожна карта містить декілька характеристик, що відносяться, як правило, до одного елемента системи. Однак будь-який набір (чи серія) карт не може автоматично стати системою. Для того щоб відобразити систему, необхідно мати уявлення про її склад та характер зв'язків між елементами. Система карт повинна всебічно характеризувати об'єкти картографування, нести в собі логіку системи туристських послуг, тісну узгодженість спеціальної інформації.

Логічне та однотипне інформаційне поєднання карт у системі означає застосування єдиних стандартів і правил у розробці змісту карт, встановлення взаємозв'язку карт за змістом, пошук спільного критерію добору показників, послідовність відображення об'єктів картографування. Системним зібранням карт часто виступає атлас — карти в ньому укладені в єдиній програмі та видані у вигляді книги, окремими аркушами або в електронному варіанті.

Системне картографування туризму передбачає системний аналіз і власне картографічне відображення. Необхідно визначати об'єкт

картографування, його специфіку, часові і просторові параметри, характеристики функціонування, здійснити всесторонній аналіз, з'ясувати функціонально-компонентну і територіальну структури, тенденції розвитку, види і типи рекреаційної діяльності. При цьому виявляється склад і структура компонентів, їх підпорядкованість для обґрунтування системи карт, відбору й узагальнення показників картографування.

Варто зазначити, що процес безпосереднього укладання карти також має бути системним та складатися з послідовних етапів. На початковій стадії проектування туристської карти здійснюється збір різноманітних даних, що забезпечуватимуть можливість технічно вірного і економічно вигідного розв'язання поставленої задачі, визначається завдання на карту, формулюється назву карти (яка розкриває її тему і територію картографування), масштаб і призначення карти, а також коло користувачів карти, її функції і вимоги, яким вона повинна задовольняти. Вибір масштабу туристської карти залежить від географічних особливостей території, у тому числі її розмірів, навантаження її об'єктами туристського характеру, можливості чіткого й зручного читання зображення прийнятими умовними позначеннями найскладніших ділянок території. Вибір масштабу визначає вимоги до точності вимірів на карті, повноту передачі об'єктів і докладність їх зображення, завдяки чому встановлюється значення масштабу, який задовольнить кожну вимогу. Важливими факторами, які впливають на вибір основних параметрів туристської карти є регіональні особливості території картографування і забезпечення карти джерелами. Цілеспрямоване вивчення об'єктів туристського призначення є необхідною умовою встановлення їх особливостей і властивостей. Достатньо глибока ступінь вивченості об'єктів туристського призначення, їх властивостей і специфіки розміщення створює можливість розроблення повноцінної карти, яка б відповідала поставленій цілі — бути справжнім помічником для туриста під час вибору, планування і проведення відпочинку та занять різними видами спорту.

Дуже важливим є точне визначення призначення туристської карти перед її безпосереднім створенням, так як невизначеність або некоректність визначення призначення карти може вплинути на зміст і бути причиною невідповідності карти цілям її створення. Серед основних вимог до картографічних матеріалів туристсько-рекреаційного спрямування також виділимо: надійність (включаючи точність та достовірність змісту), інформативність (найоптимальніша повнота змісту в залежності від призначення карти), читаність (оптимальне зорове сприйняття картографічного зображення в цілому та всіх умовних позначень окремо), художнє оформлення (дизайн окремих елементів і усього твору в цілому, компонування).

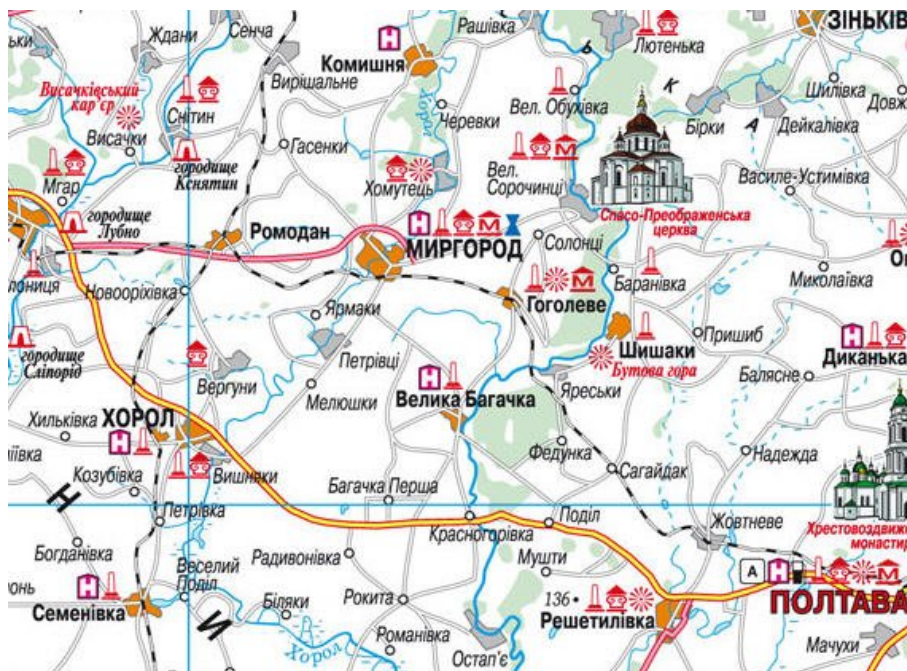
Туристські карти можуть бути як поліграфічно видані (на папері або інших матеріалах) так і електронні. Широкого поширення у туристів останнім часом набувають такі нові види карт як GPS-карти, Інтернет-

карти та карти для мобільних пристроїв, — особливості їх використання для потреб туризму детально розглянуто в інших публікаціях автора [2, 3, 4].

В залежності від масштабів картографічних творів, об'єктів картографування та представлених територій виділимо *рівні картографування* для картографічних творів туристського спрямування:

- локальний (територіально-рекреаційний комплекс: національний природний парк, історико- культурний заповідник, гірський курорт; масштаби: 1:50 000 і крупніше);
- місцевий (окремий населений пункт, група населених пунктів; масштаби: 1:100 000 і крупніше);
- регіональний (область, район країни; масштаби: 1:100 000 – 1:200 000);
- національний (країна; масштаби: 1:100 000 і дрібніше);
- глобальний (весь світ, кілька країн чи регіонів; масштаби: 1:1 000 000 і дрібніше).

Рівні картографування є взаємопов'язаними між собою, але кожен з них має свої особливості, і окрім математичної основи відрізняються класифікаціями об'єктів, графічним оформленням тощо.

Мал. 1. Фрагмент оглядової туристської карти від ДНВП “Картографія”

У практиці картографічного виробництва туристської тематики найпоширенішими є оглядові та маршрутні карти, плани (карти) населених пунктів. *Оглядові карти* призначені для загального огляду району, попереднього знайомства з його природою, історією та культурою, з системою обслуговування туристів, місцезнаходженням визначних пам'яток тощо. Оглядові карти в межах існуючого адміністративно-

територіального розподілу, великих, середніх та дрібних регіонів складаються переважно в масштабі 1:100 000 і дрібніше. Вибір масштабу залежить від географічних особливостей території, у тому числі її розмірів, навантаження її об'єктами туристського характеру, можливості чіткого й зручного читання зображення прийнятими умовними позначеннями найскладніших ділянок території. Крім основної карти можуть розміщуватися додаткові матеріали: великомасштабні карти найцікавіших районів, літературні тексти, що включають відомості з історії, географії, економіки району, малюнки чи фотографії з коротким поясненням, таблиці відстаней тощо.

Різноманітність видів туризму спричинила видання схем, а пізніше *маршрутних карт*, пішохідних (у тому числі лижних, кінних), водних, велосипедних, автомобільних, залізничних, комбінованих та інших маршрутів. Масштаби, в яких укладаються маршрутні карти, в основному від 1:200 000 і крупніше. Складні ділянки маршруту потребують детальнішого картографічного відображення (в масштабах 1: 50 000, 1:25 000 і крупніше). Вибір масштабу карт та схем залежить від географічних особливостей території, у тому числі її розмірів, навантаження її об'єктами туристського призначення, можливості чіткого й зручного читання зображення карти прийнятими умовними позначеннями. Якщо на карті зображено лише один маршрут, — доцільно показати лише вузьку смугу ландшафту вздовж даного маршруту.

Мал. 2. Фрагмент маршрутної карти від НПП "Гуцульщина"

На маршрутних картах, виходячи з їхнього призначення і масштабів, навантаження загальногеографічними і тематичними елементами має бути

більшим, ніж на оглядових картах. На них часто розміщують такі додаткові матеріали: великомасштабні карти найцікавіших районів, врізки підходів до цікавих туристських об'єктів, розташованих осторонь від основного маршруту, а також плани міст або тематичні карти, у тому числі схеми приміського транспорту, літературні тексти, подаються описи маршрутів та історична довідка про населенні пункти через які проходять маршрути, малюнки чи фотографії з коротким поясненням. З великою детальністю на маршрутні карти та схеми потрібно наносити об'єкти, що мають значення орієнтирів, наприклад: дерево, будинок лісника тощо. У малообжитих районах показують окремі будівлі постійного типу (будинки, ферми, зимовища тощо). Подаються рекомендовані місця ночівель. На туристських картах додатково слід позначати такі об'єкти, як рятувальні загони та інші рятувальні служби з їх контактною інформацією тощо. Також, як допоміжну інформацію, під час планування та в процесі подорожі варто використовувати карти з позначенням місць ймовірного сходу лавин, зсувів; медичні та кліматичні карти тощо.

Плани (карти) населених пунктів в основному укладаються в масштабах 1:10 000 і крупніше, які дозволяють відображати кожний будинок та його нумерацію. Відображення забудови та адресації на території картографування в повному об'ємі дає змогу відображати точки інтересу (з англ. — POI/Points of interest) у відповідності до точного місця їх розташування. Для зручності користування під час подорожей хасто такі карти представлені у вигляді атласу або в електронному вигляді у спеціальних пристроях.

Мал. 3. Фрагмент плану міста від ДП “Західгеодезкартографія”

Процес представлення картографічного зображення інтегрує в собі різноманітні типи даних, використовує сучасні технології та наукові принципи. Багатоаспектність об'єкту картографування, виникнення нових

видів туризму, зміна тенденцій розвитку туристської галузі вказує на необхідність партнерства організаторів рекреаційної діяльності, дослідників, виробників картографічної продукції, а також безпосередньо туристів; співпраці фахівців різних галузей знань (географів, біологів, геологів, істориків, картографів, дизайнерів, краєзнавців тощо). Розширення партнерської взаємодії та обміну передовим досвідом є ефективним засобом розвитку туристської галузі взагалі та туристського картографування зокрема.

1. Азар В. И. Экономика и организация туризма / В. И. Азар. – М.: Профиздат, 1993. – 214 с.
2. Беба Н. В. Особливості використання GPS-навігації для потреб туризму / Н. В. Беба // Вісник геодезії та картографії. – 2009. – № 1. – С. 28-33.
3. Беба Н. В. Особливості картографічного забезпечення і використання мобільних пристроїв для потреб туризму / Н.В. Беба // Вісник геодезії та картографії. – 2010. – № 3 – С. 18-22.
4. Беба Н. В. Картографічне моделювання туристично-рекреаційної діяльності в мережі Інтернет / Н. В. Беба // Вісник геодезії та картографії. – 2008. – № 5. – С. 15-19.
5. Прасул Ю. І. Дослідження з проблем системного регіонального картографування для потреб туризму / Ю. І. Прасул // Картографія та вища школа: збірник наукових праць. – 2003. – Вип. 8. – С. 41-47.

Картографічні джерела

1. Косівщина туристична. Туристична карта. 1:100 000. НПП “Гуцульщина”, 2003.
2. Львів. Центр міста. 1:6 000. – Л.: ДП “Західгеодезкартографія”, 2007.
3. Україна. Туристична карта. – 1:1 000 000 – ДНВП “Картографія”, 2007.

УДК 911.3

Власенко М.М.

АНАЛІЗ АСПЕКТІВ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ

В статті проаналізовано основні аспекти інформаційно-технологічної глобалізації, такі як індекс мережевої зрілості та рівень підключеності до мережі Інтернет а також явища, які являють собою результат впливу глобалізації на суспільне середовище – цифровий розрив, та цензура.

Ключові слова: інформаційно-технологічна глобалізація, індекс мережевої зрілості, індекс цензури, цифровий розрив, цифрова нерівність.

In the paper were analyzed the main aspects of the information technology globalization, such as network readiness index, level of quantity of Internet users and phenomena, which represents the result of influence of globalization to the social environment, like digital divide, and censorship.

Keywords: information technology globalization, network readiness index, index on censorship, digital divide, digital inequality.

Актуальність: Сьогоднішній глобальний світ охоплює понад 210 країн світу з населенням понад 6,5 млрд. осіб. Майже не залишилось країн, яких не торкнулась глобалізація, і перш за все інформаційно-технологічна. Дослідження основних характеристик інформаційно-технологічної глобалізації, таких як доступ до Інтернету, коефіцієнт мережевої зрілості країн, цензури в країнах, цифрового розриву є особливо актуальним, так як

постали ці питання власне не так давно, але характеризуються постійно зростаючим значенням. Латинська Америка є регіоном з динамічними показниками економічного та соціального розвитку, який не є достатньо вивченим у цьому плані.

Мета: аналіз проявів інформаційно-технологічної глобалізації в Латинській Америці на регіональному рівні, та рівні окремих країн, дослідження динаміки рівня мережевої зрілості в регіоні, та виявлення проблем, гальмуючих розвиток інформаційно-технологічної глобалізації в регіоні.

Основними передумовами виникнення та розвитку глобалізаційних процесів в інформаційно-технологічній сфері являються :

- ✓ інтенсивний розвиток постіндустріальних технологій, поширення їх по всьому світі;
- ✓ поступово трансформування постіндустріального суспільства в інформаційне, у результаті інформаційно-телекомунікаційної революції в промислово розвинутій зоні світу.

Саме в умовах НТР спостерігався розвиток інформаційно-технологічної сфери. Епоха масової комп'ютеризації почалися наприкінці в 1970-х рр., а у другій половині ХХ ст. відбулися найважливіші зміни в технічній оснащеності виробництва і розвитку виробничих, наукових та інформаційних технологій. Застосування нових технологій сприяло розвитку засобів зв'язку. Із середини 1990-х рр. інтенсивно розвивається мобільний зв'язок, що став важливим атрибутом нашого часу .

Прогрес комп'ютерної техніки допомагає в пізнанні світу і тіснішому спілкуванні людей. На рубежі століть вихід у світову інформаційну мережу через електронну систему Інтернету став доступним для населення. Основою світової інформаційної інфраструктури, важливим рушієм глобалізації є Інтернет, який залучає в єдиний інформаційний простір мільйони людей незалежно від їх місцезнаходження. Надаючи користувачам унікальний доступ до різних масивів інформації, Інтернет зменшує просторові й часові обмеження в різних сферах людської діяльності, проте як і будь-яке явище має територіальні відмінності у поширенні. Індекс мережевої зрілості являється яскравою ілюстрацією рівня готовності країни взаємодіяти у сучасному інформаційному суспільстві, та активно впроваджувати найновіші досягнення науково-технічного прогресу [4].

В результаті аналізу складових інформаційно-технологічної глобалізації у Латиноамериканському регіоні було виявлено, що їх розвиток має значну позитивну динаміку. За останні 10 років рівень користування Інтернетом в країнах зріс, мінімально – на 223% (Перу), а максимально – на 4900% (Парагвай) [1]. Тим не менш, потенціал до впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в регіоні залишається потужним. На сьогоднішній день Латинська Америка знаходиться на передостанньому місці у світі за кількістю інтернет-

користувачів, не зважаючи на значну кількість населення та потенціал, лише 10,3% користувачів світу проживають в Латинській Америці [1].

Розгляд територіальної диференціації користувачів мережі Інтернет вказав на вкрай нерівномірний розподіл за країнами регіону. Найбільша кількість інтернет-підключень спостерігається у найрозвиненіших країнах – Бразилії, Мексиці, Чилі, Аргентині.

Ця ситуація викликана перш за все перевагами економіко-географічного положення даних країн. Завдяки значному територіальному охопленню, потужному економічному та демографічному потенціалу дані країни забезпечують переважну більшість населення доступом до мережі Інтернет. Також позитивна ситуація спостерігається в країнах, в яких в силу їх невеликої території, відносно високого рівня розвитку, та невеликої кількості жителів простіше забезпечити розвинену мережу Інтернет-підключень (Коста-Ріка, Панама).

Індекс мережевої зрілості демонструє позитивну динаміку останніми роками, що демонструє бажання країн використовувати досягнення інформаційно-технологічної глобалізації в усіх сферах життя, проте країни Латинської Америки не зазначені в Топ-20, до Топ-50 входять Чилі (40 місце) та Коста-Ріка (49 місце) [3]. Найгірші показники мережевої зрілості демонструють такі країни як Болівія, Сурінам, Парагвай. Різниця між максимальними та мінімальними показниками мережевої зрілості становить 91 пункт, що підтверджує наявність значної нерівності між країнами регіону за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційної мережі.

В сучасному світі цензура покликана захищати населення від інформаційних небезпек, особливо такі вразливі його прошарки, як діти та молодь. В латиноамериканському регіоні цензура не завжди виконує захисну функцію, частіше блокуючи користувачам доступ до інформації. Найтяжче становище спостерігається в Мексиці, Венесуелі, Колумбії, Гондурасі. В цих країнах зазнає утисків свобода слова, застосовуються методи фізичного впливу на представників мас-медіа, та поширена необґрунтована фільтрація змісту Інтернет сайтів [2].

Явище цифрового розриву є закономірним наслідком нерівності економічних, політичних та соціальних умов серед країн на початку ери інформаційно-технологічної глобалізації. Дослідженням цифрового розриву та цифрової нерівності займається значна кількість дослідників у всьому світі. Питанню цифрової нерівності присвятили свої дослідження К. Кунео, П. Ді Маджіо, Е. Харгітай. Також цю проблему намагається вирішити International Telecommunication Union (ITU), інституції ЄС та ООН.

На сьогоднішній день у регіоні Латинської Америки спостерігається як глобальний цифровий розрив – що являє собою значну відсталість країн регіону від решти країн світу, так і соціальний – гендерний, геронтологічний, економічний, освітній розрив серед населення країн.

Основною причиною утворення глобального цифрового розриву є нерівність економічних, соціальних та політичних умов країн світу при впровадженні досягнень інформаційно-технологічної глобалізації. Якщо початковий розрив між країнами був не настільки значний, то з часом прірва між більш розвиненими країнами та країнами що розвиваються стала майже неподоланною перепорою. Саме така ситуація і спостерігається серед країн Латинської Америки, в перспективі якої буде лише погіршення, а для запобігання цьому необхідне максимальне залучення усіх ресурсів країн.

Питання поглиблення цифрового розриву та утворення стійкої цифрової нерівності залишається актуальним, так як даний процес є динамічним, а його наслідки негативно впливають на можливості сталого розвитку не лише окремого регіону, а світосистеми в цілому.

1. *Internet World Stats/Internet Usage and Population in South America* – Режим доступу: <http://www.internetworldstats.com/stats15.htm>
2. *OpenNet Initiative/Latin America* – Режим доступу: <http://opennet.net/research/regions/la>
3. *World Economic Forum / The Networked Readiness Index Rankings 2009-2010* – Режим доступу: <http://www.weforum.org/pdf/gitr/2009/Rankings.pdf>
4. *World Economic Forum/How networked is the world? Insights from the Networked Readiness Index 2009-2010* – Режим доступу: http://www.weforum.org/pdf/GITR10/Part1/Chap%201_How%20Networked%20is%20the%20World.pdf.

Черней Е.І., Олійник Я.Б., Калько А.Д.

*ГЕОГРАФІЧНІ ПАРАМЕТРИ ВПЛИВУ ПЛАНЕТАРНИХ ПРОЦЕСІВ
НА ГЕОЛОГІЧНІ ФОРМАЦІЇ*

Проаналізований зв'язок вуглеводневих геологічних формацій з планетарними процесами та космічними явищами.

Ключові слова: газогідратні поклади, підгідрати, вміщуючі породи, тріщини, шельф, гірські породи.

Проанализирована связь углеводородных геологических формаций с планетарными процессами и космическими явлениями.

Ключевые слова: газогидратные залежи, подгидраты, вмещающие породы, трещины, шельф, горные породы.

Connection of hydrocarbon geological structures is analysed with planetary processes and space phenomena.

Key words: gashydrates beds, subhydrates, containing breeds, cracks, shelf, mountain breeds.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Останнім часом через об'єктивні і суб'єктивні чинники Україна потребує диверсифікації джерел постачання енергоносіїв. Погляди вчених нарешті звернулися до шельфу Чорного моря. Однак пошуки нових джерел вуглеводнів пов'язані не тільки з відкриттям родовищ на шельфах теплих морів. Для північних країн, Росії, наприклад, що має в своєму розпорядженні найбільший за протяжністю арктичний шельф, важливого значення набувають розвідка і промислове освоєння родовищ північного і далекосхідного морів. З 60 млрд. т. (в перерахунку на нафту) прогнозних вилучених запасів на шельфі морів Росії 80% припадає на частку північного і далекосхідного морів. Проте освоєння цих запасів є надзвичайно важким завданням у зв'язку з суворими природно-кліматичними умовами у важкодоступних і малообжитих регіонах [4].

Аналіз останніх джерел з цієї проблеми. У США, Канаді і Великобританії не припиняються розробки нових способів техніки і технологій для буріння і експлуатації нафтогазових родовищ в суворих арктичних умовах. Проте безпека і економічна доцільність їх широкого застосування не підтверджена [6]. Аналізуючи прогнозні запаси вуглеводнів на шельфі, потрібно відзначити, що на внутрішні моря припадає 17,2% нафти і 13,2% газу, а на теплі моря - 27,4% нафти і 24,8% газу, тобто близько чверті запасів [4]. Освоєння родовищ нафти і газу на шельфах теплих морів Росії пов'язане з необхідністю застосування апробованих в світовій практиці технологій і технічних засобів - розвідувальних плавучих бурових установок і експлуатаційних

стаціонарних платформ, для виготовлення яких необхідні певні виробничі потужності [4, 6].

Отже, першочерговим об'єктом розробки є шельф теплих морів.

Надійна техніка і технологія промислового освоєння родовищ нафти, газу, газоконденсату, розташованих в надрах Світового океану, таких, що забезпечують екологічну безпеку, на даному етапі не створені. Будь-яка аварія експлуатаційного устаткування може привести до витоку газу, конденсату, нафти, зіткнення яких з джерелом вогню викличуть їх детонацію з викидом в повітряний і космічний простори значних об'ємів продуктів горіння.

Раніше виявлена об'єктивна закономірність існування в літосфері покладів газогідратів, що є покришками родовищ підгідратів нафти, газу і конденсату. Зони газогідратних покладів зосереджені, головним чином, в районах розповсюдження вічномерзлих порід. Газогідрати займають більше 70% території Росії, близько 25% суші Землі і понад 90% території Світового океану [1, 8].

Мета дослідження полягає в здійсненні комплексного аналізу можливого виникнення не прогнозованих процесів в місцях залягання газогідратів.

Відповідно мети потрібно було розв'язати такі завдання:

- з'ясувати уявлення про існування в літосфері покладів газогідратів;
- проаналізувати особливості методологічних підходів;
- змалювати перспективи попередження глобальних за масштабами катастроф.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Газогідрати - це утворені за певного тиску і температур тверді сполуки води з газом, в яких молекули газу заповнюють кристалічну решітку, утворену молекулами води [1]. Газогідрати утворюють непроникні для газу пласти, які служать покришкою для родовищ нафти і газу. Деформація налягаючих порід супроводжується опусканням покришки в зону з підвищеною температурою, яка перевищує температуру гідратуутворення, що приводить до розкладання гідратів на вільний газ і воду. Вільний газ, накопичуючись під непроникною покришкою, утворює газові і газоконденсатні поклади підгідратів з певним тиском газу і конденсату.

Накопичення донних відкладів приводить до підвищення гірського тиску в осадах, їх опускання з утворенням газогідратів. Процес утворення газогідратів супроводжується збільшенням потужності покришки, що приводить до порушення рівноваги з газовим, газоконденсатним покладами і, як наслідок, до деформації куполу з утворенням систем вертикальних і міжпластових тріщин. Зсув куполу в зону підвищених температур супроводжується розкладанням газогідратів на вільний газ і воду з підвищенням тиску в газовому, газоконденсатному покладах, яке приводить до підняття покришки і осадів з утворенням куполу. У вертикальних і міжпластових тріщинах за певних термодинамічних

параметрів утворюються газогідрати. При цьому геологічний розріз переходить до стану стійкої рівноваги.

Вказана закономірність коливань осадової товщі Світового океану протирічить науково-технічним вимогам, що регламентуються інтенсивним відпрацюванням родовищ підгідратів. Інтенсивне відпрацювання супроводжується втратою стійкості покритишки, складеної газогідратами, з подальшим викидом і спалахуванням в повітряному і космічному просторах величезних кількостей газу і конденсату з родовищ підгідратів, а також газу при розкладанні гідратів, що приводить до глобальних за масштабами катастроф.

Друге протиріччя витікає з необхідності задоволення потреб держав у вуглеводневій сировині за рахунок інтенсивної розробки родовищ нафти, газу і конденсату, що залягають в надрах північного і далекосхідного морів, і національною безпекою скандинавських країн і країн тихоокеанського регіону, зокрема Росії, якій належить понад 70 атомних підводних човнів (АПЧ) з невивантаженими ядерними реакторами на борту, знятих з озброєння. Крім того, на дні Баренцева моря знаходиться АПЧ «Комсомолец» з ядерними торпедами на борту, який затонув в результаті аварії на початку 90-х років. Радіаційна небезпека посилюється тим, що на шельфі о. Нова Земля розташоване сховище ядерних реакторів, знятих з АПЧ. Ініціатором спонтанного радіоактивного розпаду відпрацьованого ядерного палива (ВЯП), що знаходиться в реакторах, може стати викид і горіння в повітряному і космічному просторах величезних кількостей газу і конденсату.

Третє протиріччя - між об'єктивно існуючим найвищим мінерально-сировинним потенціалом Півночі, і відсутністю науково-обґрунтованої системи регулювання користування мінерально-сировинними ресурсами, здатними реалізувати глобальну мету економіки - максимально можливе задоволення суспільства продукцією економіки при мінімальній витраті коштів і ресурсів, а також забезпечення економічної безпеки.

Виявлена закономірність наявності газогідратних покладів на суші і в надрах Світового океану не може пояснити серію катастроф, наприклад в Бермудському трикутнику, Тунгуську катастрофу, а також багато інших, які можуть виникнути в акваторіях, в повітряному і космічному просторах [9].

Чи існують технології видобутку газу і конденсату з газоконденсатних або аналогічних родовищ, які не приведуть до катастроф в Світовому океані, повітряному і космічному просторах? Такі технології авторам невідомі. Чому ж не відбулися катастрофи на експлуатованих родовищах? Відповідь полягає очевидно в тому, що по-перше, час експлуатації родовищ незначний для втрати стійкості налягаючих порід з утворенням тріщин і розкладанням газогідратів, а по-друге, землетруси в районах експлуатації морських родовищ не зафіксовані.

Таким чином, завдання прогнозування катастроф ускладнюється за рахунок відсутності статистичних даних, що приводить до висунення

авторами об'єктивно існуючої закономірності зв'язку вуглеводневих геологічних формацій з планетарними процесами і космічними явищами.

Для обґрунтування достовірності досліджень і його наслідків за прототип прийняте Штокманівське газоконденсатне родовище, яке розташоване під нижньою межею зони гідратоутворення в Північному льодовитому океані.

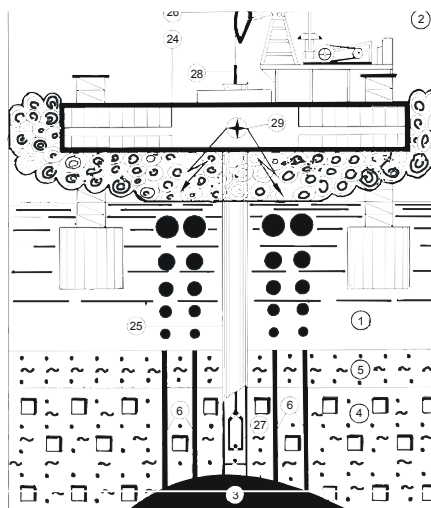

Рис. 1. Схема видобутку газоконденсату і можливі наслідки інтенсивної експлуатації родовища, розташованого в надрах Світового океану
1 - гідросфера; 2 - атмосфера; 3 - родовище підгідрату вуглеводнів; 4 - газогідрати; 5 - налягаючі гірські породи; 24 - глибоководна льодостійка платформа; 25 - обсадна колода свердловини; 26 - верстат-гойдалка; 27 - насос; 28 - штанга; 29 - джерело вогню.

Родовище розташоване на шельфі Баренцева моря на відстані 650 км. від м. Мурманська. Промислові і можливі запаси газу по категоріях C_1+C_2 складають 3,2 трлн.м³. Запаси конденсату по категоріях C_1+C_2 оцінюються в 22 млн. тон. Глибина залягання родовища від поверхні акваторії 2640 м. Глибина акваторії над родовищем 280-360 м. Площа родовища в межах балансових запасів складає 1728 км². Тривалість льодового періоду коливається від 1 до 5 місяців. Основний компонент газу в родовищі - метан (CH₄), концентрація якого рівна 90-95%. Середній вміст конденсату в родовищі складає 20 г/м³. Конденсат складається з бензинових (інтервал кипіння від 30° до 200°С), газових (200°-300°С) і більш висококиплячих компонентів. Вихід бензинових фракцій складає 85%. Щільність конденсату 660-750 кг/м³.

Розрахунковий річний об'єм видобутку газу з родовища складе 50 млрд.м³ (рис. 1).

Для забезпечення річного видобутку газу на родовищі передбачається побудувати і встановити дві глибоководні льодостійкі платформи (ЛСП), чотири модулі з кущами з 12 свердловин видобутку,

підводні внутрішньопромислові трубопроводи і кабелі, підводне сховище конденсату місткістю 30 тис.м³ на одну платформу для безпричального наливу танкера, магістральний підводний трубопровід завдовжки 635 км від берега Кольського півострова. Добутий газ передбачається переробляти в зріджений газ і метанол. Об'єм капіталовкладень оцінюється в 6 млрд. дол. США. Термін експлуатації родовища складе 64 роки [4].

Тривалість експлуатації родовищ вуглеводнів 20-65 років [4]. Зазначений термін експлуатації неспівставний з тривалістю циклів колювань осадової товщі морського дна, що супроводжуються інтенсивним розкладанням газогідратів. Видобуток значних об'ємів газу і конденсату у відносно нетривалий відрізок часу може привести до втрати стійкості покришки, складеної газогідратами, з утворенням в куполі системи вертикальних і міжпластових тріщин. Втрата стійкості покришки призведе до утворення окремих вивалів з подальшим обваленням порід куполу у вигляді монолітних блоків в порожнину, заповнену газом і конденсатом. Після чого в надрах можуть виникнути некеровані енергоємні процеси, наслідки яких будуть катастрофічними (рис. 2, 3).

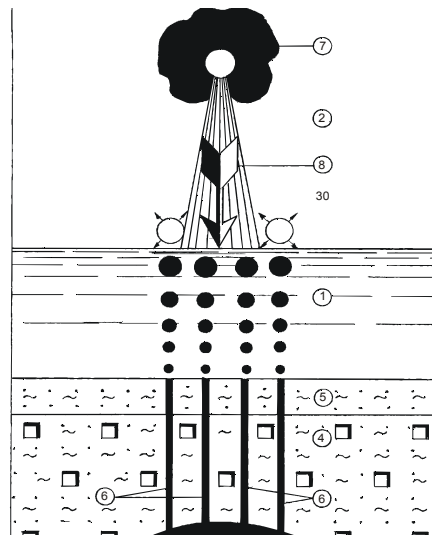

Рис. 2. Наведена сейсмічність в надрах Світового океану від вибуху в атмосфері космічного джерела

1 - гідросфера; 2 - атмосфера; 3 - родовище підгідрату вуглеводнів; 4 - газогідрати; 5 - налягаючі гірські породи; 6 - система вертикальних тріщин; 7 - вибух космічного джерела; 8 - напрям ударної хвилі; 30 - електричний розряд.

Вказану закономірність класифікуємо, як наведену сейсмічність Землі, викликану штучними техногенними джерелами. Ця закономірність може виникнути і на суші і в надрах Світового океану через сейсмічність Землі, викликану землетрусами або вулканізмом.

У разі збігу сейсмічності Землі і наведеної сейсмічності у часі і просторі за даних умов їх наслідки можуть привести до катастрофи

планетарного масштабу - розкладання газогідратів на площі, що перевищує площу підгідратного родовища газоконденсатів. При цьому об'єм газогідратів, схильних до розкладання, отже, об'єм метану викинутого в гідросферу і атмосферу збільшиться на кілька порядків. Наслідки вибуху в атмосфері величезної кількості метану, а також сатурування води гідросфери можуть привести до непрогнозованих еколого-економічних наслідків для населення Землі.

Розглянемо детальніше процеси, які можуть відбутися в надрах, гідросфері і атмосфері, викликані наведеною сейсмічністю від техногенних штучних джерел.

Аналогічна закономірність (рис. 2) може бути від вибуху в атмосфері космічного джерела. Ударна хвиля впливає на гідросферу, налягаючі породи і газогідрати, викликає напружений стан останніх, що приводить до утворення системи вертикальних тріщин. У тріщини, які пронизують газогідрати, проникає газ з підгідратного родовища під високим тиском, здійснюючи при цьому роботу з розширення і нагріву стінок. Досягнувши межі покрівлі газогідратів з налягаючими породами, складеними слабо- або незцементованими осадами, газ проникає в порові простори осадів, пронизує їх, утворює систему тріщин і з'єднується з гідросферою. Оскільки густина газу і конденсату значно нижча за густину води, перші спливають на поверхню гідросфери.

У зв'язку з різким падінням гідростатичного тиску по глибині гідросфери від регламентованого максимального значення до атмосферного, структуру руху двофазного потоку в гідросфері слід вважати стрижневою, яка характеризується рухом основної маси газу у вигляді суцільного потоку (стрижня) в рідині, швидкість якого перевищує 1,2 м/с. Оскільки сумарна площа перетину тріщин, які пронизують газогідрати і налягаючі породи, нескінченно більша порівняно з площею поперечних перетинів експлуатаційних свердловин, може відбутися миттєвий викид в атмосферу близько 3,2 трлн м³ газу. У відносно нетривалий проміжок часу на поверхню гідросфери буде піднято 22 млн т конденсату бензинових фракцій внаслідок позитивної плавучості. Отже, на початковому етапі над поверхнею акваторії з'явиться стовп газу, напрямна нижньої основи якого відповідає межі родовища з балансовими запасами, а його площа складе 1728 км³. Надалі відбудеться деформація стовпа внаслідок аерогідродинамічних процесів на межі поділу з перетворенням його на грибоподібну форму. Нижня основа гриба знаходитиметься на поверхні конденсату, що розтікається по акваторії. При цьому чітка межа поділу двох фаз - газу і конденсату - буде розмита.

Температура газу і конденсату значно перевищує температуру гідратоутворення. Проникаючи в тріщини газогідратів, газ, а потім і конденсат, внаслідок тепловіддачі розкладає газогідрати на газ і воду. Газ з газогідратів змішуючись з газом і конденсатом родовища спрямовується по тріщинах вгору і здійснює роботу. Робота, в основному, витрачається на дроблення монолітних блоків, подрібнення продуктів дроблення у

висхідному потоці пульпи. У трифазному турбулентному потоці пульпи газоподібними компонентами є газ з родовища і газ, що утворився в результаті розкладання газогідратів; рідкими компонентами - конденсат, вода з гідросфери і мінералізована вода, що утворилася при розкладанні газогідратів; твердими компонентами - в основному мулисто-глинисті осади. Цей потік проводить інтенсивне розкладання газогідратів з виділенням великої кількості метану і інших газів.

Таким чином, після утворення в газогідратах системи вертикальних і міжпластових тріщин і виходу газу з підгідратного родовища в гідросферу, надра, що включають налягаючі породи, газогідрати і родовище газоконденсату разом з водним середовищем гідросфери, необхідно розглядати як складну гідродинамічну систему, яка працює в режимі газліфту. Робочими агентами є газ родовища і газ, що виділяється при розкладанні газогідратів. При прориві газу з підгідратного родовища первинний об'єм руйнування газогідратів можна подати у формі прямого циліндра з основами, площа яких рівна площі родовища в межах балансових запасів - 1728 км^2 . Об'єм виділеного газу з газогідратів при миттєвому прориві ділянки покладу газом з газоконденсатного родовища, обмеженим основами і бічною поверхнею циліндра при потужності газогідратів 1840 м і вмісті газу в 1 м^3 газогідрату $36 \text{ м}^3/\text{м}^3$, складе 114 трлн.м^3 .

Після викиду газу родовища через внутрішню порожнину циліндра, вертикальні стінки циліндра внаслідок нагріву почнуть обрушуватися. Граничний кут укосу відповідатиме куту укосу вміщуючих мулисто-глинистих порід під водою. В процесі розкладання газогідратів буде залучений додатковий об'єм газогідратів у формі оберненого кільцевого зрізаного конуса, твірна якого розташована до горизонту під кутом $\alpha=20^\circ$. Об'єм газу, що виділився з газогідратів, ув'язнених в межах контура оберненого кільцевого зрізаного конуса, складе 27 трлн м^3 .

Сумарний об'єм газу, що виділився при розкладанні газогідратів, буде рівний 141 трлн м^3 . В процесі ерліфтування пульпи в акваторію Баренцева моря буде винесений об'єм порід, ув'язнених в межах контура оберненого кільцевого зрізаного конуса, твірна якого розташована до горизонту під кутом 20° , що становить $6,3 \text{ трлн м}^3$. Об'єм порід, винесений в акваторію Баренцева моря з врахуванням коефіцієнта розпушування $K_p = 1,3$, складе $8,2 \text{ трлн м}^3$. Незначна частина гірських порід після розкладання газогідратів буде зосереджена в околиці нижньої основи оберненого кільцевого зрізаного конуса, внаслідок зниження інтенсивності розкладання газогідратів.

Оцінити еколого-економічні наслідки розробки Штокманівського родовища на даному етапі неможливо, оскільки їх необхідно розглядати на рівні, що не виключає існування глобальної за масштабами катастрофи. Намітимо головні невирішені на даному етапі проблеми, що вимагають постановки науково-дослідних робіт.

Оскільки максимальна глибина гідросфери 360 м - основна маса порід буде зосереджена в околиці, що направляє основи оберненого кільцевого зрізаного конуса у вигляді гряди у формі кільцевої призми. При цьому розмір гряди по висоті перевищить глибину гідросфери. У початковий проміжок часу трифазний потік в акваторії не має жорстких стінок. Після утворення гряди, потік пульпи буде обмежений внутрішньою бічною поверхнею кільцевої призми. У зв'язку з цим, до моменту припинення повного розкладання газогідратів, а отже подальшим припиненням ерліфтування пульпи, відбуватиметься насичення висхідного потоку породами гряди і винесення їх в гідросферу з високою концентрацією. Зважені частинки пульпи почнуть переміщатися течією на сотні км, що приведе до забруднення Баренцева моря. Подальше накопичення порід на шельфі Баренцева моря перекриє фарватери руху кораблів. Штучно створена перешкода у вигляді гряди може змінити напрям течії Гольфстрім у бік Північного полюса, що викличе танення льоду з непрогнозованими екологічними наслідками для континенту і острівних територій в Світовому океані.

Другим з безлічі можливих наслідків експлуатації газоконденсатного родовища може бути тривала за часом і стійка по інтенсивності сатурація (насичення) морської води метаном і іншими газовими фракціями, зумовлена виходом величезних об'ємів газу (144,2 трлн м³) через товщу порід континентального шельфу на площі більше 2800 км². Морська вода, насичена метаном і іншими газами, з часом може розповсюдитися на значні території, що охоплюють акваторію Баренцева моря і прилеглих до неї морів Атлантичного і Північного льодовитого океанів. Площа території, зайнята водою, насичена метаном і іншими газами, може досягти десятків і сотень тис. км². В результаті тотальної газової сатурації під загрозою знищення неминуче опиняться всі морські біоресурси прилеглих морів і океанів, включаючи рибу, тюленів, китів, фіто- і біопланктон. Серед найуразливіших країн північної півкулі опиняться Росія, Норвегія, Великобританія, Нідерланди, Данія і інші.

Третім можливим негативним результатом розробки газоконденсатного родовища може бути масове площадкове горіння детонаційно-здатних газових сумішей з переважанням метану, проникаючих через гірські породи континентального шельфу в товщу гідросфери, потім на поверхню акваторії і нарешті в повітряний і космічний простори. Структура і геометричні характеристики спалаху метану можуть бути непередбачувані: від стохастично розподілених на величезній площі факелів до суцільних пожеж з величезним виділенням тепла. Найгіршим варіантом може бути своєрідний гігантський високотемпературний пальник площею 2800 км², в який під величезним тиском подається метан разом з бензиновими фракціями. В результаті тривалого горіння такого «суперпальника» відбуватиметься нагрівання атмосфери, супроводжене таненням льоду (температура горіння метану досягає 1875°C). При загальній тенденції стійкого підвищення температури

в світі, і зокрема в північній півкулі, поява джерела з величезним тепловиділенням може привести до глобального потепління, що у свою чергу приведе до танення льоду арктичної і антарктичної зони Землі і підвищення рівня Світового океану. Під загрозою затоплення можуть опинитися величезні прибережні території Європи (Франція, Великобританія і ін.), Південно-східної Азії (Пакистан, В'єтнам і ін.). Північної Америки (Канада і США), узбережжя африканського і інших континентів.

Наявність в конденсаті бензинових фракцій у разі площадкових або стохастично розподілених на поверхні пожеж може викликати ще одне негативне явище - ефект «ядерної зими». Таким чином, при горінні газу з бензиновими фракціями може початися конкуренція між двома описаними великомасштабними процесами (нагрівання і охолодження) з іще більш непередбачуваним термодинамічним, природно-кліматичним кумулятивним ефектом.

На основі викладеного можна пояснити причини катастроф, що виникають в Бермудському трикутнику (рис. 3). У надрах Світового океану в результаті зрушень земної кори періодично відбувається розкладання газогідратів на вільний газ і повітря. По-перше, газ, у момент спливання на поверхню гідросфери, значно знижує щільність морської води, внаслідок чого плавзасоби, завантажені на граничну вантажопідйомність, можуть тонути. По-друге, газ, викинутий в атмосферу, при певній концентрації є вибухонебезпечною сумішшю, здатною до детонації при зіткненні з джерелом вогню, яким є пілотовані літальні апарати, метеорити, космічні апарати при входженні їх в щільні шари атмосфери. Крім того, літальним апаратам для створення підйомної сили крила потрібний кисень, вміст якого в атмосфері після викиду величезної кількості газу (метану) різко знижується. Відсутність кисню приводить до зупинки двигунів, і як наслідок приводить до катастрофи літальних апаратів.

Можливе виникнення катастрофи і в гідросфері і атмосфері над Чорним морем при землетрусах і розробці родовищ нафти і газу, покриттями яких є газогідрати, що залягають в надрах континентального шельфу.

Слід зазначити, що напрямною межі насичень гідросфери і атмосфери метаном є більша основа оберненого зрізаного конуса, утвореного в результаті розкладання газогідратів, при цьому твірною є вертикальна лінія до поверхні гідросфери. Це є бічна поверхня прямого циліндра. Все це слід розглядати, як ідеальний випадок в атмосфері, не схильний до синоптичних рухів повітря. У реальних умовах, межа насичень гідросфери і атмосфери метаном значно збільшується в просторі і часі внаслідок синоптичних дій в атмосфері і течій в гідросфері. На цій підставі, критична територія, в межах якої можуть виникати катастрофи літальних апаратів в атмосфері і плавзасобів в гідросфері значно збільшується. Отже, керівний принцип встановлення межі критичної

території повинен базуватися на комплексному підході, що включає не тільки сейсмічність Землі, гірничо-геологічні умови залягання родовищ підгідратів і газогідратів, але і враховувати всі збурення в гідросфері і атмосфері, приурочені до певних частин Землі.

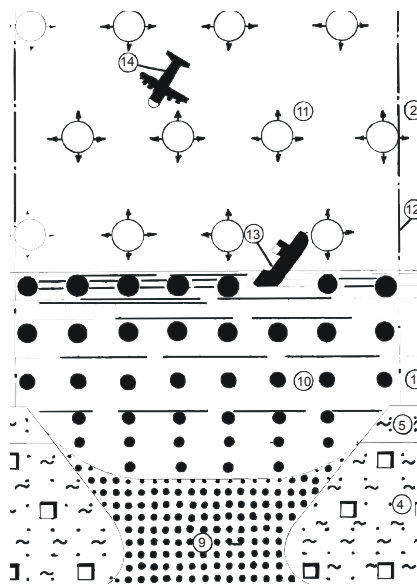

Рис. 3. Наслідки викиду в гідросферу і атмосферу величезної кількості метану, що приводять до катастрофи.

9 - зруйновані газогідрати; 10 - сатурована метаном вода гідросфери; 11 - насичене метаном повітря атмосфери; 12 - межа насичення гідросфери і атмосфери метаном; 13 - плавзасіб; 14 - літальний апарат.

Піддамо аналізу процеси, які можуть відбутися в надрах і атмосфері, викликані сейсмічністю Землі і наведеною сейсмічністю від космічних (позаземних) або штучних техногенних джерел.

Автори вважають, що Тунгуська катастрофа відбулася в результаті вибуху космічного джерела в безпосередній близькості від земної поверхні.

Це базується на відомих наукових фактах, викладених раніше. Наведена сейсмічність в земній корі від вибуху космічного джерела привела до порушення геомеханічної рівноваги порід літосфери з утворенням тріщин, по яких відбувся викид в повітряний простір метану і конденсату з подальшим розкладанням газогідратів покришки в результаті порушення термодинамічної рівноваги. Горіння в атмосфері величезних кількостей метану і конденсату з виникненням супутніх негативних процесів привели до екологічної катастрофи, наслідки якої виявляються і в даний час. Підтвердження цьому може служити експлуатація Месояхського газогідратного родовища в Якутії (Саха) (рис. 4).

Покришкою підгідратного родовища вуглеводнів є газогідрати і налягаючі гірські породи. Родовище розташоване в зоні розповсюдження багаторічної мерзлоти з температурою -7°C .

Потужний вибух космічного джерела привів до утворення в налягаючих породах і газогідратах системи вертикальних тріщин, що поєднують газогідратне родовище з атмосферою. Спочатку по тріщинах в атмосферу була викинута під великим тиском значна кількість метану, а потім і конденсату. В результаті зіткнення метану з вогнищами в тайзі, викликаними вибухом космічного джерела, відбулася детонація метану і конденсату. Швидкі геомеханічні і термогідродинамічні зміни гірських порід надр привели до розкладання газогідратів з розширенням і заповненням тріщин метаном з родовища і від розкладання газогідратів. Розкладання газогідратів привело до викиду в атмосферу величезної кількості метану і конденсату з подальшим вибухом. Вибух метану супроводжується створенням зони розрідження (зниженого тиску), розташованої між епіцентром вибуху і землею поверхнею. Під дією високої температури вічномерзлі налягаючі гірські породи відтавали, вода, що вивільнялася, випаровувалася, а рихлі породи ежектувалися (всмоктувалися) в атмосферу. Вогнище вибуху набуло форми гриба, компонентами якого були продукти вибуху метану, конденсату, пари води і гірських порід.

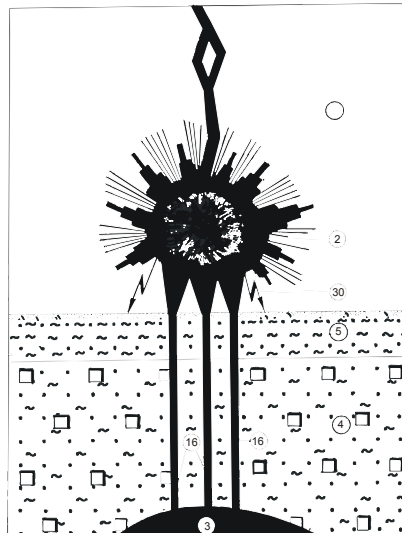

Рис. 4. Наведена сейсмічність в земній корі від надземного вибуху космічного джерела
15 - надземний вибух космічного джерела; 16 - система вертикальних тріщин,
заповнених метаном; 30 - електричний розряд.

Оскільки Тунгуська катастрофа відбулася в болотистій місцевості в утворену воронку почала потрапляти вода. На зміну процесу ежектування рихлих порід, приходить процес ерліфтування пульпи, аналогічний процесу ерліфтування з надр Світового океану, який розглядався вище. Інтенсивне розкладання газогідратів супроводжується винесенням в атмосферу гірських порід, які частково переносяться у вигляді пилу на великі відстані. Значна частина гірських порід складена в основному з крупнообломочного матеріалу, осаджується за межами воронки у вигляді кільцевої гряди. Незначна частина гірських порід осідає безпосередньо у воронці.

Після завершення процесу розкладання газогідратів, припиняється горіння метану в атмосфері, ландшафт земної поверхні може бути представлений кільцевою грядою, штучно створеним водоймищем, горілим лісом і запиленою територією з великою площею по напрямку рози вітрів, що відповідає дійсності (рис. 5).

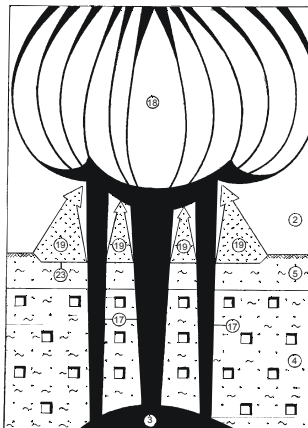

Рис. 5. Наслідки вибуху в атмосфері великої кількості метану
17 - система вертикальних тріщин, заповнених метаном з родовища і метаном від розкладання газогідратів; 18 - вибух метану в атмосфері; 19 - напрям винесення зруйнованих гірських порід і гідратів в атмосферу; 23 - воронка, створена в результаті ежектування налягаючих порід в атмосферу.

Висновки. Можливі наступні шляхи реалізації досліджень: створення постійнодіючого робочого органу, який регулює потреби держави у вуглеводневій сировині, зокрема за рахунок освоєння надр Світового океану в часі і попередження нанесення можливого абсолютного еколого-економічного збитку; створення полігону для дослідження техніки і технологій, а також підготовки наукових і інженерно-технічних кадрів; розробка пропозицій з організації міжнародної співпраці в галузі проблем освоєння надр Світового океану.

1. Горная энциклопедия. Т.1-5. М.: Советская энциклопедия, 1984. – С.237.
2. Трофимук А.А., Черский Н.В., Требин Ф.А., Макогон Ю.Ф., Васильев В.Г. Свойство природных газов находится в твердом состоянии в земной коре. Открытие №75, 25.07.1961 г.
3. Трофимук А.А., Черский Н.В., Царев В.П., Сороко Т.И. Явление преобразования органического вещества осадочных пород под действием тектонических и сейсмических процессов земной коры. Открытие №326, 21.04.1982 г.
4. Программа освоения ресурсов нефти и газа на арктическом шельфе Российской Федерации (основные положения и первоочередные меры).- М.: РАО «Газпром» и АО «Росшельф», 1994. - С.35.
5. Патент № 2029089. Агрегат для разработки газогидратных залежей // Черней Э.И., Черней О.Э., Б.И. № 5, 1995.
6. Зубова М.А. Гидраты природных газов в недрах Мирового океана. Серия «Морская геология и геофизика».- М.: ВИЭМС, 1998.-С.61.
7. Явление глобально проявляющихся быстропотекающих геомеханических и термодинамических изменений в горных породах Мирового океана в период землетрясений и разработки месторождений углеводородов. /Э.И. Черней, С.В.Кравец, З.Р. Маланчук и др. // Вісник РДТУ: Зб.наук.пр.- Рівне, 2001.- Вип.1(8). – С. 48-58.

8. Яблоков М. «Взрывчатка» на океанском дне может облагодетельствовать землян уже в этом веке. М., Техника молодежи, 2001, №8. – С. 12
9. Войцеховский А.И. Загадки Бермудского треугольника и аномальных зон. М., Вече, 2001. – 424 с.
10. Черней Э.И., Постоловский Р.М., Кравец С.В., Маланчук З.Р. и др. Свойство месторождений углеводородов. Открытие. Рег. №226, 25.01.2002.

УДК 911.3

Пендерецький О.В.

МЕТОД ОЦІНКИ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ҐРУНТУ З ВИКОРИСТАННЯМ FUZZY-ТЕХНОЛОГІЙ

Розроблений метод оцінки екологічного стану ґрунту на основі fuzzy-теорії за вимірними значеннями концентрацій важких металів. Метод апробований на фактичному матеріалі.

Ключові слова: екологічний стан, забруднення, методи, стандарти, fuzzy-теорії, ґрунт, шкала оцінки, концентрація, фон.

The method of estimation of ecological condition of the soil based on fuzzy-theory for the measured values of concentrations of heavy metals. The method was tested on the actual material.

Key words: ecological conditions, pollution, methods, standards, fuzzy-theory, soil, assessment scale, concentration, background.

Разработанный метод оценки экологического состояния почвы на основе fuzzy-теории по измеренным значениям концентраций тяжелых металлов. Метод апробирован на фактическом материале.

Ключевые слова: экологическое состояние, загрязнения, методы, стандарты, fuzzy-теории, ґрунт, шкала оценки, концентрация, фон.

Постановка проблеми. Використання земельних угідь в рекреаційних цілях, вирощування екологічно чистої сільськогосподарської продукції, добування мінеральної води та й саме проживання населення ставить вимоги про інформованість як соціальних служб так і громадськості про екологічний стан на даній території.

Розвиток нового напрямку в туристичній галузі – промислового туризму, який виник і почав активно розвиватись лише наприкінці минулого сторіччя, вимагає гарантувати як техногенну так і екологічну безпеку туристів на вибраних об'єктах. Тому дуже важливо ще на початковій стадії використання конкретної земельної території дослідити відповідність на ній вмісту забруднюючих хімічних елементів нормативним показникам.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Серед останніх публікацій та досліджень в галузі визначення вмісту хімічних елементів у ґрунтах слід назвати монографію Рудька Г.І. та Адаменка О.М. - Конструктивна геоекоекологія, 2008р. де наведено результати оцінки екологічного стану ґрунту за ступенем забрудненості з використанням коефіцієнта забруднення та запропоновано ряд карт вмісту хімічних

елементів у ґрунтах. Нові методи моделювання забруднення ґрунтів на основі теорії нейромережі опубліковані Горбійчуком М.І. , а також ряд авторських досліджень визначають вміст елементів у будь якій точці території, що значно скорочує витрати на проведення аналізів і прискорює отримання результатів.

Проте слід зазначити, що нема універсального методу який би вирішував всі поставлені завдання і тому питання дослідження екологічної безпеки потребують подальших наукових розробок.

Визначення невирішених сторін проблеми. Оцінка поточної екологічної ситуації та екологічного стану довкілля здійснюється за екологічними показниками стану і структури геоекосистем, які необхідно порівняти з нормативними. Ця процедура виконується згідно міжнародних і державних стандартів серії ISO 14000 на рівні державних установ, підприємств, галузі і територій [1]. Процес оцінки екологічного стану довкілля здійснюється на основі комплексу комп'ютерних екологотехногеохімічних карт як за окремими компонентами довкілля і за окремими елементами-забруднювачами, так і за інтегральною картою. За допомогою таких карт визначаються зони екологічної небезпеки різного ступеня: сприятливі, задовільні, напружені, складні, незадовільні, передкризові, критичні катастрофічні. Очевидно, що така оцінка здійснюється досвідченими експертами і у значній мірі вона носить суб'єктивний характер.

Мета та завдання статті. Метою даної роботи є розробка науково обґрунтованого методу оцінки екологічного стану ґрунту на основі fuzzy-теорії.

Основний виклад матеріалу. Методи теорії нечітких множин і нечіткої логіки (fuzzy-теорії) [2] дають можливість описувати якісні, неточні поняття і наші знання про навколишній світ, а також оперувати цими знаннями з метою отримання нової інформації. Fuzzy-теорія більш природно описує характер людського мислення і хід його висновків, ніж традиційні логіко-формальні схеми. Тому використання математичних засобів для представлення нечіткої початкової інформації дає можливість отримувати моделі, які адекватно відтворюють різні аспекти невизначеності, які постійно присутні при оцінці екологічного стану довкілля.

Формалізація нечітких знань і процес здійснення нечітких висновків ґрунтується на правилі нечіткої продукції, під яким у загальному випадку розуміють вираз [3]:

$$(i): Q; P; A \Rightarrow B; S; F; N,$$

де (i) - ім'я нечіткої продукції;

Q - сфера застосування нечіткої продукції;

P - умова застосування ядра нечіткої продукції;

A - умова ядра (антецедент);

B - висновок ядра (консеквент);

$\Rightarrow$ - знак логічної секвенції (висновку);

S - метод або спосіб визначення кількісного значення степені істинності висновку ядра;

F - коефіцієнт визначеності або упевненості нечіткої продукції;

N - післямова продукції.

Центральним компонентом нечіткої продукції є її ядро, яке записують у такій формі

$$\text{if } A \text{ then } B, \quad (1)$$

де A і B - деякі вирази нечіткої логіки, які подають у формі нечітких висловів.

Вираз нечіткої логіки A інтерпретується як нечітке лінгвістичне висловлювання типу:

$$b \text{ is } \nabla a, \quad (2)$$

де b - назва лінгвістичної змінної;

a - значення лінгвістичної змінної;

∇ - модифікатор змінної a , який відповідає таким словам як "малий", "середній", "великий" та ін.

Із висловів (2) утворюють складені вислови за допомогою логічних зв'язків "and", "or", "not".

Вирази A і B можна розглядати як дві нечіткі множини, які визначені на універсамах X і Y . При цьому нечітка множина A інтерпретується як умова нечіткого правила продукції, а нечітка множина B як висновок того ж правила. У такому випадку перше відношення визначається функцією належності [2] $\mu_A(x)$, а друге відношення – функцією належності $\mu_B(x)$. Тоді за певним правилом нечіткої продукції визначається бінарне нечітке відношення на декартовому добутку універсамів: $Q = \{\langle x, y \rangle, \mu_Q \langle x, y \rangle\}$. Якщо додатково відома функція належності $\mu_A(x)$, то функція належності $\mu_B(y)$ другої множини може бути визначена як результат нечіткої композиції з використанням правила fuzzy modus ponens (FMS). У виразі (2) лінгвістичні змінні визначаються як кортеж

$$\langle \beta, T, X, G, M \rangle, \quad (3)$$

де β - назва лінгвістичної змінної;

T - базова терм-множина лінгвістичної змінної або множина її значень (термів), кожне із яких є назвою окремої нечіткої змінної a .

X - область визначення (універсам) нечітких змінних, які входять у визначення лінгвістичної змінної β ;

G - певна синтаксична процедура, яка описує процес генерування із множини T нових, осмислених у даному контексті, значень для даної лінгвістичної змінної;

M - семантична процедура, яка дає можливість поставити у відповідність кожному новому значенню даної лінгвістичної змінної, яка отримана за допомогою процедури G , деякий осмислений зміст через формування відповідної нечіткої множини.

Викладені процедури нечітких висновків дають можливість розробити метод оцінки екологічної ситуації для певної території, який розглянемо на прикладі оцінки стану ґрунтів. Поставимо наступну задачу. За вимірними значеннями концентрацій важких металів дати оцінку екологічного стану ґрунтів даної території. Для компактного викладення суті методу обмежимося трьома металами – мідь (Cu), свинець (Pb) і цинк (Zn).

Забруднення ґрунтів важкими металами оцінюють за сумарним показником забруднення Z_c , який визначають за такою формулою [4]:

$$Z_c = \sum_{i=1}^n \frac{C_i}{C_{fi}}, \quad (4)$$

де C_i , C_{fi} - концентрація i -го металу та його фонове значення;

n - кількість присутніх у ґрунті металів.

Фонові значення концентрацій визначають як середній вміст i -го елементу у ґрунтах для даного регіону. За значенням сумарного показника забруднення розроблена шкала [4], яка відображає небезпеку забруднення ґрунтів для здоров'я людини (табл. 1).

Формалізація вихідної лінгвістичної змінної "стан ґрунту" виконана за допомогою кортежу (3), де

▪ β - стан ґрунту;

▪ $T = \{ \text{"сприятливий стан", "задовільний стан", "помірно небезпечний стан", "надзвичайний стан", "дуже небезпечний стан"} \};$

▪ $S = [0; 128];$

▪ $G = \emptyset;$

▪ M - процедура завдання на $S = [0; 128]$ нечітких змінних $\alpha_i = T_i$,

де $\alpha_i \in U$; T_i - елемент (терм) множини T .

Табл. 1. Шкала оцінки стану ґрунтів

Шкала	0 – 8	8 – 16	16 – 32	32 – 64	64 – 128
Терм-множина	сприятливий	задовільний	помірно небезпечний	надзвичайний	дуже небезпечний
Позначення термів	fv	st	md	ex	vd

Аналогічним способом формалізовані вхідні лінгвістичні змінні "концентрація важкого металу у ґрунті". Наприклад, для лінгвістичної змінної "концентрація свинцю (Pb)" будемо мати (табл. 2):

▪ β - концентрація Pb;

▪ $T = \{\text{"фон малий"}, \text{"фон середній"}, \text{"фон великий"}, \text{"гранично допустима"}, \text{"аномально низка"}, \text{"аномально середня"}, \text{"аномально висока"}\}$;

▪ $X = \left[0; C_i^{(AB)} \right]$. Концентрації $C_i^{(AB)}$ вибрані як п'ять значень кларків [5].

▪ $G = \emptyset$;

▪ M - процедура завдання на $S = \left[0; C_i^{(AB)} \right]$ нечітких змінних

$\alpha_i = T_i$, де $\alpha_i \in U$; T_i - елемент (терм) множини T .

Табл. 2. Завдання вхідних лінгвістичних змінних "концентрація металів у ґрунті"

Метал	Позначення	Концентрації, мг/кг						
		фон			BPC	аномальні		
		BS	BM	BB		AS	AM	AB
Мідь	Cu	0	0,8	1,6	2,3	3,0	80,0	157,0
		0,8	1,6	2,3	3,0	80,0	157,0	232,0
Свинець	Pb	0	5,6	11,2	16,8	20,0	43,3	66,6
		5,6	11,2	16,8	20,0	43,3	66,6	90,0
Цинк	Zn	0	5,4	10,9	16,3	23,0	153,7	284,4
		5,4	10,9	16,3	23,0	153,7	284,4	415,0

Значення Z_c обчислювались з використанням даних табл. 2. Для цього кожен із інтервалів розбиття ділився наполовину

$$C_i^{(c)} = \frac{C_i^{(n)} + C_i^{(k)}}{2},$$

де $C_i^{(n)}$, $C_i^{(k)}$ - початок і кінець інтервалу розбиття (у табл. 2 $C_i^{(n)}$

- чисельник, $C_i^{(k)}$ - знаменник).

Отримані значення $C_i^{(c)}$ служили вихідними даними для розрахунків показника сумарного забруднення для кожного із інтервалів розбиття. Фонові концентрації важких металів взяті для території Рогатинського району. Результати розрахунків зведені у таблицю. Табл. 3 є лише фрагментом такої таблиці. Значення Z_c для різної комбінації концентрацій важких металів у ґрунті є підставою до визначення стану ґрунту, який має п'ять градацій (табл. 1).

Кожний терм як вхідних, так і вихідної змінних характеризується своєю функцією належності $\mu_T(x)$. Як приклад, на рис. 1 наведені графіки лінгвістичних змінних "концентрація Pb у ґрунті" та "стан ґрунту".

Система нечіткого висновку про стан ґрунтів дає змогу на основі інформації про концентрацію важких металів у ґранті судити про степінь їх забруднення у відповідності з табл. 1. Для цього така система повинна вміщувати базу правил нечітких продукцій і реалізувати нечіткий вивід висновків на основі посилок і умов, які подані у формі нечітких лінгвістичних висловлювань.

Таким чином, основними етапами нечіткого висновку є [2, 3]:

- ✓ формування бази правил системи нечіткого висновку;
- ✓ фазифікація входних змінних;
- ✓ агрегатування підумов у нечітких правилах продукцій;
- ✓ композиція підумов у нечітких правилах продукцій;
- ✓ акумулювання висновків нечітких правил продукцій.

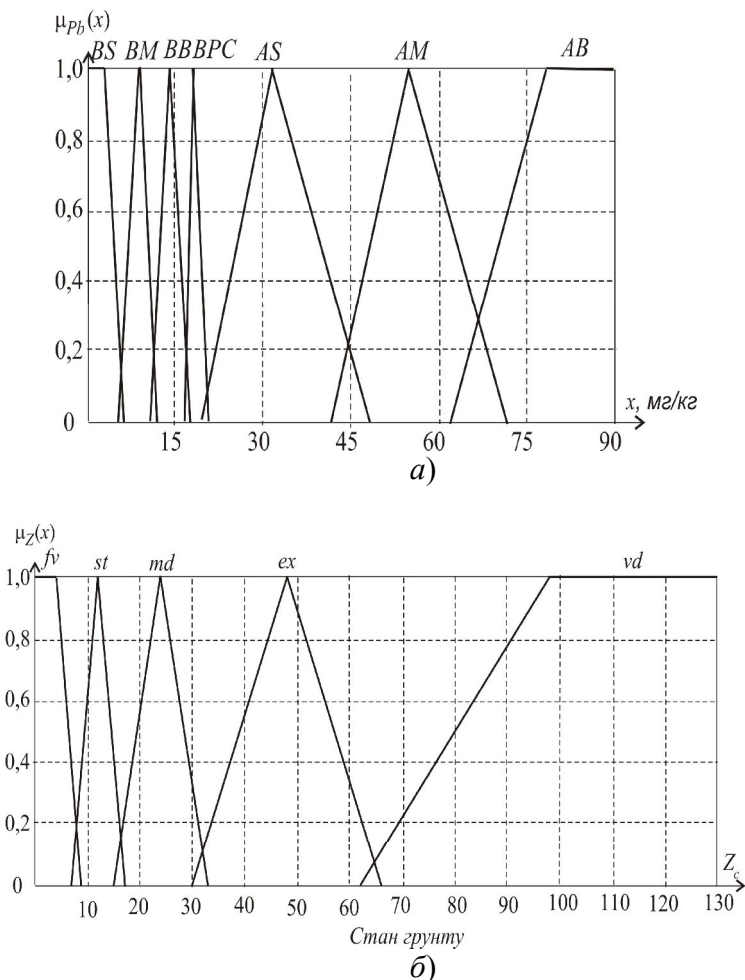

Рис.1. Графіки функцій належності для термів лінгвістичної змінної "Концентрація Pb" (a) та лінгвістичної змінної "Стан ґрунту" (б)

База правил системи нечіткого висновку сформована на основі можливих комбінацій концентрацій важких металів Cu, Pb і Zn у ґрунті. При складанні бази правил виходили із наступних міркувань. У загальному випадку ґрунт може вміщувати k важких елементів, які будемо асоціювати із такою ж кількістю місць, на кожне із яких поміщаємо один із n термів. Тоді із n термів вибираємо один (довільний) і поміщаємо на перше місце,

потім із n термів знову вибираємо один і поміщаємо на друге місце і т. д. до k місця включно. Отже, на одне місце різними способами можна розмістити $n_i = C_n^1$, $i = \overline{1, k}$ термів. У відповідності з комбінаторним принципом множення загальне число таких комбінацій $N = (C_n^1)^k$. Враховуючи те, що $C_n^1 = n$, визначимо загальну кількість правил $N = n^k$, які утворюють базу правил. У випадку, що розглядається $k = 3$, $n = 7$ і $N = 7^3 = 343$. Для кожної комбінації обчислювались показник Z_c у відповідності з формулою (4). Результати розрахунків зведені у таблицю, яка формується автоматично у відповідності із розробленою програмою. Табл. 3 є фрагментом такої загальної таблиці. На основі таблиці концентрацій важких металів у ґрунті складена база нечітких продукцій у формі (1). Як приклад, наведемо частину з них, які відповідають табл. 3

1. if (Cu is BS) and (Pb is BS) and (Zn is PS) then (StateSoils is fv) (1)
2. if (Cu is BS) and (Pb is BM) and (Zn is BS) then (StateSoils is fv) (1)
3. if (Cu is BM) and (Pb is BS) and (Zn is BS) then (StateSoils is fv) (1)
4. if (Cu is BM) and (Pb is BM) and (Zn is BS) then (StateSoils is fv) (1)
5. if (Cu is BM) and (Pb is BS) and (Zn is BM) then (StateSoils is fv) (1)

У дужках після правил наведені значення вагових коефіцієнтів F_i , які можуть приймати значення із інтервалу $[0;1]$. У нашому випадку їх значення дорівнює одиниці, тобто всі правила мають однакову вагу.

Табл. 3. Фрагмент таблиці розподілу концентрацій важких металів у ґрунті

№ правила	Cu	Pb	Zn	Z_c	Оцінка стану	Позначення
1.	Фон малий	Фон малий	Фон середній	0,839966	Сприятливий	fv
2.	Фон малий	Фон середній	Фон малий	0,840171	Сприятливий	fv
3.	Фон середній	Фон малий	Фон малий	0,854663	Сприятливий	fv
4.	Фон середній	Фон середній	Фон малий	1,187997	Сприятливий	fv
5.	Фон середній	Фон малий	Фон середній	1,187792	Сприятливий	fv

Наступним етапом нечіткого висновку є фазифікація – знаходження значень функцій належності нечітких множин (термів) на основі детермінованих вхідних даних (концентрацій важких металів у ґрунті). Процедура фазифікації виконується наступним чином. На початок цього етапу повинні бути відомі значення концентрацій важких металів C_i у ґрунті. Потім розглядається кожне із підумов виду (2). При цьому $b = C_i$. Останнє використовується як аргумент функції належності і відповідно

знаходиться кількісне значення $b'_i = \mu(C_i)$. Це значення i є результатом фазифікації підумови (2). Етап фазифікації буде закінченим, якщо знайдені всі значення $b'_i = \mu(C_i)$ для кожного із підумов всіх правил, які входять в утворену базу правил системи нечіткого висновку. Значення b'_i утворюють множину $B = \{b'_i\}$.

Етап агрегування має за мету визначення істинності умов за кожним із правил системи нечіткого висновку. Для цього використовується множина значень $B = \{b'_i\}$, яка отримана на попередньому етапі. При цьому значення b'_i використовуються як аргументи логічної операції "and" (нечітка кон'юнкція [2]). У результаті виконання операції агрегування знаходиться множина значень $B' = \{b''_i\}$.

Активізація у системі нечіткого висновку є процедурою знаходження степені істинності кожної із підумов правил нечітких продукцій. На початок цього етапу відома множина значень $B' = \{b''_i\}$ і значення вагових коефіцієнтів F_i для кожного із правил нечітких продукцій. Тоді степінь істинності визначається як алгебраїчний добуток b'' на F_i . У результаті виконання етапу активізації знаходиться множина значень $C = \{c_i\}$. Після знаходження множини $C = \{c_i\}$ визначаються функції належності кожної із підумов для вихідної лінгвістичної змінної за правилом min-активізації:

$$\mu'(y) = \min(c_i, \mu(y)).$$

У результаті виконання етапу активізації будуть визначені функції належності нечітких для терм-множини вихідної величини системи нечіткого висновку.

На етапі акумуляції виконується об'єднання функцій належності $\mu'(y)$ з метою отримання функції належності вихідної величини.

Завершальним етапом нечіткого висновку є дефазифікація, яка на основі результатів акумуляції дає можливість визначити детерміноване значення вихідної величини (стан ґрунту) і за цим значенням судити про степінь його забруднення важкими металами. Для виконання числових розрахунків на етапі дефазифікації використаний метод центра ваги або центроїд [2].

Для північної околиці села Пуятинці Рогатинського району були взяті проби ґрунту. Зразки відбирались на відкритій ділянці, що віддалена від дороги не менше ніж на 50 м по конверту 5x5 м і об'єднувались в одну пробу. У результаті отримали такі значення концентрацій важких металів в

грунті у мг/кг: $C_{Cu} = 3,2$; $C_{Pb} = 41,4$ і $C_{Zn} = 33,3$. За допомогою розробленої fuzzy-програми визначено, що стан ґрунту – md (помірно небезпечний).

Висновки. Розроблений метод дає можливість оцінювати екологічний стан ґрунтів за вимірними значеннями концентрацій важких металів. Ефективність і достовірність методу підтверджена результатами досліджень стану ґрунтів території Рогатинського району, на території якого ведуться промислові розробки мінеральної води «Роксолана», «Рогатинська» та ряду інших. Метод оцінки екологічного стану ґрунту на основі fuzzy-теорії дає можливість прийняти заключне рішення щодо місця видобування екологічно чистої води.

1. Шевчук В. Я., Саталкін Ю. М., Навроцький В. М. Екологічний аудит. Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1996. – 204 с.
2. Рутковская Д., Пилинский М., Рутковский Л. Нейронные сети, генетические алгоритмы и нечеткие системы. Пер. с польск. – М.: Горячая линия, 2004. – 452 с.
3. Леоненков А. Нечеткое моделирование в среде MatLab и fuzzyTech.
4. Білявський Г. О., Бутченко Л. І. Основи екології. Навчальний посібник. – К.: Лібра, 2006. – 368 с.
5. Виноградов А. П. Среднее содержание элементов в земной коре. // Геохимия. – 1962. - № 7. – С. 555-557.

УДК 556.5:911.52

Снытко В.А., Широкова В.А., Низовцев В.А., Фролова Н.Л.

ГИДРОЛОГИЧЕСКАЯ И ЛАНДШАФТНАЯ СИТУАЦИЯ БАЛТИЙСКОГО СКАТА ТИХВИНСКОЙ ВОДНОЙ СИСТЕМЫ (СЕВЕР ЕВРОПЕЙСКОЙ ЧАСТИ РОССИИ)

В 2010 г. на территории Ленинградской области были проведены работы комплексной историко-научной экспедиции «Естественные и искусственные водные пути Севера России XVII-XIX вв.», организованной Институтом истории естествознания и техники РАН им. С.И. Вавилова РАН. Главной целью экспедиции было проведение историко-научных, гидрологических и ландшафтных исследований Тихвинской шлюзованной водной системы. Предварительно по архивным и литературным источникам изучалась история водных сообщений Петровской эпохи 1695-1725 гг. Непосредственно на местности выявлялись изменения в природной среде после постройки системы, изучалась динамика развития природных процессов.

In 2010, the Leningrad region were carried out of complex historical and scientific expedition "Natural and artificial waterways of northern Russia XVII-XIX centuries." organized by the Institute of History of Science and Technology, RAS. S.I. Vavilova RAN. The main purpose of the expedition was to conduct historical research, hydrological and landscape studies Tikhvinskaja sluice water system. Previously on archival and published sources has been studied the history of water communications Petrine era years 1695-1725. Directly on the ground to detect changes in the environment after the construction of the system, studied the dynamics of natural processes.

Структура Тихвинской водной системы. Тихвинская водная система - один из важнейших исторических водных путей, по которым

шло заселение и освоение Русского Севера. С древних времен здесь существовал торговый путь с Волги в Прионежье и Балтику. Через водораздел, разделявший реки Балтийского ската и реки Волжского склона, длительное время использовался сухопутный путь по волоку. В 1811 г. было закончено, задуманное еще Петром I, строительство Тихвинского соединительного канала и ряда шлюзов на многих реках и начато движение судов по этой системе. С Волги путь шел: по Мологе до устья Чагодоши (248 км), по Чагодоше и Чагоде до устья Горюна (167 км), по Горюну (13 км), озеру Вожанское (3 км), реке Соминка (32 км, 8 шлюзов), озеру Сомино (1 км), реке Волчина (10 км, 3 шлюза) – это Волжский отрезок системы, затем на водоразделе по Тихвинскому каналу, пересекающему озера Крупино и Лебедино (6,3 км) и далее путь пролегал по рекам Балтийского ската: реке Тихвинка (158 км, 48 шлюзов), протекающей через озера Еглино (2,6 км) и Озерское (5,2 км), реке Сясь от устья Тихвинки до села Сясьские Рядки (96 км). Далее путь шел уже по Старосясьскому каналу (11 км), Староладожскому каналу (112 км) и Неве (74 км). По сравнению с соседними - Мариинской системой (1143 км) и Вышневолоцкой (1440 км), - Тихвинский водный путь обладал рядом преимуществ: во-первых, был самым коротким (от Рыбинска до Петербурга - 924 км) и, во-вторых, судоходство по Тихвинской системе шло в обе стороны. Недостатком системы была маловодность ее рек, в результате чего применялись только небольшие среднемерные (до 33 тонн) суда – местные «тихвинки» и «соминки».

Просуществовала Тихвинская система до середины XX века, в настоящее время все гидротехнические сооружения (62 шлюза и плотины) полностью разрушены и присутствуют в виде руин. Немногочисленные останки шлюзов продолжают ветшать, зарастая травой и становясь все менее доступными для осмотра. Поэтому часть пути пришлось обследовать с помощью автотранспорта: от начала шлюзованной части Тихвинского водного пути на Волжском склоне (Варшавский шлюз, р. Чагода, № 1) – до последнего шлюза на Балтийском склоне – Херсонского (№ 61) на р. Тихвинке. Детально изучались шлюзы: Тамбовский (№12), Минский (№17), Московский (№ 30), Смоленский (№ 57), Тихвинский (№ 60); в районе Тихвинского водораздельного канала – озера Крупино и Еглино. Затем основной путь и исследования проходили по воде: р. Тихвинке – р. Сяси – Ладожское озеро.

Важной и примечательной особенностью Тихвинской водной системы является тот факт, что при ее строительстве использовались ландшафтные особенности окружающей местности и учитывались требования рационального природопользования. Система осуществляла регулирование местного стока воды, что обеспечивало сохранение природных ресурсов Тихвинки, ее притоков и водораздельных озер.

Ландшафтные особенности. Верховья р.Тихвинки и водораздельная часть Тихвинской системы находится на ландшафте Тихвинской гряды, приуроченной к западной окраине Карбонового плато, сложенного

известняковыми породами каменноугольной системы. Абсолютные отметки междуречий составляют большей частью 150-200 м. Карбоновое плато высоким ступенчатым уступом обращено в сторону Лужско-Волховской низины. Уступ глубоко расчленен доледниковыми долинами, которые позднее и были унаследованы современными реками Тихвинкой и Соминкой. Рельеф Тихвинской гряды пологохолмистый, с отдельными грядами конечных морен, с озами и камами. Сравнительно выровненные участки сильно заболочены.

Характерной чертой ландшафта являются также многочисленные озерно-ледниковые котловины с озерами и довольно густая сеть небольших ложбин стока талых ледниковых вод, имеющих четковидный плановый рисунок. В этих «четках», как правило, располагаются озера. В большинстве ложбин стока заложены современные реки, но некоторых из них насквозь пересекают водоразделы в виде плоскодонных вытянутых понижений, являющихся местными межбассейновыми переливами. Характерным примером ложбины с вложенной в нее рекой является верхняя часть Тихвинки с озерами Еглино и Озерское. А небольшая водораздельная «сквозная» ложбина с озерами Крупино и Лебедино между Тихвинкой и Соминкой с Волчиной длительное время использовалась как волок, а позднее именно здесь был прорыт соединительный Тихвинский канал.

На карбонowych известняках с прослоями мергелей и доломитов в этом ландшафте развиты карстовые процессы. Наряду с многочисленными карстовыми воронками здесь отмечены случаи полного высыхания озер из-за ухода воды в карстовые полости. Известным памятником природы является маленькая речушка Рагуша в бассейне р. Сясь. На протяжении десятка километров речка протекает по глубокому (до 80 м) каньону. Река образует пороги и небольшие водопады, а на протяжении двух километров и вовсе исчезает, протекая по системе провальных воронок и полостей.

Река Тихвинка в верховьях протекает среди холмисто-моренного рельефа в слабо разработанной долине, наследуя послеледниковую ложбину стока, и имеет практически характер протоки между озерами. Ниже она протекает среди полосы террасированных водно-ледниковых песков с сосновыми борами. В ее долине встречаются участки широколиственно-еловых лесов с ильмом, липой, кленом; с лещиной, жимолостью, черемухой в подлеске - этому видимо способствует близость коренных известняковых пород. В ее долине небольшими участками встречаются сегментные и ленточные поймы. В нижнем течении р. Тихвинка пересекает плоскую озерно-ледниковую равнину. И имеет низкие песчаные, нередко заболоченные берега. На некоторых участках встречаются дюнно-бугристые формы. По-видимому, в прибрежной части озерно-ледникового водоема откладывались тонкозернистые слоистые пески и супеси, не ленточные глины. По бортам долины распространены обширные массивы верховых и переходных торфяников, а также сосновых, еловых и вторичных мелколиственных лесов.

Река Сясь пересекает моренную равнину с крупными участками озерно-ледниковых и водноледниковых равнин, в зависимости от этого имеет то возвышенные крутосклонные берега, то низменные заболоченные или песчаные террасированные. На некоторых отрезках она врежется в коренные пестроцветные глины, пески и известняки девона, образуя при этом многочисленные перекааты, шиверы и даже пороги. По берегам преобладают мелколиственные и мелколиственно-еловые леса. Долина р. Сясь в нижней части хорошо выражена и имеет пойму и две надпойменные террасы. Устье Сяси приурочено к южному берегу Ладожского озера, представляющего Приладожскую низменность - часть обширной озерной впадины. Ее составляют ледниковые и послеледниковые террасы самого озера и дельты рек Свири и Сяси. Плоские древнеозерные террасы поднимаются от озера уступами. На нижних террасах тянутся песчаные береговые валы и гряды поросших сосной дюн. Верхние террасы оккупировали травяные и моховые болота, чередующиеся с заболоченными сосновыми и сосново-березовыми лесами, лугами и ивняковыми зарослями. Кое-где можно встретить и невысокие моренные холмы и древние дюны.

Современное гидролого-геоэкологическое состояние водных объектов. Гидролого-гидрохимические исследования водных объектов Тихвинского водного пути проводилось с 31 июля по 10 августа 2010 г. Исследование пространственно-временной изменчивости гидролого-гидрохимических характеристик водных объектов является важной в научном и практическом отношении задачей. Полученные материалы позволяют выявить особенности водного режима рек и озер и механизм формирования стока растворенных веществ в различных природных условиях и значимость отдельных факторов их формирования. Расположение исследуемых водоемов, мало подверженных антропогенному воздействию, дает также возможность получить представление о фоновых характеристиках химического состава природных вод исследуемого региона. Не менее важной является задача оценки современного гидроэкологического состояния водных объектов, в том числе учитывая особые условия природо- и водопользования Тихвинской водной системы.

В период устойчивой летней межени в русловой сети преобладают грунтовые, часто гидравлически связанные с рекой, и подземные воды. Движение подземных вод происходит, как правило, в направлении от областей создания гидростатического напора к областям разгрузки (крупные озерные котловины и основные реки).

Воды Тихвинской водной системы – пресные, по классификации О.А. Алекина относятся к гидрокарбонатному классу, группе кальция.

Средние величины минерализации воды: река Тихвинка – 350 мг/л; река Сясь – 380 мг/л; Ладожское озеро – 132 мг/л. Для всех изученных водных объектов характерна слабая (Ладожское озеро) и средняя (реки Сясь и Тихвинка) минерализация вод.

Величина рН в водах исследуемой территории в незначительных пределах от 7,4 до 8,5.

Содержание растворенного кислорода за период наблюдений колебалось на р. Тихвинка от 10 мг/л до 13 мг/л (в поверхностном слое), что составляло от 128% до 154% насыщения кислородом, р. Сясь в поверхностном слое - от 10 мг/л до 13 мг/л (от 122% до 166% насыщения); в Ладожском озере в поверхностном слое - от 11,28 мг/л до 12,71 мг/л (от 135% до 151% насыщения).

По содержанию растворенного кислорода уровень загрязненности и класс качества таков (для поверхностных вод нормальной считается степень насыщения не менее 75%): р. Тихвинка - очень чистые (1 класс качества); р. Сясь - от чистых (2 класс) в верховье до умеренно загрязненных (3 класс) в устье (особенно в районе г. Сясьстрой). Огромное влияние в период наблюдений на распределение величин растворенного кислорода оказывали высокая температура воды (23-24 °С) и воздуха (25-30 °С) и практически полное отсутствие атмосферных осадков.

Не соответствовало требованиям гигиенических нормативов качество воды в водоемах р.Сясь (г.Сясьстрой). 6 августа 2010 г. сброс произошел с ОАО «Бокситогорский глиноземный завод химических веществ». В реке Воложба, а затем и в реке Сясь отмечен массовый мор рыбы. Причина – сброс в реку крупной партии отравляющих веществ, предположительно каустической соды.

Основные результаты. Был собран и обработан значительный массив картографических, опубликованных и архивных источников по созданию Тихвинской водной системы, что позволило выяснить основные этапы ее создания и функционирования. Были выяснены ландшафтные особенности исследуемой территории и выявлены изменения в природной среде, связанные с созданием и функционированием изучаемой водной системы, а также и оценены изменения режима водных объектов. Была выполнена оценка современного состояния объекта и предложены рекомендации по возможности рекреационного использования района Тихвинской водной системы.

УДК 338.483+338.483.1+338.487.1

Явкін В.Г., Ясенчук В.І., Мельничук А.Я.

ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ ЦІНОВИХ ПРОПОЗИЦІЙ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ДНІСТРОВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА

У роботі даються особливості поширення цінових пропозицій в приаквальному територіях Дністровського водосховища. Це дає змогу прогнотувати просторовий

розподіл рекреаційної цінності ділянок узбережжя. Наведено ознаки рекреаційної привабливості в населених пунктах узбережжя.

В работе даются особенности распространения ценовых предложений в приаквальных территориях Днестровского водохранилища. Это даёт возможность прогнозировать пространственное распространение рекреационной ценности участок побережья. Приведены признаки рекреационной привлекательности населённых пунктах побережья.

The paper especially given the spread of price proposals in areas pryakvatorialnyh Dniester reservoir. This enables you to expect the spatial distribution of recreational value of coastal areas. An appeal of outdoor signs in locations coast.

Ключові слова: рекреація, вартість землі, комфортність погод, водосховище, місто, таласотерапія рекреаційні ресурси.

Актуальність дослідження. Рекреаційно-туристична сфера, як вагома складова економіки, набуває все більшого значення, та стрімко інтегрується у туристичну індустрію. І тому розвиток рекреаційного природокористування зони впливу Дністровського водосховища залежить від багатьох чинників. Серед найважливіших природних умов (рельєф, кліматичні і гідрографічні особливості, рослинний покрив, пейзажність ландшафтів), тощо, культурно-історичні цінності (історичні і архітектурні пам'ятники, музеї, пам'ятні місця та ін), побутові умови (наявність закладів сфери і туристичної індустрії, культура та рівень обслуговування, зручність транспортних засобів, тощо), популярність серед населення окремих місць відпочинку тощо[3].

Для здійснення повноцінної рекреаційної діяльності район Дністровського водосховища характеризується наявністю великої кількості природно-географічних рекреаційно-туристських ресурсів, а саме значним потенціалом кліматичних, водних, ландшафтних та інших ресурсів.

Великі перспективи рекреаційного бізнесу формують інтенсивний розвиток інфраструктури рекреації з усіма компонентами, що і відбувається в останні п'ять років в районі Дністровського водосховища. На фоні цих можливостей різко збільшується специфічна конкуренція в пропозиції і попиті рекреаційно значущих ділянок приакваторної землі.

Аналіз попередніх досліджень. Розвиток певних видів рекреацій та туризму базується перш за все на природних ресурсах та чинниках їх розвитку. Починається з певної систематизації, структуризації тощо, та відповідної оцінки. У дослідженнях зарубіжних науковців G.E.Swerisson, S.A.Weston, A. Lous визначаються особливості співвідношень між цінністю природничої та соціально-економічною складовими рекреаційних ресурсів. В українській науковій літературі з проблем кількісної оцінки окремих компонентів або всього комплексу рекреаційних ресурсів є праці Кравціва В.С., Євдокименка В.С., Любінцевої О.В., Бейдика О.О., Долішнього М.І., та інших визначається декілька перспективних напрямів [1,3,8,11]. Особливості привабливості окремих рекреаційних складових певного водного рекреаційного комплексу майже не досліджені.

Виклад основного матеріалу. У рекреаційній практиці узбережжям належить досить важлива роль. Сполучення повітряних і сонячних ванн із купаннями та знаходженням на пляжі (таласотерапія або таласопрофілактика) сприяє тренуванню нервово-гуморальних, серцево-судинних та інших механізмів терморегуляції, обміну речовин і диханню, нормалізуючи й стимулюючи процеси життєдіяльності організму [12].

Значний потенціал природно-географічних рекреаційно-туристських ресурсів досліджувального району обумовлений наявністю великого Дністровського водосховища, яке є одним із основних системоутворюючих рекреаційних об'єктів даного регіону, сформованого на р.Дністер. Тут проходить межа між Чернівецькою, Вінницькою, Хмельницькою та Тернопільською областями.

Серед великих водосховищ України Дністровське є наймолодшим – воно почало працювати 7 червня 1987 року. Середня глибина складає 22 м, максимальна – 54 м. Ширина – 800-1000 м, максимальна – 3700 м. Довжина по фарватеру складає за різними джерелами від 194 до 204 км. Повний об'єм водосховища – 3 км³ [2]. Дністровське водоймище є третім в Європі за площею водного дзеркала (142 км²) після Балатону та Нейзідлер-Зе. Без врахування Дніпровського та Волжського каскадів. Проте за довжиною воно перевищує їх всіх. Протяжність берегової лінії 536 км, в тому числі по лівому березі – 346 км, по правому – 190 км.[2].

З часу створення водосховища воно та прилегла до нього територія стали рекреаційного використання. Спочатку для мешканців найближчих до водосховища населених пунктів, а потім і більш віддалених. Зараз відбувається інтенсивне рекреаційне освоєння акваторії та узбережжя.

Для літньої рекреації на узбережжі Дністровського водосховища притаманна підвищена кліматична комфортність.

Сприятливі погоди мають місце з березня по жовтень. Найбільша кількість днів з такою погодою спостерігається з травня по серпень. На протязі цього періоду переважали комфортні і жаркі субкомфортні типи погоди.[12]. В середньому сприятливий період складає 146 днів, що становить 40% від загальної кількості днів у році.

Найсприятливіші умови для відпочинку складаються у серпні, оскільки в цей період можливо купатися в річці Дністер, температура води в якій піднімається вище 25 °С, тобто рекреаційна діяльність в ці дні можлива без обмежень в добовому циклі.

Комплексна оцінка здійснюється на основі багатьох методичних підходів виявлення атрактивності природних РТТ, яка дає можливість визначити якісні характеристики природного складових території[1,3]. На базі умовної атрактивності РТР визначається ваговий коефіцієнт територіального рекреаційно-туристичного потенціалу[1,3]. В Придністров'ї найбільш привабливим за середньоатрактивним коефіцієнтом є Хотинський район (0.41), а найменш атрактивним є Муровано-Курилівський район з коефіцієнтом 0.19.

Іншими більш «приземленими» прагматичними оцінками потенційної якості рекреаційного середовища є вартісна оцінка територій рекреаційного призначення або кількість прибуттів. Спроби підрахунків кількості рекреантів в приакваторіальних територіях Дністровського водосховища, нажаль ще не мають статистичної значущості та дозволу на узагальнення.

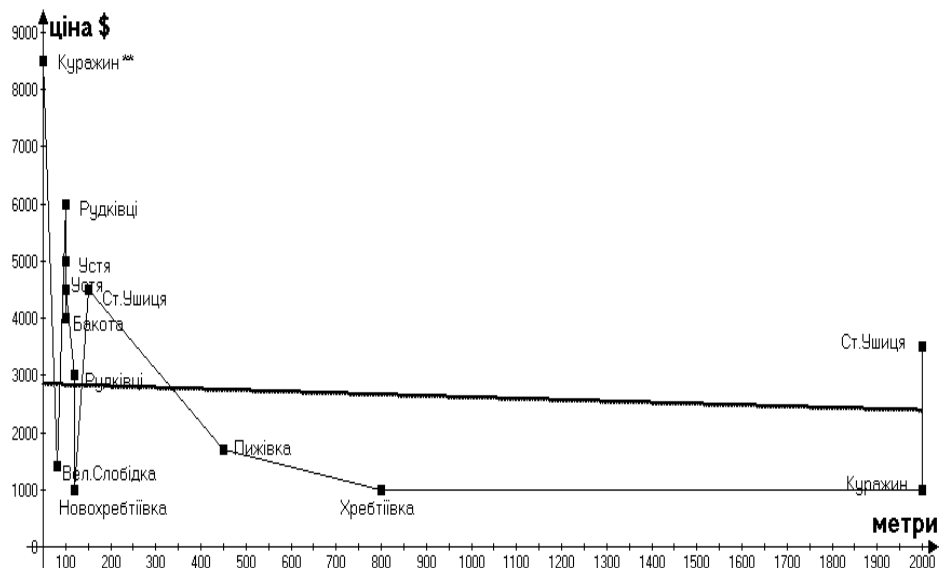
Проте, поширення цінових пропозицій на ділянках земель рекреаційного призначення (табл.1) дозволяє зробити деякі обережні узагальнення.

Таблиця 1. Пропозиція ціни на землі Придністровського узбережжя (ар)

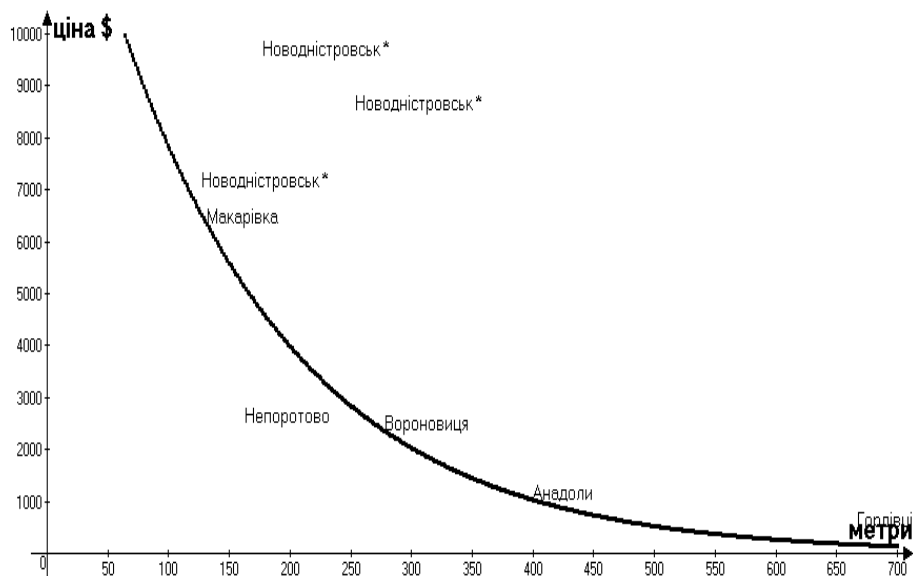
п/п №	Місцезнаходження	Ціна (\$)	Віддаль до урізу вдсх. Міра комфортності
1	2	3	4
1	Кам'янець-Подільський р-н с. Устя (1)	5000\$	100 м. комфортний
2	(2)	4500\$	150 м. комфортний
3	с. Ст..Ушиця (1)	3500\$	2000 м комфортний
4	(2)	4500\$	100м. комфортний
5	с. Вел. Слобідка	1400\$	80 м. комфортний
6	с. Бакота*	4000 \$	100 м. комфортний
7	Новоушицький р-н с. Рудківці (1)	3000 \$	120 м. комфортний
8	(2)	6000\$	100 м: комфортний
9	с. Хребтіївка	1000 \$	800м. дискомфорт
10	с.Пижівка	1700\$	450м : комфортний
11	с.Куражин (1)	1000\$,	2000 м.:комфортний
12	(2)**	8500\$	50м : комфортний
13	с.Новохребтіївка	1000\$	120 м.: комфортний
14	Кельменецькийр-н с. Макарівка***	6500\$	100 м. : комфортний
15	с.Бернове	1000\$	350 м.: комфортний
16	с.Вороновиця	2500;	200 м.: комфортний
17	Сокирянський р-н с. Непоротово	2300\$	140м : комфортний
18	Хотинський р-н с.Гордівці	120\$	700 м.комфортний
19	с.Анадоли	1000\$	400 м.: комфортний
20	Новодністровськ(1)	7000\$	130 м.:комфортний
	(2)	8800\$	250 м.:комфортний
	(3)	10000\$	200 м. :комфортний

власний піщаний пляж. ** - приватна власність.*** -сформований рекреаційний мікроцентр.

Існують певні провідні ознаки розподілу вартості на землі рекреаційного призначення. По-перше, наближеність до узбережжя. В безпосередній близькості до узбережжя, цінова пропозиція є вища.

1)

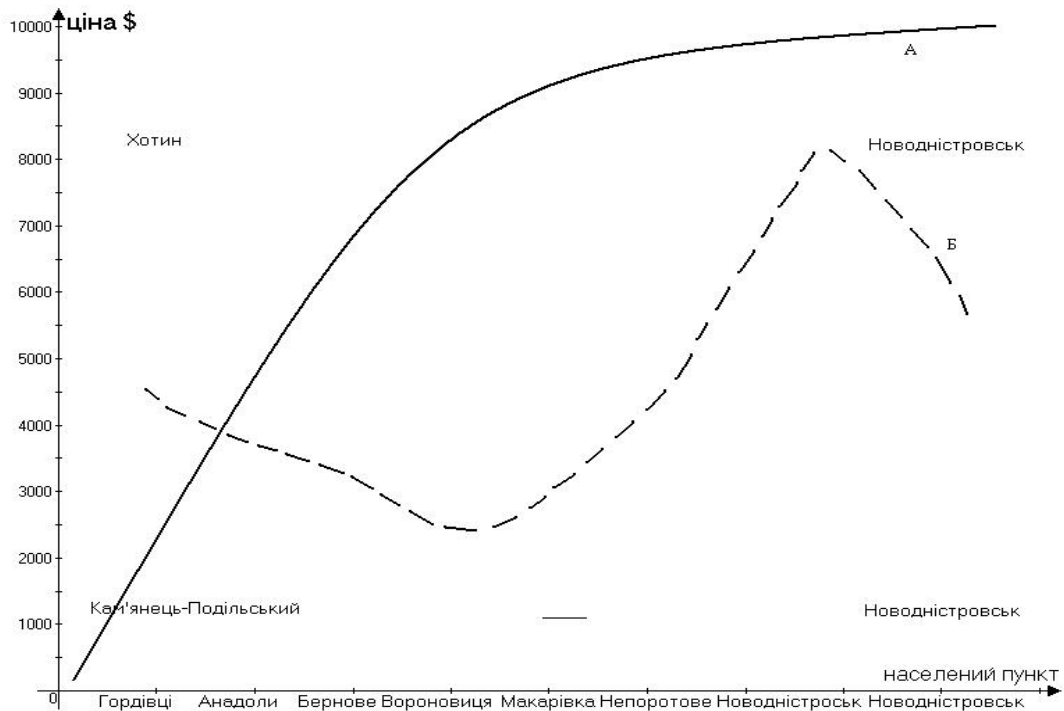

2)

Рис.1. Зміни цінової пропозиції на землю до урізу води (Північний (1) та Південний (2) береги)

У запропонованій вибірці наявні статистичні шуми відхилень від певного тренду, що пов'язані з законодавчим статусом земель. В першу чергу, немає закону про продаж землі. Проте існують декілька декларативних прихованих колізій функціонування ринку землі. Це приватизація, спадок, оренда, переведення земель цільового статусу у землі не сільськогосподарського призначення, а також мають місце корупційні схеми в оборудках з земельними ресурсами, які суттєво впливають на споживчі ціни ділянок окремих територій. Узагальнено цінові пропозиції на 20.11.2010 року. Ще однією характерною особливістю ринку земель рекреаційного призначення є те, що їх інвестиційна привабливість залишається високою без додаткових інфраструктурних вкладень. Їх вартість зберігається або підсилюється незалежно від процесів економічного підйому чи спаду.

По-друге, помітне зростання ціни із заходу на схід до дамби водосховища, що, очевидно, пов'язана з кількома причинами: наближеність до українських потужних адміністративно-промислових центрів; збільшення акваторії та наявністю Новодністровська, який поступово перепрофілюється з промислового у курортно-промислове місто.

А – Північний берег Дністровського водосховища, Б – Південний берег Дністровського водосховища

Рис. 2. Зростання ціни на землю на схід до Новодністровська

По-третє, присутні інші суттєві відхилення до вищезазначених ознак. Це мінімальні прояви комфортної транспортної складової, пейзажні переваги ділянок, наявність піщаних пляжів (не замулові).

Висновки. Процес засвоєння рекреаційно привабливих Придністровських територій відбувається досить інтенсивно. Його просторова неоднорідність позначена специфічними величинами атрактивності природних та соціально-економічних комплексів кожного адміністративного району. Співвідношення між пропозицією та попитом на ринку землі має декілька суттєвих ознак: віддаленість від акваторії (урізу води), зростання вартості з заходу на схід, вплив правового статусу ділянок на цінові величини.

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методики аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: КНУ, 2001. – 397с.

2. Вишневецький В.І., Косовець О.О. Гідрологічні характеристики річок України. – К.: Ніка-Центр.- 2003. – 324 с.

3. Іванунік В.О. фактори атрактивності як інструмент оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів /Віталій Іванунік, В'ячеслав Явкін/[Дністровський каньйон-

- унікальна територія туризму]: мат. Міжн. Наук.-практ. Конф., (Тернопіль, 16-18 травня 2009 р.) – Тернопіль: підручники та посібники, 2009. – С.32-34.
4. Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери: Наукове видання.- Львів: НАН України. - ІРД НАН України. - 1999. - 78 с. 5. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.
6. Непша О.В. Місце водосховищ в організації короткочасної рекреаційної діяльності // Проблеми раціонального використання, охорони і відтворення природно-ресурсного потенціалу України: Тези доп. 2-ї всеукраїнської науково-методичної конференції. (м. Чернівці, 24-26 квітня 2000 р.). – Чернівці: Рута, 2000 р. – с.136-137.
7. Проблеми географії та менеджменту туризму / Явкін В.Г., Руденко В.П., Король О.Д. та ін. - Чернівці: Рута, 2006. – 260 с.
8. Рекреаційно-туристичний комплекс України / Відп. ред. М.І. Долішній. – Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 1997. – 259 с.
9. Савранчук Л.А. Вивчення Дністровських водосховищ, як природно-антропогенних систем для потреб рекреаційного використання./ Савранчук Л.А., Ясенчук В.І. Явкін В.Г// Матеріали V Международной научно-практической конференции «Наука и образование-2007». 03-15 января 2007 года.-Том3.-Днепропетровск:Наука и образование, 2007.-72с.
10. Середнє Придністров'я /За ред. Г.І.Денисика.- Вінниця: Теза, 2007.-431 с.
11. Стафійчук В.І. Рекреалогія. Підручник. (2-е видання). Видавництво: К.: Альтерпрес 2008.- 263 с.
12. Явкін В.Г.Івашова Н. //Ресурсні передумови поєднання рекреаційної та туристсько-екскурсійної діяльності в районі Дністровського водосховища: Географічні аспекти розвитку туризму на прикладі України та Польщі.-Монографія.-Чернівці:Чернівецький нац.ун-т,2010.- С.130-141
- 13.Явкін В.Г./Проблеми та перспективи розвитку водно-рекреаційних ресурсів Чернівецької області//Явкін В.Г.,Савранчук Л.А.,Ясенчук В.І./наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: географія. Спеціальний випуск:стале природокористування підходи,проблеми, перспектива – Тернопіль:СМП «Тайп». – №1 (вип. 27). – 2010. – С.439-355

УДК 911.3

Сломінська Л.С.

СУБ'ЄКТИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ: ОСОБЛИВОСТІ І ДЕЯКІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаються ролі та інтереси зацікавлених сторін в існуючій системі управління природокористуванням на регіональному рівні - жителів територіальних громад населених пунктів та державних служб, відповідальні за природокористування у регіоні. Використовуючи результати анкетного опитування та метод покрокового аналізу впливу зацікавлених сторін проблеми природокористування висвітлено з різних точок зору.

Рассматриваются интересы и роли заинтересованных сторон в управлении природопользованием на региональном уровне – жителей территориальных общин населённых пунктов и государственных служб, ответственных за природопользование в регионе. Используя результаты анкетного опроса и метод пошагового анализа влияния заинтересованных сторон, проблемы природопользования освещены с разных точек зрения.

Roles and interests of stakeholders in existing system of natural resource management on regional level are considered. Representatives of local communities and state authorities,

responsible for management of natural resources are considered as key stakeholders. Using the result of questionnaires and step-by-step stakeholder power analysis problems of natural resource management are highlighted from different points of view.

Мета даної публікації – зрозуміти та оцінити систему управління природокористуванням на регіональному рівні методом визначення ключових акторів у системі та оцінки їхніх інтересів та впливу на систему.

Система природокористування України детально вивчалася такими вченими географами як Маринич О.М., Руденко В.П. [5], Пістун М.Д. [7], Лісовський С.А. [6], Топчієв О.Г. [8]. та ін. Вивчення ролі зацікавлених сторін в управлінні природокористуванням більш детально вивчено у працях зарубіжних авторів – Bennet G. [1], Jongman S. [2], Tiemann S. [4], Mayers J [3], в українській географічній науковій літературі даному питанню приділено мало уваги.

Особливістю даної роботи є застосування методу оцінки ролі суб'єктів природокористування (зацікавлених сторін) в існуючій системі управління природокористуванням у Вінницькій області. Політична та інституційна системи визначають характер взаємозв'язків між зацікавленими сторонами. При потребі поліпшити систему природокористування слід зрозуміти, які групи осіб знаходяться під впливом існуючої політики та інституцій, або впливають на них[3]. Зацікавлені сторони (суб'єкти управління) – особи або групи осіб, що мають певні права та інтереси у системі. Оцінка зацікавлених сторін проводиться у шість кроків.

Крок 1. Визначення завдань та інструментів аналізу, вивчення загальних рис системи. На даному етапі оцінюється існуюча система природокористування, стосунки та розподіл впливу між зацікавленими сторонами. Головна мета – оцінити мотивацію, права, інтереси та потенціал зацікавлених сторін в управлінні природокористуванням на досліджуваній території.

Деградація довкілля у Вінницькій області значною мірою спричинена нездатністю системи управління природокористуванням ефективно реагувати на сучасні загрози. Система потребує якісного оновлення та посилення зацікавлених сторін із застосуванням принципів прямої демократії. Органи державної влади формально уповноважені приймати рішення щодо управління природокористуванням, але значний вплив також мають групи осіб, які володіють фінансовими, природними та іншими ресурсами. Місцеві громади, господарська діяльність яких найбільше залежить від стану довкілля, мають обмежений вплив на прийняття важливих рішень.

Крок 2. Визначення головних суб'єктів управління – зацікавлених сторін. На цьому етапі нами використовувались соціологічні методи, консультації зі спеціалістами, вивчення літератури та власні спостереження. Критеріями відбору були запитання: на кого існуюча система природокористування має або матиме позитивний та негативний вплив; кому належить

найбільше прав, хто обмежений у правах, хто відповідальний за планування системи природокористування; хто має потенціал до протидії системі та спричинення змін у ній; кому належать матеріальні ресурси, необхідні навички, знання та інформація; чию роль необхідно змінити для досягнення успіху?

Нами були визначені наступні зацікавлені сторони у системі природокористування на Вінниччині: підприємці; власники землі та інших природних ресурсів; представники промисловості, сільського господарства та транспорту; державні служби, органи влади та місцевого самоврядування; територіальні громади; науковці та освітяни; громадські організації; політичні партії; споживачі продукції місцевого виробництва; туристи. Для подальшого аналізу відібрані місцеві громади та державні служби, відповідальні за управління природними ресурсами на досліджуваній території.

Крок 3. Визначення проблем, інтересів та ролі зацікавлених сторін у системі. Для з'ясування позиції місцевих громад було розроблено перелік питань і проведено анкетне опитування на досліджуваній території, в якому взяло участь 488 чол. з 72 населених пунктів різних вікових груп та соціального статусу, з них 77% жінок та 23% чоловіків. З відповідями повернулися 32% анкет.

Оцінка стану довкілля. В результаті 6% опитаних оцінили стан довкілля у своїй місцевості як добрий, 63% – як задовільний і 31% – як незадовільний. 79% опитаних вважають, що якість природних ресурсів у їх місцевості погіршується. Громадяни виділили такі проблеми природокористування: забруднення водойм, будівництво та розорювання земель у прибережних смугах (29% респондентів вказали на проблему), переповнені та стихійні сміттєзвалища, склади отрутохімікатів, які потребують утилізації (29%), зникнення зелених насаджень (12%), браконьєрство (9%), погіршення якості земель (9%), надмірна розораність (5%), байдужість до природи (3%), діяльність кар'єрів (2%), неефективність дій влади, недосконале законодавство, неврахування точки зору громадян (2%).

Проблеми конкретних населених пунктів: незаконна забудова і приватизація; надмірне рекреаційне навантаження; відсутність сівозмін, вирощування виснажливих культур, забруднення повітря, надмірна хімізація сільського господарства. Негативні екологічні наслідки спричиняються діяльністю Ладижинської ТЕС та Сандрацької ГЕС. Однак відмічені і позитивні моменти: наявність лісів та водойм біля населених пунктів, відсутність великих шкідливих підприємств, невелика кількість транспортних засобів. В окремих населених пунктах налагоджено вивіз відходів, учні місцевих шкіл проводять акції з посадки дерев, очистки водойм.

Ставлення до проблеми. Більшість опитаних (95%) вважає деградацію навколишнього середовища проблемою, 80% з них погоджуються, що стан довкілля вплине на їх добробут і пов'язали це зі

збереженням здоров'я і працездатності, якістю присадибних ділянок, пасовищ, продуктів харчування та питної води. Громадяни розуміють зв'язок між екологічною ситуацією та економічним станом населених пунктів. Вони вважають, що добрий стан довкілля дозволить покращити умови життя, забезпечити добробут наступних поколінь, створити умови для розвитку туризму. На перше місце по важливості для забезпечення життєдіяльності були поставлені водні ресурси.

Більшість людей цінує навколишнє середовище у зв'язку із особистими та родинними інтересами, а також з локальними інтересами своєї місцевості. Невелика кількість громадян обізнана з глобальною роллю природних ресурсів та турбується про це. Однак усвідомлення користі природних ресурсів є відправною точкою для мотивації щодо необхідності їх збереження та охорони. Крім того, 92% опитаних відповіли, що природоохоронне законодавство не обмежує їх права та інтереси, і запропонували зробити його жорстким і більш дієвим. Це важливий результат, тому що ефективність природокористування залежить від позитивного сприйняття природоохоронного законодавства.

Готовність вирішувати проблему. 80% опитаних готові приєднатися до природоохоронних проектів і акцій. Але тільки 30% респондентів вказали, що в їх населеному пункті є екологічні організації, причому деякі з них про це не знали. Жителі населених пунктів, де відсутні громадські рухи, найменш вмотивовані щодо охорони природи. Лише 32% жителів місцевих громад висловили бажання створити власну природоохоронну організацію або провести акцію. Це свідчить про недостатньо розвинуте лідерство у на досліджуваній території. Позитивною тенденцією є те, що більше бажаючих активно проявити себе у природоохоронній діяльності належить до молодших вікових груп.

Бачення вирішення проблеми. Майже всі опитані вважають за необхідне вживати таких заходів для охорони довкілля: здешевлення лабораторних аналізів; вивчення природи; зменшення кількості кар'єрів; переведення ресурсів у державну власність; установка очисних споруд; співпраця громад і влади; боротьба з ерозією; заборона полювання, акції проти браконьєрства; створення об'єктів ПЗФ; використання органічних добрив; забезпечення матеріально-технічної бази, податки для потреб довкілля; посилення місцевого самоврядування; заохочення до охорони природи; налагодження роботи відповідних служб; покращення законодавства і політики; дотримання законодавства; організація переробки сміття; активність громадських організацій та ЗМІ; очистка водойм; накладення штрафів та ін. жорсткі міри; створення механізму контролю; екологічна освіта, роз'яснювальна робота; насадження дерев.

На анкети для *органів державної влади*, відповідальних за використання та охорону природних ресурсів відповіла 31 посадова особа з 27 державних служб. Усі респонденти мають вищу освіту. Опитувані належать до різних вікових груп (20-60 років), серед них є лише 6 жінок (19%). Частка анкет, які повернулися з становить 20,5%.

Оцінка стану довкілля Більшість державних службовців (61%) вважають стан довкілля на дослідженій території задовільним, як незадовільний його оцінюють 32% опитаних, як добрий – 7%. Найсуттєвішими негативними факторами впливу на довкілля були названі стихійні сміттєзвалища (84%), забруднення водою (68%), погіршення якості земель (36%), зникнення зелених насаджень (32%), надмірна розораність (32%) і браконьєрство (26%), а також склади заборонених отрутохімікатів та боєприпасів, незадовільний стан очисних споруд, недостатнє фінансування природоохоронних заходів, високий рівень захворюваності та смертності. Як велике підприємство-забруднювач названа Ладжинська ТЕС. Управлінці вважають використання природних ресурсів нераціональним, культуру місцевого населення низькою. Багато хто взаємно оцінює роботу інших державних служб як незадовільну.

За словами респондентів, стан довкілля у Вінницькій області кращий, ніж у промислових регіонах України, але гірший ніж у сусідніх країнах Центральної Європи. Зазначено, що мала концентрація промислових підприємств та велика кількість зелених насаджень позитивно впливають на довкілля та формують образ досліджуваної території. Окремі посадовці стверджують, що при використанні природних ресурсів завжди дотримується чинне законодавство. Цей факт можна поставити під сумнів, оскільки громадяни у анкетах скаржилися на велику кількість порушень.

Ставлення до проблеми. Більшість державних службовців погоджуються, що якість природних ресурсів вплине на добробут громадян і вважають їх деградацію проблемою. Як основний фактор вони, як і місцеві громади називають вплив на здоров'я та демографічну ситуацію, решта факторів також співпали. Держслужбовці також акцентують увагу на практичній ролі природи для потреб сьогодення і мало піклуються про цінність самої природи та добробут майбутніх поколінь.

Управлінці вважають, що для громадян найважливіші земельні ресурси. Самі громадяни ставлять їх на друге місце після водних. Отже, чиновникам слід краще вивчати потреби та інтереси місцевого населення. Стосовно інших природних ресурсів погляди керівників та громадян співпадають. Про недостатній рівень обізнаності державних службовців свідчить і те, що вони нечітко та неповно відповіли на питання «які рішення Вам доводиться приймати стосовно природних ресурсів?». Деякі посадовці називали рішення, які не входять до обов'язків їх організації.

Готовність вирішувати проблему. Половина опитаних організацій ініціювала природоохоронні акції або брала у них безпосередню участь. Більшість акцій проводяться лише періодично і для звітності, найчастіше організовуються планові заходи: утилізація непридатних пестицидів місячники з благоустрою та дні довкілля; акції «Нерест», «Первоцвіт» та «Новорічна ялинка», акції до дня води, впорядкування джерел. Державні служби рідко організовують акції спільно з місцевим громадами і не

використовують свій потенціал лідерства. Близько 39% посадовців бажають запровадити власну природоохоронну ініціативу. Вони хочуть розпочати або удосконалити боротьбу з браконьерством, утилізацію відходів, пропаганду охорони довкілля через ЗМІ, привести до належного стану об'єкти ПЗФ, впорядкувати малі річки.

Бачення вирішення проблеми. Найефективнішими заходами з охорони довкілля управлінці вважають роз'яснювальну роботу, а також штрафи, покарання та ін. методи. Слід врахувати, що державні служби звикли в основному працювати у такий спосіб. Виховання свідомості та співпраця людей і влади хоч і були згадані, але досить невеликою кількістю опитаних. Зазначено, що сучасна українська система охорони природи неефективна і не сприяє прояву ініціативи.

Крок 4. Визначити характер взаємодії між зацікавленими сторонами. На цьому етапі досліджуються фактори, що зумовлюють конфлікти та взаємодію – розподіл влади, культурне, історичне та законодавче підґрунтя для визначення спільних інтересів та запобігання конфліктам. Тут необхідно визначити права, обов'язки, інтереси кожної зацікавленої сторони та характер їх взаємодії. Інформація збирається статистичними методами [3].

З результатів анкетних опитувань можна зробити висновок, що потенціал до взаємодії як між зацікавленими сторонами так і всередині обох груп зацікавлених сторін використаний недостатньо, що призводить до конфліктних ситуацій. Простежується тенденція зростання пасивності населення та бездіяльності органів влади. Громадяни охарактеризували місцеву природоохоронну політику таким чином: недостатньо ефективна – 64%, недостатньо жорстка – 18%, ефективна – 5%, не мають інформації – 13%, надмірно жорстка – 1%.

Більшість громадян сподівається, що влада організує впорядкування, перебільшуючи її обов'язки та можливості. Немає впевненості, що громада може щось змінити, не вистачає активності та згуртованості. У свою чергу представники влади також не знаходять взаєморозуміння з громадами з багатьох важливих питань природокористування і не докладають до цього достатньо зусиль. Це свідчить про недостатній рівень взаєморозуміння громадян та управлінців, різні цінності та інтереси. Управлінцям слід краще орієнтуватися у ситуації зі станом довкілля на місцях і звертати більше уваги на думку місцевих жителів.

Майже всі управлінці не вважають достатнім рівень екологічної свідомості громадян, при цьому 74% з них проводили роз'яснювальну роботу - семінари, місячники благоустрою, дні інформування населення. У ЗМІ періодично з'являються публікації державних службовців на тему охорони довкілля. Серед факторів, які заважають формуванню екологічно дружньої поведінки населення названі неосвіченість, відсутність інформації, бідність, байдужість та невдала державна політика. Але опитування громад показало, що не все так погано, хоча вплив названих причин насправді відчутний. Громадськість також звинувачує державних службовців у неосвіченості та

бездіяльності, управлінці та громадяни рідко переходять від взаємних звинувачень до конструктивної співпраці. До того ж, за словами 61% самих державних службовців місцеве населення готове підтримати природоохоронні ініціативи влади.

Крім того, лише 45% державних організацій легко знаходять спільну мову з іншими службами. Це пов'язано з недостатньою кваліфікацією та дублюванням схожих функцій різними установами. Природоохоронні служби розпорошені по різних відомствах, які мало контактують між собою, відсутній єдиний центр координації і тому система управління природокористуванням складна, незрозуміла і створює багато бюрократичних перешкод.

Майже всі державні служби готові співпрацювати з громадськими організаціями. До половини з них зверталися громадяни стосовно охорони та використання земель, вивезення та утилізації непридатних отрутохімікатів, боєприпасів, сортування побутових відходів і створення нових об'єктів ПЗФ. Отже, потенціал до порозуміння між зацікавленими сторонами є, але його складно реалізувати у межах існуючої системи.

Крок 5. Оцінка впливу та потенціалу зацікавлених сторін. Зацікавлені сторони мають різний рівень доступу до важелів контролю і прийняття важливих рішень у природокористуванні, що матимуть позитивні або негативні наслідки. Силу та вплив зацікавленої сторони можна трактувати виходячи з того, якою мірою вона здатна спонукати або стримати прийняття рішень іншими. Вплив може визначатися формальними повноваженнями організації або положенням зацікавленої сторони відносно інших. Влада також може мати неформальні прояви, наприклад у вигляді особистих зв'язків. Потенціал зацікавленої сторони значною мірою залежить від її знань і прав. Найбільшої уваги потребують зацікавлені сторони з високим потенціалом та обмеженими на даний час правами [3].

Місцеві громади характеризуються близькістю до природних ресурсів, глибокими традиційними та культурними зв'язками з навколишнім середовищем, залежністю від стану довкілля для забезпечення життєдіяльності. Вони обізнані з особливостями та проблеми природокористування на локальному рівні, мають традиційні права на користування землею та іншими природними ресурсами. Водночас громади неорганізовані, мають недостатньо прав та інформації для управління природокористуванням. Враховуючи вмотивованість громади мають високий потенціал до удосконалення системи природокористування за умов підвищення організованості та обізнаності щодо своїх прав.

У державних органів управління природокористуванням сконцентровані організаційна спроможність для створення норм та правил і контролю за їх виконанням, а також доступ до знань, необхідних для управління. Вони організовані, мають вплив через законодавчо закріплені повноваження. Однак, державні служби мають середній потенціал до збалансованого управління природокористуванням через низьку

мотивацію і не застосовують переваги своїх повноважень у повній мірі. До того ж сама структура системи державної влади не сприяє ефективній комунікації та швидкому прийняттю рішень.

Крок 6. Застосування отриманих результатів для досягнення прогресу. Головні зацікавлені сторони в основному не байдужі до проблем довкілля. Однак для ефективнішого функціонування системи природокористування на Вінниччині їх ролі та функції потребують перегляду та удосконалення.

Необхідно посилити вплив місцевих громад, розширивши їх права та надати більше можливостей для впливу на важливі рішення. Даній зацікавленій стороні слід проявляти більше ініціативи і звернути особливу увагу на організованість, більше рішень потрібно приймати за принципом «знизу догори». Однак, в одночасному наданні широких повноважень місцевим громадам криється ризик, що використання природних ресурсів перевищить їх охорону і відновлення. Спочатку необхідно надати відповідні знання, посилити мотивацію і довіру.

Слід провести реформування державних служб, посилити контроль за їх діяльністю з боку інших зацікавлених сторін, зокрема громадськості. Необхідно оприлюднити звітність, для виявлення слабких місць у системі. Також потрібно підвищити кваліфікацію та збільшити мотивацію державних службовців, зокрема фінансово. За даних умов складно втілити зміни, тільки висока активність громад може стимулювати покращення роботи державних служб. Як для громадськості так для управлінців потрібне посилення взаємодії, довіри, співпраці, допомоги, контролю, комунікації і спонукання. Тільки за таких умов можливо досягнути позитивних змін в існуючій системі природокористування.

1. Bennet G., 2004: *Integrating biodiversity conservation and sustainable use, lessons learnt from ecological networks*. IUSN Gland.
2. Jongman R. *Ecological networks are an issue for all of us*//*Journal of Landscape ecology* (2008), Vol: 1/№ 1, 7-13
3. Mayers J. 2005. *Stakeholder power analysis*. International Institute for Governance and Development, 24 p.
4. Tiemann S and Siebert R., 2008: *Ecological networks implemented by participatory approaches as a response to landscape fragmentation – A review of German literature*. 8th European IFSA Symposium, 6-10 July 2008, Clermont-Ferrand (France), 529-538
5. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методические исследования / Маринич А.М., Горленко И. А, Руденко Л.Г. АН УССР. Отделение географии Ин-та геофизики им. С.И. Суботина. – Киев: Наук. Думка, 1990.- 200 с.
6. Лісовський С.А. *Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку*. Монографія. – Житомир: Полісся, 2007. – 108 с.
7. Пістун М.Д. *Сучасні проблеми регіонального розвитку: навчальний посібник* / М.Д. Пістун, А.Л.Мельничук.- К.: Виробничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 200 с.; рис. 12.
8. Топчієв О.Г. *Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики*. – Одеса: Астропринт, 2005.

1. *Афанасьєв О.Є.* – кандидат географічних наук, доцент, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, геолого-географічний факультет, кафедра фізичної та економічної географії.
2. *Бачинська О.В.* – студентка, Університет сучасних знань, кафедра природничих наук та екології, спеціальність «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування».
3. *Беба Н.В.* – здобувач, керівник проектів і програм ЗАТ «Візіком», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра геодезії та картографії.
4. *Бучко Ж.І.* – кандидат географічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, географічний факультет, кафедра географії та менеджменту туризму.
5. *Вергун Л.І.* – студентка 1 курсу магістратури, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра країнознавства та туризму.
6. *Власенко М.М.* – студентка 3-го курсу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра країнознавства та туризму.
7. *Ворфлік Г.С.* – аспірантка 3-го року навчання, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра країнознавства та туризму.
8. *Горячко М.Д.* – кандидат географических наук, доцент, Московский государственный университет имени М.В.Ломоносова.
9. *Дирда А.О.* – студентка 3-го курсу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, відділення «Міжнародні відносини».
10. *Даценко Л.М.* – кандидат географічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра геодезії та картографії.
11. *Жураєва К.А.* – аспірантка, директор ТОВ «Сузір'я Туризму», Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
12. *Зацепин С.В.* – спеціаліст соціологічних наук, г. Самара.
13. *Зінько Ю.В.* – старший науковий співробітник, Львівський національний університет імені Івана Франка, географічний факультет, лабораторія інженерно-географічних, природоохоронних і туристичних досліджень.
14. *Калько А.Д.* – кандидат технічних наук, доцент, Національний університет водного господарства та природокористування, кафедра розробки родовищ корисних копалин.
15. *Кіптенко В.К.* – кандидат географічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра країнознавства та туризму.

16. *Круль Г.Я.* – кандидат географічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, географічний факультет, кафедра географії та менеджменту туризму.
17. *Лаврук М.М.* – кандидат географічних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра географії України.
18. *Лола Ю.Ю.* – викладач, кандидат економічних наук, Харківський національний економічний університет, кафедра туризму.
19. *Любіцева О.О.* – завідувач кафедри країнознавства та туризму, доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет.
20. *Ляшук М.М.* – здобувач, Волинський національний університет імені Лесі Українки, географічний факультет, кафедра туризму і готельного господарства.
21. *Мальська М.П.* – завідувач кафедри туризму, кандидат економічних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка, географічний факультет.
22. *Мельничук А.Я.* – магістр, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, географічний факультет, кафедра географії та менеджменту туризму.
23. *Ніщименко В.І.* – студент 4-го курсу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра країнознавства та туризму.
24. *Низовцев В.А.* – кандидат географических наук, вед. н. с, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, географический факультет.
25. *Новикова М.В.* – викладач, кандидат економічних наук, Харківський національний економічний університет, кафедра туризму.
26. *Олійник Я.Б.* – декан географічного факультету, заслужений діяч науки і техніки, член-кор. АПН України, доктор економічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
27. *Паламарюк М.Ю.* – асистент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, географічний факультет, кафедра економічної географії та екологічного менеджменту.
28. *Пацюк В.С.* – асистент, Криворізький державний педагогічний університет, кафедра фізичної географії та геології.
29. *Підлісецька І.О.* – асистент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра геодезії та картографії.
30. *Пендерецький О.В.* – доцент, кандидат технічних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, кафедра туризму.

31. *Руднєва М.Г.* – аспірантка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра країнознавства та туризму.
32. *Реттінгер Р.* – кандидат географічних наук, Педагогічний Університет, м. Краків, Інститут географії, факультет туризму та регіональних досліджень.
33. *Сташак П.* – магістр, Педагогічний Університет, м. Краків, Інститут географії, факультет туризму та регіональних досліджень.
34. *Савчук І.Г.* – кандидат географічних наук, старший науковий співробітник, Інститут географії НАН України, відділ суспільно-географічних досліджень.
35. *Самбуrowa Е.Н.* – кандидат географических наук, доцент, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, географический факультет, кафедра географии мирового хозяйства.
36. *Сломінська Л.С.* – аспірант, Інститут Географії НАН України.
37. *Смирнов І.Г.* – доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра країнознавства та туризму.
38. *Снытко В.А.* – доктор географических наук, профессор, член-корреспондент РАН, Институт истории естествознания и техники им. С.И. Вавилова РАН, гл. н. с.
39. *Стригун О.Г.* – магістр 2-го курсу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра географії України.
40. *Ступина О.Г.* – аспірант, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, географический факультет, кафедра рекреационной географии и туризма.
41. *Уліганець С.І.* – кандидат географічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра географії України.
42. *Фролова Н.Л.* – кандидат географических наук, доцент, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, географический факультет.
43. *Хлиманкова М.А.* – аспірантка 2-го року навчання, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова.
44. *Черней Е.І.* – доктор технічних наук, професор, Європейський університет, кафедра економіки.
45. *Широкова В.А.* – доктор географических наук, Институт истории естествознания и техники им. С.И.Вавилова РАН, зав. отделом.
46. *Юровчик В.Г.* – кандидат географічних наук, старший викладач, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти (ВІППО), кафедра теорії та методики викладання шкільних предметів.
47. *Явкін В.Г.* – завідувач кафедри географії та менеджменту туризму, кандидат географічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, географічний факультет.

48. *Ясенчук В.І.* – асистент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, географічний факультет, кафедра географії та менеджменту туризму.

В черговому науковому збірнику «Географія і туризм» (№11) міститься 35 статті, які об'єднанні у п'ять рубрик.

В першій рубриці «Географія рекреації та туризму: теоретичні та прикладні питання» міститься 14 статей. Найбільш цікавими є розробки, присвячені актуальним проблемам розвитку туризму в Україні та світі, шляхам їх вирішення. Ряд матеріалів висвітлює географію туристично-рекреаційного потенціалу Чернівецької області, її природні, культурно-історичні, інфраструктурні ресурсами, що є основою для розвитку туризму і впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності.

Рубрика «Країнознавство як міждисциплінарний напрям наукових досліджень: актуальні проблеми» об'єднує 5 статей. Привертають увагу матеріали, присвячені аналізу геополітичних наслідків проголошення незалежності Косово та впливу цього чинника на геополітичну ситуацію в світі. Третя рубрика «Проблеми регіонального розвитку» складається з 8 статей. Інтерес викликають матеріали, присвячені аналізу сучасного стану та перспектив розвитку туристичної галузі в регіонах України та розробці регіональних цільових комплексних програм розвитку туризму.

Четверта рубрика «Геоінформаційні системи та їх застосування» містить 3 статті, матеріали яких присвячені аналізу зарубіжних туристичних карт та інших картографічних творів.

Рубрика «Природнича географія: теорія та практика» містить 5 статей. Найбільш цікавими є розробки, присвячені особливостям поширення цінних пропозицій земель рекреаційного призначення (наприкладі Дністровського водосховища), яка дає змогу прогнозувати просторовий розподіл рекреаційної цінності ділянок узбережжя. Таким чином, збірник є достатньо вагомим внеском у подальший розвиток уявлень про суспільно-географічну та рекреаційно-туристську проблематику національного, європейського і світового рівня.

Бейдик О.О., доктор географічних наук,
професор кафедри країнознавства та туризму
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

<i>Любіцева О.О., Мальська М.П., Зінько Ю.В.</i> Концептуальні засади географії рекреації і туризму.....	3
<i>Смирнов І.Г.</i> Таймшер: система володіння відпочинком.....	14
<i>Кінтенко В.К.</i> Туризм у регіональній політиці України.....	23
<i>Самбурова Е.Н.</i> География туризма в Китае.....	27
<i>Бучко Ж.І., Круль Г.Я.</i> Просторовий аналіз розвитку готельно-ресторанної інфраструктури туризму у Чернівецькій області.....	34
<i>Лаврук М.М.</i> Географічна типізація полонин Гуцульщини для рекреаційно-туристичних потреб.....	41
<i>Новикова М.В., Лола Ю.Ю.</i> Особливості менеджменту діяльності туристичних фірм.....	47
<i>Хлиманкова М.А.</i> Сезонные колебания в туризме.....	54
<i>Пацюк В.С.</i> Соціогеографічний аналіз ставлення мешканців Криворіжжя до розвитку індустріального туризму.....	58
<i>Зацепин С.В.</i> Социальные предпосылки развития экологического туризма в современном обществе.....	64
<i>Жураєва К.А.</i> Актуальні проблеми розвитку туризму в Україні та світі та шляхи їх вирішення.....	69
<i>Паламарюк М.Ю.</i> Географія туристично-рекреаційного потенціалу Чернівецької області.....	74
<i>Юровчик В.Г.</i> Аналіз рекреаційної діяльності у Волинській області.....	79
<i>Ляшук М.М.</i> Сучасна територіальна організація підприємств готельного господарства Волинської області.....	85

КРАЇНОЗНАВСТВО ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ НАПРЯМ НАУКОВИХ

ДОСЛІДЖЕНЬ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

<i>Савчук І.Г.</i> Теоретичні аспекти географічного вивчення міжнародного пасажирського залізничного сполучення.....	91
<i>Реттінгер Р., Сташак П.</i> Доступність комунікаційних шляхів Камбоджі.....	95
<i>Ворфлік Г.С.</i> Геополітичні аспекти курдського конфлікту.....	101
<i>Ніцименко В.І.</i> Геополітичні наслідки проголошення незалежності Косово в географічному розрізі.....	108
<i>Дирда А.О.</i> Державний нейтралітет як альтернатива зовнішньополітичного	

курсу України в сучасних умовах: «за» і «проти».....	113
--	-----

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Горячко М.Д.</i> Мультипликативное влияние реализации крупных инвестиционных проектов на региональную социально-экономическую среду (на примере Дальнего Востока России).....	121
<i>Афанасьев О.С.</i> Історія регіонального природокористування як чинник туристської привабливості Дніпропетровщини.....	128
<i>Смирнов І.Г.</i> Логістичний аспект туристичних чудес України: заповідник «Кам'янець».....	136
<i>Уліганець С.І., Стригун О.Г.</i> Пропозиції щодо розвитку туристичної діяльності під час проведення ЄВРО - 2012 у місті Києві.....	148
<i>Ступина О.Г.</i> Применение концепции управления дестинацией при планировании и развитии туризма в приграничных районах.....	152
<i>Вергун Л.І.</i> Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної галузі в регіонах України.....	157
<i>Руднєва М.Г.</i> Функціональна структура виноградарсько–виноробного кластеру Криму – суспільно-географічний аспект.....	164
<i>Бачинська О.В.</i> Теоретичні і методичні основи економіко-географічного дослідження Старокостянтинівського району.....	171

ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

<i>Даценко Л.М., Підлісецька І.О.</i> Аналіз зарубіжних туристичних карт.....	177
<i>Беба Н.В.</i> Картографічні твори на службі туристів.....	185
<i>Власенко М.М.</i> Аналіз аспектів інформаційно-технологічної глобалізації в Латинській Америці.....	191

ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

<i>Черней Е.І., Олійник Я.Б., Калько А.Д.</i> Географічні параметри впливу планетарних процесів на геологічні формації.....	195
<i>Пендерецький О.В.</i> Метод оцінки екологічного стану ґрунту з використанням Fuzzy-технологій.....	207
<i>Снытко В.А., Широкова В.А., Низовцев В.А., Фролова Н.Л.</i> Гидрологическая и ландшафтная ситуация Балтийского ската Тихвинской водной системы (север европейской части России).....	215
<i>Явкін В.Г., Ясенчук В.І., Мельничук А.Я.</i> Особливості поширення цінкових пропозицій земель рекреаційного призначення Дністровського водосховища.....	219
<i>Сломінська Л.С.</i> Суб'єкти природокористування у Вінницькій області:	

особливості і деякі результати дослідження.....	225
<i>ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ</i>	233
<i>КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА</i>	237

CONTENTS

*GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM: THEORETICAL AND APPLIED
ISSUES*

<i>Lybitseva O.O., Malska M.P., Zinko Y. V.</i> Conceptual principles of geography of recreation and tourism.....	3
<i>Smirnov I.G.</i> Rest owning system or timeshare.....	14
<i>Kiptenko V.K.</i> Tourism in regional policy in Ukraine.....	23
<i>Samburova E.N.</i> Geography of China tourism.....	27
<i>Buchko G.I., Kryl G.Y.</i> The spatial analysis of hotel and restaurant tourism infrastructure in Chernivtsi region.....	34
<i>Lavruk M.M.</i> Geographical typology of mountain valleys of Huzulschyna for recreational and tourist needs.....	41
<i>Novikova M.V., Lola Y.Y.</i> Peculiarities of tourist enterprises' management activities.....	47
<i>Chlimankova M.A.</i> Seasonal fluctuation in tourism.....	54
<i>Patsiuk V.S.</i> The appeal of population of Krivoy Rog is analysed in relation to development of industrial tourism.....	58
<i>Zacepin S.V.</i> Social premises of the ecological tourism development in contemporary society.....	64
<i>Guraeva K.A.</i> Actual problems of tourism development in Ukraine and the world and their solutions.....	69
<i>Palamaryuk M.Y.</i> Geography of tourism and recreational potential of the Chernivtsi region.....	74
<i>Yurovchik V.G.</i> Analysis of recreation activity in Volynskiy region.....	79
<i>Lyashuk N.N.</i> Modern territorial organization of enterprises of hotel economy of the Volyn region.....	85

*REGIONAL GEOGRAPHY AS AN INTERDISCIPLINARY ACADEMIC APPROACH:
TOPICAL ISSUES*

<i>Savchuk I.G.</i> Teoretical aspects for the geographycal research by international passenger ferry road communication.....	91
---	----

<i>Rettinger R., Staszak P.</i> Availability of communication ways of Cambodia - index which predetermines development of tourism.....	95
<i>Vorflik G.S.</i> Geopolitical aspects of Kurdish conflict.....	101
<i>Nishemenko V.I.</i> Geopolitical consequences of Kosovo independence in the geographical aspect.....	108
<i>Durda A.O.</i> State neutrality as an alternative to the foreign policy course of Ukraine in modern times: pros and cons.....	113

PROBLEMS OF REGIONAL DEVELOPMENT

<i>Goryacko M.D.</i> Multiplicative effects of major investment projects at regional socio-economic environment (on the example of the Russian Far East).....	121
<i>Afanasiev O.E.</i> History of regional nature-use as a factor of tourist attractiveness of Dnipropetrovsk region.....	128
<i>Smirnov I.G.</i> The logistical aspects of Ukraine touristic wanders: medieval city of Kamianets-Podilski.....	136
<i>Stupina O.G.</i> Application of the destination management concept for tourism planning and development in border regions.....	148
<i>Uliganets S.I., Strugun O.G.</i> Suggestions for development of tourist activity in order to providing EURO -2012 in Kiev.....	152
<i>Vergun L.I.</i> Present-day status and future outlook of tourist industry in Ukraine regions.....	157
<i>Rydneva M.G.</i> Functional structure of Crimea's wineries cluster – socio - geographic aspects.....	164
<i>Bachinska O.V.</i> The oretical and methodical bases of ekonomik and geographical research of Starokostyantynivskiy region.....	171

GIS AND ITS APPLICATION

<i>Dacenko L.M., Pidlisecka I.O.</i> Analysis of foreign tourist maps.....	177
<i>Beba N.V.</i> Cartographic products are on service of tourists.....	185
<i>Vlasenko M.M.</i> The analysis of aspects of the information technology globalization in Latin America.....	191

NATURAL GEOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

<i>Cherney E.I., Oliynik Y.B., Kal'ko A.D.</i> Structurally geographical analysis of modern methodologies of boundary territories.....	195
<i>Penderetskyi O.V.</i> Environmental assessment method of soil using Fuzzy-tech....	207
<i>Snutko V.A., Shurokova V.A., Nizovcev V.A., Frolova N.L.</i> Hydrological and landscape situation Baltic slope Tikhvinskaia water system (Northem European	

Russia).....	215
<i>Yavkin V.G., Yasenchyk V.I., Melnuchyk A.Y.</i> Features of land price offers recreational Dniester reservoir.....	219
<i>Slomiska L.S.</i> Stakeholders of natural resource management of Vinnytska oblast: specific and some results of research.....	225
<i>INFORMATION ABOUT AUTHORS</i>	233
<i>COLUMN OF REVIEWER</i>	237